T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

ABDULKERÎM EL-MUDERRİS VE MEVÂHİBU'R-RAHMÂN ADLI ESERİNİN NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ

Hamıt YÜRTER
14932307

Danışman
Doç. Dr. Yahya SUZAN

Diyarbakır 2018

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı

Doktora Tezi

ABDULKERÎM EL-MUDERRİS VE MEVÂHİBU'R-RAHMÂN ADLI ESERİNİN NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ

Hamıt YÜRTER
14932307

Danışman
Doç. Dr. Yahya SUZAN

Diyarbakır 2018

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Abdulkerîm el-Muderris ve Mevâhibu'r-Rahmân Adlı Eserinin Nahiv Açısından İncelenmesi" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐Tezimin iki yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/04/2018

Hamıt YÜRTER

KABUL VE ONAY

Hamıt YÜRTER tarafından hazırlanan "Abdulkerîm el-Muderris ve Mevâhibu'r-Rahmân Adlı Eserinin Nahiv Açısından İncelenmesi" adındaki çalışma, 20.04.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Edip ÇAĞMAR

Prof. Dr. Salih TUR

Doç. Dr. Yahya SUZAN

Doç. Dr. M. Cevat ERGİN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nafi ARSLAN

ÖNSÖZ

Kur'ân, insanların kurtuluşu için Allah'ın, yeryüzüne indirdiği son kitaptır. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'i indirirken, Hz. Peygamberi de onu açıklamakla görevlendirmiştir: "*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman ve onların da (üzerinde) düşünmeleri için sana bu Kurân'ı indirdik.*"[1] Hz. Peygamber de Kur'ân-ı Kerîm'i en güzel şekilde tefsir ve beyan etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'den sonra, vahyin ilk muhatapları olan Sahabe ve onlardan Kur'ân derslerini alan Tâbiîn tarafından da en iyi şekilde tefsîr edilmiştir. Sahabe ve Tâbiîn döneminden sonra ise günümüze kadar Kur'ân, pek çok âlim tarafından tefsîr edilmiş ve tefsîr edilmeye devam edilmektedir. Kur'ân-ı tefsîr eden âlimlerden biri de Abdulkerîm el-Muderris (ö. 1323/1905)'tir.

Yaşadığımız asrın önde gelen âlimlerden biri olan, hadis, fıkıh ve dil gibi birçok alanda eser ortaya koyan el-Muderris'in, tefsîr alanında telif ettiği *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri, Arap dil biliminin alt dalları olan nahiv, sarf, lügat ve belâgat ile ilgili birçok bilgileri içermektedir. Bu eserde özellikle nahiv ile ilgili detaylı bilgiler verilmiş, dil âlimlerinin görüşlerine yer verilmiş ve dil ekolleri arasında cereyan eden tartışmalara değinilmiştir. Ancak ülkemizde bu değerli eser hakkında her hangi bir çalışma yapılmamıştır. Bunun için bu eserde geçen nahivle ilgili konuları tespit etmek üzere Arap dili alanına katkı sağlayacağı düşüncesiyle bu çalışma hazırlanmıştır.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde Abdulkerîm el-Muderris'in yaşadığı dönemde Irak'ın siyasî, sosyal, ilmî ve kültürel durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde Abdulkerîm el-Muderris'in hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri ele alınmıştır. Hayatı başlığı altında adı, doğumu, nesebi ve

[1] **Kur'ân-i Kerim**, en-Nahl, 16, 44.

üstlendiği görevlerle ilgili bilgiler verilmiştir. İlmi kişiliği başlığı altında, ilim tahsili, ilmi birikimi, aldığı icâzetler ve âlimlerin onun hakkında yaptığı değerlendirmelerle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Hocaları başlığı altında, kendilerinden ders aldığı hocalarla ilgili kısa bilgiler verilmiştir. Eserleri başlığı altında ise kaleme aldığı eserler ele alınmıştır.

İkinci bölümde çalışma konusu olan *Mevâhibu'r-Rahmân* adlı eser hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda eserin adı ve el-Muderris'e aidiyeti, yazılış gayesi, mukaddimesi, muhtevâsı, metodu ve kaynakları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde *Mevâhibu'r-Rahmân*'da merfû**ʻ**ât, mansûbât, mecrûrât ve tevâbi**ʻ** ile ilgili nahiv konuları tespit edilmiştir**.** Bu konuların kapsamına girmeyen diğer meseleler ise, diğer meseleler başlığı altında incelemiştir.

Sonuç bölümünde ise bu çalışmada ulaşılan sonuçlar ana hatlarıyla belirtilmiş ve yapılan tespitler ortaya konulmuştur.

Çalışmamın bütün aşamalarında gerek fikir ve düşünceleriyle gerekse yönlendirmeleriyle bana yardımcı olan danışmanım Doç. Dr. Yahya SUZAN hocaya tezin okunması ve tashihi hususunda yardımlarını benden esirgemeyen tez komitesi üyeleri Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR ve Doç. Dr. M. Cevat ERGİN hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Bu çalışmada Abdulkerîm el-Muderris'in, yaşadığı dönem ve hayatı ile ilgili bilgi verilmekte, kaleme aldığı *Mevâhibu'r-Rahmân* adlı eseri tanıtılmakta ve bu eserinde yer alan nahivle ilgili konular tespit edilip değerlendirilmektedir.

Irak topraklarında yetişen ve çağımızın ender şahsiyetlerinden biri olan Abdulkerîm el-Muderris (ö. 1323/1905), hayatının son anına kadar hep ilim ve tedrisâtla meşgul olmuş ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. el-Muderris, bir yandan öğrenci yetiştirmekle meşgul olurken, diğer yandan da tefsir, hadis, fıkıh, dil, siyer ve ahlak gibi muhtelif alanlarda birçok eser kaleme almıştır. el-Muderris'in, telif ettiği en önemli eserlerden biri, *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseridir. Onun bu eseri, Arap dil biliminin alt dalları olan nahiv, sarf, lügat ve belâgat ile ilgili birçok bilgileri ihtivâ etmektedir. Bu eser, söz konusu ilimlerin yanında hadis, fıkıh, kırâat, siyer ve tarih gibi birçok alanla ilgili önemli bilgileri de içermektedir. *Mevâhibu'r-Rahmân*'da nahivle ilgili bilgiler, sarf, belâgat ve lüğat bilgilerine göre daha fazla yer almaktadır. el-Muderris, eserinde nahivle ilgili bilgileri verirken, dilcilerin görüşlerine yer vermekte, onların arasındki ihtilaflara değinmekte ve onların kendi görüşlerini desteklemek amacıyla zikrettikleri hüccet ve delillerini de serdetmektedir. Müellif bunun yanında, kendi tercih ve görüşlerini beyan etmekten de geri kalmamaktadır. Tercih ettiği görüşü desteklemek amacıyla semâ' ve kıyâsa baş vurmaktadır. Müellif, eserinde genellikle Cumhûr'a ve Basra Ekolüne ait görüşleri tercih etmekle birlikte, hiçbir zaman herhangi bir mezhebe karşı taassup beslememektedir. Zira müellif, âyetleri irab ederken, her hangi bir görüşe bağlı kalmadan söz konusu âyetlerin anlamlarına uygun olan görüşleri tercih etmektedir.

Anahtar Sözcükler

el-Muderris, Mevâhibu'r-Rahmân, Kur'ân, Arap dili, Nahiv, İrab.

ABSTRACT

In this study, the information about Abdulkerîm el-Muderris's life and his period has been given and his book called Mevâhibu'r-Rahman has been introduced and some subject about Grammatical Syntax inside that book have been detected and evaluated. Abdulkerîm el-Muderris, who was grown up at Iraq's land and one of the exceptional personality of our time, occupied with knowledge and educated a lot of students during all of his life. El- Muderris, in addition to educating students, wrote a lot of book in the various fields such as hadith, fıkh, language, the history of Prophet and the ethic. One of the significant books that el-Muderris wrote was that titled as *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân.* His that book includes many information about Grammatical Syntax, Syntax Dictionary ve Rhetoric which are the subsections of the science of Arab language. That book includes a lot of information about hadith, fıkh, the history of Prophet and the history in addition to mentioned sciences. There is more information about Grammatical Syntax than other linguistic information inside the *Mevâhibu'r-Rahmân.* When el- Muderris gave information about Nahiv in his book, at the same time presents views of philologists, mentions some debates that occurred between those philologist and submits philologist's evidence and proofs that to strength their opinions. The author, at the same, besides those views has declared his opinions and preferences. He uses the used hearin and analogy to support his preference opinion. Although the author generally preferred the views that belong to Majority and Basra School, he never has had an intolerance to other different denominations. Because when the author analyzes the verses, he preferred the views appropriating to the meanings of the verses without linking to any other school.

Keywords

Arabic Language, el-Muderris**,** Mevâhibu'r-Rahmân, Quran, Grammatical Syntax**,** Expressions.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**
ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **IX**
GİRİŞ **1**
1.**ABDULKERÎM el-MUDERRİS'İN' YAŞADIĞI DÖNEMDE IRAK** 1
1.1. SİYASÎ DURUM **1**
1.2. SOSYAL DURUM **7**
1.3. İLMİ VE KÜLTÜREL DURUM **11**

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULKERÎM el-MUDERRİS

1.1. HAYATI **14**
1.1.1. İsmi, Lakabı ve Nesebi 14
1.1.2. Doğumu 15
1.1.3. Mezhebi ve Meşrebi 15
1.1.4. Tahsîl ve Tedrîs Hayatı 15
1.1.5. Aldığı İcâzetler 19
1.1.6. Üstlendiği Görevler 20
1.1.7. Vefatı 23
1.2. İLMİ KİŞİLİĞİ **23**
1.3. HOCALARI **25**
1.4. TALEBELERİ **30**
1.5. ESERLERİ **31**
1.5.1. Dil ile İlgili Eserler 31

1.5.2. Tefsîr ile İlgili Eserler 33
1.5.3. Hadis ile İlgili Eserler 34
1.5.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ile İlgili Eserler 34
1.5.5. Akâîd ile İlgili Eserler 35
1.5.6. Siyer ve Tarih ile İlgili Eserler 36
1.5.7. Mantık ile İlgili Eserler 38
1.5.8. Diğer Eserler 39

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MEVÂHİBU'R-RAHMÂN

2.1. ADI VE ABDULKERÎM el-MUDERRİS'E AİDİYETİ 45
2.2. YAZILIŞ GAYESİ 45
2.3. MUKADDİMESİ 46
2.4. MUHTEVÂSI 49
2.4.1. Nahiv 50
2.4.2. Sarf 51
2.4.3. Lügat 53
2.4.4. Belâgat 55
2.4.5. Kırâat 57
2.4.6. Fıkıh 59
2.4.7. Hadîs 61
2.5. METODU 64
2.5.1. Genel Metodu 64
2.5.2. Rivâyet Metodu 68
2.5.3. Dirâyet Metodu 76
2.6. KAYNAKLARI 95
2.6.1. Dille İlgili Kaynaklar 96
2.6.2. Tefsîrle İlgili Kaynakları 106
2.6.3. Ulûmu'l-Kur'ân ile İlgili Kaynaklar 122
2.6.4. Hadîsle İlgili Kaynaklar 123
2.6.5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ile İlgili Kaynaklar 126
2.6.6. Diğer Kaynaklar 127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVÂHİBU'R-RAHMÂN'IN NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ

3.1. MERFÛ‘ÂT 129
3.1.1. Fâil 129
3.1.2. Nâibu'l-Fâil 134
3.1.3. Mübtedâ 136
3.1.4. Haber 144
3.1.5. كَانَ ve Benzerlerinin İsmi 158
3.1.6. إِنَّ ve Benzerlerinin Haberi 160
3.2. MANSÛBÂT 167
3.2.1. Mef‘ûl 167
3.2.2. Hâl 185
3.2.3. Temyîz 200
3.2.4. Müstesnâ 204
3.2.5. İştigâl 209
3.2.6. İhtisâs 212
3.3. MECRÛRÂT 214
3.3.1. Cer Harfiyle Mecrûr 214
3.3.2. İzâfetle Mecrûr 220
3.4. TEVÂBİ‘ 226
3.4.1. Sıfat 226
3.4.2. Bedel 234
3.4.3. Atf-ı Beyân 241
3.4.4. Atf-ı Nesak 243
3.5. NAHİVLE İLGİLİ DİĞER KONULAR 257
3.5.1. Zamirler 257
3.5.2. Alem 261
3.5.3. İsm-i Mevsûl 265
3.5.4. Müzekker ve Müennes 267
3.5.5. Gayr-i Munsarıf 268
3.5.6. Şart Edatları 270

3.5.7. Kasem ve Cevâbı.....276
SONUÇ.....279
KAYNAKÇA 282

KISALTMALAR

a.s.	Aleyhi selâm
b.	Bin
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Hz	Hazreti
s.	Sayfa
M.	Muhammed
Nşr.	Neşreden
No.	Nolu
ö.	Ölüm
thk.	Tahkîk eden
trh.	Tarih
vb.	Ve benzeri

GİRİŞ

1. ABDULKERÎM el-MUDERRİS'İN' YAŞADIĞI DÖNEMDE IRAK

Abdulkerîm el-Muderris (ö. 1426/2005), hicrî on dört ve on beşinci asırda Irak'ta yaşamıştır. Müellifin hayatını ele almadan önce yaşadığı dönemde Irak'ın siyasî, sosyal, ilmî ve kültürel durumunu tespit etmek, onun hayatını ve eserlerini daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Bu nedenle önce yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, ilmî ve kültürel durumu ele alınacaktır.

1.1. SİYASÎ DURUM

Dünyanın ilk yerleşim merkezlerinden biri olarak kabul edilen ve stratejik öneme sahip olan Irak, Mezopotamya bölgesinde yer almaktadır. Irak toprakları, eski çağlardan beri pek çok göç ve istilâya maruz kalmış, farklı medeniyetlere beşiklik etmiş kadim bir yerleşim merkezidir. Nitekim Irak, Miladi yedinci yüzyıla kadar Sümer, Akkad, Babil, Asur, Pers, Grek, Bizans ve Sasaniler'in temsil ettiği kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Irak, İslâmî döneminden önce Arabistan'ın güneyinden gelen Lahmîler ve diğer bazı Arap kabilelerine de tanık olmuştur.[2]

Bünümüz Irak sınırları içerisinde yer alan toprakların büyük bir bölümü Hz. Ebû Bekîr döneminde, geride kalan kısmı ise Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir.[3] Irak, Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra, Hz. Ali döneminde, İslam'ın merkezi haline gelmiş ve İslam devletinin başkenti, Kûfe'ye taşınmıştır. Hz. Ali ile Muâviye arasında meydana gelen Sıffin Savaşı, Irak sınırları içinde meydana gelmiştir. Irak, bu savaşın ardından günümüze kadar devam eden mezhebî ve etnik grupların

[2] Bkz.: İmâduddîn, Hâlîl et-Tâlib, "**Irak**", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, c. XIX, s. 87; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. XXIX, Özel Sayı II, (Temmuz 2009), **https://yasincoban.files.wordpress.com/2014/07/72.** (12. 05. 2016), s. 1316.

[3] Hasan İbrahim, **İslâm Tarihi**, Kayıhan Yayınları, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, IV. Baskı, İstanbul, 1996, c. I, s. 281-286.

mücadelelerine sahne olmuştur. Hz. Ali'nin, 40/661 yılında Irak topraklarında yer alan Kûfe'de şehit edilmesiyle birlikte, hilâfet merkezi Kûfe'den, Dimaşk'a nakledilmiş ve böylece Kûfe ile Dimaşk arasında başlayan ve uzun süre devam eden mücadele, 40/661 yılında Dimaşk'ın üstünlüğü ile sona ermiştir.[4]

Irak, 40/661'den 132/750'ye kadar olan 90 yıllık sürede Emevî yönetiminde kalmıştır.[5] Emevîlerden sonra, Abbasîler bölgeye hakim olmuşlardır. Abbasîler, 132/750'den 658/1258'e kadar 524 sene gibi uzun bir süre, Irak'ta hüküm sürmüşlerdir.[6] Irak, Abbasîler döneminde ilim, kültür ve ticaret açısından en parlak devrini yaşamıştır. Nitekim Irak'ın en önemli kentlerinden olan Bağdat, bu dönemde, özellikle Hârûnu'r-Reşîd ve oğlu Me'mûn zamanında, dünyanın en önemli ilim, kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir.[7]

Irak, Abbasîlerden sonra, 1055 yılından itibaren, Selçukluların hâkimiyetine girmiş, ardından da 1258 yılında Moğolların istilâsına uğramış ve yaklaşık iki yüz yıl gibi bir süre onların kontrolünde kalmıştır. Irak, Moğolların istilâsına maruz kaldığı yıllarda, Abbasî döneminde İslâm dünyasının merkezi ve başkenti olarak kabul edilen Bağdat ve Irak'ın diğer şehirleri, Moğol hükümdarı Hülâgû (ö. 663/1265) tarafından yakılıp yıkılmış ve binlerce Müslüman katledilmiştir.[8]

Irak'ta, daha sonra, sırasıyla Celayirliler, Timuroğulları, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler hüküm sürmüşlerdir. Irak, uzun süre Sünnî Anadolu Türkleriyle Şiî İran Türkleri arasında mücadeleye sahne olmuş ve bu mücadele, 1534'te Osmanlıların lehine sonuçlanmıştır. Osmanlıların, Şiî İran Türklerine karşı elde ettikleri bu zaferden sonra, Irak, 1534'ten 1918 yılına kadar olan dört asır gibi uzun bir süre Osmanlıların hâkimiyetinde kalmıştır.[9]

---

[4] Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1316; İmâduddîn Hâlîl et-Tâlib, "**Irak**" **DİA**, c. XIX, s. 88.
[5] Hasan İbrahim, **İslâm Tarihi**, c. I, s. 352.
[6] Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** Çağ Yayınları, İstanbul, c. III, s. 16.
[7] Bkz.: Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, 2013, Beyrut, c. I, s. 25-27; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1316; İmâduddîn Halîl et-Tâlib, "**Irak**", **DİA**, c. 19, s. 87-93.
[8] Bkz.: Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 25-27; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1316; İmâdüddin Hâlîl et-Tâlib, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 87-93.
[9] Bkz.: Kemal Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'İrak**, c. I, s. 25-27; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1316; İmâdüddin Hâlîl et-Tâlib, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 87-93.

Birinci Dünya Savaşından sonra, modern Irak fikri ortaya çıkmıştır. Buna göre, İngilizler, Osmanlı eyâletleri olan Musul, Bağdat ve Basra'yı birleştirmek suretiyle[10] Fırat ve Dicle Havzasında yeni bir siyasi oluşum oluşturacaklardı. İngilizler tarafından tasarlanan bu yeni oluşum, İngilizlerin çıkarlarının dışında ne demografik bir sebebe ne de ortak bir paydaya dayanıyordu.[11] İngilizler tarafından tasarlanan bu yeni oluşum, yavaş yavaş uygulamaya konulmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlı devletinin bölgeden çekilmesiyle Irak, tamamen İngilizlerin işgaline uğramış ve 1920'ye kadar onların kurduğu askeri yönetim ile idare edilmiştir. 25 Nisan 1920'de İtalya'da yapılan San Roma Konferansında ise Irak'ın İngiliz mandası altına girmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın ardından İngiltere, Milletler Cemiyetinden çıkarttığı yeni bir kararla milletlerarası vesâyet sistemi çerçevesinde Irak üzerinde manda yetkisine sahip olmuştur.[12]

İngilizlerin desteğiyle, 1921'de Mekke Emiri Şerîf Huseyin (ö. 1931)'in oğlu Faysal (ö. 1933), Irak Kralı sıfatıyla tahta çıktı.[13] Bunun ardından İngilizler, Faysalın krallığına meşruiyet kazandırmak amacıyla referandum fikrini ortaya attılar. Faysal'dan başka bir adayın olmadığı referandumda, Kral Faysal oyların yüzde 96'sını aldı. Böylece Irak'ta, dış görünüm itibariyle bağımsız bir idari yapı ortaya çıkmış oldu. Ancak ortaya çıkan bu yapı, gerçek manada İngilizlerin mandasından başka bir şey değildi.[14] İngilizler tarafından yürütülen ve Irak halkı tarafından destek bulmayan bu manda yönetimi, milliyetçilerin yoğun baskılarına dayanamayıp 1932'de sona erdi. Bunun ardında Irak, bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti'ne kabul edildi.[15]

---

[10] Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, Çıra Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2016, s. 321.

[11] Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'İrak**, c. I, s. 33.

[12] Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Timaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2016, s. 166; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "Irak", **DİA**, c. XIX, s. 95; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1317.

[13] Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Alfa Yayınları, çev. Selen Y. Kölay, II. Baskı, İstanbul, 2007, s. 100; Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'İrak**, c. I, s. 33; Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, s. 323; Ali Ahmetbeyoğlu, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, **Irak Dosyası**, Tatav Yayınları, İstanbul, 2003, c. I, s. 46; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1317; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "Irak", **DİA**, c. XIX, s. 95; Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'İrak**, c. I, s. 43; Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, Tebav, Ankara, 2007, http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/130, (06.03.2016), s. 6.

[14] Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 173.

[15] Bkz.: Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Say Yayınları, Çev. Ümit Hüsrev Yosal, I. Baskı, İstanbul, 2012, s. 288; Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, s. 323; Behcet Kemal Yeşilbursa,

Kral Faysal'ın 1933'te ölümü üzerine, halk tarafından sevilen oğlu Gâzî (ö. 1939), onun yerine geçti.[16] Daha sonra Gâzî'nin bir kaza sonucu hayatını kaybetmesiyle oğlu II. Faysal henüz dört yaşında iken kral oldu. Yaşı küçük olduğundan Gâzî'nin akrabası olan Abdulillâh, onun yerine nâib olarak yönetimi üstlendi.[17]

İngilizlerin Irak üzerindeki etkileri uzun sürmüştür. Onların bu etkisi, Irak'ın bağımsızlığını resmen ilan ettiği ve Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu 1932'ye kadar açık bir şekilde devam etmiş, Irak ordusunun kraliyet rejimini devirip cumhuriyeti ilan ettiği 1958 yılına kadar da üstü kapalı bir şekilde sürmüştür.[18]

Irak'ta, 1958'de, ordudan bir grup subay Kral II. Faysal'ı öldürüp kanlı bir darbe ile yönetime el koyarak cumhuriyeti ilan etti. Darbenin ardından kurulan yeni hükümet, General Abdulkerîm Kâsım (ö. 1963)'ın başını çektiği Hür Subaylar denilen askerî grubun öncülüğünde asker ve sivil üyelerden oluşuyordu.[19] Ancak Abdulkerîm Kâsım zorbacı bir diktatör olduğu için Irak halkı tarafından destek bulmadı ve 1963'te Milliyetçi Baasçı subaylar tarafından gerçekleştirilen bir darbeyle devrildikten sonra idam edildi.[20]

Abdulkerîm Kâsım'dan sonra 18 Kasım 1963'te darbe ile başa geçen Abdusselâm Arif de tahtta uzun bir süre kalamadı. Zira Abdusselâm Arif, 1966'da bir helikopter kazasında öldü. Abdusselâm Arif'in ölümü üzerine yerine kardeşi Abdurrahmân Arif (ö. 2007) geçti. Ancak o da 1968'de ikinci bir Baas darbesiyle tahttan

---

Geçmişten Günümüze Irak Meselesi, c. XXIX, s. 1317; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 95; Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 45.

[16] Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, s. 288; Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, s. 324.

[17] Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1317; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 96; Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 45; Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, s. 324.

[18] Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 175.

[19] Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 241-242.

[20] Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 244; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1317; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 96.

indirildi.[21] Böylece Irak'a 1963-1968 yıllarına damgalarını vuran Arif kardeşlerin de dönemi sona ermiş oldu.[22]

Irak'ta 17 Temmuz 1968'de eski başbakanlardan General Ahmed Hasan el-Bekr (ö. 1982) önderliğinde bir grup Baasçı subay tarafından yeni bir darbe düzenlendi. Darbeden sonra Hasan el-Bekr hem cumhurbaşkanlığı görevini hem de başbakanlık görevini üstlendi. Hasan el-Bekr liderliğinde kurulan hükümet, geniş boyutlu sosyal ve ekonomik reformları savunmakla öne çıktı. Irak'ta, bir yandan bu gelişmeler yaşanırken, diğer yandan da Baas partisinde etkin olan Saddam Hüseyin de hiç boş durmamış, parti içinde gücü tamamen elinde toplamış ve tek başına yönetimi ele geçirmek için her şeyi hazırlamıştı.[23] Saddam Hüseyin'in hazırlamış olduğu plan çerçevesinde 1979'da Irak Cumhurbaşkanı Hasan el-Bekr sağlık gerekçesiyle görevinden istifa etti. Onun yerine devlet başkanlığını Saddam Hüseyin (ö. 2006) üstlendi.[24] Hasan el-Bekr'in, devlet başkanlığından ayrılması, Irak'ta yaklaşık yirmi yılı aşkın bir süre devam edecek olan Saddam Hüseyin'in diktatörlük ve maceraperestlik döneminin başlangıcı oldu.[25] Saddam Hüseyin, Irak'ın başına geçtikten sonra, kendisini bölgenin tartışmasız hâkimi, Irak'ı da temel bölgesel güç haline getirmek için plan yapmaya başladı. Saddam Hüseyin bu plan çerçevesinde 1980'de Şattu'l-Aarap sorununu gündeme getirdi. Bunun ardından, İran'ın küçük bazı sınır eylemlerini bahane ederek, daha önce Şah (ö. 1980) döneminde İran'la yapılan 1975 tarihli anlaşmanın yürürlükten kaldırıldığını duyurdu ve ardından bölgesel aktörlerden olan İran'a karşı savaş ilân etti.[26] İran ve Irak arasında sekiz yıl devam eden bu savaşta ilk zamanlarda İran'ın üstünlüğü görünüyordu. Fakat Irak'ın ABD'den aldığı büyük istihbarat ve lojistik yardımın yanı sıra başta Suudi Arabistan olmak üzere zengin Arap ülkelerinden de gördüğü destek ile savaştaki denge Irak'ın lehine döndü. Bunun

[21] Bkz.: Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 79-100; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1317; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 96.

[22] Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 392.

[23] Bkz.: Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 101-103; Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 249; Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 393; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 97.

[24] Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 125; Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 264; Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, s. 329; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 97.

[25] Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 395.

[26] Bkz.: Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 164-168; Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, s. 461; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 97-98; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1317-1318.

üzerine İran, 18 Temmuz 1988'de Birleşmiş Milletlerin verdiği ateşkes kararını kabul etmek zorunda kaldı.[27] Saddam Hüseyin'in ABD ve Arap ülkelerinden aldığı destek sayesinde bu savaştan zaferle çıkmış olması, onun iktidarını sağlamlaştırdığı gibi Arap dünyasında hayal ettiği liderlik iddiasına da yaradı.[28] Nitekim İran ve Irak savaşı esnasında ABD ve batılı ülkelerden aldığı lojistik ve silah yardımlarıyla bölgesel güç haline gelen Irak ordusu, bu yıkıcı savaştan iki yıl sonra 1990'da Kuveyt'i işgal etti. Ancak ABD ile müttefikleri tarafından Irak ordusuna karşı başlatılan kara harekâtında Irak ordusu yenildi, Irak'ın Kuveyt işgali sona erdi ve 1994'te Irak Ulusal Meclisi, Kuveyt'in sınırlarını ve bağımsızlığını tanıdı.[29]

Irak'ın Birleşmiş Milletlerin Irak'ın kitle imha silahlarını imhasına nezaret eden sorumlu komisyonu ile işbirliği yapmayı durdurması üzerine ABD ve İngiltere Irak'ın nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlarını imha etme bahanesiyle 31 Ekim 1998'de Çöl Tilkisi Operasyonu adı altında Irak'a bir hava bombardımanı düzenlediler.[30]

Daha önce çeşitli bahanelerle Irak'ı işgal eden ABD, 20 Mart 2003'te kitle imha silahları bahanesiyle yine Irak'ı işgal etti. Bu işgale karşı Irak ordusu fazla dayanmayıp üç hafta gibi kısa bir sürede çöktü. 9 Nisan 2003'te ABD güçlerinin Bağdat'a girmesiyle Saddam Hüseyin'in 24 yıllık iktidarı sona ermiş oldu. 22 Temmuz'da, Musul kentinde oğullarını kaybeden Saddam Hüseyin, 13 Aralık 2003'te Tikrit yakınlarında ABD güçleri tarafından yakalandı ve 30 Aralık 2006'de asılarak idam edildi.[31]

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı gibi Abdulkerîm el-Muderris'in yaşadığı yıllarda Irak, önemli siyasi olaylara sahne olmuş, iç huzur ve istikrara bir türlü kavuşamamış ve hep değişik güç odaklarının nüfuzuna tanık olmuştur. Müellif

---

[27] Bernard Levis, **İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Arkadaş Yayınevi, çev. Selen Y. Kölay, XI, Baskı, Ankara, 2005, s. 462.

[28] Bernard Levis, **İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, s. 462; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "Irak", **DİA**, c. XIX, s. 98; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1328.

[29] Bkz.: Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'İrak**, c. I, s. 164-172 ; Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 286-290; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 98; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1328; Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, s. 330-331.

[30] Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 285-287; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1329.

[31] Bkz.: Altan Tan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, s. 331; Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 300-304; Kemâl Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-'Irak**, c. I, s. 444; Behcet Kemal Yeşilbursa, **Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**, c. XXIX, s. 1329-1331; Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 98.

Abdulkerîm el-Muderris de bu önemli siyasi olayları yaşamış ve gerekli olan tepkisini göstermiştir. Nitekim el-Muderris, ABD'nin bu işgaline karşı yayımladığı fetvalarıyla, bütün Müslümanların beğenisini kazanmış ve onların gönlünde taht kurmuştur. Ancak bunun yanında düşmanların gazap oklarını da üzerine çekmiştir. Özellikle de 14 Nisan 2003'te yayımladığı fetvâsı, işgal güçlerini daha da rahatsız etmiştir. Çünkü el-Muderris bu fetvâsında, kadınlar dahil bütün Irak halkını işgal güçlerine karşı ortak cihada davet ediyordu. Direnişi sürdürenlerden de düşmanlara karşı Hz. Muhammed (a.s)'in izinde birlikte hareket etmeyi talep ediyordu. Abdulkerîm el-Muderris, işgal güçlerine karşı yayımladığı fetvâlarından ötürü işgalci ABD ve işbirlikçi hükümet güçleri tarafından çok ciddi sıkıntılara maruz bırakılmıştır. el-Muderris'in işgal güçlerine karşı yayımladığı fetvâlardan sonra, onun ders verdiği medresenin etrafına güvenlik engelleri konulmuş, kendisi bir müddet zorunlu ev hapsine mahkûm edilmiş ve amacına ulaşamayan başarısız suikastlere maruz kalmıştı.[32]

1.2. SOSYAL DURUM

Irak halkı, Osmanlı döneminde, nisbeten huzur ve barış içinde yaşıyordu. Fakat Osmanlı döneminden sonra, son yüz yıldır, Irak'ta bir türlü huzur, güven ve istikrar sağlanamamış ve Irak halkı, hep siyasi, sosyal ve ekonomik krizlerle boğuşmak zorunda kalmıştır. [33] Zira modern Irak devletinin kuruluşu, Birinci Dünya Savaşında galip devletler arasındaki gizli anlaşmalara ve petrolün paylaşımına dayanıyordu. Bu nedenle kuruluşundan itibaren Irak'ın bir bütün olarak bir arada tutulması önemli bir sorun haline gelmiş ve Irak'ta iç çatışmalar hiç eksik olmamıştır. Bu durum, Irak'ın iç dengelerini, sosyal istikrarını ve ekonomik yapısını olumsuz yönde etkilemiştir.[34]

Birinci Dünya Savaşından sonra, İngilizlerin Irak'ta kurduğu diktatörlük yönetimleri, Irak'ta sosyal barışı, iç huzur ve güveni sağlayamadığı için halkın nezdinde kabul görmemiştir. Bu baskıcı yönetimlere karşı gösterilen tepki ve isyan kalkışmaları

[32] "Abdulkerîm el-Muderris" **http://www.r-alnoor.com/vb/showthread.php?**t=5895, (17.05.2016).
[33] Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, "**Ortadoğu Çalışmaları**", **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/130, (06.03.2016), s. 38..
[34] Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, "**Ortadoğu Çalışmaları**", **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/130, (06.03.2016), s. 38.

neticesinde yaşanan askerî darbeler de Irak halkına sosyal alanda bir şeyler kazandırmadığı gibi ülkede Baas gibi baskıcı rejimlerin yerleşmesine yol açmıştır.[35]

Irak'ta, İngilizlerin kurduğu baskıcı yönetimlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkan ve etkin bir şekilde çalışmalarına hız veren Baas rejimi de etnik ve mezhepsel kimliğe dayalı olması nedeniyle, ülkede yaşayan diğer etnik ve mezhepsel grupları dışlamıştı. Bu rejim, Arapların dışındaki Kürt ve Türkmen grupları dışlayan bir siyasal ortam hazırlamıştı. Ayrıca bu rejim, mezhebi nedenlerden dolayı Şiî Araplar nezdinde de fazla kabul görmemiştir.[36]

Yaşanan tüm siyasi ve sosyal gelişmelere rağmen Irak'ta hala aşiretlerin ülkenin ayrılmaz bir parçası olması devam ettiği halk üzerindeki etkilerinin de sürdöğü ve Irak halkının siyasi, sosyal ve ekonomik hayatlarında belirleyici bir rol oynadıkları görülmektedir. Nitekim bazı tespitlere göre, 19. yüzyılda yerleşik ve yarı göçebe olarak Irak'ta yaşayan aşiretlerin, ülkedeki nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktaydı.[37] Irak'ta geçmişte güçlü olan bu aşiret yapısının, yeni dönemde de etkin bir konuma geldiği ve yeniden güç kazandığı görülmektedir. Nitekim günümüzde Irak'ta, aşiretler, zayıf düşen devletin yerini almakta, çoğu zaman mensuplarına ekonomik, sosyal ve siyasal avantajlar sağlamaktadırlar.[38]

Irak'ın sosyal yapısı incelenirken üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan biri de ülkede yaşayan halkın nüfus yapısı, sosyal ve etnik kökeni, dini ve mezhebi, bölge ve aşiret bağlarıdır. Bu açıdan Irak'a bakıldığında 19. yüzyılda, Irak'ta, Müslümanlar, ülkedeki nüfusun % 95'ini oluştururken Hıristiyanlar % 3.6'sını, Sâbiî ve Yezîdîler ise % 1.4'ünü oluşturuyordu. Müslümanlar da Sünnî ve Şiî olmak üzere ikiye ayrılıyorlardı. O dönemde genellikle Güney Irak'a yerleşen Şiîler, ülkedeki bütün müslümanların % 52'sini, Müslüman Arapların ise % 70'ini oluşturuyordu. Şimdiki istatistiklere göre ise Şiîler, Irak'taki nüfusun % 60'ını oluşturmaktadır. Ülkedeki

[35] Ahmet Emin Dağ, Asaad Hamid Sulaiman, **Irak Raporu**, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2015, https://www. ihh.org.tr. (06.03.2016), s. 18.
[36] Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/130, (06.03.2016), s. 38.
[37] Gökhan Çetinsaya, "**Irak**" **DİA**, c. XIX, s. 94.
[38] Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/130, (06.03.2016), s. 40.

nüfusun % 40'ını oluşturan Sünnîler ise büyük oranda Irak'ın orta, batı ve kuzeyine yerleşmişlerdir.[39]

Irak'ın, dinî ve mezhebî açıdan farklı bir yapıya sahip olduğu gibi etnik ve sosyal doku açısından da karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim günümüzde Irak'taki nüfusun % 75'ini Araplar oluştururken, % 18'ini Kürtler, % 7'sini de Türkmenler, Asurlular, Ermeniler ve diğer etnik gruplar oluşturmaktadır. Büyük kısmı Sünnîlerden oluşan Kürtler, ülkenin kuzey ve kuzeydoğusuna yerleşmişlerdir.[40]

Görüldüğü gibi Irak, nüfus ve sosyal yapı itibariyle Ortadoğu'nun adeta bir minyatürüdür. Bu nedenle Irak'taki her bir grubun mutlak bir şekilde komşu ülkelerdeki etnik ve dinî gruplarla irtibatı meydana gelmiştir. Aynı şekilde, bütün komşu ve bölge ülkelerdeki etnik ve dinî gruplarların da Irak'takilerle ilişkisi oluşmuştur. Bu bakımdan Irak'taki gelişmeler komşu ülkeleri etkilediği gibi komşu ülkelerin izleyeceği dış politikalar da Irak'ı doğrudan etkilemektedir.

Irak'ın, sosyal yapısını oluşturan diğer bir unsur da tasavvuf ve tarikatlardır. Irak'ta, Osmanlı döneminde, siyasi ve sosyal alanda etkin olan tasavvuf ve tarikatların bölgedeki etkinliği hala devam etmektedir. Kürtler arasında, Nakşibendîlik ile Kadirîlik daha fazla yaygın iken, Araplar asında Kadirîlik ile Rifâîlğin daha fazla etkin olduğu görülmektedir.[41]

Irak halkını sosyal açıdan en çok etkileyen olayların başında savaşlar gelmektedir. Nitekim Irak ve İran arasında sekiz yıl süren savaşın Irak'ta sosyal alanda büyük bir etkisi olmuştur. Zira bu savaşın, hem insan kaybı hem de ekonomik ve maddi zarar açısından, her iki ülkeye de ağır bir bedeli olmuştur. Nitekim bazı kaynaklara göre, savaşın doğrudan veya dolaylı maliyetinin İran için 627 milyar dolar, Irak için ise 561 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir.[42] Bu rakamlar savaşın sadece maddi boyutu ile ilgili olanlardır. Bu savaşın insani ve sosyal boyutu ise daha da ağır olmuştur. Nitekim bu savaşın sonuçlarıyla ilgili hazırlanan bazı raporlara göre, sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı sonrasında bir milyona yakın kadın dul ve iki milyona yakın çocuk da

[39] Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 390-391.
[40] Marıon Farouk Sluglett-Peter Sluglett, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 96.
[41] Gökhan Çetinsaya, "**Irak**" **DİA**, c. XIX, s. 94.
[42] Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 411.

yetim kalmıştır.[43] Irak'ta yaşanan savaşların, insani ve sosyal alana olan maliyeti, ülkede yaşayan Kürtler için daha da ağır olmuştur. Nitekim Saddam Hüseyin'in emriyle başta beş bin sivilin hayatını kaybettiği Halepçe olmak üzere, yetmişe yakın Kürt yerleşim yerinde kimyasal silahlarla katliam yapılmıştır. Ayrıca Irak ordusunun 1986-1989 yılları arasında yürüttüğü Enfâl Operasyonuyla binlerce Kürt köyü yerle bir edilmiş ve iki yüz bine yakın kişi de katledilmiştir.[44]

Daha önce İran ile yaşanan savaş nedeniyle perişan olan Irak halkının durumu, ABD'nin 2003'teki Irak işgaliyle daha da kötüleşmiştir. İşgalin ardından ülkede açlık sorunu baş göstermiş, dul ve yetimlere sahip çıkılması imkânsız hale gelmiş, beş milyona yakın insan farklı bölge ve ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Irak'ta, işgale karşı direniş gösteren tüm şehirlerde ve özellikle Sünnî bölgelerinde sağlık ve sosyal tesisler, ciddi anlamda darbe almış, alt yapı tahrip edilmiş ve ekonomik alanda büyük yıkımlar yaşanmıştır.[45]

ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra ortaya çıkan en önemli sosyal sorunlardan biri de mülteci sorunudur. Nitekim Irak'ta etnik ve mezhepsel gruplar arasında güvenlik sorunları derinleştikçe ve iç çatışmalar arttıkça, daha fazla sivil, hayatını kurtarma kaygısı ile göç etmek zorunda kalmış, ülke içi ve dışı göç hareketleri de artmıştır.[46] Hiçbir hukuki gerekçesi olmayan ABD'nin Irak işgali, her ne kadar resmi olarak 2011'de bitmiş olsa da geride alt yapısı ve insani sermayesi büyük oranda zarar gürmüş ve halen hangi istikamete gideceği belli olmayan bir devlet bırakmıştır.[47]

Yukarıda Irak'la ilgili kısa bir şekilde değindiğimiz siyasî ve sosyal hadiseler, müellifimiz Abdulkerîm el-Muderris'in yaşadığı dönem ve coğrafyada meydana gelmiştir. Dolayısıyla o dönemde yaşanan tüm bu siyasî ve sosyal hadiseler, onun ne kadar zor bir dönemde yaşadığını göstermekte ve ortaya koyduğu çok sayıdaki eserleri ne tür şartlarda yazdığı konusunda bize bir fikir vermektedir.

---

[43] Ahmet Emin Dağ, Asaad Hamid Sulaiman, **Irak Raporu**, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2015, https://www. ihh.org.tr. (06.03.2016), s. 12.
[44] Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, s. 468-469; Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 280-281.
[45] Ahmet Emin Dağ, Asaad Hamid Sulaiman, **Irak Raporu**, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2015, https://www. ihh.org.tr. (06.03.2016), s. 14.
[46] Mustafa Aydın, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, Tebav, 2007, http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/130, (06.03.2016), 41.
[47] Ali Çimen, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, s. 302.

1.3. İLMİ VE KÜLTÜREL DURUM

Birçok medeniyete beşiklik eden Irak, ilim ve kültür yönünden zengin olan bir maziye sahiptir. Nitekim Irak toprakları üzerinde yer alan ve İslâmî fetihten sonra kurulan Basra ve Kûfe şehirleri ve daha sonra kurulan Bağdat[48] kısa sürede ilim ve irfan merkezleri olmuştur.[49]

Irak'ta, İslâmî fetihten sonra, ilmi çalışmalar, Sahâbe ve Tâbiînle başlamıştır. Onların döneminde bu çalışmalar, daha ziyade Kur'ân ile sünnet üzerinde yoğunlaşırken, sonraki dönemlerde, diğer dinî ilimler de eklenerek bu çalışmalara devam edilmiştir. Nitekim Irak, daha sonra, İslâm fıkhının neşet edip geliştiği ve mezhep imamlarının yaşayıp yetiştiği İslâm dünyasının en önemli ilim merkezlerinden biri olmuştur.[50]

Irak'ta Abbasîler döneminde, fıkıh alanında Hicâz Ekolüne karşı Ehl-i Rey olarak bilinen Irak Ekolü ortaya çıkmıştır.[51] Arap dili ve grameri alanında yapılan dil çalışmaları da Irak toprakları üzerinde başlamıştır. Nitekim bu çalışmalar, önce Basra daha sonra Kûfe ve Bağdât'ta başlamış ve üç asır gibi uzun bir süre devam etmiştir.[52] Abbasîler döneminde, hilâfet merkezi olarak seçilen Bağdât, kısa bir zaman içinde dünyanın en önemli şehri haline gelmiş ve İslâm dünyasının dört bir yanından âlim ve tüccarların akın ettiği bir yer olmuştur. Bu dönemde Bağdât'ta kurulan dinî ilimlerin eğitim kurumları yanında felsefe ve kelâmın tedrîs edildiği müesseseler de inşa edilmiştir. Böylece bu dönemde Bağdât, adeta İslâm âleminin ilim, kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir.[53]

---

[48] Bkz.: Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yakût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Daru Sadr, Beyrut, 1995, c. I, s. 430, 491; Ahmed b.Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzûrî, **Futûhu'l-Buldân**, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1988, c. I, s. 252, 270; 'Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

[49] Kenan Demirayak, **Abbasi Edebiyatı Tarihi**, Satak Yayın Evi, yer, yok, trh. yok, s. 185; **'**Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

[50] Bkz.: Hudrî Beg, **Tarîhu't-Teşri'i'l-İslâmî**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1988, 67-174; Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, XIX, s. 108-110.

[51] Bkz. Hudrî Beg, **Tarîhu't-Teşri'i'l-İslâmî**, s. 67-174; Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

[52] Kenan Demirayak, **Abbasi Edebiyatı Tarihi**, s. 185-204; 'Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

[53] Hudrî Beg, **Tarîhu't-Teşri'i'l-İslâmî**, s. 115-118; 'Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

Devrin seçkin âlimlerini bünyesinde barındıran, Sünnî mezheplerin gelişmesinde büyük etkisi olan, dinî ilimlerde ender âlimlerin yetişmesinde büyük katkısı olan, müsbet ve aklî ilimlerde önemli şahsiyetlerin yetiştirilmesinde etkin bir role sahip olan Nizâmiye medreseleri de Irak toprakları üzerinde kurulmuştur.[54] Irak toprakları, Osmanlı Devletinin hâkimiyetine geçtiği sırada Irak'ta bu medreselerden kırk dokuz tane bulunmaktaydı.[55]

Abdulkerîm el-Muderris'in yaşadığı asırda Irak'ta, siyasi ve sosyal alanda huzur ve istikrar olmadığı gibi eğitim alanında da çok ciddi sıkıntılar bulunmaktaydı. Hatta bazı dönemlerde eğitim sürecinde inkıta meydana gelmişti. Nitekim Birinci Dünya Savaşından sonra Irak'ın İngilizler tarafından işgal edilmesiyle birlikte ülkede devam eden eğitim sekteye uğramış ve ülkede bulunan bütün okullar İngilizler tarafından kapatılmıştı. Irak'ta uzun süre kapalı kalan okullar, ancak 1915 yılında tekrar açılabilmiştir.[56]

Irak'ta, okullarda eğitim daha önce tek sınıfta ders vermek suretiyle Mollalar tarafından yürütülürken, 1916'dan itibaren modern eğitim sistemine göre, sınıflar birbirinden ayrılmış ve eğitime Öğretmen Okulundan mezun olan öğretmenlerle devam edilmiştir. Irak'ta 1921'den sonra, modern eğitim sistemine daha çok önem verilmiş ve bütün eğitim kurumlarında yalnız Arapçayla ders vermeye devam edilmiştir. Irak, 1932'de bağımsızlığını kazandıktan sonra eğitim alanında büyük bir hamle başlatarak milli bir eğitim politikasını benimsemiştir. Ülkede Arap dili alanında önemli hizmetler sunan Irak Bilimler Akademisi, 1947'de kurulmuştur. Irak'ta1958'de kurulan ve birçok fakülte ve enstitüyü içinde barındıran Bağdat Üniversitesi, Irak'ın en önemli üniversitelerinden biri olup kuruluşundan itibaren ülkenin ilmi ve bilimsel ihtiyacını büyük oranda karşılamış ve birçok ilim adamının yetişmesinde büyük katkısı olmuştur. Irak'ta 1963 yılında, Öğretmenler Sendikası tarafından kurulup 1974'te devlete devredilen Mustansıriyye Üniversitesi onu takip etmiştir. Irak'ta, daha sonra bu

[54] Şakir Gözütok, **Uluslararararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu**, 5-7 Ekim, 2012, Muş Alparslan Üniversites, Muş, http://www.sakirgozutok.com. uluslararasi medrese gelenegi ve modernlesme surecinde medreseler sempozyumu, (05.03. 2016), s. 12; Ömer Menekşe, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medreseleri**, Diyanet İlmi Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Dini Yayınlar İşleri Dairesi, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2003, III. Sayı, c. XXXIX, s. 117-122; 'Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

[55] Bkz.: 'Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

[56] Bkz.: 'Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 108-110.

üniversitelere ilâveten Bağdat'ta Saddam İslâm İlimleri Üniversitesi açılmış, ayrıca Basra, Kûfe, Musul, Tikrît, Ramâdî, Hille, Kâdisiye ve Erbil'de de yeni üniversiteler kurulmuştur.[57]

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kurumlar, Abdulkerîm el-Muderris'in yaşadığı asırda Irak'ta, kamu alanında hizmet veren eğitim kurumlarıdır. Ancak onun döneminde, devlete ait bu resmi eğitim kurumlarının dışında, halkın desteğiyle kurulan, vakıf ve dernek gibi hayır kuruluşları tarafından inşâ edilen tekke ve medreselerin de eğitim ve öğretim alanında üstlendikleri büyük rolü unutmamak gerekir. Nitekim o dönemde, ülkenin bir çok yerinde yaygın olan bu medreseler, ilim, eğitim ve öğretim alanında topluma büyük bir katkı sağlamış ve bu medreselerde çok sayıda büyük âlim ve önemli şahsiyetler yetişmiştir. Bu medreselerde, dinî ilmlerin yanında matematik, tarih, coğrafya ve astronomi gibi müsbet ilimler de okutulmuştur. [58] Bundan dolayıdır ki bu medreselerde derin ve çok yönlü âlimler yetişmiştir. Abdulkerîm el-Muderris de bu medreselerde yetişen çok yönlü âlimlerden biridir.

[57] Bkz.: ‘Âdil Câsim el-Beyâtî, "**Irak**", **DİA**, c. XIX, s. 110-113.

[58] Bkz.: Abdulkerîm Muhammed el-Muderris, **‘Ulemâunâ fî Hidmeti'l-‘İlmi ve'd-Dîn**, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, I. Baskı, Beyrut, 2014, s. 333-342; Tahîr Molla Abdullâh el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd mine'l-‘Ulemâi'l-Ekrâd**, I. Baskı, Dâru İbn Hazm Beyrut, 2015, c. II, s. 219-220.

BİRİNCİ BÖLÜM
ABDULKERÎM el-MUDERRİS

1.1. HAYATI

1.1.1. İsmi, Lakabı ve Nesebi

Abdulkerîm Muhammed el-Muderris'in, tam adı, kaynaklarda Abdulkerîm b. Muhammed b. Fettâh b. Süleymân b. Mustafâ b. Muhammed olarak geçmektedir.[59]

Abdulkerîm Muhammed, "el-Muderris" lakabıyla meşhur olmuştur. Onun bu lakapla meşhur olmasının sebebinin tedrisatla çok meşgul olmasından kaynaklanmaktadır.[60] Abdulkerîm el-Muderris'in, bu lakabı dışında başka lakaplarının da olduğu belirtilmektedir. Abdulkerîm el-Muderris, müntesip olduğu ırka nisbetle el-Kurdî, dini ilimlerde derin bir âlim olduğundan dolayı çevresinde Allâme, şiir ve edebiyat alanında da "Nâmî" lakabıyla tanınmaktadır.[61]

el-Muderris'in babası, Hozi Kâdî aşiretine mensup olup Kuzey Irak'ın Hormal nahiyesine yakın Tekye köyünde dünyaya gelmiştir.[62] Müellifin, akrabaları, gönümüzde Kuzey Irak'ta, Seyid Sâdık nahiyesi ve Seraw-ı Supyân Ağâ panayırı civarında bulunan Mayndol ve çevre köylerinde yaşamaktadırlar.[63]

---

[59] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; Abdulmecîd Hamdî es-Selefî Tahsin İbrahîm, **Mu'cemu Şu'arâi'l-Kurd**, Siperiz Yayın Evi, Duhok, 2008, s. 134; Yûsuf el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer fî 'Ulemâi'l-Karni'r-Rabi' 'Aşer**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2006, c. I, s. 1962-1963; Yûnus İbrâhîm es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd fî Karni'r-Rabi' 'Aşer el-Hicrî**, Mektebetu Vizâreti'l-Efkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 1920, s. 442-445.

[60] Cihângîr Veledbîgî, **Mufessirân-ı Mu'âsır-ı Kurd**, I. Baskı, Ârâs, Serenced, 2014, s. 51-52.

[61] Cihângîr Veledbîgî, **Mufessirân-ı Mu'âsır-ı Kurd**, s. 51-52.

[62] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; Hamdî es-Selefî, **Mu'cemu-Şu'arâi'l-Kurd**, s. 135; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

[63] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; Hamdî es-Selefî, **Mu'cemu-Şu'arâi'l-Kurd**, s. 138; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

1.1.2. Doğumu

Abdulkerîm Muhammed el-Muderris, 1323/1905 yılının Mart ayında Kuzey Irak'ın Tekye köyünde dünyaya gelmiştir.[64] Ancak bazı kaynaklarda müellifin doğduğu yıl, 1321/1903 olarak gösterilmektedir.[65] Fakat 1323/1905 yılının daha sahîh ve güvenilir olduğu söylenebilir. Zira bu yıl müellif tarafından bazı eserlerinde de zikredilmektedir.[66]

1.1.3. Mezhebi ve Meşrebi

Abdulkerîm el-Muderris, fıkıhta, Şafiî mezhebine mensûptur.[67] Müellif, Şafiî mezhebine mensûp biri olarak kabul edilmekle beraber, onun, bütün mezheplerin rey ve görüşlerine vâkıf bir âlim ve delil ile hüccete son derece önem veren büyük bir fakîh olduğu da bilinmektedir.[68]

Meşreb ve tarîkat bakımından ise, el-Muderris'in, Nakşibendî tarikatına mensup olduğu görülmekte ve dönemin seçkin âlim ve şeyhlerinden biri olan Şeyh ‘Alâuddîn'e bağlı olduğu belirtilmektedir.[69] el-Muderris'in doğduğu ve büyüdüğü bölge ile çevre üzerinde, tasavvuf ve tarikatların etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla onun da bu tarikatlardan etkilenmiş olduğu rahatlıkla söylenebilir. Ayrıca el-Muderris'in, kendilerinden ders aldığı hocaların da genellikle tasavvufi tarikatlara mensup olan kişiler olması, onun üzerinde derin izler bırakmış ve kendisinin de bir tarikata intisâp etmesinde etkili olmuştur.

1.1.4. Tahsîl ve Tedrîs Hayatı

el-Muderris'in, içinde doğup büyüdüğü köy, coğrafi olarak dini medreselerin yoğun bir şekilde bulunduğu bir bölgede yer almaktadır. Dolayısıyla el-Muderris'in böyle bir coğrafyada yetişip büyümesi, ilmi açıdan onun için büyük bir avantaj olmuştur.

---

[64] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 333
[65] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219.
[66] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 333; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; ; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[67] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220.
[68] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219.
[69] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220.

Medrese geleneğinde adet olduğu gibi el-Müderris de eğitimini sadece bir medresede ve bir hocadan almamıştır. Bilakis o birçok medresede okumuş ve farklı hocalardan ders almıştır. Onun yetişmesinde, babası, annesi, amcaları ve diğer akrabalarının büyük bir etkisi olmuştur.[70] O, ilk tahsilini babasının yanında yapmıştır. Babasından, Kur'ân-ı Kerîm dersini almış ve ilköğretim dönemine ait bazı küçük hacimli kitapları da ondan ders olarak almıştır.[71]

el-Muderris, babası vefat ettikten sonra, başta annesi olmak üzere amcaları ve akrabalarının desteğiyle ilim tahsiline devam etmiştir. Onun 1331/1913 yılında sarf ilmine dair *Tasrîfu'z-Zencânî* adlı eseri okuduğu görülmektedir.[72]

el-Muderris, medreselerde okuduğu sırada babasının dostlarından bir âlimle karşılaştığını ve bir müddet onun gözetiminde eğitimine devam ettiğini belirtmektedir. el-Muderris, onun gözetiminde kaldığı süre içerisinde, ondan nahiv ve sarf derslerini aldığını, nahiv ilmine dair kaleme alınan *Şerhu'l-Câmî* adlı eseri de "Temyîz" konusuna kadar ondan ders olarak aldığını ifade etmektedir.[73]

I. Dünya Savaşı başladıktan sonra el-Muderris, babasının dostu olan âlimin yanından ayrılıp Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentine gitmiştir. Süleymaniye'de ilk zamanlarda Melekindî mescidinde kalıp tahsîline devam etmiştir. Müellif, Melekindî mescidinde bir müddet kaldıktan sonra, oradan ayrılıp Sırşkâm mahallesinde bulunan Molla Muhammed Emîn el-Balıkıdrî'nin medresesine yerleşmiştir. Abdulkerîm el-Muderris, bu medresede bir müddet eğitimine devam etmiştir. O, bu medresede kaldığı sırada es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505), İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *Elfiyye*'sine yazdığı şerhi okuduğunu belirtmektedir.[74]

---

[70]el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd** , c. II, s. 219; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmirâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

[71]el-Bahrikî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

[72] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

[73] Muderris, **'Ulemâuânâ**, s. 333.

[74]el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

el-Muderris, Süleymaniye'de olduğu sırada, bölgede şiddetli bir kıtlık baş göstermiş ve bunun üzerine Süleymaniye'den ayrılıp Hewraman'a[75] yerleşmiştir.[76] Müellif, Hevraman'da Şeyh ‘Alâuddîn b. Şeyh Ömer ed-Diyâuddîn'in idaresinde bulunan Durud Tekkesine bağlı medresede bir müddet kalıp ilim tahsîline devam etmiştir.[77] el-Muderris'in bu medresede okuduğu sırada Şeyh ‘Alâuddîn'in kendisine hem maddi hem de manevi olarak büyük destek olduğu ve ondan baba şefkati gördüğü belirtilmektedir.[78]

el-Muderris'in Hewraman'da kaldığı bu süre içerisinde nahiv, fıkıh, edebiyat, mantık, astronomi vb. ilimleri okumuş ve ilmi olarak yüksek bir seviyeye gelmiştir.[79] Şeyh ‘Alâuddîn'in, 1338/1920 yılında Hevraman'dan ayrılıp asıl yeri olan Beyare tekkesine dönmesi üzerine, el-Muderris, çok saygı gösterdiği, son derece bağlı olduğu ve hiç ayrılmak istemediği bu zattan, üç ay gibi bir süre ayrılmak zorunda kalmıştır.[80] Daha sonra el-Muderris, Şeyh ‘Alâuddîn'in emir ve tavsiyesiyle Hewraman'dan ayrılıp Beyare'ye gitmiş ve Ebû ‘Ubeyd Medresesine yerleşmiştir.[81] Müellif, burada bir müddet kalmış ve Molla Muhammed Saîd el-‘Ubeydî (ö. 1346/1927)'den Gelenbevî (ö. 1205/1791)'nin mantık ilmine dair *el-Burhân* adlı eserini ders olarak okumuştur.[82]

el-Muderris, Beyare'de bir süre kaldıktan sonra oradan ayrılmış, Balık medresesinde muderris olarak görev yapan Molla Mahmûd'un yanına gitmiş ve sekiz aya yakın bir süre ondan ders almıştır.[83] Müellif, onun yanında kaldığı süre içerisinde ondan Şeyh Marûf en-Nudehî'nin, mirasa dair yazdığı eseri okumuştur. Ayrıca el-Muderris'in, Molla Mahmûd'dan Nesefî (ö. 687/1289)'nin *Şerhu'l-‘A'kâid* adlı eserini de "Rü'yet" konusuna kadar ders olarak almıştır.[84]

---

[75] Hewraman, İran'ın, Irak sınır bölgesinin dağlık kısmında yer alan bir yerleşim yerin adıdır. Bkz.: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hewraman, 19, 01, 2018.
[76] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334.
[77] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334.
[78] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334.
[79] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[80] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334.
[81] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334.
[82] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334.
[83] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334.
[84] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

Daha sonra el-Muderris, yine Şeyh ʻAlâuddîn'in emir ve tavsiyesiyle, Balık'tan ayrılıp tekrar Beyare'ye yerleşmiştir. [85] Müellif, Beyare'ye gittiği sırada Molla Ahmed-ı Reş (Siyah Tenli Molla Ahmed) Beyare medresesinde müderris olarak görev yapıyordu. [86] el-Muderris'in Beyare medresesinde kaldığı sırada Mahmûd'dan et-Teftâzânî (ö. 792/1390)'nin, *Şerhu'l-ʻA'kâid* adlı eserini ve el-Mevlevî'nin Kürtçe olarak kaleme aldığı akâide dair manzûmesini de ders olarak almıştır.[87] el-Muderris, ayrıca Molla Ahmed'den et-Teftâzânî'nin, belâgat ilmine dair *Muhtasaru'l-Meânî* adlı eserini de "Ahvâlu'l-Musned ilyeh" konusuna kadar ders olarak almıştır.[88]

el-Muderris'in Beyare'de Molla Ahmed'in medresesinde tahsiline devam ettiği sırada Molla Ahmed'in bazı nedenlerden dolayı Beyare'den, Süleymaniye'ye göç etmek zorunda kaldığı zikredilmiştir. [89] Molla Ahmed, Süleymaniye'ye gitmek üzere yola çıktığında öğrencilerini, Abdulkerîm el-Muderris ve onun arkadaşlarını da yanına alıp götürmüştü. Molla Ahmed ve kendisine eşlik eden öğrencileri, 1340/1922 yılının Mart ayında Süleymaniye'ye ulaşmışlardır. Süleymaniye'ye vardıklarında başta Mevlânâ Hâlid tekkesinde bir müddet misafir olarak kalmışlardır. Daha sonra Molla Ahmed'in, Hacı Muhammed b. Abbâs Ağâ'nın medresesinde müderris olarak görev yapmak üzere Gılâle Köyüne gitmesi üzerine, Abdulkerîm el-Muderris, Mevlânâ Hâlid Tekkesi'nde müderris olarak görev yapan ve İbnu'l-Karadâğî olarak meşhur olan Şeyh Ömer'in medresesinde kalmış ve onun yanında tahsiline devam etmiştir.[90]

el-Muderris, Mevlânâ Hâlid Medresesi'nde kaldığı sırada, Şeyh Ömer el-Karadâğî'den, hem ilmi araştırmalar hem de kitapların tetkik ve tahkîki gibi konularda pek çok şeyi öğrendiği belirtmiştir. Ayrıca ondan hâşiye ve tenkîd sanatını da öğrenmiş olduğu zikretmiştir. [91] el-Muderris için burada yeni ufukların açılmış olduğu ve

[85] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.
[86] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334.
[87] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[88] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.
[89] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334.
[90] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.
[91] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334.

meselelere bakış açısında da büyük bir değişimin meydana geldiği ayrıca ifade edilmiştir.[92]

el-Muderris'in bu medresede, Şeyh Ömer el-Karadâğî'den, belâgat ilminde *Aksa'l-Emânî,* nahiv ilminde, *el-Ferîde*, mantık ilminde *el-Burhân,* hendese ilminde *Eşkâlu't-Te'sis,* usûlüddînde *Takrîbu'l-Menâm Şerhu Tehzîbi'l-Kelâm*, fıkıh usûlünde *Cem'u'l-Cevâmî,* felsefede *Hâşiyetu'l-Lârî 'alâ'l-Kâdî*, fıkıh ilminde *el-Menhec* ve el-Kâdî Zekeriyyâ'nın bu esere şerh olarak yazdığı *Tuhfe* adlı eserinden "Hull'" konusunu, Matematikte el-ʻÂmilî'nin, *et-Teşrîh* ve *Risâletu'l-Hisâb* adlı eserlerini okuduğu zikredilmektedir.[93]

1.1.5. Aldığı İcâzetler

el-Muderris, fıkıh, tefsir, hadis, usûl, dil ve edebiyat, akâid, felsefe, kelâm, mantık, tarih ve siyer gibi ilimlerde yüksek bir seviyeye geldikten sonra hocası Şeyh Ömer el-Karadâğî tarafından icâzete layık görülmüştür. Hocası, ilmi icâzeti vermek üzere büyük bir merasim düzenlemiştir.[94] Şeyh Ömer tarafından düzenlenen bu icâzet merasimine çevrede bulunan dönemin büyük âlim ve şeyhleri davet edilmişti. Bu davete icâbet edenler arasında Şeyh ʻAlî et-Tekye'yî, Şeyh Muhammed Necîb el-Karadâğî, Şeyh Celâl el-Karadâğî ve Şeyh Ömer'in kardeşi Şeyh Marûf gibi zatlar yer almaktaydı.[95]

Müellifin hocası Şeyh Ömer el-Karadâğî'nin, kendi hattıyla yazıp hazırladığı icâzet metni, 1343/1924 yılının Şaban ayında düzenlenen icâzet merasiminde Şeyh Muhammed Necîb tarafından okunup Abdulkerîm el-Muderris'e takdim edilmiştir. el-Muderris'in icâzet merasiminin, maneviyât dolu bir atmosferde geçtiği belirtilmektedir.[96]

---

[92] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334-335; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[93] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 334-335; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[94] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 335.
[95] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 335; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[96] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 335; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; Veledbîgî, **Mufessirân-ı Muʻâsır-ı Kurd**, s. 52; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.

1.1.6. Üstlendiği Görevler

el-Muderris, çalışma hayatına Halepçe yakınında bulunan Nergizçar köyünde fahri müderris ve imam hatip olarak başlamıştır. Müellif, bu köyde göreve başlar başlamaz etrafında öğrenciler toplanmaya başlamış ve ondan ders almışlardır. el-Muderris, burada bir yandan öğrencilere ders verip onları yetiştirmeye çalışırken, diğer yandan da İslâm'a hizmet ediyordu ve Müslümanlar için yararlı işlerle uğraşıyordu. el-Muderris, bu köyde 1348/1929 yılının sonuna kadar görevine devam etmiştir.[97]

el-Muderris, Nergizçar köyünde görev yaptığı sırada Beyare'de ikamet eden Şeyh ʻAlâuddîn tarafından kendisine gönderilen bir mektup üzerine, Beyare'ye gitmeye karar verdi. el-Muderris Beyare'ye gittiğinde Şeyh ʻAlâuddîn'in, ondan Beyare Medresesinde müderris olarak görev almasını istediğini öğrenmiş oldu. Müellif, kendisine önerilen bu yeni görevi şahsına yapılmış bir taltîf olarak telakki etmiş ve ailesi ile beraber 1347/1928 yılının Muharrem ayında Beyare köyüne gidip yerleşmiştir.[98]

el-Muderris, Beyare medresesinde göreve başlar başlamaz etrafında öğrenciler toplanmaya başlamış ve kendisinden istifâde etmeye çalışmışlardır. el-Muderris'in, Beyare Medresesinde görev yaptığı süre içerisinde kendisine sağlanan geniş imkanlar, öğrencilerle olan ilmi münâkaşaların neden olduğu ilmi atmosfer ve Şeyh ʻAlâuddîn'in ziyaretine gelen âlimlerle yaşanan ilmi tartışmalar, ilmi açından onun için çok yaralı olmuştur. Bunların yanısıra medreseye ait olan ve kitap açısından çok zengin olan kütüphanenin de bu konuda büyük bir katkısının olduğu ifade edilmiştir..[99]

el-Muderris, Beyare Medresesinde görev yaptığı sırada ilmi açıdan çok şanslı olduğu gibi maddi açıdan da bir sıkıntı yaşamamıştır. Zira hem kendisinin hem de medresede okuyan yüze yakın öğrencinin tüm masrafları Şeyh ʻAlâuddîn tarafından karşılanıyordu.[100] el-Muderris, bu medresede uzun bir süre, 1347/1928'den, 1371/1952

---

[97] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 335.

[98] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 336; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.

[99] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 336; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.

[100] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 336; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.

yılına kadar görev yapmıştır.[101]el-Muderris, yirmi dört yıl gibi uzun bir süre ders verdiği bu medresede birçok öğrenci yetiştirmiş, ders verecek konuma gelen ve ilmi olarak yüksek bir seviyeye ulaşan kırk beş öğrenciye de icâzet vermiştir.[102]

el-Muderris, Şeyh ʻAlâuddîn'in medresesinde uzun bir süre kaldıktan sonra ve onun artık yaşlanıp zayıf düştüğünü görünce, Beyare'den ayrılmanın daha uygun olacağı kanaatine varmış ve 1371/1952 yılının Recep ayında, oradan ayrılıp Süleymaniye'ye gitmiştir. el-Muderris, Süleymaniye'de Melekindî mahallesinde bulunan Hacı Cân Mescidi'ne müderris olarak tayin edilmiştir. el-Muderris, Melekindî mescidinde göreve başlar başlamaz etrafında öğrenciler toplanmış ve orada bulunan halk tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır. [103]

Abdulkerîm el-Muderris'in Süleymaniye'deki söz konusu görevi uzun sürmemiştir. Kısa bir süre sonra oradan ayrılmak zorunda kalmış ve 1374/1955 yılında Kerkük'e gitmiştir. [104] el-Muderris, Kerkük'e gittiğinde bir müddet Hacı Cemîl et-Talibânî Tekkesinde görev yapmıştır. Bu tekkede kaldığı sürede, sıkıntısız bir şekilde ve huzur içinde görevini yapmış, Hacı Cemîl et-Talibânî ve kardeşleri tarafından çok iyi bir şekilde ağırlanmıştır. el-Muderris, burada görev yaptığı sırada çok sayıda öğrenciye ders verdiği gibi Hacı Cemîl'in, Alâ ve Abdurrahmân adındaki oğullarına da fıkıh ve fıkıh usûlü dersleri vermiştir.[105]

Müellif, Kerkük'te Hacı Cemîl Tekkesi'nde görev yaptığı sırada, Bağdat'taki Şeyh Abdulkâdir Geylânî Medresesinde görevli olan Şeyh Muhammed el-Kızılcî adındaki müderrisin vefatı ile o medresenin kadrosu boşalmıştır. Bunun üzerine el-Muderris, Bağdat'a gidip imamlık yapmak için resmi makamlara başvurmuş, sınava girip başarlı olduktan sonra da Ahmedî Camisine imam olarak tayin edilmiştir.[106] Ancak

---

[101] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 336; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.

[102] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 336-337; **Mevâhibu'rRahmân fî Tefsîri'l-Kurân**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʻArabî, I, Baskı, 2014, Beyrut, c.I, s. 6; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.

[103] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 337.

[104] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 337.

[105] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 337; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.

[106] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 337; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.

el-Muderris'in Bağdat'a gidişindeki asıl amaç, Şeyh Abdulkâdir Geylânî Medresesi'nde müderris olarak görev yapmaktı. Bundan dolayı Ahmedî Camisi'ne imam olarak tayin edilir edilmez Şeyh Abdulkâdir Geylânî Medresesi müderrisliği için de başvuruda bulunmuştur. Düzenlenen sınavda başarlı olduktan sonra da söz konusu medresede müderris olarak tayin edilmiş ve böylece amacına ulaşmıştır.[107]

el-Muderris, Şeyh Abdulkâdir Geylânî Medresesi'ne yerleştikten sonra dünyanın bir çok yerinden öğrenciler o medreseye akın etmeye başlamıştır. Bunlar arasında Irak'ın değişik bölgelerinden gelen öğrenciler olduğu gibi Türkiye, Fas, Cava ve Cezayir gibi Irak'ın dışından gelen öğrenciler de vardı.[108]

Bağdât't, Şeyh Abdulkâdir Geylânî Medresesinde yıllarca ders verip uzun bir süre tedrîsâtla meşgul olan el-Muderris, 1393/1973 yılında mevzuat gereği emekliliğe sevk edilmiştir.[109] Ancak Şeyh Abdulkâdir Geylânî (ö. 561/1165)'nin torunları, el-Muderris'in, medreselerinden ayrılmasına rıza göstermemişlerdir. Sadece halktan gelen dini meselelerle ilgili sorulara cevap vermesini, öğlen ve ikindi namazlarını kıldırmak üzere camilerinde kalmaya devam etmesini ona teklîf etmişlerdir. el-Muderris de onların bu teklîfini reddetmeyip memnuniyetle kabul etmiş ve hizmetine kaldığı yerden devam etmiştir.[110]

el-Muderris, imamlık ve müderrislik görevi dışında, 1978 yılında el-Mecma'u'l-İlmî el-Irakî'de üye olarak da görev yapmıştır. Ayrıca el-Muderris, 1974 yılında Irak Âlimler Birliği Başkanlığına getirilmiştir.[111] Bir süre Irak Müftüsü olarak da görev yaptığı belirtilmiştir.[112]

---

[107] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 337.

[108] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 338 ; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220 ; Veledbîgî, **Mufessirân-ı Muʻâsır-ı Kurd**, s. 53; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.

[109] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 338; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220 ; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.

[110] el-Muderris, **ʻUlemâunâ**, s. 338; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; el-Maraʻaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ʻUlemâi Bağdâd**, 442-445.

[111] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220.

[112] Abdulkerîm el-Muderris, **https://ar.wikipedia.org/wiki/%D8%B9%D8%A8%D**, Tarih: (04.08.2016).

1.1.7. Vefatı

el-Muderris, ilim ve tedrîsâtla, fetvâ vermekle, vaaz ve irşâdla, kitap yazmakla, kısacası İslâm ve müslümanlara hizmetle geçirdiği yüz yılı aşkın uzun ve bereketli bir ömürden sonra 25 Ağustos 1426/2005 tarihinde Bağdât'ta, Şeyh Abdulkâdir Geylânî Cami'sinde, kendisine tahsîs edilen odada vefat edip Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.[113] Müellif, Abdulkâdir Geylânî Aile Mezarlığı'na defnedilmiştir.[114]

1.2. İLMİ KİŞİLİĞİ

Dönemin seçkin medreselerinde uzun süre eğitim gören, keskin zekası ve üstün kabiliyetiyle, ilim ve tahsîle karşı olan isteğiyle dikkat çeken Abdulkerîm el-Muderris, babasının yanında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmettikten sonra dönemin seçkin âlimlerinden akâid, kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsîr, hadîs, siyer, nahiv, sarf ve belâgat gibi temel İslamî ilimlerde ders almıştır. el-Muderris, yukarıda belirttiğimiz dini ilimlerin dışında matematik, coğrafya, tarih, astronomi, mantık ve felsefe gibi müsbet ilimlerden de dersler okumuştur.[115]

el-Muderris'in yetiştiği aile ortamı, bulunduğu ilmi çevre ve dönemindeki mevcûd ilmi atmosferin onun ilmi kişiliğine büyük bir etkisi olmuştur. el-Müderris'in, Beyare Medresesi'nde görev yaptığı sırada, Şeyh ‘Alâuddîn'in ziyaretine gelen âlimlerin meclislerine katılıp ilmi münâkaşalara iştirâk etmesinin de onun ilmi kişiliğine büyük bir katkısı olmuştur.[116] Müellif, hayatı boyunca hep ilim ve tedrîsâtla meşgul olduğu için el-Muderris (ders veren) lakabıyla meşhur olmuş, dini ilimlerdeki derinliğinden dolayı halk arasında allâme lakabıyla anılmıştır.[117]

el-Muderris'in, sâhip olduğu ilmi birikimi sayesinde zamanla layık olduğu makamlara geldiği görülmektedir. Nitekim el-Muderris, Irak Âlimler Birliği Başkanlığı yapmış, el-Mecma'u'l-İlmî el-Irakî'de üye olarak görev almış ve Irak Müftülüğünü de yapmıştır.[118]

---

[113] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[114] Abdulkerîm el-Muderris, **https://ar.wikipedia.org.** Tarih: (04.08.2016).
[115] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 338; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[116] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220.
[117] Veledbigî, **Mufessirân-ı Mu‘âsır-ı Kurd**, s. 52.
[118] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220.

el-Muderris'in bazı çağdaşları, onun ilmi kişiliğinden söz etmiş ve onunla ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Örneğin öğrencisi Kâsım el-Hanefi, onun ilmi kişiliğini şu sözlerle dile getirmektedir: "Abdulkerîm el-Muderris, Kürtler ve Araplar arasında yetişen, bütün âlimlerin meziyetlerini bir arada toplayan, onların ahlâk ve faziletlerini cem eden beyaz bir sayfa gibidir. Onun vefatıyla bu beyaz sayfa kapanmıştır. Onun hayatının bizler için manevi ve ilmi bir azık, bitmez tükenmez bir servet olduğunu söylesem mübâlağa etmiş olmam." Kâsım el-Hanefi, el-Muderris'in "Ben ölürsem benimle birlikte birçok ilim de ölür" dediğini naklettikten sonra, sözlerine şöyle devam etmektedir: "Abdulkerîm el-Muderris'in sâhip olduğu fazilet ve meziyetlerin haddi hesabı yoktur"[119]

el-Câmiatu'l-İslâmiyye'nin rektörü Dr. Ziyâd el-ʻÂnî, el-Muderris'in vefatından sonra onun hakkında şu sözleri sarf etmektedir: "Şeyh Abdulkerîm el-Muderris, verâ ve takvasıyla, müslümanlara olan muhabbetiyle temâyüz etmiş bir şahsiyettir. Biz onu kaybettik. Ancak genelde İslam alemi, özellikle de Irak ulusu, ona çok muhtaçtır."[120]

Dr. Adnân Selmân, el-Muderris'in vefatından sonra onun ilmi kişiliğinden, ahlâkî meziyetlerinden ve yaptığı hizmetlerden şu ifadelerle bahsetmiştir: "Abdulkerîm el-Muderris, ilminde ihlâslı olup dünya ehli ve dünya tâlibi olmayan, ömrünü ilim ve kitap telifiyle geçiren ve el-Mecmau'l-İlmî'de üye olan bir şahsiyet idi. Allâh'tan, onun için Cennet talep ediyoruz, bize onun yerini dolduracak benzer âlimler nasip etmesini diliyoruz."[121]

Abdulmecîd Fehmî Hasan, *Tarihu Meşâhiri'l-Elviyeti'l-Irakiyye* adlı eserinde Livâu's-Süleymaniye başlığı altında Abdulkerîm el-Muderris'i tanıtmaya çalışırken, onun ilmi şahsiyetiyle ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "Molla Abdulkerîm b. Muhammed, islamî ilimlerin tedrîsâtı ile meşgul olan, öğrencilerini ilmi olarak doğru

[119] Ekrem Abdurrazzâk, el-Meşhedânî, "Şeyhu Ulemâ'i-L-Irak el-Âllame Muhammed Abdulkerîm Beyare el-Muderris"**http://www.saadarif.com/portal/?p**=19850, 22, 01, 2016.
[120] Ekrem Abdurrazzâk, el-Meşhedânî, "Şeyhu Ulemâ'i-L-Irak el-Âllame Muhammed Abdulkerîm Beyare el-Muderris"**http://www.saadarif.com/portal/?p**=19850, 22, 01, 2016.
[121] Ekrem Abdurrazzak, el-Meşhedânî, "Şeyhu Ulema'i-L-Irak el-Allame Muhammed Abdulkerîm Beyare el-Müderris"**http://www.saadarif.com/portal/?p**=19850, 24, 01, 2016.

bir istikâmet üzere yetiştiren ve fakîh olan bir İslâm âlimidir. O, din ile ilgili birçok kitap ve risâle telif etmiş, dünyayla pek alakası olmayan vakûr bir ilim ehlidir."[122]

el-Muderris'in hakkında söylenenlerin dışında, hayatı ve ortaya koyduğu eserlerinden de onun çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu açıdan bakıldığında onun fıkıhta derin bir âlim, hadîs, tefsîr, akâid, tarih, dil ve edebiyat gibi ilim dallarında da yetkin biri olduğu görülmektedir. Yazdığı eserlere göz atıldığında, dini ilimlerden tefsir, tefsir usûlü, hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, akâid ve kelâm gibi birçok alanda eser yazdığı görülmektedir. Onun bu ilimlerin dışında dil ve edebiyat, gramer, siyer, tarih, mantık ve felsefe gibi birçok ilim dalına ait eserlerinin de olduğu müşâhede edilmektedir.[123]

el-Muderris, sahip olduğu bu ilmi birikimi dışında birden fazla dil de biliyordu. Nitekim o, ana dili olan Kürtçe dışında Arapça'da uzmanlaşmış, Farsça'ya da hâkim olan bir âlimdi.

1.3. HOCALARI

Abdulkerîm el-Muderris, ilk eğitimini babasından almıştır. Babasının yanında Kur'ân-ı Kerîm-i hatmetmiş ve ilköğretim düzeyinde küçük hacimli bazı kitapları da ondan ders olarak almıştır.[124] Dönemin medreselerinde okuyan Abdulkerîm el-Muderris, söz konusu medreselerde adet olduğu üzere sadece bir hocadan değil birçok hocadan ders almıştır.

el-Muderris, 1331/1913-1333/1915 yılları arasında bazı hocalardan sarf derslerini aldığını belirtmiş fakat o bu hocaların isimlerini zikretmemiştir. Ayrıca o, ilim tahsîli için medreseleri dolaşırken babasının dostlarından bir âlim ile karşılaştığını, ondan nahiv ve sarf ilimlerinden dersler aldığını söylemiş ancak onun da ismini belirtmemiştir.[125]

---

[122] Ekrem Abdurrazzâk, el-Meşhedânî, "Şeyhu Ulemâ'i-L-Irak el-Âllame Muhammed Abdulkerîm Beyare el-Muderris"**http://www.saadarif.com/portal/?p**=19850, 22, 01, 2016.

[123] Bkz.: el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333-334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219-222; el-Maraʿaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.

[124] Ekrem Abdurrazzâk, el-Meşhedânî, "Şeyhu Ulemâ'i-L-Irak el-Âllame Muhammed Abdulkerîm Beyare el-Muderris"**http://www.saadarif.com/portal/?p**=19850, 24, 01, 2016.

[125] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 333; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Maraʿaşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.

el-Muderris, Birinci Dünya Savaşı vuku bulduğu sırada, Irak'ın Süleymaniye kentinde bulunan Melekindî Mescidi ile Sırşkam Mahallesinde bulunan Molla Muhammed Emîn el-Balikıdri Mescidinde bir müddet kalıp ders okuduğunu belirtmektedir. Ancak el-Muderris, bu mescidlerde kaldığı sırada hangi hocalardan ders aldığına dair bilgi vermemektedir.[126]

Müellif, Hewraman'da, Şeyh ‘Alâuddîn'in idaresinde bulunan Durud Tekkesine bağlı olan medresede uzun süre kaldığını ve bu burada nahiv, mantık, fıkıh ve astronomi gibi ilimlerden ders aldığını belirtmiştir.[127] Ancak bu medresede kaldığı sırada kimlerden ders aldığını söylememiştir.

Abdulkerîm el-Muderris'in kendilerinden en çok ders alıp istifâde ettiği hocaları, ders aldığı tarihler göz önüne alınarak sırayla ele alınacaktır.

3.1. Molla Muhammed Saîd el-‘Ubeydî

Döneminin değerli âlim ve zahitlerinden olan Molla Muhammed Saîd b. Ahmed b. Fettâh el-‘Ubeydî, 1300/1883 yılında Ebû ‘Ubeyde köyünde dünyaya gelmiştir.[128] el-‘Ubeydî, ilk eğitimini Halepçe ve civarında bulunan medreselerde tamamladıktan sonra Kerkük'e gidip Alî Hikmet adında bir âlimden matematik dersi almıştır. el-‘Ubeydî, daha sonra Beyare Medresesine gitmiş ve o medresenin müderrisi olan Mevlâna el-Muderris'ten icâzet alıncaya kadar onun yanında ilim tahsîline devam etmiştir. el-‘Ubeydî, hocasından icâzetini aldıktan sonra doğduğu ve büyüdüğü Ebû ‘Ubeyde köyünde fahri olarak müderrislik yapmaya başlamıştır.[129]

Molla Muhammed Saîd el-Ubeydî, söz konusu köyde müderrislik yaptığı sırada Abdulkerîm el-Muderris'in onunla olan birlikteliği iki defa olmuştur. İlk birliktelik, 1339/1920 yılında olup el-Muderris onun medresesinde kısa bir süre kalmış ve ondan mantık dersi almıştır. İkinci birliktelik ise, 1341/1922 yılında olmuştur. el-Muderris, bu yılda onun medresesinde birkaç ay kalıp ondan fıkıh usûlü dersi almıştır. el-Muderris

---

[126] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 333; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[127] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[128] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 566-567.
[129] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 567.

onun medresesinde kaldığı sırada ondan çok istifâde ettiğini zikretmekte ve onu şu sözlerle övmektedir: "O, hayatı boyunca hep Kur'ân ve Sünnete uygun hareket eden, tevâzu, züht ve kanaat gibi güzel ahlâkî meziyetlere sahip bir şahsiyetti."[130]

Molla Muhammed Saîd el-'Ubeydî, 1346/1927 yılında vefat etmiş ve Ebû 'Ubeyde köyünde Ebû 'Ubeyde el-Ensarî'nin mezarına yakın bir yerde defnedilmiştir.[131]

3.2. Molla Ahmed-ı Reş

Dönemin değerli âlimlerden olan Molla Ahmed-ı Reş, 1313/1895 yılında Kuzey Irak'ta, Pencvin ilçesine bağlı Başperd köyünde dünyaya gelmiştir.[132] Çevresinde Mela-ı Reş lakabıyla meşhur olan Molla Ahmed, Pencvin, Merivân, Kanisanan, Çur, Balık, Beyare ve Mukriyan gibi değişik medreselerde eğitim görmüş ve ilmi icâzetini de Mevlâna Abdulkâdir adında bir âlimden almıştır.[133] Molla Ahmed, icâzetini aldıktan sonra 1339/1920 yılında Beyare Medresesinde birkaç ay muderris olarak görev yapmıştır. Daha sonra Süleymaniye'ye gidip Gelâle Medresesinde yaklaşık iki yıl muderrislik yapmıştır.[134] Molla Ahmed, 1341/1922 yılında Erbil'de kalıp dönemin meşhur âlimlerinden olan Molla Ebûbekr Efendî'nin yanında okumuş ve ondan da ikinci ilmi icâzetini almıştır. Molla Ahmed, daha sonra Mahmur, Dimekar, Miredi ve Mürtke gibi muhtelif medreselerde belli sürelerde muderris olarak görev yapmıştır. Molla Ahmed, adı geçen medreselerde görev yaptığı sırada birçok âlim yetiştirmiş ve ilminden çok sayıda insan istifade etmiştir.[135]

Molla Ahmed, Beyare Medresesinde görev yaptığı sırada Abdulkerîm el-Muderris, onun medresesinde bir müddet kalıp kendisinden ders almıştır. el-Muderris, et-Teftâzânî'nin akâid ilmine dair *Şerhu'l-Akâid* adlı eserini ve Mevlevî'nin akâide dair Kürtçe olarak kaleme aldığı manzûmesini Molla Ahmed'den ders olarak okumuştur.

[130] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 567-568.
[131] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 567-568.
[132] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 91.
[133] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 91.
[134] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 92.
[135] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 92.

Ayrıca el-Muderris, kendisiden et-Teftâzânî'nin, belâgat ilmine dair *Muhtasaru'l-Mutavvel* adlı eserini de "Ahvalu'l-Müsned ileyh" konusuna kadar okumuştur.[136]

Molla Ahmed-i Reş, 1373/1953 yılında vefat etmiştir.[137]

3.3. Şeyh Ömer b. el-Karadâğî

Abdulkerîm el-Muderris'in ders aldığı hocalardan biri de dönemin seçkin âlimlerinden olan Şeyh Ömer b. el-Karadâğî'dir. Tam adı, Şeyh Ömer b. Şeyh Muhammed Emin b. Şeyh Marûf b. Şeyh Ömer b. Şeyh Abdullatîf b. Şeyh Marûf 'dir. Şeyh Ömer b. el-Karadâğî, 1303/1886 yılında Irak'ın Süleymaniye kentinde dünyaya gelmiştir.[138] Şeyh Ömer, ilim, fazilet ve edep timsali olan bir ailede yetişmiş ve daha küçük yaşlardayken babasının yanında Kur'ân-ı Kerîm'i hatmetmiştir. Ayrıca ondan hikâye türü bazı edebi eserleri de okuduğu ve ardından da Arap gramerini öğrenmeye başladığı belirtilmektedir.[139]

Şeyh Ömer, babasından bir müddet ders aldıktan sonra amcası Şeyh Muhammed Necîb el-Karadâğî'nin yanında, fıkıh usûlüne dair *Cem'u-l-Cevâmi'* adlı eserin mukaddimesini ders olarak okumuştur. Şeyh Ömer, ayrıca Süleymaniye'de, Molla Huseyin el-Pesikendî ve İrfân Efendi lakabıyla meşhur olan Molla Abdullâh'tan da ders ler almıştır. Şeyh Ömer, ilim tahsîlini tamamladıktan sonra ilmî icâzetini amcası Şeyh Muhammed Necîb el-Karadâğî'den almıştır.[140]

Şeyh Ömer, amcasından ilmî icâzetini aldıktan sonra kardeşi Şeyh Marûf'la beraber, bulundukları câmide kalmaya devam ederek câmî ve medrese işleriyle meşgul olup hizmet etmeye çalışmışlardır. Şeyh Ömer, bu câmîde kaldığı sırada ilmi araştırmalarda bulunup ciddi çalışmalar yapmış ve çeşitli ilmî eserleri tahkîk etmiştir. Ayrıca burada kaldığı sırada çok sayıda öğrenci ondan istifâde etme imkanını da bulmuştur.[141]

---

[136] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 334; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[137] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 92.
[138] el-Müderris, **'Ulemâuna**, s. 426.
[139] el-Müderris, **'Ulemâuna**, s. 426-427.
[140] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 427.
[141] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 427.

Şeyh Ömer, Süleymaniye'de bulunduğu sırada, eser tahkîki alanında ortaya koyduğu çalışmalarıyla ve orada eser tahkîki ile ilgilenen âlimler arasında ilmî muhâkeme ve münâkaşalarla ilgili yeni bir çığır açmıştır. Ayrıca şeyh Ömer, yaptığı bu tür çalışmalar nedeniyle, Kuzey Irak'ın dört bir yanında şöhret kazanmış ve dini konularda bölge insanı için fetvâ mercii olmuştur.[142]

Abdulkerîm el-Muderris'in hem ilmî, hem manevî hem de ahlâkî olarak kendisinden çok istifâde ettiği hocası Şeyh Ömer ile olan birlikteliği, 1340/1921 yılında Süleymaniye'de başlamıştır. el-Muderris, burada onun medresesinde kaldığı süre içerisinde ondan nahiv, mantık, belâgat, usûl, matematik ve fıkıh gibi ilimlerden dersler almıştır. Ayrıca bu süre içerisinde ondan ilmi araştırma yöntemlerini öğrenmiş ve eser tahkîki alanında da onun tecrübelerinden istifâde etmiştir.[143]

el-Muderris, Şeyh Ömer el-Karadâğî'den, hiç kimsede bulunmayan önemli bilgileri öğrendiğini belirtmektedir. Ayrıca onun üstün ahlâkî meziyetlerinden, kanaat kârlığından ve Allah'a olan tevekkülünden, kısacası yaşamla ilgili her konuda ondan çok şey öğrendiği zikretmektedir.[144]

Şeyh Ömer, gerek Arap dili ve grameri gerek mantık ve astronomi gibi müsbet ilimler ve gerekse fıkıh ve fıkıh usûlü gibi dini ilimler alanında çok sayıda eser kaleme almıştır.[145]

Şeyh Ömer el-Karadâğî'nin telif ettiği bazı eserler şunlardır: *Hâşiye alâ Tehzîbi'l-Kelâm*, *Hâşiye alâ Takrîbi'l-Merâm*, *Hâşiye alâ Cem'i'l-Cevâmi'*, *Hâşiye alâ Teşrîhi'l-Eflâk*, *Hâşiye alâ Burhân el-Gelenbevî*, *Hâşiye alâ Tehzîbi'l-Mantık*, *Hâşiye alâ Şerhi'l-îsâğocî li'l-Gelenbevî*, *Hâşiye alâ Elfiyye lî Celâleddîn es-Suyûtî (el-Ferîde)*, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Eşnevî alâ't-Tasrîf* ve *Şerhu Makûlâti'l-Kızılcî*.

Şeyh Ömer, 1355/1936 yılında, 53 yaşındayken vefat etmiştir.[146]

---

[142] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 428.
[143] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 428.
[144] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 334-335; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[145] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 427.
[146] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 427.

3.4. Molla Mahmûd

Abdulkerîm el-Muderris'in, ders aldığı ve kendilerinden istifâde ettiği hocalarından biri de Molla Mahmûd'tur. Molla Mahmûd, Balık Medresesinde muderris olarak görev yaptığı sırada el-Muderris'in, onun yanında 8 ay gibi bir müddet kaldığı ve ondan ferâiz, akâid[147] ve mantık gibi ilimlerden ders aldığı belirtilmektedir.[148]

1.4. TALEBELERİ

Abdulkerîm el-Muderris, çok sayıda öğrenciye ders vermiş ve pek çok âlim yetiştirmiştir. Nitekim el-Muderris, hocasından ilmî icâzetini aldıktan sonra hep ilim ve tedrîsâtla uğraşmış ve vefatına kadar da öğrenci yetiştirmekle meşgul olmuştur. el-Muderris, özellikle Bağdât'ta, Şeyh Abdulkâdir Geylânî Medresesinde görev yaptığı sırada çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Nitekim el-Muderris'in, ders verdiği Bağdât'taki medresesinde, dünyanın dört bir yanından gelen öğrenciler bulunmaktaydı. Bu öğrencilerin bir kısmı, Irak'ın farklı bölgelerinden gelen Kürt ve Arap öğrencilerden teşekkül ederken, diğer kısmı ise Türkiye, Cava, Fas ve Cezayir gibi ülkelerden gelen öğrencilerden oluşmaktaydı.[149]

Abdulkerîm el-Muderris'in, çok sayıda öğrenciye ders verdiği bilinmektedir. Onun yetiştirip kendilerine icâzet verdiği ve ilmi olarak yüksek bir seviyeye gelen öğrenci sayısının ellinin üzerinde olduğu belirtilmektedir.[150] el-Muderris'in, meşhur öğrencilerinden bazılarının isimleri aşağıda sıralanmıştır.[151]:

1- Afîfuddîn el-Geylânî

2- Mustafa ez-Zelmî

3- Alî Muhyiddîn el-Karadâğî

4- Ahmed el-Kubeysî

5- Rafî er-Rifaî

---

[147] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 219.
[148] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 428.
[149] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 338; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220.
[150] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 338; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220.
[151] Bkz.: **https://ar. wibikedia. org/wiki/عبد الكريم محمد المدرس**, Tarih: (30.01.2016).

6- Mevlûd Huseyin Mevlûd

1.5. ESERLERİ

Abdulkerîm el-Muderris, çok eser ortaya koyan çağdaş âlimler arasında yer almaktadır. el-Muderris, fıkıh, fıkıh usûlü, tefsîr, akâid, hadîs, tasavvuf, dil ve gramer, mantık, felsefe, öğüt, tecvit, tarîh ve siyer gibi pek çok alanda eser telif etmiştir. Müellif, Arapça, Kürtçe ve Farsça olmak üzere üç ayrı dilde eser yazmıştır. Onun üç ayrı dilde kaleme aldığı eser sayısının yüze yakın olduğu belirtilmektedir. Bu eserlerin çoğu basılmıştır.[152]

1.5.1. Dil ile İlgili Eserler

1- *Şerhu Tasrîfi'z- Zencânî*: el-Muderris, 1373/1954 yılında kaleme almış olduğu bu eseri, ez-Zencânî'nin sarf ilmine dair yazdığı *Tasrîfuz-Zencânî* adlı eserine bir şerh olarak yazmıştır.[153]

2- *Miftâhu'l-Âdâb fi'n-Nahv*: Müellif, nahiv ilmine dair kaleme aldığı bu eseri, Arapçaya yeni başlayan öğrenciler için hazırlamıştır.[154]

3- *el-Mevâhibu'l-Hamîde fî Halli'l-Ferîde*: el-Muderris, iki ciltten oluşan bu eseri, es-Suyûtî'nin nahiv ilmine dair manzûm olarak kaleme aldığı *el-Ferîde* adlı eserini şerh ve tahlîl etmek amacıyla telif etmiştir.[155] Müellifin, 1374/1954 yılında telif etmiş olduğu bu eseri, 1977 yılında basılmıştır.[156]

4- *Dîvânu'l-Mevlevî ve Şerhu Gazeliyâtihi'l-Edebiyye*: el-Muderris, bu eserinde Mevlevî'nin divanını ele almış ve bu divanda yer alan tasavvuf ve benzeri konularla alakası olan gazelleri ve edebî sanatları ele alıp tahlîl etmiştir.[157] Mevlevî'nin divanını şerh ve tahkîk etmek amacıyla hazırlanan bu eser, 1382/1961 yılında telîf edilmiş ve aynı yılda basılmıştır.[158]

---

[152] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[153] el-Bâhrikî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[154] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340.
[155] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341.
[156] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[157] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340.
[158] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.

5- *Şerhu Dîvâni'l-Mahvî*: el-Muderris, bu eseri, Mahvî'nin divanını şerh ve tahlîl etmek amacıyla kaleme almıştır.[159] Müellif, bu eseri, 1382/1962 yılında telîf etmiştir.[160]

6- *es-Sarfu'l-Vâdih*: el-Muderris, sarf ilmine dair yazmış olduğu bu eseri, Arapçaya yeni başlayan öğrenciler için hazırlamıştır.[161]Müellif, bu eseri, 1963 yılında telif etmiştir.[162]

7- *Duruşte*: Müellif, bu eseri, Arapça-Kürtçe bir sözlük olarak kaleme almıştır. Manzûm olarak kaleme alınan bu eser,[163] 1385/1965 yılında telîf edilmiş ve 1992 yılında da basılmıştır.[164]

8- *el-Alemân fi'l-İlmeyn el-Vad‘ ve'l-İstiâre*: el-Muderris, bu eserinde, vad‘ ve istiâre ilgili konuları ele alıp incelemiştir. Müellif, bu eseri, 1973 yılında kaleme almıştır.[165]

9- *Hulâsatu'l-Beyân fi'l-Vad‘ ve'l-Beyân* [166] :Müellif, bu eseri, 1974 yılında kaleme almıştır.[167] Bu eserinde vad‘ ve beyân ilimleriyle ilgili meseleleri ele almıştır.

10- *Şerh-ı Dîvân-ı Nâlî*: el-Muderris, bu eseri, meşhur bir şâir olan Nâlî'nin şiir divanına şerh amacıyla kaleme almıştır.[168] Bu eser, 1976 yılında basılmıştır.[169]

11- *Resâilu'l-İrfân*: Bu kitabın Abdulkerîm el-Muderris'in nahiv ilmine dair kaleme aldığı en önemli eseri olduğu söylenebilir. Bu eser, Dâru'l-Arabî adlı yayın evi tarafından 1978 yılında Bağdât'ta basılmıştır.[170]

12- *Dîvân-ı Fakî Kâdir el-Hemûndî*: el-Muderris, bu eseri, Fâkî Kâdîr el-Hemûndî'nin divânını tahkîk etmek amacıyla kaleme almıştır.[171] Bu eser, 1980 yılında basılmıştır.[172]

---

[159] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 340.
[160] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[161] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 340.
[162] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[163] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 339.
[164] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[165] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[166] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 340.
[167] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[168] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 340.
[169] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[170] Bkz.: **www.almaktabah.net/vb/showtheread.php.?**t= 99067, 04.01.2016.

13- *el-Bedi‘ ve'l-Arûd*: el-Muderris'in bedî' ile ‘arûz ilimlerine dair telif etmiş olduğu bu eseri, 1989 yılında kaleme alınmış ve 1991 yılında basılmıştır.[173]

14- *İkdu'z-Zeheb fî Ceyyidi'l-Edeb*: el-Muderris, bu eserinde bedî' ve beyân ilimleriyle ilgili konuları ele alıp incelemiştir.[174]

15- *Şerh-ı Dîvân-ı Molla Mustafa el-Bîsaranî*: el-Muderris, bu eseri, Molla Mustafa el-Bîsaranî'nin divanını şerh etmek amacıyla kaleme almıştır.[175]

16- *Şerh-ı Dîvân-ı Sâlim*: el-Muderris, bu eserinde, şâir Sâlim'in divânını ele alıp şerh etmiştir.[176]

17- *Şerhu Kasîdeti'l-Hâkî*. [177] el-Muderris, bu eserinde, şâir el-Hâkî'nin nazmetmiş olduğu bir kâsidesini şerh ve tahlîl etmiştir.

1.5.2. Tefsîr ile İlgili Eserler

1- *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân*: Doktora çalışmamızın konusu olan ve yedi ciltten oluşan bu eser, Abdulkerîm el-Muderris'in, tefsir alanında yazdığı en önemli eserlerden biridir. el-Muderris, bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm-i baştan sona tefsîr etmiştir. Müellif, bu eserinde sûre ve ayetlerin nüzûl sebeplerini zikretmiş, Kur'ân âyetlerini, sarf, nahiv, lügat ve belâgat yönünden ele alıp incelemiştir. Ayrıca el-Muderris, bu eserinde, fıkıh, hadîs, akâid, mantık, tarîh ve siyer gibi ilim dallarıyla ilgili konulara da geniş bir yer vermiştir. Yedi ciltten oluşan bu eser, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî tarafından 2014 yılında Beyrut'ta basılmıştır.[178]

2- *Tefsîr-i Nâmî*: el-Muderris'in, yedi ciltten oluşan bu Kürtçe eseri, 1977, 1979, 1980 ve 1984 yıllarında basılmıştır.[179] *Tefsîr-i Nâmî* ifadesinde yer alan Nâmî kelimesi, tezin başında da değinildiği gibi müellife ait bir lakaptır. Dolayısıyla burada *Tefsîr-i*

---

[171] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 340.
[172] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[173] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[174] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[175] el-Muderris, **‘Ulemâunâ**, s. 341; el-Mara‘aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[176] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[177] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[178] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 1; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[179] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223; es-Sâmarrâî, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd**, 442-445.

Nâmî'den, el-Muderris'in tefsîri kastedilmektedir. Bu eser, daha sonra el-Muderris tarafından ihtisâr edilmiş ve *Hulâsatu Tefsîr-i Nâmî* adıyla 1985 yılında basılmıştır.[180]

el-Muderris, *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-İlmi ve'd-Dîn*, adlı eserinde, Kürtçe olarak telif etmiş olduğu dokuz ciltlik bir tefsîrinden de söz etmektedir.[181] Onun söz konusu eserinde bahsettiği tefsîrin, daha sonra *Tefsîr-i Nâmî* adı altında basılmış olabileceğinden dolayı müellifin orada bahsettiği tefsîrin, *Tefsîr-i Nâmî* olduğunu düşünmekteyiz

1.5.3. Hadis ile İlgili Eserler

1- *Çıl Çırây-i İslâm*: el-Muderris, Kürtçe olarak yazdığı bu eseri, 1359/1940 yılında telif etmiştir. Müellif, bu eseri vaaz ve irşâd amacıyla kaleme almıştır. O, bu eserinde, kırk tane hadîsi ele alıp şerh etmiştir.[182]

1.5.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ile İlgili Eserler

1- *Safvetu'l-Leâlî min Mustasfa'l-Gazzâlî*: el-Muderris, bu eseri, Gazzâlî'nin fıkıh usûlüne dair kaleme aldığı *el-Mustasfâ* adlı eserinden bir derleme olarak telif etmiştir. el-Muderris'in 1375/1955 yılında kaleme almış olduğu bu eseri, 1986 yılında Bağdât'ta basılmıştır.[183]

2- *Şerîat-ı İslâm*: el-Muderris'in Kürtçe olan bu eseri, Nevevî'nin, (ö. 676/1277) Şafiî fıkhına dair kaleme aldığı *el-Minhâc* adlı eserinin Kürtçe tercümesidir.[184] el-Muderris'in dört ciltten oluşan bu eseri, 1378/1958 yılında kaleme alınmış ve 1972 yılında da basılmıştır.[185]

3- *Cevâhiru'l-Fetâvâ*: Üç ciltten oluşan bu eser, âlimlerin fıkhi meselelerle ilgili fetvâlarını ihtiva etmektedir.[186] el-Muderris'in 1382/1962 yılında kaleme aldığı bu eseri, 1969 yılında[187] Daru'l-Basrî tarafından Bağdât'ta basılmıştır.[188]

---

[180] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[181] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 342.
[182] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339; Kûrkîs 'Avvâd, **Mu'cemu'l-Muellifîne'l-'Irâkîyyîn fi'l-Karnen et-Tâsi' 'Aşer ve'l-'İşrîn**, Matbaatu İrşâd, Bağdâd, 1969, c. II, s. 314.
[183] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[184] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339; Kûrkîs 'Avvâd, **Mu'cemu'l-Muellifîne'l-'Irâkîyyîn**, c. II, s. 314.
[185] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[186] el-Muderris, **Ulemâunâ**, s. 340.
[187] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.

4- *İrşâdu's-Sâlik ilâ'n-Nâsik*: el-Muderris, bu eserinde hac ibadetiyle ilgili fıkhî meseleleri ele alıp incelemiştir. el-Muderris, bu eseri, 1983 yılında telif etmiştir.[189]

5- *el-Envâru'l-Kudsiyye fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye*: el-Muderris, bu eserinde nikâh ve mîrâs gibi Aile Hukukuna ait konuları ele alıp incelemiştir. Bu eser, 1408/1987 yılında telîf edilmiş ve 1990 yılında da basılmıştır.[190]

6- *Hacnâme*: el-Muderris, Kürtçe olarak telif ettiği bu eserinde, hac ibâdetiyle ilgili bilgi vermiştir. Bu eser, hem manzum hem de mensur olarak kaleme alınmıştır.[191]

1.5.5. Akâîd ile İlgili Eserler

1- *el-Îman ve'l-İslâm*[192]: el-Muderris, bu eseri, 1352/1933 yılında kaleme almıştır.[193] el-Muderris, bu eserinde imân ile İslâm kavramlarını tahlîl etmiş ve onlarla ilgili bilgi vermiştir.

2- *Esâsu's-Saâde*: el-Muderris, bu eseri, 1354/1935 yılında telîf etmiştir.[194] el-Muderris bu eserinde imân esasları ile İslâm'ın âdâb ve erkânı hakkında bilgiler vermektedir.[195]

3- *Nûru'l-İslâm*: el-Muderris, bu eserinde, her Müslümanın bilmesi gereken temel itikâdî meseleleri ve ahlaki prensipleri ele alıp izah etmektedir.[196] Müellifin, 1977 yılında kaleme aldığı bu eseri, 1978 yılında basılmıştır.[197]

4- *Nûru'l-Îmân*: el-Muderris, bu eserinde, iman ile ilgili meseleleri ele alıp izah etmiştir. Eser, 1978 yılında basılmıştır.[198]

---

[188] Bkz.: **www.almaktabah.net/vb/showtheread.php.?**t= 99067, 04.01.2016.
[189] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[190] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[191] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341.
[192] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339.
[193] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[194] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[195] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339; Kûrkis 'Avvâd, **Mu'cemu'l-Muellifîne'l-'Irâkîyyîn**, c. II, s. 314.
[196] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 342; Kûrkis'Avvâd, **Mu'cemu'l-Muellifîne'l-'Irâkîyyîn**, c. II, s. 314.
[197] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[198] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.

5- *Şerhu Akîdeti'l-Manzûmet'il-Mardiyye*: el-Muderris, bu eseri, Seyyid Abdurrahîm el-Mevlevî'nin, akâid ilmine dair kaleme aldığı *Akîdetu'l-Manzûmet'il-Mardiyye* adlı eserine bir şerh olarak yazmıştır. Eser, 1988 yılında basılmıştır.[199]

6- *el-Hadîkatu'l-Verdiyye li Ehli'l-Akîdeti'l-Mardiyye.*[200] el-Muderris'in bu eseri, akâid ilmine dair konuları ihtivâ etmektedir.

7- *Cevâhiru'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*: el-Muderris, bu eserinde akâide dair konuları ele almaktadır. Eser, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî tarafından yayınlamıştır.[201]

8- *Hulâsatu Cevâhiri'l-Kelâm*: el-Muderris bu eserinde, âkaid ilmine dair kaleme almış olduğu *Cevâhiri'l-Kelâm* adlı eserini özetlemiştir. Eser, 1992 yılında telîf edilmiş ve aynı yılda da basılmıştır.[202]

1.5.6. Siyer ve Tarih ile İlgili Eserler

1- *Av-ı Hayât*: el-Muderris, 1358/1939 yılında telîf etmiş olduğu bu eserinde[203] peygamberlerin isimlerini, içinde yaşadıkları dönem ve tarihleri zikretmekte ve onların yaşam şartları hakkında bilgiler vermektedir.[204]

2- *Nur-i Necât*: el-Muderris, 1376/1956 yılında Kürtçe manzûm olarak kaleme aldığı bu eserinde[205] Hz. Peygamber (a.s.) ve ashâbını methetmekte, onların hayatları hakkında bilgi vermekte ve ashâbın güzel menkıbelerinden söz etmektedir.[206]

3- *Mevlûdnâme ve Mi'râcnâme*[207]: el-Muderris, mevlit geleneğinin bir devamı olarak nazmettiği bu eserinde, Hz. Peygamber (a.s.)'in, hayatını ve mirâç hadisesini ele almaktadır. el-Muderris'in 378/1958 yılında kaleme almış olduğu bu eseri, 1982 yılında basılmıştır.[208]

---

[199] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[200] el-Bâhrikî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[201] https://www.irsad.com.tr/...KELAM.../Cevahiru-l-Kelam-fi-Akaidi-Ehli-l-Islam-p2672, 21, 01, 2018.
[202] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[203] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[204] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339.
[205] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[206] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339; Kûrkis 'Avvâd, **Mu'cemu'l-Muellifîne'l-'Irâkîyyîn**, c. II, s. 314.
[207] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[208] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.

4- *Yâd-ı Merdân*: el-Muderris, bu eserinde, Mevlânâ Hâlid-ı Zû'l-Cenâheyn'in yaşantısından ve ahlâkından söz etmekte ve onun yazdığı mektuplar hakkında bilgi vermektedir.[209] İki ciltten oluşan bu eser, 1979 yılında basılmıştır.[210]

5- *Ulemâunâ fî Hidmeti'l-'İlmi ve'd-Dîn*, el-Muderris, bu eserinde, alfabetik sıraya göre, altı yüz beş Kürt kökenli âlimin hayatını ele alıp incelemektedir. el-Muderris, bu eseri, yeni nesli geçmişi hakkında bilgilendirmek ve onların izinde yürüme imkanını yeni nesle sağlamak amacıyla telîf ettiğini zikretmektedir.[211] el-Muderris'in 1401/1981 yılında kaleme almış olduğu bu eseri, 2014 yılında Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî tarafından Beyrut'ta basılmıştır.[212] Müellifin bu eseri, çalışmamızın özellikle müellifin hayatı ve eserlerini içeren bölümünün temel kaynakları arasında yer almaktadır.

6- *Bın Malıkân-ı Kürdistân*: el-Muderris, bu eserinde ilim ve dindarlıkla meşhur olan Kürt ailelere mensûp bazı şahsiyetlerden söz etmektedir.[213] Bu eser, 1984 yılında basılmıştır.[214]

7- *el-Verdetu'l-Anberiyye fî Sîreti Hayri'l-Beriyye*: el-Muderris, bu eserinde Hz. Peygamber (a.s.)'in hayatını zikretmektedir. Bu eser, 1991 yılında kaleme alınmış ve 1995 yılında da basılmıştır.[215]

8- *el-Kasîdetu'l-Verdiyye fî Sîreti Hayri'l-Beriyye*: el-Muderris, bu eserinde Hz. Peygamber (a.s.)'in hayatını konu edinmektedir. Bu eser, 1995 yılında basılmıştır.[216]

9- *Masîru Hayâtî*.[217] el-Muderris, bu eserinde kendi hayat hikâyesini kaleme almıştır.

---

[209] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340.
[210] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[211] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 342.
[212] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 342; el-Mara'aşlî, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durer**, c. I, s. 1962-1963.
[213] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341.
[214] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222; es-Sâmarrâî, **Târîhu 'Ulemâi Bağdâd**, 442-445.
[215] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[216] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[217] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.

10- *Yâd-ı Merdân*: el-Muderris, bu eserinde, Şeyh Osman Sirâcuddîn et-Tavîlî'nin hayatı, dört evlâdı ve üç torunu ile ilgili bilgi vermektedir.[218] Müellifin bu ve daha önce geçen eserin isimleri aynı olmakla beraber içerikleri farklıdır.

11- *Peyrevân:* el-Muderris, bu erserinde, Şeyh Osman Sirâc, evlâtları ve seçkin hâlifeleriyle ilgili bilgiler vermektedir.[219]

12- *Bâveşîn-ı Dıl*: el-Muderris, bu eserinde Mevlânâ Hâlid ve diğer bazı şeyhlerin hayat hikayelerini ele almıştır.[220]

1.5.7. Mantık ile İlgili Eserler

1- *el-Azîze*: el-Muderris, mantık ilmine dair kaleme aldığı bu eseri, 1348/1929 yılında telif etmiştir.[221]

2- *el-Varakât*: el-Muderris, mantık ilmine dair ele aldığı bu eseri, 1349/1930 yılında telif etmiştir.[222]

3- el-*Vecîhe*: el-Muderris, mantık ilmiyle ilgili kaleme aldığı bu eseri, 1349/1930 yılında telif etmiştir.[223]

4- *el-Miftâh*: el-Muderris, mantıkla ilgili telif etmiş olduğu bu eseri, 1934 yılında kaleme almıştır.[224]

el-Muderris, mantık ilmine dair kaleme aldığı yukarıdaki dört eseri, öğrencilerin eğitim seviyelerine göre hazırlamıştır.[225]

5- *el-Makâlât fi'l-Makûlâti'l-Aşara*[226]: el-Muderris, bu eseri, 1349/1930 yılında kaleme almıştır.[227] Müellif, bu eserinde de mantık ilmini konu edinmiştir.

---

[218] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[219] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[220] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[221] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[222] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[223] el-Muderris, **' Ulemâunâ**, s. 340; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[224] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[225] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340.
[226] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340.
[227] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.

Yukarıda isimleri geçen; *el-Miftâh, el-Varakât, el-Azîze, el-Vecîhe ve el-Makâlât fi'l-Makûlâti'l-Aşara* adlı eserler, *Resâilu'r-Rahme fi'l-Mantık ve'l-Hikme* adıyla 1398/1978 yılında Dâru'l-Arabî tarafından Bağdat'ta basılmıştır.[228] Müellif, mantık ilmine dair kaleme almış olduğu bu beş eserinde, mantık ilminin temel meselelerini ele alıp incelemiştir.

1.5.8. Diğer Eserler

1- *el-Barakâtu'l-Ahadiyye fî Şerhi's-Samediyye*: el-Muderris, bu eseri, 1340/1921 yılında telîf etmiştir.[229]

2- *Manzûmetu'n-Nûr ve's-Sabâh*: el-Muderris, bu eseri, 1346/1927 yılında kaleme almıştır.[230]

3- *et-Tecvîdu'l-Manzûm bi'r-Recez*: el-Muderris, bu eserinde tecvide dair bilgileri recez bahriyle nazmetmek suretiyle ele almıştır. Bu eser, 1348/1929 yılında telif edilmiştir.[231]

4- *İkbâlnâme*: el-Muderris'in bilgelikle ilgili olan bu eseri, manzum olarak kaleme alınmıştır.[232] Bu eser, 1354/1935 yılında telîf edilmiştir.[233]

5- *Bârân-ı Rahmet*[234]: el-Muderris'in dinî meselelerle ilgili yazmış olduğu bu eseri, 1354/1935 yılında telîf edilmiş ve 1958 yılında da basılmıştır.[235]

6- *Nâm-ı Hakîkât*: el-Muderris bu eseri, 1362/1943 yılında telîf etmiştir.[236]

7- *Bağç-ı Marifet*: el-Muderris Kürtçe olarak kaleme aldığı bu eseri, 1373/1954 yılında telif etmiştir.[237]

---

[228] Bkz.: **www.almaktabah.net/vb/showtheread.php.?**t= 99067, 04.01.2016.
[229] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[230] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[231] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[232] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340.
[233] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[234] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 340; Kûrkis'Avvâd, **Mu'cemu'l-Muellifîne'l-'Irâkîyyîn**, c. II, s. 314.
[235] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[236] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[237] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.

8- *Manzûmetu't-Tecvîd*: el-Muderris, tecvîd kurallarını ihtivâ eden bu eseri, 1373/1954 yılında kaleme almıştır.[238]

9- *Cevâhiru'l-Ahkâm*: el-Muderris, bu eseri, 1956 yılında kaleme almıştır. Bu eser, 1993 yılında basılmıştır.[239]

10- *el-Vesîle fî Şerhi'l-Fadîle*: el-Muderris, bu eseri, büyük âlim ve edebiyatçı seyyid Abdurrahîm el-Mevlevî'nin, din esaslarına dair nazmettiği ve iki bin otuz bir beyitten oluşan *el-Vesîle* adlı manzûm eserine şerh olarak kaleme almıştır.[240] el-Muderris'in 1376/1956 yılında telif etmiş olduğu bu eseri, 1972 yılında basılıp neşredilmiştir.[241]

11- *Gulizâr-ı Hikmet*: el-Muderris, bu eseri, 1377/1957 yılında telîf etmiştir.[242]

12- *Vutâr-ı Ayn-ı Bu Rojân Heynı*: el-Muderris'in Kürtçe olarak kaleme aldığı bu eseri, Cuma hutbelerini ihtivâ etmektedir. Bu eserde yer alan hutbeler, Arapça olarak yazılmış beraberinde Kürtçe tercümelerine de yer verilmiştir.[243] Bu eser, 1382/1962 yılında kaleme alınmış ve 1970 yılında da basılmıştır.[244]

13- *Nam-ı Bahtiyâr*: el-Muderris, vaaz ve öğütleri içeren bu eseri, 1384/1964 yılında telîf etmiştir.[245]

14- *Nûru'l-Kur'ân*: el-Muderris, bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'in sûre ve âyetlerinin nüzul tarihleriyle ilgili bilgiler vermekte ve tecvit kurallarını zikretmektedir.[246] el-Muderris'in 391/1971 yılında kaleme aldığı bu eseri, 1985 yılında basılıp neşredilmiştir.[247]

---

[238] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[239] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[240] el-Muderris, **Ulemâunâ**, s. 340-341.
[241] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[242] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[243] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339.
[244] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[245] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[246] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341.
[247] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.

15- *Miftâhu'l-Edeb*: el-Muderris, bu eserinde, ahlâkla ilgili meseleleri ele alıp incelemektedir. el-Muderris, bu eseri, 1973 yılında telif etmiştir.[248]

16- *Bahâr-u Gülizâr*: el-Muderris, hem manzum hem de mensur olarak kaleme almış olduğu bu eserinde, öğüt, hikmet ve güzel ahlâk gibi konulara yer vermekte, bazı âyet ve hadîsleri de tefsîr ve tahlîl etmektedir.[249] Bu eser, 1977 yılında basılmıştır.[250]

17- *İsnâdu'l-A'lâm ilâ Seyyidi'l-Enâm*: el-Muderris, bu eserinde Hz. Peygamber (a.s)'e nisbet edilen isimleri zikretmektedir. Müellifin 1981 yılında kaleme almış olduğu bu eseri, 1983 yılında basılıp neşredilmiştir.[251]

18- *Rîgeh-ı Rehber*: el-Muderris, bu eseri, 1982 yılında kaleme almıştır. Bu eser, 1985 yılında basılmıştır.[252]

19- *Mektûbât-ı Kek-ı Şeyh Ahmed*: el-Muderris'in bu eseri, Şeyh Ahmed'in yazdığı mektupları ihtivâ etmektedir. Bu eser, 1984 yılında basılmıştır.[253]

20- *Senâ-u Sukâla*: el-Muderris'in 1986 yılında kaleme almış olduğu bu eseri, 1987 yılında basılmıştır.[254]

21- *Tarîku'l-Cenne*: el-Muderris'in bu eseri, 1987 yılında basılmıştır.[255]

22- *İrşâdu'l-Enâm ilâ Ahkâmi'l-İslâm*: el-Muderris'in İslâm'ın ahkâmıyla ilgili telif etmiş olduğu bu eseri, 1987 yılında kaleme almış ve bu eser, 1990 yılında da basılmıştır.[256]

23- *Nam-ı Hoşyâr*: el-Muderris'in 1988 yılında kaleme almış olduğu bu eseri, 1992 yılında basılmıştır.[257]

---

[248] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 224.
[249] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339.
[250] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[251] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[252] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[253] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[254] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.
[255] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[256] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[257] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 221.

24- *er-Risâle ve Envâruhâ*: el-Muderris, bu eserinde Hz. Peygamber (a.s.)'in risâletinden söz etmektedir. Müellifin bu eseri, 1989 yılında basılmıştır.[258]

25- *Fevâidu'l-Vefâ'*: el-Muderris, bu eseri, Mevlevî'nin bir manzumesini şerh ve tahlîl etmek amacıyla yazmıştır. Bu eser, 1992 yılında kaleme alınmış ve 1995 yılında basılmıştır.[259]

26- *Sosın-ı Kevser*: el-Muderris'in vaaz ve öğüde dair olan bu eseri, 1419/1998 yılında kaleme alınmıştır.[260]

27- *Munâcât 'İnde Kâdi'l-Hâcât*: el-Muderris'in bu eseri, munâcât ve duâları ihtivâ etmektedir.[261]

28- *Şemâme-i Bındar*: el-Muderris'in bu eseri, öğüt ve felsefe ile ilgili konuları ihtivâ etmektedir.[262]

29- *Şerhu Fethi'l-Karîb*[263]: el-Muderris, bu eseri, *Fethu'l-Karîb* adlı esere bir şerh olarak telîf etmiştir.

30- *Risâletu Şimşîr Kârî*: el-Muderris bu eseri, taklîd ve içtihâdı kabul etmeyenlere karşı bir reddiye olarak yazdığı belirtilmektedir.[264] Fakat bazı kaynaklarda bu eserin, Ayetullâh Muhammed el-Merdûhî es-Senendecî'nin *Nesîmi Rostegarî* adlı eserine bir reddiye olarak yazıldığı kaydedilmektedir.[265]

31- *Şihâb-ı Semâ der Recm-ı Cinn*: el-Muderris, bu eseri, Ayetullâh Muhammed el-Merdûhî es-Senendecî'nin Cinler Recm-i hakkında yazdığı *Cânn Nâme* adlı eserine bir reddiye olarak yazmıştır.[266]

---

[258] el-Bahrkî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[259] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[260] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[261] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 225.
[262] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 341; el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[263] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 222.
[264] el-Muderris, **'Ulemâunâ**, s. 339.
[265] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.
[266]el-Bahriakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.

32- *Fuyûdât-ı Hudây-ı Zû'l-Minen*: el-Muderris, bu eseri, Ayetullâh Muhammed el-Merdûhî es-Senendecî'nin *Yezdan ve Ehrimen* adlı eserine bir reddiye olarak kaleme almıştır.[267]

[267] el-Bahrakî, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 223.

İKİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MEVÂHİBU'R-RAHMÂN

Mevâhibu'r-Rahmân, Abdulkerîm el-Muderris'in, tefsir alanında Arapça olarak kaleme aldığı en büyük ve en önemli eseridir. Müellif, bu eserinde, Kur'ân-ı Kerim'i baştan sona kadar kolay ve anlaşılır bir dille tefsîr etmiştir. Müfessirin, bu eserini okuyan kişi, onun çok yönlü ve büyük bir âlim olduğunu fark edecektir. Çünkü onun bu eseri, tefsîr ile ilgili gerekli bütün ilimleri ihtivâ etmektedir. Nitekim el-Muderris, bu eserinde, âyetlerin kıraât vecihlerine değinmiş, [268] âyet ve sûrelerin nüzûl sebeplerini zikretmiş,[269] nazil oldukları yer ve çevre hakkında bilgi vermiş ve onların hangisinin Mekkî veya Medenî olduğunu belirtmiştir.[270] Müellif, fıkıh, hadis, âkâid ve kelâm ilimlerinde derin bir âlim olduğundan dolayı bu eserinde sahîh kaynaklardan naklettiği rivâyetlere çokça yer vermiş,[271] fıkhî ve itikâdî mezheplerin görüşlerine sıkça değinmiş ve yer yer onlar hakkında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.[272] Bunların dışında o bu eserinde, nahiv,[273] sarf, [274] lügat [275] ve belâgat[276] gibi Arap diline ait ilimlere geniş bir şekilde yer vermiştir. el-Muderris'in, bu eserinde, yukarıda zikedilen hususların dışında, güncel meselelere yer vermiş olması, siyere ve tarîhî vakalara değinmesi,[277]

[268] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 192; c. II, s.156.
[269]Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 128, 142, 165, 220, 231, 235; c. II, s. 71, 83.
[270] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 220; c. III, s. 66, 217; s. IV, s. 56, 83, 91, 92, 156, 197.
[271] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 180, 281, 210, 284; c. II, s. 12, 13, 100; c. III, s. 17, 109, 157.
[272] Bkz.: el-Muderris, **Mevahibu'r-Rahmân**, c. I, s. 126-127, 140, 210, 223, 287, 217, 219; c. II, s. 7, 52-52, 65; c. III, s. 31, 78.
[273] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 131-132, 134; c. II, s. 144, 221; c. III, s. 109, 117, 242, 259; c. V, s. 147, 167, 265; c. VI, s. 89, 236, 329.
[274] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 70, 167, 184; c. IV, s. 13, 140, 134, 259.
[275] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 161; c. II, s. 2, 11, 52, 149; c. IV, s. 52; c. VI, s. 348.
[276] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 81, 96, 152, 218; c. II, s. 65, 114, 197; c. IV, s. 23, 105, 206, 212; c. VI, s. 235.
[277] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 109; c. II; s. 89, 173-177; c. V, s. 222, 300; s. VI, s. 305.

felsefî ve kelâmî tartışmalara girmiş olması, onun bu eserinin ne kadar geniş kapsamlı bir tefsîr olduğunu göstermektedir.[278]

Yedi ciltten oluşan söz konusu eserin ilk baskısı, 1986 yılında Bağdât'ta, Muhammed Alî el-Karadâğî tarafından yapılmıştır.[279] Bu eser, daha sonra 2014 yılında, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî tarafından Beyrut'ta tekrar basılmıştır.[280]

2.1. ADI VE ABDULKERÎM el-MUDERRİS'E AİDİYETİ

Bu eserin tam adı, *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*'dır. el-Muderris, tefsîrin mukaddimesinde, eserine bu ismi vermiş olduğunu açık ve net bir şekilde ifade etmektedir.[281] Ayrıca mevcut kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, bu adın dışında, bu esere ait başka her hangi bir isim yoktur.[282] el-Muderris'in, *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* adlı bu eserin ismi, "Kur'ân Tefsirinde Allah'ın Bağışları" anlamına gelmektedir.[283]

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân*'ın mukaddimesinde, ismi, yazılış nedeni, metodu, muhteva ve kaynakları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Onun mukaddimede verdiği bütün bu bilgilerden, bu tefsîrin ona ait olduğu anlaşılmaktadır.[284] Ayrıca onun bu kitabı üzerinde yapılan çalışmalar, onun hayatını ve eserlerini konu alan bütün kaynaklar, bu eserin ona ait olduğu konusunda ittifak etmektedirler.[285]

2.2. YAZILIŞ GAYESİ

Abdulkerîm el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân'*ın mukaddimesinde eserin telîf gayesini açık ve net bir şekilde şu sözlerle ifade etmektedir: "Daha önce tefsîr alanında, geniş, orta ve küçük hacimli olmak üzere, çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Ancak her asrın kendine göre problem ve şartlarının mevcut olduğunu bilmek gerekir. İçinde yaşadığımız asır, bizden, çağımızın güncel meselelerine değinmemizi ve onlara doğru

---

[278] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 60, 64, 87, 160.
[279] **https://archive.org/details/Www.lamktabah.net-Mwahebi1**-7, (14.07.2016).
[280] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 1.
[281] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 9.
[282] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 9; Cihângîr Veledbîgî, **Mufessirân-ı Mu'âsır-ı Kurd**, s. 51-58; Hamdî es-Selefî, **Mu'cemu Şu'arâi'l-Kurd**, 134-138; el-Bahraki, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220-224.
[283] Bkz.: Muhammed b. Muhammed b. Abdirrazzâk el-Huseynî Ebû'l-Fadl ez-Zebîdi, "**Vav**", **Tacu'l-'Arûs min Cevahiri'l-Kâmûs**, Dâru'l-Hidâye, thk. Grup, trh. yok, c. IV, s. 366.
[284] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 9.
[285] Bkz.: Cihângîr Veledbîgî, **Mufessirân-ı Mu'âsır-ı Kurd**, s. 51-58; Hamdî es-Selefî, **Mu'cemu Şu'arâi'l-Kurd**, 134-138; el-Bahraki, **Hayâtu'l-Emcâd**, c. II, s. 220-224.

çözümler getirmemizi istemektedir. Bu amaçla bazı arkadaşlarım benden bu özelliklere hâiz olan bir tefsîr kaleme almamı talep ettiler. Bunun üzerine ben de onların bu taleplerine cevap vermek suretiyle böyle bir tefsîr yazmaya karar verdim."[286]

2.3. MUKADDİMESİ

Abdulkerîm el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân* tefsîrine uzun bir mukaddimeyle başlamıştır. el-Muderris, elli bir sayfadan oluşan bu mukaddimede, Kur'ân-ı Kerîm'in, İslâm dininin ana menbaı ve müslümanların temel kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadelerin ardından, tefsîrinde izlemiş olduğu metodu, onun kaynakları, yazılış gayesi ve ismi hakkında kısa bilgiler vermektedir.[287] el-Muderris, bu eserin mukaddimesinde, tefsîr ilmiyle alakalı mühim olan ve her müslümanın bilmesi gereken bazı hususlara değinmektedir. el-Muderris'in, tefsir ilmi ile ilgili önemle üzerinde durduğu ve on maddeye sığdırmaya çalıştığı hususlar şunlardır:

Birinci husus: el-Muderris, bu hususta, ilk vahyin nerede ve ne zaman indiğini ele almaktadır. Nitekim o Kur'ân-ı Kerîm'den getirdiği âyetlerden Buharî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875)'in *Sahîh*'i gibi güvenilir hadîs kaynaklardan istişhâd ettiği sahîh rivâyetleden hareketle, Kur'ân-ı Kerîm'in, Ramazan ayının Kadir Gecesinde Allah katından bir bütün olarak dünya semasına, Beytu'l-İzze denilen yere indirilmiş olduğunu ve oradan da Cebrâil (a.s.)'in vasıtasıyla yirmi üç sene zarfında zamanın ve insanların ihtiyaçlarına göre bölümler halinde nazil olduğunu belirtmektedir. Müellif daha sonra, Hz. Peygamber'in Mekke yakınlarındaki Nur Dağı'nda bulunan Hira Mağarasında ibâdet ve tefekkürle meşgul olduğu sırada kendisine ilk vahiy olarak 'Alak Suresi'nin ilk beş âyetinin nazil olduğunu söylemektedir.[288]

İkinci Husus: Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûl sayısıyla ilgilidir. el-Muderris'e göre, Kur'ân-ı Kerîm aşamalı olarak üç kere indirilmiştir. Ona göre, Kur'ân-ı Kerîm, birinci aşamada Allâhu Teâlâ'nın katından bir bütün olarak Levhu'l-Mahfûz'a indirilmiş, ikinci aşamada oradan yine bir bütün olarak dünya semâsına indirilmiş, üçüncü aşamada ise, Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla yirmi üç yılda insanların ihtiyaçlarına göre tedrici olarak

[286] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 9.
[287] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 9.
[288] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 10-11.

Hz. Peygamber (a.s.)'e nazil olmuştur. el-Muderris, mukaddimede bu hususu Kur'ân-ı Kerîm'den getirdiği âyetlerle ispat etmeye çalışmıştır.[289]

Üçüncü Husus: el-Muderris bu hususla, Cebrâîl (a.s.)'in, Kur'ân-ı Kerîm'i kimden ve nasıl aldığı konusunu ele almaktadır. Müellif, bu konuda farklı görüşlerin olduğunu zikretmektedir. Bunun ardından bu konuda en etkin ve doğru olan görüşün, Allahu Teâlâ'nın Miraç Gecesi'nde Hz. Muhammed (a.s.)'e Vâdi'l-Eymen'de Hz. Mûsâ (a.s.)'ya kelâmını bildirdiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'i de Cebrâîl (a.s.)'e bildirdiğini söyleyen görüş olduğunu belirtmektedir.[290]

Dördüncü Husus: Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'in, yirmi üç yıl zarfında, bölümler halinde, tedrici olarak nazil olmasının delîl ve hikmetleri ile ilgilidir. el-Muderris, Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Peygamber (a.s.)'in risâleti boyunca, bölüm bölüm parça halinde nazil olduğunu gösteren delîlin: "وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا *Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.*"[291], وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا "*İnkar edenler, "Kur'an ona bir defada toptan indirilseydi ya!" dediler. Biz Kur'an'la senin kalbine iyice yerleştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve onu ağır ağır okuduk.*"[292] âyetleri olduğunu zikrettikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'in yirmi üç yıl zarfında tedrici olarak inmesinin nedenininde şu dört hikmetten oluştuğunu söylemektedir:

Birinci Hikmet: Hz. Peygamber (a.s.)'in kalbini teselli ve takviye etmek.

İkinci Hikmet: Yeni filizlenen bu ümmetin, ilmi ve ameli olarak yetişmesinde tedriciliği sağlamak.

Üçüncü Hikmet: Zaman içerisinde ortaya çıkabilecek olaylara çözüm getirmek ve yeni oluşabilecek sorulara cevap vermek.

---

[289] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 12.
[290] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 12.
[291] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-İsrâ, 17, 106.
[292] **Kur'ân-ı Kerîm**, **el-**Furkân, 25, 32.

Dördüncü Hikmet: İnsanlara Kur'ân'ın kaynağını göstermek ve onun sadece Allah'ın Kelâmı olduğunu öğretmektir.

Beşinci Husus: Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere nazil oluşu ve bunun delîl ve anlamıyla ilgili olan hususdur. el-Muderris, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilmiş olmasına dair delîl, farklı tarîklerle nakledilen birçok hadîs ve rivâyetlerdir, demektedir. Yedi harf üzere indirilmesinin ne anlama geldiğine gelince, el-Muderris'e göre bu, Kur'ân-ı Kerîm'in Arap dilinin yedi lehçesi üzere indirilmiş olmasıdır.[293]

Altıncı Husus: Bu, Kur'ân-ı Kerîm'in, cem ve çoğaltılması ile ilgili olan hususdur. el-Muderris, Kur'ân-ı Kerîm'in, Hz. Peygamber (a.s.) döneminde ezberlenip yazıldığını, Hz. Ebû Bekîr zamanında Mushaf haline getirildiğini ve Hz. Osmân döneminde de nüshalar halinde çoğaltıldığını ifade etmektedir. Müellif, konuyla alakalı olarak bu kısa bilgileri verdikten sonra, bu hususu geniş bir şekilde ele alıp değerlendirmekte, hadis ve rivâyetler çerçevesinde tahlîl etmeye çalışmaktadır.[294]

Yedinci Husus: Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûrelerinin tertîbi ile ilgilidir. el-Muderris, Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin sûreler içerisindeki tertîbinin tevkîfî olduğunu ve bu tasarrufun Cebrâil (a.s.)'in isteği doğrultusunda yapıldığını belirtmektedir. Müellif bu konuda âlimlerin icmâ ettiklerini de ifade etmektedir.[295]

Sûrelerin tertîbine gelince, el-Muderris, İslâm âlimlerinin bu hususta ihtilâfa düştüklerini zikretmekte ve konuyla alakalı olarak onların görüş ve delîllerine geniş bir şekilde yer verdikten sonra konu hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bunlar arasından en isabetli görüş, âyetlerde olduğu gibi bazı sûrelerin tertîbinin, Hz. Peygamber (a.s.)'in emriyle tevkîfî olduğunu, diğer sûrelerin tertîbinin ise Sahâbenin içtihâdı ile yapıldığını ifade eden âlimlerin görüşüdür."[296]

Sekizinci Husus: Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk ve son inen âyetleriyle ilgilidir. el-Muderris, konuyla ilgili olarak âlimlerden bir çok farklı görüşün vârid olduğunu zikretmekte ve ardından da bu görüşlerin delîl ve hüccetlerine detaylı bir şekilde yer vermektedir. Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'den ilk inen âyetlerin, ‘Alak Sûresi'nin ilk beş

[293] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 15-23.
[294] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 23-30.
[295] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 30-31.
[296] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c.I, s. 31-35.

âyeti olduğunu belirtmekte ve son inen âyetin de Bakara Sûresi'nin 281. âyeti olduğunu ifade etmektedir. el-Muderris, bunun ardından bu konuda en sahîh görüşün de zikrettiği görüş olduğunu söylemektedir.[297]

Dokuzuncu Husus: Mekkî, Medenî âyet ve sûrelerle ilgilidir. el-Muderris bu hususu ele alırken, Mekkî ve Medenî âyetlerle sûrelerin özelliklerine geniş bir yer ayırmakta ve konuyla alakalı olarak detaylı bilgiler vermektedir. Müellif, bunun ardından, Mekkî ve Medenî sûrelerle ilgili bilginin insanlara sağlayacağı faydaları sıralamaktadır. Müellif burada, âlimlerin konu hakkındaki fikir ve görüşlerine yer verdikten sonra, bunlardan hicreti esas alan meşhur görüşü tercîh ettiğini ifade etmektedir.[298]

Onuncu Husus: Kur'ân-ı Kerîm'in okuma âdâbı ile ilgilidir. el-Muderris, mukaddimede bu konu üzerine fazla yoğunlaşmış ve onunla ilgili geniş bilgiler vermiştir. Nitekim müellif bu hususu ele alırken, âyet ve sahîh rivâyetler ışığında hareket etmek suretiyle, Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvet âdâbı, harflerin mahreç ile sıfatları ve tecvit kuralları gibi pek çok konu hakkında oldukça geniş ve faydalı bilgilere yer vermiştir.[299]

2.4. MUHTEVÂSI

Tefsîr, hadîs, fıkıh, kırâat, akâid, kelâm, siyer, nahiv, sarf, lügat ve belâgat ilimlerinde geniş bir bilgiye sahip olan el-Muderris, sahip oluğu bu bilgi ve birikimini kaleme aldığı *Mevâhibu'r-Rahmân'*da ortaya koyduğu görülmektedir. Onun bu eserini bu açıdan incelediğimiz zaman içerik ve muhtevâ bakımından ne denli zengin bir eser olduğunu görmek kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü el-Muderris bu eserinde, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsîr ve tahlîl ederken hadîs, fıkıh, kırâat, akâid, kelâm, siyer, nahiv, sarf, lügat ve belâgat ilimlerine ait olan konulara geniş bir yer verip onlarla ilgili önemli değerlendirmeler yapmıştır.

*Mevâhibu'r-Rahmân'*nın ihtiva ettiği konuları tek tek ayrı başlıklar altında ele almak, hem eserin hem de eserin içerdiği konuların daha iyi anlaşılmasına vesile olacağı

[297] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 35.
[298] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 36-38.
[299] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 38-51.

düşünülmektedir. Bu düşünceden hareketle aşağıdaki konuların ayrı başlıklar altında işlenmesi tercîh edilmiştir.

2.4.1. Nahiv

*Mevâhibu'r-Rahmân'*nın, ihtivâ ettiği temel konuların başında nahivle ilgili olan konulardır. el-Muderris, örneklerde görüleceği üzere, tefsîrinde âyetlere daha fazla açıklık getirmek ve onlardan kastedilen manaların daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla nahiv ilminin kâide ve kurallarına sıkça başvurmaktadır. Onun, bu eserinde, gerek verdiği kısa ve özlü bilgilerle gerekse yer verdiği geniş ve detaylı bilgilerle nahiv ilminin neredeyse bütün konularına değindiği görülmektedir.

el-Muderris, âyetleri tefsir ederken, onlarda yer alan kelimelerin irabını yapmakta, söz konusu irab ile ilgili nahiv kâidelerine değinmekte ve onlarla ilgili dil âlimlerinin görüşlerine yer vermektedir. Müellif, bazen bunlarla ilgili önemli değerlendirmelerde bulunmak suretiyle kendi görüş ve tercîhlerine de yer vermektedir. Ayrıca o, eserinde Basra ve Kûfe Dil Ekollerinin görüşlerine de sıkça yer verip ilgili değerlendirmeler de yapmaktadır. Eserinde nahiv ilmi ile ilgili yer verdiği örneklerden bazıları aşağıda zikredilmiştir.

Birinci Örnek: el-Muderris, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ أَكْبَرُ عِنْدَ اللهِ *'Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: "O ayda savaş büyük bir günahtır. Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mesicid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır,"* [300] âyetinin irabı ile ilgili şunları söylemektedir: "Burada قِتالٍ kelimesi, الشَّهْرِ الحَرَامِ için bedeldir. صَدٌّ kelimesi de mübtedadır. Daha sonra gelen كُفْرٌ kelimesi ona matûfdur. أَكْبَرُ عِنْدَ اللهِ ise onların haberidir. الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ cer halinde olup بِهِ ifadesindeki muttasıl zamire matûftur." el-Muderris âyete bu irabı verdikten sonra, konu ile ilgili dil âlimlerinin görüşlerine değinmek suretiyle sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir: "Cer halinde olan zamire, cer edâtını tekrarlamadan atıf

[300] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 1, 217.

yapmak, Basra Ekolüne mensup âlimlere göre câiz olmasa da Kûfeli dilciler, Yûnus (ö. 182/798), Ahfeş (ö. 215/830) ve Ebu Ali (ö. 377/987)'ye göre bu câizdir. İbn Mâlik (ö. 672/1274)'in tercîh ettiği görüş de bu yöndedir."[301]

el-Muderris, eserinin birçok yerinde Basra Ekolüne mensûb dilcilerin görüşünü tercîh etmektedir. Fakat burada, Kûfe Ekolüne mensûb dilcilerin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir.

İkinci Örnek: el-Muderris, وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ *"Biz onların arasına kıyamete kadar düşmanlık ve kin saldık. Her ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa Allah onu söndürmüştür. Onlar yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışırlar. Allah bozguncuları sevmez,"*[302] âyetini tefsîr ederken, onda yer alan فَسَادًا kelimesinin irabı için şu açıklamaya yer vermektedir: "Burada فَسَادًا kelimesi, سَعْيَ فَسَادٍ takdîrinde olup يَسْعَوْنَ fiili için mef'ûlu mutlak veya لِلْفَسَادِ anlamında olup mef'ûlün leh ya da مُفْسِدِينَ tevilinde olup يَسْعَوْنَ 'nin fâili için hâldir."[303] Görüldüğü gibi el-Muderris, bu âyette geçen فَسَادًا kelimesinin irabı ile lgili farklı vecihlere değinmiş ve onlar hakkında bilgi vermiştir.

2.4.2. Sarf

Mevâhibu'r-Rahmân'ın ihtivâ ettiği temel konulardan biri de sarf ilmine dair konulardır. el-Muderris, eserinde, sarf ilminin temel bilgilerinden çokça yararlanmakta, âyetlerde yer alan kelimelerin tahlillerini detaylı bir şekilde yapmakta ve bazen onlarla ilgili dil âlimlerinin görüş ve beyânâtlarına yer vermekte ve onlar arasında tercîh ettiği görüşü beyân etmektedir.[304]

---

[301] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 275.
[302] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 64.
[303] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 123.
[304] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 191, 264, 281, 286.

el-Muderris, eserinde iştikâk,[305] i'lâl,[306] ibdâl,[307] idğâm[308] ve hazf[309] gibi sarf ilminin temel konularından yararlanmak suretiyle âyetlerde yer alan kelimelerin bünyesinde meydana gelen değişimler hakkında önemli açıklamalar yapmaktadır. O, bazen kelimelerin bâbları ve vezinleriyle[310] ilgili bilgi vermekte ve bu vezinlerin o kelimelere kazandırdığı anlamlar üzerinde durmaktadır. Bazen de âyetlerde yer alan isimlerin müfred, tesniyye[311] ve cem[312] şekilleri hakkında önemli bilgiler vermekte ve türemiş oldukları masdar vezinleri hakkında geniş açıklamalar yapmaktadır. el-Muderris'in, eserinde sarf ilmine dair yaptığı açıklamalardan bazı örnekler şunlardır:

Birinci Örnek: el-Muderris, وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ *"Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına sadece en güzel şekilde yaklaşın,"*[313] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَشُدَّ kelimesinin yapısıyla ilgili şu ifadelere yer vermektedir: " أَشُدَّ sözcüğü أَفْعُلَ vezninde olan bir kelimedir. Bu kelime, el-Ferrâ (ö. 207/822)'nın dediği gibi ya tekili olmayan bir çoğuldur veya آنُكَ (kurşun-metal) gibi müfred bir kelimedir. Fakat bu iki kelimenin dışında, bu vezinde gelen başka bir müfred yoktur. Zayıf bir görüşe göre, أَنْعُم kelimesi نِعْمَة kelimesinin çoğulu olduğu gibi أَشُدَّ kelimesi de شِدَّة kelimesinin çoğuludur."[314]

İkinci Örnek: el-Muderris, قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ *"Onlar şöyle dediler: Mûsâ'yı ve kardeşini bir süre beklet (haklarında bir işlem yapma) ve şehirlere*

[305] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 191; c. II, s. 91, 169.
[306] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 84, 156, 191, 240.
[307] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 70, 191.
[308] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 8 4, 191, 240.
[309] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 84, 173; c. II, s. 221.
[310] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 191; c. II, s.221.
[311] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 153, 213.
[312] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 58, 84, 144.
[313] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-En'âm, 6, 152.
[314] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 233.

toplayıcılar yolla."[315] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan أَرْجِهْ ifadesinin vezni, kendisinden türemiş olduğu kökü ve bünyesinde meydana gelen i'lâl ve değişime değinerek şu ifadelere yer vermektedir: "أَرْجِهْ 'in aslı أَرْجِئْهُ 'dır. أَرْجِئْ kelimesi, إِرْجَاء kelimesinden türemiş, if'âl babından müfred müzekker muhatap kalıbında bir emir fiilidir. أَرْجِئْ kelimesindeki hemze (أ) harekesiz ve mâkabli de meksûr olduğu için yâ (ي) harfine kalb olmuş ve bu kelime أَرْجِي şekline dönüşmüştür. أَرْجِي kelimesi bu dönüşümden sonra, sonu itibariyle nâkıs fiile benzediği için hemzeden dönüşen yâ'sı da kural dışı olarak hazf edilmiştir." el-Muderris, bu kelimenin yapısında meydana gelen i'lâl ve değişime değindikten sonra onda meydana gelen hazfın kıyâsa muhalif olmasının nedenini de şu sözlerle beyân etmektedir: "es-Suyûtî (ö. 911/1505)'nin *el-Ferîde* adlı eserinde, "el-İ'râbu't-Takdîrî" başlığı altında ifade ettiği gibi, hemzeden dönüşen yâ (ي) ne cezm edatıyla ne de emir sığasında hazfedilir. Dolayısıyla bu kurala göre burada yâ (ي)'nın hazfi kıyâsa muhâliftir."[316]

2.4.3. Lügat

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, nahiv ve sarf gibi ilimlerden yararlandığı gibi lügat ilminden de yararlanmaktadır. el-Muderris, bu eserinde âyetlerde geçen müphem kelimelerin manalarını açıklarken,[317] o kelimelerin lügat ve terim anlamları arsında bağlantı kurmaktadır.[318] O, eserinde lügat açısından bir çok anlama gelen kelimelerin anlamlarını belirtmekte,[319] onlarda geçerli olan lügat vecihlerini zikretmekte ve onlar arasında uygun gördüğü vechi tercih etmektedir.[320] Müellif, zaman zaman kelimelerin anlam ve kullanımlarında meydana gelen değişimlere değinmekte ve onlarla ilgili bilgi vermektedir.[321] O, âyetlerde geçen ezdâd,[322]

[315] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-ʿA'râf, 7, 111.
[316] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 10.
[317] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s.149.
[318] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 70, 202, 278.
[319] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 19, 69, 165-166.
[320] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 72-73, 64; c. III, s. 42.
[321] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 224, 259; c. VI, s. 71.
[322] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 162; c. II, s. 11.

müşterek,[323] müterâdif [324]ve eş anlamlı kelimeleri de belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak bazı örnekler aşağıda zikredilmektedir:

Birinci Örnek: el-Muderris, فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَا لَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هَذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا *"Derken doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. "Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım!" dedi,"*[325] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen نَسْيًا kelimesini lügat açısından ele alıp şu ifadelere yer vermektedir: "نَسْيًا kelimesi, ister nûnun fethası ve isterse de kesrasıyla okunsun, kendisine önem verilmeyen ve değersiz olan şey anlamına gelmektedir. Buna göre, bu kelimede geçerli olan bu her iki lehce, hem dil hem de anlam açısında aynıdır ve aralarında her hangi bir fark yoktur. Fakat dilcilerden bazıları, bu kelimede fethanın daha fasîh olduğunu söylerken, bazıları da kesranın daha fasîh olduğunu ifade etmektedir. Diğer bazı dilciler ise bu kelimenin lügat ve anlamı konusunda farklı bir yol izlemişlerdir. Onlara göre, eğer نَسْيًا kelimesi, nûnun kesrasıyla okunursa unutulan şey manasına gelir, nûnun fethasıyla okunması durumunda ise dördüncü babtan olan نَسِيَ يَنْسَي fiilinin masdarı olup unutmak anlamındadır."[326]

İkinci Örnek: el-Muderris, وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[327] âyetinde geçen قُرُوءٍ kelimesini lügat açısından ele alıp incelerken, Sahâbe, Tabiîn ve mezhep imamlarının bu kelimeyle ilgili görüşlerine de değinerek şu ifadelere yer vermektedir: "قُرُوء sözcüğü, قرء kelimesinin çoğuludur. Bu kelime, hem tuhr (temizlik hali) hem de hayız (lohusalık hali) anlamında kullanılmaktadır. Hz. Âişe (ö. 58/678), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Abdullâh b. Ömer (ö. 73/692), Fukâhâ-ı Seb'â, Ebbân b.

[323] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 64, 175.
[324] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 6, 51; c. IV, s. 52.
[325] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Meryem, 19, 23.
[326] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 225.
[327] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 228.

Osmân (ö. 105/723), Zührî (ö. 124/742), İmâm Mâlik (ö. 179/795), İmam Şafiî (ö. 204/820), Medîne fâkihlerinin çoğu ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de bir rivâyetinde bu âyette, قرء kelimesinden tuhr anlamı kastedildiğini söylemektedirler. Hulefâ-i Erbaa, İbn Mesûd (ö. 32/652), Ebû Mûsâ el-Eşarî (ö. 42/662), Ubâde b. Sâmit (ö. 34/654), Ebû Derdâ' (ö. 32/652), İbn Abbâs (ö. 68/687), Muâz b. Cebel (ö. 18/640), Tabiîn'den bir grup ve İmâm Ahmed de sahîh olan rivâyetinde bu âyette, قرء kelimesinden hayız anlamı murad edildiğini ifade etmektedirler. Her iki tarafın da Kur'ân ve Sünnet'ten getirdikleri delîl ve huccetleri bulunmaktadır. Konunun uzamaması için burada onlara değinmeyeceğiz."[328]

2.4.4. Belâgat

el-Muderris'in *Mevâhibu'r-Rahmân*'da en çok değindiği ve yararlandığı ilimlerden biri de belâgat ilmidir. O, bu eserinde nahiv, sarf ve lügat kadar belâgat ilmine de önem vermektedir. Müellif, söz konusu eserin muhtelif yerlerinde belâgat ilminin ehemmiyetine vurgu yapmakta ve bu ilme ait bilgileri tefsîrinin değişik yerlerinde, dağınık bir şekilde zikretmektedir. O, belâgat ile ilgili açıklamalarında bazen sadece edebî sanatın ismini zikretmekle yetinirken, bazen de zikrettiği edebî sanatla ilgili geniş bilgi vermektedir. el-Muderris, Kur'ân âyetlerini sık sık belâgat ilminin alt bölümleri olan meânî, beyân ve bedî' ilimlerinin verilerinden yararlanarak tefsir etmeye çalışmaktadır. Bu ilimlerin temel konularından olan teşbîh,[329] istiâre,[330] hasr,[331] kinâye[332] mecâz,[333] ihbâr,[334] inşâ'[335] iltifât,[336] hazf,[337] îsâl,[338] tevrîye,[339] itnâb[340] ve

[328] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 11.
[329] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 77, 86; c. II, s. 72, 73, 83, c. IV, s. 105, 140-141, 206; 15, 185, 148, 292.
[330] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 81, 96, 111; c. II, s. 67, 162, 171, 173, 179; c. IV, s. 60, 105; c. V, s. 25, 110.
[331] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 79, 227; c. II, s. 65, 114, 189, 197; c. IV, s. 63; c. V, s. 111, 259-260.
[332] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 239, 248; c. II, s. 78; c. IV, s. 23.
[333] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 152, 165, 195; c. II, s. 181, 222, 274; c. III, s. 66, 81, 179; c. IV, s. 78, 101, 119; c. V, s. 15, 18, 200, c. VI, s. 131, 150; c. VII, s. 20, 28.
[334] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 276, 281; c. II, s. 44, 67; c. III, s. 191.
[335] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 229; c. IV, s. 127.
[336] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 159, 172; c. III, s. 50; c. IV, s. 17, 142; c. V, s. 115, 142, 239; c. VI, s. 68, 150, 204, 228.
[337] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 108, 150; c. II, s. 12; c. IV, s. 266, 298-290; c. V, s. 224, 257; c. VI, s. 136.
[338] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 265.

tıbâk[341] gibi edebi sanatları zikretmekte ve onlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Konuyla ilgili olarak bazı örnekler aşağıda zikredilmektedir:

Birinci Örnek: el-Muderris, وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ "*Allah şöyle bir memleketi misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattır.*"[342] âyetinde yer alan فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ kısmını belâğat açısından tahlîl ederken, âyetin içerdiği edebî sanatlardan isti'âre sanatına değinmek suretiyle şu ifadelere yer vermektedir: "لِبَاسَ kelimesinde isti'âre-i musarraha vardır. Zira burada, söz konusu inkarcıları saran açlık ve korkunun onlarda bıraktığı iz ve neden olduğu zarar, insanların giydiği elbiseye benzetilmiştir. Bu kelimede, isti'âre-i mekniyye olma ihtimâlı de vardır."[343]

İkinci Örnek: el-Muderris, أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ *"İçlerinden bir adama, insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, "Bu elbette apaçık bir sihirbazdır" dediler?"*[344] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ifadesinde yer alan edebi sanatlara değinmek suretiyle şu açıklamaya yer vermektedir: "قَدَمَ sözcüğü, normalde ayak anlamındadır. Ancak nasıl ki el, nimetlerin meydana gelmesine sebep olduğu için, mecâzî olarak nimet anlamında

---

[339] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 81.
[340] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 160, 168; c. II, s. 116, 127; c. III, s. 9, 44.
[341] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 306.
[342] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl, 16, 112.
[343] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 110.
[344] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Yûnus, 10, 2.

kullanılıyorsa, ayak da makamda öne geçmenin aracı olduğu için bu âyette قَدَمَ kelimesi mecâz-ı mürsel olarak, makamda öne geçmek anlamında kullanılmıştır."[345]

2.4.5. Kırâat

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, kırâat ilminden de istifade etmiştir. O, bu eserinde kırâat ilmine önem vermektedir. Müfessir, eserinin mukaddimesinde hadis ve rivâyetler ışığında kırâat ilmi ile ilgili bilgiler vermekte, kırâat çeşitleri ve imamları hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır.[346] el-Muderris, eserinde, kırâat farklılıklarından dolayı âyetlerde yer alan kelimelerin irabında[347] ve manasında[348] meydana gelen değişikliklere işaret etmekte ve kırâat farklılıklarının neden olduğu fıkhi ihtilaflara da değinmektedir.[349] Müellif, âyetleri tefsîr ederken, bazen söz konusu âyetlerde vârid olan kırâat vecihlerine işaret etmekle yetinirken,[350] bazen de tercîh etmiş olduğu kırâatı belirtip tercîh nedenini zikretmekte ve söz konusu kırâatın hangi imam veya imamlara ait olduğunu da belirtmektedir.[351] Konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak amacıyla aşağıda iki örnek verilmektedir.

Birinci Örnek: el-Muderris, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ "(*Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır*,"[352] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الْمُحْصَنَاتُ kelimesinin okunuşunda kırâat imâmlarının arasında meydana gelen ihtilâfa değinerek şu açıklamaya yer vermektedir: "Ebû Ubeyde'ye göre, الْمُحْصَنَاتُ kelimesinde Sâd (ص) harfi meftuhtur. Ebû Ubeyde (ö. 210/825), bütün kırâat imâmların bunda ittifak ettiklerini söylemektedir. Oysa el-Kisâî (ö. 189/805), bu kelimeyi,

[345] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 157.
[346] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 15-23.
[347] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 24, 234; c. II, s. 215.
[348] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 172, 200, 240.
[349] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 257; c. III, s. 78.
[350] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 172, 200, 240; c. VI, s. 102.
[351] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 234-235.
[352] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 24.

Kur'ân'ın tümünde Sâd (ص)'ın kesrasıyla okumuştur. Dolayısıyla el-Kisâî'ye isnât edilen fetha rivâyeti doğru bir rivâyet değildir. Buna göre, birinci kırâatte bu kelime ism-i mef'ûl, ikincisinde ise, ism-i fâildir. Ancak kime ait olduğu belli olmayan zayıf bir görüşe göre bu kelime, birinci kırâatte de ism-i fâil manasındadır. Nitekim İbnu'l-A'râbî (ö. 231/845), أَفْلَجَ, أَسْهَبَ, أَحْصَنَ hariç, أَفْعَلَ vezninde olan bütün fiillerin ism-i fâilleri âynu'l-fiilin kesrasıyla oluşur, demiştir."[353] Buna göre, الْمُحْصَنَاتُ kelimesi daima ism-i meful şeklinde kullanılmakta olup ism-i fâil manasına da gelebilmektedir.

İkinci Örnek: el-Muderris, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın,"*[354] âyetini irab ederken, âyette geçen أَرْجُلَ kelimesinde vârid olan kırâat vecihlerini ve söz konusu kırâatlerin ait oldukları imâmların isimlerini zikrederek şöyle demektedir: "Kırâat imâmlarından Nâfi (ö. 169/785), İbn Amr (ö. 118/736), Hafs (ö. 180/796), el-Kisâî ve Yakûb (ö. 205/821), أَرْجُلَ kelimesini meftûh, İbn Kesîr (ö. 774/1372), Hamza (ö. 156/773), Ebû Amr (ö. 154/771) ve Âsım (ö. 127/745) ise, bu kelimeyi meksûr olarak okumuşlardır. Anlaşıldığı kadarıyla burada أَرْجُل kelimesi meksûr olup رُءُوس sözcüğüne matuftur. Buna göre, âyetin takdîri de وَامسَحُوا بِأَرْجُلِكُم إِلَى الكَعْبَيْنِ (her iki topuğa kadar ayaklarınızı da mesh edin) şeklinde olmaktadır." el-Muderris, أَرْجُلَ kelimesiyle ilgili bu bilgileri verdikten sonra, bu kelimede vârid söz konusu kırâatler nedeniyle ortaya çıkan fıkhî ihtilâflara da değinerek sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir: "Bu âyette vârid olan farklı kırâatler, ayakların yıkanması ve meshi konusunda Müslümanlar arasında ihtilâfa

[353] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 256.
[354] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 6.

neden olmuştur. Nitekim Cumhûru'l-Ulemâ, أَرْجُلَ kelimesinin fethayla okunan kırâatı benimsedikleri için, onlara göre, sadece ayakların yıkanması vaciptir. Şîânın İmâmiyye kolu ise söz konusu kelimenin kesra ile okunan kırâatını tercîh ettikleri için ayakların meshine karar vermişlerdir. Ancak Davûd b. Alî (ö. 133/750), en-Nâsiru li'l-Hakk (ö. 304/917) ve Zeydiyye grubu, her iki kırâatle amel etmeyi vacip gördükleri için ayakların hem yıkanması hem de mesh edilmesinin gerekli olduğunu söylemişlerdir.[355]

2.4.6. Fıkıh

Mevâhibu'r-Rahmân'ın ihtivâ edip içinde geniş bir şekilde yer alan konulardan biri de fıkha dair meselelerdir. el-Muderris, eserinde fıkhî konuları derinlemesine ele alıp incelemekte, onlarla ilgili mezhep imamlarının görüş ve delîllerine yer vermekte, uygun gördüğü görüşü tercîh etmektedir. [356] Müellif, eserinde fıkhî meseleleri incelerken, ilk önce onları Kur'ân ve Sünnet çerçevesinde ele alıp değerlendirmeye çalışmakta, ondan sonra Sahabe, Tabiîn ve mezhep imâmlarının görüş ve içtihatlarından yararlanmakta [357] ve fıkıh usûlü verilerinden de istifade etmektedir. [358] el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da fıkhî meseleleri ele alırken, herhangi bir mezhebin etkisinde kalmadan, objektif kriterlerle ele alıp değerlendirmeye çalışmaktadır.[359] Onun eserinde fıkıhla ilgili incelediği konuların sayısı çoktur. Fakat burada iki örnekle yetinilecektir.

Birinci Örnek: el-Muderris, وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ "*Âyetlerimi az bir para ile satmayın ve bana karşı gelmekten sakının,*"[360] âyetini tefsîr ederken, fâkihlerin bu âyetten istinbât ettikleri fıkhî meseleleri ele alıp incelemekte, onların o meselelerle ilgili görüş ve delîllerine değinerek şu ifadelere yer vermektedir: "Âlimler, bu ve benzeri âyetlerden ötürü, Kur'ân ve ilim öğretimi karşılığında ücret almanın câiz olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Zührî ile Eshâbu'r-Rey olarak bilinen fâkîhlere göre, Kur'ân öğretimi namaz ve oruç gibi Allah'a tekarrub için ihlâs ile yerine getirilen ibâdetlerdendir. Dolayısıyla namaz ve orucun maddi karşılığı olmadığı gibi Kur'ân öğretiminin de ücreti olmaz ve onun karşılığında ücret almak da dinen câiz değildir. Bu

[355] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 78.
[356] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 126-127, 192-193, 210, 21, 219; c. II, s. 6-7, 26-42.
[357] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 126-127, 192-193, 243.
[358] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 234; c. II, s. 32, 119; c. III, s. 31, 38; c. IV, s. 127.
[359] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 192-193, 243, 254-255; c. II, s. 6-7, 26-42.
[360] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 41.

grupta yer alan âlimler, benimsedikleri görüşlerine dair bir yandan وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا" *Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın,"* âyetini delîl olarak göstermeye çalışırken, diğer yandan da Sahâbeden rivâyet edilen hadîsleri huccet olarak öne sürmektedirler. Mezhep imamlarından Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Ebû Sevr (ö. 240/854) ve fakîhlerin kâhir ekseriyeti, Kur'ân öğretme karşılığında ücret almayı câiz görmektedir. Bu görüşü benimseyen âlimler, İbn Abbas'ın rivâyet ettiği ve Buhârî (ö. 257/870)'nin de tahrîç ettiği إِنَّ أَحَقَّ ماأَخَذْتُم عَلَيْهِ أَجْراً كِتاب الله "*Allah'ın Kitabı karşılığında alınan ücret, ücretlerin en helal olanıdır,"*[361] hadisini delil göstermektedirler. el-Muderris, konuyla ilgili yaptığı bu uzun açıklamadan sonra ikinci görüşü destekler mahiyette şu cümlelerle sözlerine devam etmektedir: "İbn Abbâs'ın bu rivâyeti ihtilâfı ortadan kaldıran bir nasstır. Dolayısıyla ona itimat etmek gerekir." Müellif, bunun ardından birinci görüşün delîl ve huccetlerini çürütmeye yönelik açıklamalar yapmaktadır.[362]

İkinci Örnek: el-Muderris, حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ *"Size şunlarla evlenmek haram kılındı: Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren süt anneleriniz, süt kız kardeşleriniz"*[363] âyetinin tefsîri esnasında, âyetin ihtivâ ettiği fıkhî hükümler hakkında bilgi verirken, evliliği haram kılan emzirme sayısı ile ilgili âlimler arasında meydana gelen ihtilâflara değinerek suretiyle şu ifadelere yer vermektedir: "Mezhep imamları, evliliği haram kılan emzirme sayısı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767): "Süt emmenin, azı da çoğu da evliliği haram kılar" demektedir. Şâfiî: "Evliliğin tahrîmi, ancak örf' ile tespit edilecek beş farklı zamanda ve en az beş defa süt emme ile sabit olur" demektedir. Ahmed b. Hanbel'den iki rivâyet vârid olmuştur. O, bir rivâyette, birinci görüşü tercih ederken, diğerinde ise ikinci görüşü benimsemektedir. Konuyla ilgili olarak Şâfiî, İbn Hibbân (ö. 354/965)'ın, *Sahîhi*'nde tahrîç ettiği, İbn

[361] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî el-Cuhfî, **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Muhammed ez-Zuheyr b. Nâsır, Dâr Tavki'n-Necât, 1422, İcâre, 37, Bab mâ Yu'tâ 'alâ Ahyâi'l-'Arab bi Fâtiheti'l-Kitâb, 16, Hadis, No. 2276, c. III, s. 92.
[362] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 126-127.
[363] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 23.

Zubeyr (ö. 73/692)'in: "Bir veya iki defa süt emme, mahremiyet doğurmaz."[364] rivâyetiyle istidlâl ederken, bazı Şâfiîler de Müslim (ö. 261/875)'in Hz. Âişe'den rivâyet ettiği "Bilinen on emzirmeyle evlenmenin haram olacağı Kur'ân kapsamında inzâl olunanlar arasındaydı. Sonra bu, bilinen beş emzirmeyle neshedildi. Bu, Kur'ân içinde okunmaktayken Rasûlullah (a.s.) vefat etti."[365] hadisiyle ihticâc etmektedirler."[366]

2.4.7. Hadîs

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân'*da hadîs rivâyetlerinden de çok istifâde etmektedir. Nitekim o, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, âyetlerin nüzûl sebeblerini belirten rivâyetleri zikretmekte ve sık sık hadîs kaynaklarına başvurmaktadır.[367] Müellif, eserinin birçok yerinde âyetleri, hadîs ve rivâyetlerle tefsîr etmektedir.[368] el-Muderris, yer yer naklettiği rivâyetleri hadis ilmi açısından ele alıp incelemekte ve onlar hakkında faydalı değerlendirmeler yapmaktadır.[369] O, bazen sûre ve âyetlerin fazîleti ile ilgili vârid olan rivâyetleri zikrederken,[370] bazen de İsrâ ve Mirâç gibi büyük hadiselerle ilgili olan rivâyetlere yer vermektedir.[371] Konumuzla ilgili iki örnek aşağıda zikredilmektedir.

Birinci Örnek: el-Muderris, وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آَدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ "*Hani Rabbin (ezelde) Ademoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. (Böyle yapmamız) kıyamet günü, "Biz bundan*

[364] Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed et-Temîmî el-Bustî, **Sahîhu İbn Hibbân**, thk. Şuayb Arnavût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993, Kitâbu'r-Ridâ', Hadis, No. 4225, c. X, s. 38.

[365] Ebû'l-Hasan Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, **Sahîhu'l-Müslim**, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut trh. yok, Kitâbu'r-Ridâ', 17, Bâb Tahrîm bi Hams Rida'ât, 6, Hadis, No. 1452, c. II, s. 1075.

[366] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 251.

[367] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 128, 165, 167; c. II, s. 9, 13, 43, 71; c. III, s. 10, 17, 82-83, 84.

[368] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 281, 284; c. II, s. 12, 13, 100; c. III, s. 17, 109, 233; c. V, s. 53, 42; c. VI, s. 222.

[369] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 180, 210, 217; c. II, s. 28-35, 85; c. IV, s. 39, 134, 238, 256; c. V, s. 28.

[370] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 65; c. III, s. 66.

[371] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 117-118.

habersizdik" dememeniz içindir.[372] âyetini, Müslim (ö. 100/719) b. Yesâr'ın rivâyet ettiği şu hadîsle tefsîr etmektedir: رَوَى مُسْلِمٌ بْنُ يَسَارٍ الجُهَنِي، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الخَطَّابِ، سُئِلَ عَنْ هَذِهِ الآيَةِ قَالَ عُمَرُ بْنُ الخَطَّابِ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسْأَلُ عَنْهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ آدَمَ، ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ بِيَمِينِهِ، فَأَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً، فَقَالَ: خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلْجَنَّةِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ الجَنَّةِ يَعْمَلُونَ، ثُمَّ مَسَحَ ظَهْرَهُ فَاسْتَخْرَجَ مِنْهُ ذُرِّيَّةً فَقَالَ: خَلَقْتُ هَؤُلَاءِ لِلنَّارِ وَبِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ يَعْمَلُونَ"، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَفِيمَ العَمَلُ؟ قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ إِذَا خَلَقَ العَبْدَ لِلْجَنَّةِ اسْتَعْمَلَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ الجَنَّةِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ أَعْمَالِ أَهْلِ الجَنَّةِ فَيُدْخِلَهُ اللَّهُ الجَنَّةَ، وَإِذَا خَلَقَ العَبْدَ لِلنَّارِ اسْتَعْمَلَهُ بِعَمَلِ أَهْلِ النَّارِ حَتَّى يَمُوتَ عَلَى عَمَلٍ مِنْ أَعْمَالِ أَهْلِ النَّارِ، فَيُدْخِلَهُ اللَّهُ النَّارَ"

"*Müslim b. Yesâr el-Cuhenî, "Hz. Ömer, (r.a.)'in, söz konusu âyetin anlamıyla ilgili kendisine sorulan soruya şu cevabı verdiğini rivâyet eder: "Bu âyetin Resûlullâh (a.s.)'a da sorulduğunu ve onun şöyle bir cevap verdiğini işittim: "Şüphesiz Allah Hz. Adem (a.s.)'i yarattı, sonra sağ eliyle onun sırtını meshedip ondan bir zürriyet çıkardı: "Bunları Cennet için yarattım, Cennet ehlinin ameliyle amel ederler" dedi. Allah daha sonra yine onun sırtını okşadı ve ondan bir nesil daha çıkardı: "Bunları da Cehennem için yarattım, Cehennem ehlinin ameliyle amel ederler" diye buyurdu. Bir adam: "Ey Allah'ın Resûlü öyleyse! amel ne içindir?" diye sordu. Bunun üzerine Resûlullâh (a.s.) şu açıklamayı yaptı: "Allah, eğer bir kulunu Cennet için yaratmışsa, ona Cennet ehlinin amelini yaptırır. Öyle ki o kul, Cennetliklerin ameli üzere vefat eder ve Allah onu Cennete koyar. Bunun aksine eğer Allah, bir kulunu Cehennem için yaratmışsa, ona cehennemliklerin amelini yaptırır. Öyle ki o kul, Cehennem ehlinin ameli üzere ölür ve Allah onu Cehenneme koyar.*"[373] el-Muderris söz konusu âyeti bu hadîsle tefsir ettikten

[372] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 172.

[373] Mâlik b. Enes b. Mâlik b. ʻÂmir el-İsbahî el-Medenî, **el-Muvatta**, thk. Muhammed Mustafâ el-ʻAzamî, Muessesetu Zâyid b. Sultân li'l-Aʻmâli'l-Hayriyye, I. Baskı, el-İmârât, 2004, Kitâbu'l-Kader, Hadis No. 3337, c. V, s. 1322; Ebû ʻÎsâ Muhammed b. ʻÎsâ b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk et-Tirmizî, **Sunenu't-Tirmizî**, thk. Beşşâr ʻAvvâd Maʻrûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998, Ebvâb Tefsîri'l-Kur'ân, 44, Bâb ve min Sûreti'l-ʻArâf, 8, Hadis No. 3075, c. V, s. 116; Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-

sonra bu hadîs hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bu, sahîh bir hadîstir. İmâm Mâlik, *el-Muvatta* adlı eserinde ve çoğu muhaddisler, bu hadîsi, Müslim b. Yesâr'dan rivâyet ettiğimiz şekilde tahrîç etmişlerdir. Bu hadîs, söz konusu âyetin tefsîridir."[374]

İkinci Örnek: el-Muderris, فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا *"Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür. Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın."*[375] âyetinin nüzûl sebebini şu hadîsle tefsîr etmektedir: "عَنْ زَيْدِ بِنِ ثَابِتٍ رَضِى اللهُ عَنْهُ قَالَ: لَمَّا خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أُحُدٍ، رَجَعَ نَاسٌ مِمَّنْ خَرَجَ مَعَهُ، وَكَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِرْقَتَيْنِ: فِرْقَةً تَقُولُ: نَقْتُلُهُمْ، وَفِرْقَةً تَقُولُ: لاَ نَقْتُلُهُمْ، فَنَزَلَتْ : فَمَا لَكُمْ فِي المَنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا وَقَالَ: إِنَّهَا طَيْبَةٌ، تَنْفِي الذُّنُوبَ، كَمَا تَنْفِي النَّارُ خَبَثَ الفِضَّةِ *"Zeyd b. Sabit (r.a.)'den: O, şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.v.) Uhud'a çıktığı zaman, (bir müddet sonra) onunla beraber çıkanlardan bir kısmı geri döndü. (Bunlar hakkında) Resûlullah (s.a.v.)'in ashabı ikiye ayrıldı. Bir grup: "Bunları öldürelim" dedi. Öbür grup ise: "Hayır onları öldürmeyelim" dedi. Bu ihtilâf üzerine şu âyet nazil oldu: "Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı baş aşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür." Resûlullah (a.s) da şöyle buyurdu: "Burası Taybe'dir. körük, gümüşün pasını giderdiği gibi o da günahları giderir."*[376]

Aş'as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünenu Ebî Dâvûd**, thk. Muhammed Muhyuddîn Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, trh.yok, Kitâbu's-Sunne, 39, Bâbun fî'l-Kader, 17, Hadis No. 9703, c. IV, s. 226.

[374] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 39.

[375] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 88.

[376] el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, Kitabu'l-Megâzî, 44, Gazvetu Uhud, 17, Hadîs, No. 4050, c. V, s. 96; Müslim, **Sahîhu'l-Müslim**, Kitâb Sifâti'l-Munâfikîn ve Ahkâmihim, 50, Hadîs, No. 2776, c. IV, s. 2142; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 17.

2.5. METODU

2.5.1. Genel Metodu

Abdulkerîm el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahman*'da takip ettiği metodu eserinin mukaddimesinde şu vecîz ifadelerle belirtmektedir: "Ben bu eserimde, el-Kurtubî (ö. 671/1273), er-Razî (ö. 606/1210), el-Beydâvî (ö. 685/1286) ve diğer büyük âlimlerin tefsîrlerinden, ya doğrudan nakletmek yoluyla yararlanıp Kur'ân-ı Kerîmi tefsîr ettim veya söz konusu tefsîrlerden istinbât etmek suretiyle onu tahlîl ettim. Bu tefsîrimde, tercîhe şayan görüşü esas aldım ve imkan dahilinde esbâbı nüzûlü zikrettim."[377]

el-Muderris'in, eserinde genel olarak aşağıdaki ilkeler çerçevesinde hareket ettiği görülmektedir:

1. Sûre ve Âyetlerin Nüzûl Yerlerini Belirtme

el-Muderris eserinde, her hangi bir sûreye başlarken, söz konusu sûrenin nüzûl yeri hakkında bilgi verir ve onun Mekkî veya Medenî olduğunu belirtir.[378]

2. Sûrelerde Yer Alan Âyetlerin Sayılarını Belirtme

el-Muderris, bütün sûrelerin girişinde, o sûrelere ait olan âyetlerin sayısı hakkında bilgi verir ve onların sayısını zikreder.[379]

3. Sûreleri Kesitler Halinde Verip Tefsîr Etme

el-Muderris, eserinde, sûreleri, âyet âyet veya onları birkaç âyetten oluşan bölümlere ayırdıktan sonra, onları güzel bir üslup ve sade bir dille tefsîr eder.[380]

4. Sûrelerin İsimleri Üzerinde Durma

el-Muderris, eserinde, Kurân sûrelerinin isimlerini belirtir ve o isimler ile sûrelerin içeriği arasındaki bağlantıya çeker. Ayrıca el-Muderris, söz konusu sûrelerin

[377] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 9.
[378] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c.I, s. 53, 70; c. II, s. 220.
[379] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 53; c. II, s. 98, 220.
[380] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 53, 57, 93, 157; c. II, s. 5, 81; c. III, s. 5, 29-30.

hadis rivâyetlerinde geçen diğer ismlerini de zikreder ve onların sûrelere veriliş nedenlerini de belirtir.[381]

5. Sebeb-i Nüzûlü Zikretme

Müellif, âyetlerin tefsîrine geçmeden önce, varsa eğer, onların nüzûl sebeplerini belirtir, onlarla ilgili vârid olan hadîs ve rivâyetlere yer verir ve yer yer onlarla ilgili önemli değerlendirmeler de yapar.[382] Ayrıca el-Muderris, bazı sûre ve âyetlerin faziletiyle ilgili vârid olan rivâyetleri de zikreder.[383]

6. Sûre ve Âyetler Arasında Bağlantıyı Açıklama

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken sûre ve âyetler arasındaki münâsebetlere işâret eder. Tefsîr ettiği sûre ve âyetlerin, hem kendisinden önce geçen sûre ve âyetlerle hem de kendisinden sonra gelen sûre ve âyetlerle bağlantısını açıklamaya çalışır.[384]

7. Yaptığı Tefsîri Özetleme

Müellifin bu eserinde en çok kullandığı yöntemlerden biri de âyetlere yaptığı tefsîri ayrıca özetlemesidir. Zira el-Muderris, önce âyetleri detaylı bir şekilde tefsîr eder ve ardından da söz konusu âyetlerden kastedilen anlamlara vurgu yapmak amacıyla, حاصل التّفسير "bu tefsîrin sonucu", الحاصل "sonuç", خلاصة التّفسير "tefsîrin hulâsâsı", خلاصة الخلاصة "Hulâsânın hulâsâsı", معنى الآية "bu âyetin manası", حاصل المعنى: "bu anlamın sonucu" gibi ifadeleri kullanarak yaptığı tefsîrin özetini sunmaya çalışır.[385]

8. Soru ve Cevap Yöntemini Kullanma

[381] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 53, 70, 150.
[382] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 128, 12, 165, 167; c. II, s. 43, 71; c. III, s. 10, 82-84, 147; c. V, s. 135, 303.
[383] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 65; c. III, s. 66.
[384] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 59, 128, 184, 185, 219; c. II, s. 8, 49, 70, 85; c. III, s. 117; c. IV, s. 91; c. V, s. 119, 139.
[385] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 166, 167, 174, 268; c. II, s. 191; c. III, s. 79, 197; c. IV, s. 18, 84; c. V, s. 172.

el-Muderris'in, eserinde sıkça kullandığı yöntemlerden biri de soru ve cevap yöntemidir. Müellif, bazen insanların zihnini irdeleyen sorulara cevap vermek amacıyla, bazen verdiği bilgileri zenginleştirmek maksadıyla bazen de okuyucunun ufkunu açma gayesiyle bu yönteme baş vurmaktadır. O, bu yöntemi genellikle şu ifadelerle kullanmaktadır: ..... قوله :فإن قال قائل "eğer biri bunu soracak olursa"..... :فالجواب أنّ "cevabı şöyledir", ..: فالجواب "eğer denilse" ...: فإن قيل "cevabı şu olacak", ..: فإن قلت "ben de derim ki", .. :هناك أسئلة "burada birkaç soru vardır", ..: فإن قيل "eğer denilse" ...: قلنا "biz de deriz ki" ve ...: فإن قيل "eğer denilse" ...: أجيب بأجوبة "birkaç cevabı olur".[386]

9. Tekrardan kaçınma

el-Muderris'in, eserinde üzerinde durduğu hususlardan biri de tekrarlardan kaçınmadır. Nitekim o, daha önce açıkladığı âyeti bir daha tefsîr etmez ve aynı şekilde daha önce değindiği konuyu da bir daha zikretmekten imtina eder. Müellif, o tür konular için genel olarak şu ifadeleri kullanır: الكلام فيه مثل ما في أمثاله, الكلام فيه كالكلام في أمثاله الكلام فيه كالكلام في نظائره" benzerinde söylenenler bunun için de geçerlidir."[387]

10. Kaynaklardan Yararlanma

el-Muderris, hadîs kaynaklarından aldığı rivâyetleri genellikle ilk râvisinden nakleder. Bazen bu rivâyetleri sened açısından ele alıp değerlendirir.[388] Bazen, *Tefsîru'l-Kurtubî*, *Hâşiyetu'ş-Şihâb ale'l-Beydâvî* ve *Ruhu'l-Beyân* gibi tefsîr kaynaklarından alıntı yapmak suretiyle Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, bazen de müfessirlerin, âyetlerin anlamlarıyla ilgili yaptıkları yorumlara yer vererek tefsîr etmeye çalışır. el-Muderris bunu yaparken, söz konusu kaynaklarda yer alan tefsîr ve yorumlara karşı olan

[386] Bkz: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 151, 245; c. II, s. 260; c. III, s. 96, 161; c. IV, s. 175.
[387] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 151, 178, 196.
[388] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 180, 210, 217; c. II, s. 28-35, 85; c. IV, s. 39, 134, 238, 256; c. V, s. 28.

itiraz ve mulâhazalarını zikretmekten çekinmediği gibi onlara kendi değerlendirmelerini de katmaktan geri durmaz.[389]

11. Muhtelif Yorumlara Yer Vermek Suretiyle Tefsîrini Zenginleştirme

el-Muderris, eserinde, çoğu zaman herhangi bir âyeti tefsîr ederken, ilk önce onu etraflıca incelemeye alır ve ardından ihtimâl dahilinde olan bütün tefsîr vecihlerine yer vermek suretiyle eserini zenginleştirmeye çalışır. Bunun ardından da onlar arasında tercîh ettiği tefsîr vechini belirtir.[390]

12. Okuyucuları Yönlendirme

el-Muderris'in, eserinde üzerinde durduğu hususlardan biri de okuyucularını yönlendirmeye yönelik olan yöntemdir. O, bu yöntemi eserin muhtelif yerlerinde izleyip şu şekilde uygulamaktadır: Önce ilgili âyeti tefsîr etmekte ve ardından tefsîr ettiği bu âyetle alakası olan bir veya birkaç konu hakkında kısa bilgiler vermektedir. Müellif, bunun ardından kısaca değindiği konuları detaylı bir şekilde ele alan ana kaynak veya kaynakların isimlerini zikredip okuyuculardan söz konusu kaynaklara müracaat edip istifâde etmelerini talep etmektedir.[391]

13. Âyet ve Hadîsleri Uzlaştırma

el-Muderris'in, eserinde üzerinde durduğu hususlardan biri de âyetlerle hadîslerin uzlaştırılmasıdır. Âyetleri tefsîr ederken, onlarla alakası olan hadîslere yer verir. Müellif, âyetlerle görünürde çelişen hadîsleri Kur'ân âyetleriyle uzlaştırmaya çalışır. el-Muderris bunu, bazen hadîsleri bazen de âyetleri te'vîl ederek sağlar.[392]

14. Âyetlerle İlgili Oluşan Yanlış Manaları İzâle Etme

el-Muderris, eserinde âyetleri detaylı bir şekilde tefsîr ettikten sonra Kur'ân âyetlerinin anlamlarıyla alakalı olarak öne sürülen veya öne sürülebilecek şüphe ve

[389] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 139-140, 150, 182, 269-270; c. II, s. 103, 166; c. IV, s. 40, 127.
[390] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 212-214, 221; c. II, s. 5, 67, 76-77; c. IV, s. 84; 230.
[391] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 164, 264, 282; c. II, s. 45, 79, 223; c. III, s. 72, 85; c. IV, s. 75; c. V, s. 132, 148.
[392] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 61-62, 131; c. IV, s. 136; c. V, s. 27.

itirazlara cevap vermek amacıyla bazen şu ifadeleri kullanmaktadır: الشّبهة الواردة بأنه "onun hakkında vârid olan şu şüphe", أُستشكلت هذه الآية بأنّها.... و أجيب عنه بأنّ..... "bu âyetin anlamındaki kapalılık şundan kaynaklanır. Onun cevabı da şu şekildedir" وفي الآية الكريمة إشكال لأنّها بظاهرها .... وأجيب عنه بأجوبة ... "bu âyetin zahirinden anlaşılan anlamda sorun vardır. Ona şu cevaplar verilmiştir." el-Muderris'e göre, Kur'ân âyetlerinin anlamlarıyla ilgili olarak ortaya çıkan yanlış yorum ve düşünceler, bazen âyetlerin zahirinden kaynaklanırken, bazen de kötü niyetli kişilerin, inananların zihinlerini yanlış düşüncelerle bulandırmak amacıyla ortaya attıkları fikirlerden meydana gelmektedir.[393]

15. Bilim ve Teknolojinin Verilerinden Yararlanma

el-Muderris eserinde, dini ilimlerin yanında, bilim ve teknoloji vasıtalarıyla elde edilen bilgilerden de yararlanarak Kur'ân âyetlerini tefsîr etmeye çalışır. Onun, eserinde en çok yararlandığı bilim şüphesiz astronomidir. Nitekim müellif, eserinin birçok yerinde, bu bilim vasıtasıyla elde edilen verilerden istifâde etmektedir.[394]

2.5.2. Rivâyet Metodu

2.5.2.1. Kur'ân'ı Kur'ân'la Tefsîr Etme

Tefsîr yollarının en güvenilir ve en doğru olanı, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsîr etmektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'in bir yerinde genel ifadelerle yer alan bir hüküm, başka bir yerinde diğer bir âyetle tahsîs edilebilmektedir. Yine Kur'ân'ın herhangi bir âyetinde mutlak veya mucmel olarak zikredilen bir husus, bir başka âyette takyîd veya tafsîl edilebilmektedir. Dolayısıyla en iyi tefsîr, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsîr etmektir.

el-Muderris, eserinin muhtelif yerlerinde, Kur'ân âyetlerinde müphem, yani kapalı olarak geçen bir kelime veya bir hükmü, başka ayetlerle tefsîr edip onları

[393] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 178, 281; c. III, s. 96-97, 156, 227; c. IV, s. 38, 48, 50; c. V, s. 116; c. VI, s. 161.
[394] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 109, 211; c. IV, s. 158; c. V, s. 76, 282; c. VI, s. 91, 305.

açıklamaya çalışır. Örneğin o, اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ "*Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan ve güneşi ile ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamana kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız,"*[395] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ve çoğul bir kelime olan السَّمَاوَاتِ ifadesiyle ilgili şu tahlîli yapmaktadır: "Bu âyette yer alan السَّمَاوَاتِ ifadesi, سَمَاء kelimesinin çoğuludur. Burada çoğul bir kelime olan السَّمَاوَاتِ ifadesinden yedi kat gök kastedilmektedir. Nitekim bu kelimeden yedi kat göğün kastedildiği açık bir şekilde şu âyetten anlaşılmaktadır:[396] هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "*O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir."*[397]

Görüldüğü gibi el-Muderris, bu âyette geçen السَّمَاوَاتِ kelimesini başka bir âyet ile tefsîr etmiştir.

el-Muderris, eserinin bir çok yerinde, mutlak ifadeli âyetleri tefsîr ederken, onları takyîd eden ve anlamlarını sınırlandıran âyetleri zikreder. O, aynı şekilde, umûm ifade eden âyetleri tefsîr ederken, onları tahsîs eden âyetlere de yer verir. Örneğin, Müfessir, وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay*

[395] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Ra'd , 13, 2.
[396] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 29.
[397] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 7.

hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helal olmaz. Kocaları bu süre içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir."[398] âyetini tefsîr ederken âyette, boşanan kadınlarla ilgili olarak yer alan genel hükmü, başka bir âyet ile takyîd ederek şöyle demektedir: "Eğer bu âyetin zahirine bakılırsa, onun içerdiği hükmün, bütün boşanmış kadınları kapsadığı görülecektir. Ancak durum öyle değildir. Nitekim bu âyetten anlaşılan hükümden, birleşmeden sonra boşanan ve gebe olmayan kadınlar kastedilmektedir. Zira birleşme gerçekleşmeden önce boşanan kadınlar için idde (bekleme süresi) yoktur. Bu hüküm, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ وَسَرِّحُوهُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا *"Ey iman edenler! Mü'min kadınları nikahlayıp, sonra onlara dokunmadan (cinsel ilişkide bulunmadan) kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara mut'a verin ve kendilerini güzel bir şekilde bırakın."*[399] âyetinde açık bir şekilde ifade edilmektedir. el-Muderris, söz konusu âyetle ilgili yaptığı bu açıklamadan sonra sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir: "Talâk Sûresinde yer alan وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا *"Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir."*[400] âyeti, boşanan kadınlardan hamile olanların bekleme süresinin, doğumla sona erdiğini, âdetten kesilmiş olanlarla henüz âdet görmeyenlerin bekleme süresinin ise üç ay olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir. Dolayısıyla Talâk Sûresinde yer alan bu âyet, Bakara Sûresinde geçen ve umûm ifade eden

[398] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 228.
[399] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Ahzâb, 33, 49.
[400] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Talâk, 65, 4.

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler."*[401] âyetin hükmünü tahsîs etmektedir."[402]

2.5.2.2. Kur'ân'ı Sünnet'le Tefsîr Etme

el-Muderris'in, *Mevâhibu'r-Rahmân*'ın mukaddimesinde işaret ettiği gibi şüphesiz Kur'ân-ı Kerîmi en mükemmel şekilde ilk tefsîr eden kişi, Hz. Peygamber (a.s.)'dir. Nitekim vahyin tebyîni Allah tarafından kendisine verilmiş, o da gerek sözleriyle ve gerekse fiilleriye onu, en güzel şekilde beyân etmiştir.[403]

el-Muderris, söz konusu nedenlerle eserinde çok sayıda hadîs ve rivâyete yer vermiştir. Bu nedenle *Mevâhibu'r-Rahmân* bir dirâyet tefsîri olduğu kadar, bu yönüyle bir rivâyet tefsîri olduğu da denilebilir. Nitekim müellifin eseri bu açıdan incelendiğinde onun burada hadîs ve rivâyetleri pek çok amaç için kullandığı görülecektir. Zira o, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da bazen hadisleri, tefsîr etmiş olduğu âyetlerin manasını desteklemek amacıyla zikreder, bazen âyetlerin anlamlarını açıklayan rivâyetler oldukları için onlara yer verir,[404] bazen âyetlere yaptığı tefsîri teyit etmek amacıyla onları zikreder, [405] bazen o âyetlerde geçen kelime ve kavramlardan hangi mananın kastedildiğini belirtmek için onlara yer verir,[406] bazen de dil ile ilgili öne sürdüğü görüşü te'yid etmek için onları serdeder.[407] el-Muderris'in Kur'ân âyetlerini hadîs rivâyetleriyle tefsîr metodunu gösteren örnekler aşağıda zikredilmektedir:

Birinci Örnek: el-Muderris, ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ "*Sonra onu şekillendirip ona ruhundan üfledi. Sizin için işitme, görme ve idrak duygularını yarattı. Ne kadar az şükrediyorsunuz!*"[408] âyetini tefsîr ederken, şu ifadelere yer vermektedir: "İbn Mes'ûd (ö. 32/652)'un rivâyet ettiği: " إِنَّ

[401] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 228.
[402] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 10-11.
[403] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 9.
[404] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 12, 100, 152, 164; c. IV, s. 39.
[405] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 152, 183; c. V, s. 42, 236; c. I, s. 282; c. IV, s. 47, 103.
[406] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 164; c. V, s. 42, 131; c. IV, s. 103.
[407] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 127.
[408] **Kur'ân-ı Kerîm**, es-Secde, 32, 9.

أَحَدَكُمْ يُجْمَعُ خَلْقُهُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًانُطْفَةً، ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَ ذَلِكَ، ثُمَّ يُرْسَلُ إِلَيْهِ الْمَلَكُ فَيَنْفُخُ فِيهِ الرُّوحَ، ...."*Sizden her birinizin hilkati annesinin karnında kırk gün süre ile nutfe olarak gerçekleşir. Sonra o, bunun kadar bir sürede alaka (sülük gibi yapışan ve kan emen bir kan pıhtısı) olur. Sonra da bunun kadar bir sürede mudga (bir çiğnemlik et) olur. Sonra ona melek gönderilir, melek ona ruh üfler,*"[409] hadîsi, bu âyetin en güzel tefsîridir."[410]

İkinci Örnek: el-Muderris, وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا "*Haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın, öldürülmesini haram kıldığı cana kıymayın. Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir. Ancak o da (kısas yoluyla) öldürmede meşru ölçüleri aşmasın. Çünkü o, yardım görmüş olandır.*"[411] âyetinde geçen بِالْحَقِّ kelimesinden kastedilen anlamın Sünnet ile belirlenmiş oluğunu ifade ederek şunları söylemektedir : "Bu âyette yer alan بِالْحَقِّ ifadesi, Buhârî ve Müslim'in, İbn Mes'ûd'tan rivâyet etmiş oldukları, عَنْ عَبْدِ اللهِ بنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ، إِلَّا بِإِحْدَى ثَلَاثٍ: الثَّيِّبُ الزَّانِي، وَالنَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالتَّارِكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ " *"İbn Mes'ud'den gelen rivayete göre, Resulullah (a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah'tan başka ilah olmadığına, benim de Allah'ın peygamberi olduğuma şehadet eden müslüman bir kişinin kanı ancak şu üç sebepten biriyle helal olur: Evli veya dul kişinin*

[409] el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, Kitâb Bed'il-Halk, 59, Bâb Zikri'l-Melâike, 6, Hadîs, No. 3208, c. IV, s. 111; Müslim, **Sahîhu'l-Müslim**, Kitâbu'l-Kader, 46, Bâb Keyfiye Halki'l-Âdemî, 1, Hadîs, No. 2643, c. IV, 2036.
[410] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 222.
[411] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-İsrâ, 15, 33.

zina fiilinde bulunması, Cana karşı can (hükmünün kesin belirlenmesi, Dinini terk edip (islam) cemaatinden ayrılmış olması,"[412] hadîsiyle tefsîr edilmektedir."[413]

2.5.2.3. Kur'ân'ı Sahâbe Sözleriyle Tefsîr Etme

Hz. Peygamber (a.s.)'in hadîslerinden sonra Kur'ân-ı Kerîm'i en iyi şekilde tefsîr ve tebyîn eden kaynak şüphesiz sahabenin sözleridir. Çünkü sahâbe Hz. Peygamber (a.s.)'in ders halkalarına katılan ve doğrudan ondan eğitim ve terbîye alan kişilerdir. Onlar, aynı zamanda Kur'ân'ın nüzûl ortamına şâhid olan ve anlamında zorluk çektikleri âyetlerin anlamını doğrudan Hz. Peygamber (a.s.)'e soran tek topluluktur. Ayrıca sahâbenin, Hz. Peygamber (a.s.)'den sonra vahyin ilk muhâtabı olmaları ve Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemdeki Arapçaya hâkimiyetleri de onları, Kur'ân tefsîrinde öncelikli bir konuma getirmektedir.

el-Muderris, yukarıdaki nedenlerle *Mevâhibu'r-Rahmân*'da, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, sahabe sözlerine sıkça başvurmakta ve onlardan varit olan rivâyetlere yer vermektedir.[414] Örneğin o, وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَدْنَى أَلَّا تَعُولُوا" *Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın. Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranmayacağınızdan korkarsanız o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, zülmetmemeniz için daha uygundur."*[415] âyetini tefsîr ederken, Tâbiînden 'Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)'in, bu âyetin anlamını Hz. Âişe'ye sorduğunu zikretmekte ve Hz. Ayşe'nin ona şu cevabı verdiğini söylemektedir : " فقالتْ: ياابنَ أختي هذهِ اليتيمة تكونُ في حُجر وليها يشركها فِي مالها ويُعجبه مالها وجمالها فيُريدُ أنْ يَتزوّجها من غَيرِ أنْ يُقْسطَ فِي صِداقها فيُعطِيها مثل ما يُعْطيهِ غَيرها فنُهُوا أنْ

[412] el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî**, Kitâbu'd-Diyat, 89, Bâb, 6, Hadîs, 6878, c. IX, s. 5; Müslim, **Sahîhu'l-Müslim**, Kitâbu'l-Kesâme, ve'l-Muhâribîn ve'd-Diyât, 28, Bâb mâ Yubâhu bi Demu'l-Müslimi, 6, Hadîs No. 1676, c. III, s. 1302.
[413] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 131.
[414] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 12, 13, 42, 91, 119, 187, 294; c. V, s. 158, 263, 294; c. III, s. 76, 252; c. IV, s. 93, 138.
[415] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 3.

يَنكحُوهنَّ إلاّ أنْ يُقسطُوا لهنَّ ويبلغُوا بهنَّ أعْلَى سُنَّتهنَّ فِي صِداقهنَّ وأُمرُوا أنْ يَنكِحُوا ما طاب لهم من النّساءِ سِواهنَّ "Dedi ki: *Ey kız kardeşimin oğlu! Bu yetîme kız, malına ortak olan velisinin terbîyesinde*dir. *Velisi, kızın güzelliğine ve malına hayran kalır, adaletsizlik yaparak başkasına verdiği mehri ona vermeyip onunla evlenmek ister. Böyle veliler, yetîmlere, mehri hususunda adaletli davranmadıkça ve onların mehrini en yüksek seviyeye çıkarmadıkça yetîmle evlenmeleri yasaklanmış, başka kadınlarla evlenmeleri emredilmiştir.*"[416]

el-Muderris, eserinin muhtelif yerlerinde, çeşitli münâsebetlerle Sahâbenin Kur'ân âyetlerine yaptıkları tefsîrlere de yer vermektedir. Örneğin el-Muderris, إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ *"Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor,*"[417] âyetini tefsîr ederken, İbn Abbâs'ın, bu âyette geçen العدل kelimesini, tevhîd ile, الإحسان sözcüğünü dini vecibeleri eda etmekle ve الفحشاء ifadesini de zina ile tefsîr ettiğini söylemektedir.[418]

Müellif, "*Hiç şüphesiz siz ve* إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ *Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz,*"[419] âyetini tefsîr ederken, İbn Abbâs'ın, bu âyette geçen حَصَب kelimesini, حطب (odun)

[416] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 222.
[417] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl, 16, 90.
[418] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 103-104.
[419] **Kur'ân-ı Kerîm** el-Enbiyâ, 21, 98.

ifadesiyle tefsîr ettiğini belirtmekte ve onun, حَصَب sözcüğünün Zenci (Siyahilerin) dilinde حطب anlamına geldiğini belirtiğini ifade etmektedir.[420]

2.5.2.4. Kur'ân'ı Tabiîn SözleriyleTefsir Etme

Kur'ân tefsîrinde, Hz. Peygamber (a.s.)'in hadîslerinden ve Sahâbenin sözlerinden sonra, baş vurulacak temel kaynak şüphesiz Tabiîne ait olan sözlerdir. Zira Tâbiîn, Hz. Peygamber (a.s.)'in seçkin öğrencileri olan Sahâbeyle görüşen ve Kur'ân'dan anlamadıkları âyetlerin anlamını onlara sorma imkanına sahip olan tek nesildir. Ayrıca İslâm fethinden sonra dünyanın dört bir tarafına dağılan Sâhabenin, ikâmet ettikleri beldelerde, etraflarına toplanan Tâbiînlere, Kur'ân'dan anladıklarını ve Hz. Peygamber (a.s.)'den öğrendikleri tefsîri, öğrettikleri de bilinmektedir.

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân'*da, Hz. Peygamber (a.s.) ve Sahâbeden gelen rivâyetlerin dışında Tâbiînden gelen tefsîre de yer vermektedir. Örneğin o, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ "*Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun*."[421] âyetini tefsîr ederken, Tabiîn bilginlerinden Saîd b. el-Museyyeb (ö. 94/713)'in, bu âyetle ilgili yaptığı tefsîre yer vermek suretiyle şunları söylemektedir: " Saîd b. el-Museyyeb, bu âyette geçen قَانِتِينَ sözünden sabah namazındaki kunutun kastedildiğini söylemektedir. Onun, söz konusu âyete yaptığı bu yoruma binâen, âyette geçen الصَّلَاةِ الْوُسْطَى ifadesinden sabah namazının murad edildiği anlaşılmaktadır."[422]

el-Muderris, eserinde, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, bazen Tabiînin âyetlerle ilgili yaptıkları açıklamalardan hareket eder. Örneğin o, وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ "*Bilmeyenler, "Allah bizimle konuşsa, ya da bize bir mucize gelse ya!"*

[420] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 298.
[421] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 238.
[422] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 51.

derler."[423] âyetini tefsîr ederken, Katâde (ö. 117/735), es-Süddi (ö. 127/745) ve el-Hasan (ö. 110/728)'dan da nakledildiği gibi bu âyette geçen الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ ifadesinden, câhil kalan yani okumayan müşriklerin kastedildiğini söylemektedir.[424]

2.5.3. Dirâyet Metodu

2.5.3.1. Nahivle İlgili Metodu

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da Kur'ân âyetlerini nahiv ilmi açısından incelerken, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere, tek bir yol ve yönteme bağlı kalmamıştır. Aksine farklı yol ve yöntemleri takip etmiştir. Onun bu konuda, genel olarak, aşağıda zikredilen ilke ve prensipler çerçevesinden hareket ettiğini söylemek mümkündür:

2.5.3.1.1. Âyetlerde Geçen Kelimelerin İrabını Yapar

el-Muderris, eserinde bazen Kur'ân âyetlerini nahiv açısından incelerken, nahiv ilminin kâide ve kurallarına değinmeden doğrudan o âyetlerde yer alan kelimelerin irabını yapmakla yetinir.

Örneğin müfessir, الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ "*Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkar edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir,*"[425] âyetini tefsîr ederken, irabı ile ilgili şöyle der: "Bu âyette, ism-i mevsûl olan الَّذِين kelimesi, sılası olan آتَيْنَاهُمُ cümlesiyle birlikte mübtedadır. يَتْلُونَهُ cümlesi de mef'ûl konumunda olan هُم ile الْكِتَابَ için hâldır. أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ cümlesi ise bu mübtedanın haberidir."[426]

---

[423] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 118.
[424] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 184.
[425] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 121.
[426] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 185.

el-Muderris, فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ "*Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Oraya yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır,)*"[427] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا kısmının i'râbı ile ilgili şöyle demektedir: "لِلَّهِ ifadesi, mukaddem olan bir haberdir. عَلَى النَّاسِ ifadesi de haberin mutaallakı'na taalluk eder. حِجُّ kelimesi de mübtedadır. مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ifadesi de النَّاسِ için bedelu'l-ba'd'tır. Bedelin âidi ise mukadder olan منهم ifadesidir."[428]

el-Muderris'in, eserinin muhtelif yerlerinde nahivle ilgli sıkça uyguladığı yöntemlerden biri de şudur: O, her hangi bir âyeti nahiv açısından incelerken, söz konusu âyette geçen kelimeleri bütün boyutlarıyla ele alıp tahlîl etmekte ve onlarda geçerli olan bütün irab vecîhlerini zikretmektedir.

Örneğin müfessir, الم . تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ "*Elif Lâm Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu Kitab'ın indirilişi, Âlemlerin Rabbi tarafındandır,*"[429] âyetlerini nahiv açısından incelerken şu ifadelere yer vermektedir: "Burada, الم ifadesinin bu sûreye veya Kur'ân-ı Kerîm'e bir isim olarak kabul edilmesi durumunda, söz konusu ifade, ref mahallinde olup mahzûf bir mübtedânın haberi yapılır ve cümlenin takdîri de هذا الم şeklinde olur. Bu âyette geçen تَنْزِيلُ الْكِتَابِ kısmı ise bu mübtedanın ikinci haberi, لَا رَيْبَ فِيهِ cümlesi üçüncü haberi, مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ifadesi de

[427] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 97.
[428] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 159.
[429] **Kur'ân-ı Kerîm**, es-Secde, 32, 1-2.

dördüncü haberi olur. Ancak bu âyetin i'râbında iki ihtimâl daha vardır. Birincisi, الم ifadesinin mübteda, mâ ba'dının haber, cümlenin takdîrinin de المسمّى بألم الكتاب المنزّل şeklinde olmasıdır. Diğer ihtimâl ise تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ifadesinin mübteda, mâ ba'dının haber, cümlenin takdîrinin de هذا التنزيل لاريب فيه veya الكتاب المنزل لاريب فيه şeklinde olmasıdır."[430]

2.5.3.1.2. Dilcilerin Nahivle İlgili Görüşlerini zikreder

el-Muderris'in, bu eserinde nahivle ilgili üzerinde durduğu hususlardan biri de dilcilerin görüş ve reyleridir. Nitekim o, bu eserin muhtelif yerlerinde, her hangi bir âyeti nahiv açısından incelerken, o âyetle ilgili dilcilerin söylediği sözlere genellikle yer verir ve irabı ile ilgili görüş ve reyleriyle istidlâl eder.[431]

Örneğin müfessir, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآَنُ تُبْدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ "*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'ân indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır (Halbuki) Allah onları bağışlamıştır. Allah çok bağışlayandır, halimdir (hemen cezalandırmaz mühlet verir)*" [432] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَشْيَاء kelimesini nahiv açısından ele alıp tahlîl etmekte ve dilcilerin onunla ilgili görüşlerine yer vererek şöyle demektedir: "Dilci âlimlerden Sîbeveyhi (ö. 180/796) ile Halîl (ö. 175/791)'e göre, أَشْيَاء kelimesinin sonunda bulunan hemze (أ) münneslik

[430] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 220.
[431] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 116, 191, 224, 262-263, 282; c. III, s. 41, 104, 143, 148, 233.
[432] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 101.

hemzesidir. Onlara göre, أَشْيَاء kelimesi tekil bir isim olmakla birlikte anlam yönünden çoğuldur. el-Ferrâ' ile el-Ahfeş'e göre ise أَشْيَاء kelimesi, شَيء sözcüğünün çoğuludur."[433]

el-Muderris, وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ....."[434] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ kelimelerini nahiv açısından ele alıp incelemekte ve dilcilerin bu kelimelerin gayr-ı munsarıf olmaları ile ilgili görüşlerine yer vermek suretiyle şöyle demektedir: "رُباع, ثُلاث, مَثنى sözcükleri, sahîh olan görüşe göre, gayr-ı munsarıf kelimelerdir. Dilcilerden es-Sîbeveyhi ile el-Halîl'e göre, bu kelimelerin gayr-ı munsarıf olmasının nedeni, adl (değişikliğe uğrama) ile vasf (sıfat) özellikleridir. el-Ferrâ'ya göre ise bunun sebebi adl ile marifeliktir. Ona göre, bu kelimelerin marifeliği gizli bir el takısı iledir."[435]

2.5.3.2. Sarf ile İlgili Metodu

el-Muderris'in, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da Kur'ân âyetlerini sarf ilmi açısından incelerken, genel olarak aşağıda zikredilen metod ve yöntemlerden hareket ettiğini söylemek mümkündür:

2.5.3.2.1. Kelimelerin Vezinlerini Belirtme

el-Muderris, eserinde, âyetlerde geçen kelimeleri tahlîl ederken o kelimelerin yapıları hakkında bilgi vermekte ve onların vezinlerini zikretmektedir.[436] O, kelimelerin vezinlerinden söz ederken فعل mizanını kullanmak yerine, genellikle söz konusu kelimelerin benzer örneklerini vermektedir.

Örneğin müfessir, مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ "*Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e düşman olursa*

[433] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 148.
[434] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 3.
[435] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 223-224.
[436] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 165, 190-191; c. II, s. 51, 67, 221; c. VI, s. 172.

bilsin ki Allah da inkar edenlerin düşmanıdır,"[437] âyetinde geçen kelimeleri sarf açısından tahlîl ederken, âyette yer alan جِبْرِيلَ kelimesinin قِنْديل vezninde, مِيكَالَ sözcüğünün de مِيعاد vezninde olduğunu söylemektedir.[438]

el-Muderris, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ "*Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O halde kim tâğûtu tanımayıp Allah'a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir*,"[439] âyetinde geçen طَاغُوت kelimesini sarf ilmi açısında incelerken, طَاغُوت kelimesinin فَعْلوت vezninde bir masdar olduğunu beyân etmektedir.[440]

2.5.3.2.2. Bazen Ayetlerde Geçen Fiillerin Hangi Bablara Ait Olduğunu Zikretme

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini sarf ilmi açısından incelerken, bazen âyetlerde geçen fiillerin babları ve sîgaları hakkında bilgi vermektedir.[441]

Örneğin müfessir, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ "*Ey iman edenler! "Râinâ" (bizi gözet) demeyin, "unzurnâ" (bize bak) deyin ve dinleyin. Kafirler için acıklı bir azap vardır*,"[442] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen انْظُرْ

[437] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 98.
[438] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c.I, s. 165.
[439] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 256.
[440] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 66.
[441] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 89, 131-161, 173; c. II, s. 44, 80, 137; c. III, s. 66; c. IV, s. 10, 162, 175, 220, 228; c. V, s. 115, 202; c. VI, s. 74, 258, 266.
[442] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 104.

kelimesinin, birinci babtan müfred müzekker muhatap için gelen emir sığasında bir fiil olduğunu zikretmektedir.[443]

el-Muderris, وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "*Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin),*"[444] âyetini tefsîr ederken, bu âyette geçen نَزَّل kelimesinin tef'îl babından bir fiil olduğunu beyân etmektedir.[445]

2.5.3.2.3. Kelimelerdeki İ'lâl Türlerine Değinme

el-Muderris, eserinde âyetlerde geçen kelimeleri sarf ilmi açısından tahlîl ederken, bazen kelimelerin asıllarını bulmaya çalışır, bünyesinde meydana gelen değişikliklere değinir ve o değişikliklere neden olan kalb ve hazf gibi i'lâl türlerini zikreder.[446]

Örneğin, müellif, وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ "*Bunların bir de ümmî takımı vardır; Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Onların bütün bildikleri bir sürü kuruntulardır. Onlar sadece zanda bulunurlar,*"[447] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَمَانِيَّ ifadesini sarf açısından ele alıp tahlîl etmekte ve onda meydana gelen i'lâle değinmek suretiyle şu ifadelere yer vermektedir: "أَمَانِيَّ ifadesi, أُمنيّة kelimesinin çoğuludur. أُمنيّة kelimesinin aslı da hemze (أ) ve nûn (ن)'un dammesiyle أُمنُوية şeklindedir. أُمنُوية kelimesi أُضْحُوكَة vezninde bir sözcüktür. Bu kelimede bulunan vâv,

[443] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 174.
[444] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 23.
[445] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 89.
[446] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 56, 58, 58, 130; c. II, s. 78, 120, 132, 136; c. III, s. 56, 95, 136, 148; c. IV, s. 10, 55, 102; c. V, s. 70, 158, 182; c. VI, s. 79.
[447] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 78.

yâ'ya kalbolduktan sonra, ilk yâ harfi ikincisinde idğâm edilmiş ve bunun ardından yâ ve kesra arasında uyum sağlansın diye yâ'nın mâ kabli meksûr yapılmıştır."[448]

el-Muderris, وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ **…….."…..** *(Bunlar,)*

"Bizim iyilikten başka hiçbir kastımız yok" diye de mutlaka yemin ederler. Ama Allah şâhitlik eder ki bunlar mutlaka yalancıdırlar,"[449] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan لَيَحْلِفُنَّ ifadesinde meydana gelen i'lâle değinerek şu ifadelere yer vermektedir: " لَيَحْلِفُنَّ ifadesi, müzekker gâib çoğul muzari bir fiildir. Bu fiil, nûn-ı sakîle ile te'kîd edilmiştir. Bu te'kîdin sonucunda fiilde meydana gelen iltikâ-ı sâkineyenden dolayı ve vâv'ın mâ kablinde vâv'a delâlet eden dammenin de bulunması nedeniyle vâv, hazfedilmiştir."[450]

2.5.3.2.4. Dilcilerin Görüşlerine Yer Verme

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini sarf ilmi açısından incelerken, bazen dilcilerin âyetlerle ilgili yaptıkları açıklamalara değinmekte ve onların görüşlerine yer vermektedir.[451]

Örneğin müfessir, وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا "*İman edip salih ameller işleyenleri de ebedî olarak kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah gerçek bir va'dde bulunmuştur. Kimdir sözü Allah'ınkinden daha doğru olan?,*"[452] âyetinde geçen قِيلًا kelimesini sarf açısından incelerken, şöyle demektedir: "القِيل sözcüğü, قال fiilinin masdarıdır. Aynı şekilde القَول ve القال sözleri de onun masdarlarıdır. İbn Sikkît

[448] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 156.
[449] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tevbe, 9, 107.
[450] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 140.
[451] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 240; c. II, s. 191; c. III, s. 41, 148, 233; c. IV, s. 10, 55; c. V, s. 167, 170, 244.
[452] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisa, 4, 122.

(ö. 244/858)'e göre ise القَول ve القال sözleri, قال fiilinin masdarları değil, bilakis onun ism-i masdarıdırlar."[453]

el-Muderris, ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا "*Sonra onları uyandırdık ki iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim,*"[454] âyetinde yer alan أَحْصَى kelimesini sarf açısından tahlîl ederken şu açıklamayı yapmaktadır: "أَحْصَى kelimesi if'âl babında mazi bir fiildir. Sîbeveyhi'nin tercîh ettiği görüşe göre, zâid harflerin hazfinden sonra, mezîd fiillerden, hem ismi tafdil hem de teaccup fiillerinin türetilmesi câizdir. Bazı dilciler de Sîbeveyhi'nin bu görüşüne dayanarak, buradaki أَحْصَى kelimesinin, zâid harflerin hazfinden sonra, إحصاء sözcüğünden türemiş bir ismi tafdîl ismi olduğunu söylemişlerdir."[455]

2.5.3.3. Belâgat ile İlgili Metodu

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, gramerden yararlandığı gibi belâgat ilminden de yararlanmaktadır. Tefsirinde belağı nüktelere işaret etmekte ve âyetlerin ihtivâ ettiği edebî sanatlara değinmektedir. Eserinde belâgatla ilgili izlediği metotlar şöyle sıralanabilir:

2.5.3.3.1. Kur'ân'ın İçerdiği Edebi Sanatları Açıklama

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini açıklarken, onların içerdiği belâğî nüktelere işaret etmekte ve onların ihtivâ ettiği edebî sanatları zikretmektedir.[456]

Örneğin müfessir, وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْكُمْ وَأَنْتُمْ

[453] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 41.
[454] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Kehf, 18, 12.
[455] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 170.
[456] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 108, 110, 150; c. II, s. 54, 130, 197; c. III, s. 179, 235; c. IV, s. 54, 211; c. V, s. 52, 88; c. VII, s. 55.

مُعْرِضُونَ "*Hani biz, İsrailoğulları'ndan, "Allah'tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz, anne babaya, yakınlara, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz, herkese güzel sözler söyleyeceksiniz, namazı kılacaksınız, zekatı vereceksiniz" diye söz almıştık. Sonra siz, pek azınız hariç, yüz çevirerek sözünüzden döndünüz*,"[457] âyetini tefsîr ederken, onun ihtivâ ettiği iltifât sanatına ve iltifâtında içerdiği belâğı nükteye işaret ederek şöyle demektedir: "Bu âyette, ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ ifadesinde iltifât sanatı mevcuttur. Zira bu âyette, gâibden sonra muhâtab kipine geçilmiştir. Bu âyetteki iltifâttan amaç ise İsrâîl Oğullarını doğrudan ayıplamaktır."[458]

el-Muderris, فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ "*Nitekim âyetlerimiz kendilerine gerçeği gösterecek biçimde gelince, "Bu apaçık bir sihirdir" dediler*,"[459] âyetinde geçen فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ آيَاتُنَا مُبْصِرَةً ifadesini, belâgat açısından incelerken, şu açıklamaya yer vermektedir: "Bu âyette, görme yetisinin âyetlere isnâd edilmesinde mecâz sanatı vardır. Çünkü o dokuz âyeti görenler, âyetler değil, Firavun ve kavmidir."[460] Dolayısıyla âyette, مُبْصِرَةً sözcüğünün آيَاتُنَا ifadesine isnadı, hakîkî bir isnâd olmayıp mecâz-ı aklî türündendir. Burada müsned ile müsnedün ileyh arasındaki alaka ise sebebiyettir.

2.5.3.3.2. Ayetlerin Tefsîrinde Yapılan Belağî Yorumlara İtiraz Etme

el-Muderris, bazen Kur'ân âyetlerini belâğat açısından incelerken, müfessirlerin o âyetlerin içerdiği edebî sanatlarla ilgili yaptıkları hatalı ve yanlış tespitlere değinmekte, onların yaptığı bu hataların neden olduğu yanlış yorumlara işâret edip itiraz etmekte ve ardından da kendine göre doğru olanı tespit edip yorumlamaktadır

[457] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 83.
[458] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 159.
[459] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Neml, 27, 13.
[460] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 130.

Örneğin, el-Muderris, وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى وَلِتَطْمَئِنَّ بِهِ قُلُوبُكُمْ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Allah bunu, sadece bir müjde olsun ve onunla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştı. Yoksa yardım ancak Allah katındandır,*"[461] âyetinde geçen وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى kısmını belâgat açısından tahlîl ederken şu açıklamaya yer vermektedir: " وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَى ifadesindeki hasr, izâfî bir hasrdır. Ancak bazı müfessirler bunu hakîkî bir hasr varsaydıkları için bu âyete şu yorumu yapmışlarıdır: "Sahâbe için en önemli mesele zafer müjdesidir." Bu, yanlış bir yorumdur ve bu yorum buradaki hasrın hakîkî bir hasr olduğu fikrine dayanmaktadır. Oysa buradaki hasr, hakîkî bir hasr olmayıp izâfî yani nisbî bir hasrdır."[462]

2.5.3.3.3. Âyetlerdeki Belâğî Vecihleri Zikredip Tercîhte Bulunma

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini belâgat ilmi açısından incelerken, o âyetler için ihtimâl dahilinde olan bütün vecihleri zikretmekte ve ardında uygun gördüğü seçeneği tercîh etmektedir.

Örneğin, Müfessir, مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ "*Allah'tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!,*" [463] âyetini belâgat açısından incelerken, şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu âyette geçen مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ ifadesinde, müfredin müfred ile teşbîhi ihtimâli olduğu gibi murekkebin murekkeb ile teşbîhi ihtmâli de vardır. Teşbîhten kastedilen amacın tam olarak hasıl olabilmesi için

[461] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enfâl, 8, 10.
[462] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 62-63.
[463] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Ankebût, 29, 41.

teşbîhle alakalı bütün koşulların yerine gelmesi gerekir. Buna göre, buradaki teşbîhin murekkeb teşbîh olmasının daha uygun olduğu görülmektedir."[464]

el-Muderris, وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ "*Allah şöyle bir memleketi misal verdi: Orası güven ve huzur içinde idi. Oraya her taraftan bolca rızık gelirdi. Fakat Allah'ın nimetlerine nankörlük ettiler; bu yüzden yaptıklarına karşılık Allah onlara şiddetli açlık ve korku ızdırabını tattırdı,*"[465] âyetinde yer alan فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ kısmını belâğat açısından tahlîl ederken, âyetin içerdiği edebî sanatlardan isti'âre sanatına değinerek şu ifadelere yer vermektedir: "لِبَاسَ kelimesinde isti'âre-i musarraha vardır. Zira burada, söz konusu inkarcıları saran açlık ve korkunun onlarda bıraktığı iz ve neden olduğu zarar, insanların giydiği elbiseye benzetilmiştir. Bu kelimede, isti'âre-i mekniyye olma ihtimâlı de vardır."[466]

el-Muderris, وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَدِرًا "*Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Ardında rüzgarın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibid,*"[467] âyetini tefsîr ederken, bu âyetin başında yer alan وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ ifadesini belâgat açısından ele alıp incelemekte ve şu ifadelere yer vermektedir: "Burada eğer âyetin zâhirine bakılırsa, مَثَلَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ifadesini müşebbeh, مَاءٍ kelimesinin de müşebbehun bih olduğu anlaşılacaktır. Fakat durum böyle değildir. Nitekim bu âyette hem muşebbeh hem de muşebbehun bih tek bir şey veya tek bir vasıftan ibaret değildir. Aksine ikisi de bir

[464] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 187.
[465] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl, 16, 112.
[466] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 110.
[467] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Kehf, 18, 45.

tablodan oluşmaktadır. Dolaysıyla buradaki teşbîh, zannedildiğinin aksine, temsîlî bir teşbîhtir. Çünkü bu âyette muşebbeh, fiziki olarak insanın çocukluktan yaşlılık dönemine kadar geçirdiği ergenlik, buluğ ve gençlik gibi bütün hayat evrelerini kapsayan, manevî ve içtimâî olarak da cehâletten ilme, bekarlıktan evliliğe yoksulluktan varlığa, sağlıktan hastalığa, hayattan ölüme kadar uzanan ve onun hayatını kuşatan süreçten meydana gelmektedir. Müşebbehun bih ise suyun toprakla buluşması sonucu bitkilerin yeşermesi, yetişmesi, ağaç olup gül ve meyve vermesi, ağaçların kuruyup yok olmasına kadar geçen bütün aşamalardan ibarettir.[468]

2.5.3.4. Lügat ile İlgili Metodu

Müellifin, eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, en çok yararlandığı ilimlerden biri lügat ilmidir. el-Muderris'in, Kur'ân âyetlerini lügat ilmi açısından incelerken, genel olarak aşağıda maddeler halinde zikredilen şu konular üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir:

2.5.3.4.1. Kelimelerin Türü ve Lügavî Manalarını Belirtme

el-Muderris, eserinde kelimeleri lügat açısından incelerken, genel olarak o kelimelerin müfred veya çoğul olduğunu belirtmekte ve onların lügavî anlamlarını zikretmektedir.

Örneğin, müfessir, وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا "*Allah'ın sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı aklı ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin,*"[469] âyetinde geçen السُّفَهَاءَ kelimesini lügat açısından tahlîl ederken, şu ifadelere yer vermektedir: "السُّفَهَاءَ kelimesi, سَفيه sözcüğünün çoğuludur. Bu kelime lügatte ahmak manasında olup hem çocukları hem akılsızları hem de müsrifleri

[468] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 185.
[469] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 5.

kapsamaktadır. Bazı mufessirler ise âyetin siyâkına binâen "bu kelimeden yetimlerin kastedildiğini belirtmişlerdir."[470]

el-Muderris, فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا

"*Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır*,"[471] âyetinde geçen خَلْفٌ (birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse) sözcüğünü lügat açısından incelerken, şu açıklamaya yer vermektedir: "Hem tekil hem de çoğul için kullanılan خَلْف kelimesi, aynın sukûnuyla, evlâd anlamına gelmektedir. Bu kelime aynın fethası ile okunan lehçeye göre ise halef manasında kullanılmaktadır. Meşhur görüşe göre, bu kelime sükûn ile okunan lügate göre, kötü halef anlamında kullanılır, fetha ile okunan lügate göre ise iyi halef anlamına gelmektedir."[472]

2.5.3.4.2. Kelimelerin Lügavî ve Istılahî Anlamları Arasındaki Bağlantıya İşaret Etme

el-Muderris, kimi zaman âyetlerde geçen kelimeleri lügat açısından tahlîl ederken, o kelimelerin lügavî ve ıstılahî anlamları arasındaki ilişkiye değinir ve onların arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmaya çalışır.[473]

Örneğin, müfessir, لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّالِّينَ "*(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin.Onu, size gösterdiği gibi zikredin. Doğrusu siz onun yol göstermesinden önce yolunu*

[470] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 227.
[471] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Meryem, 19, 59.
[472] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 233.
[473] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 70, 202, 257, 278; c. III, s. 210; c. IV, s. 224-225, 249, 250, 282.
c. I, s. 257.

şaşırmışlardan idini,." [474] âyetinde geçen عَرَفَاتٍ kelimesini lügat açısından tahlîl ederken, şu ifadelere yer vermektedir: "عَرَفَاتٍ kelimesi, أَذرعات sözcüğü gibi, tekili olmayan bir çoğuldur. Zira Araplardan عرفة ile أذرعة sözcükleri duyulmamıştur. İnsanların نَزَلْنَا بِعَرَفَة ifadesi de fushâ bir Arapça değildir." el-Muderris عَرَفَاتٍ kelimesiyle ilgili bu bilgiyi verdikten sonra, bu kelimenin kullanıldığı mana ile lügavî anlamı arasındaki bağlantıya değinerek şu ifadelerle sözlerine devam etmektedir: "عَرَفَاتٍ kelimesi, haremin dışında kalan malûm yerin ismidir. Bu yerin عَرَفَاتٍ kelimesi ile adlandırılması ise İbrahîm (a.s.)'in daha önce kendisine tarif edilen bu yeri, فَلَمّا أَبْصَرَها عَرَفَها "orayı görür görmez tanıdı" ifadesindeki عرفها sözünden veya Adem (a.s.) ile Havva hakkında söylenen فتعارفا فيها لتقيا "orada buluşup birbirini tanıdılar" ifadesindeki فتعارفا ifadesinden kaynaklanmaktadır."[475] Görüldüğü gibi el-Muderris, عَرَفَاتٍ kelimesi ile عرف ve تعارف fiilleri arasında anlam açısından bağlantı kurmaya çalışmaktadır.

el-Muderris, قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ "*Deyin ki: "Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'an'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakuboğullarına indirilene, Mûsâ ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rab'lerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz ona teslim olmuş kimseleriz*,"[476] âyetinde geçen الْأَسْبَاطِ kelimesini lügat açısından tahlîl ederken, şöyle demektedir: "أحمال kelimesinin, حمل sözcüğünün çoğulu

[474] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 198.
[475] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 257.
[476] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 136.

olduğu gibi, الْأَسْبَاطِ sözcüğü de سبط'ın çoğuludur. الْأَسْبَاطِ kelimesinden Yakûb (a. s.)'ın çocukları kastedilmektedir. Bu kelime, çok dallı ağaç anlamına gelen السبط sözcüğünden türemiştir. الْأَسْبَاطِ kelimesinin, Yakûb (a. s.)'ın çocukları için kullanılması, sayılarındaki fazlalıktan kaynaklanmaktadır."[477]

2.5.3.4.3. Çok Anlamlı Kelimelerin Manalarını Zikretme ve Onlardan Birini Tercih Etme

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerinde geçen kelimeleri lügat açısından tahlîl ederken, onlardan birçok analama gelen kelimelerin manalarını zikreder ve onlar arasından tercih ettiği anlamı belirtir. Örneğin O, مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ "*Allah'a karşı gelmekten sakınanlara va'dolunan cennetin durumu şudur: Onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir,*"[478] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مَثَلُ kelimesini lügat yönünden tahlîl ederek şu açıklamaya yer vermektedir: "مَثَلُ kelimesi, lügatte, شَبيه (benzer) anlamında olup sıfat-ı müşebbeh olan bir sözcüktür. Bu kelime, eşsiz ve darb-ı mesel anlamlarında da kullanılmaktadır. Söz konusu kelime, bu âyette ise eşsiz ve harika anlamında kullanılmıştır." [479] Nitekim takva sahiplerine va'd edilen Cennet, eşsizdir ve harika vasfına hâizdir.

el-Muderris, أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا "*Yoksa sen, (sadece) Ashab-ı Kehf ve Ashab-ı Rakîm'i mi bizim ibret verici delillerimizden sandın*?"[480] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الرَّقِيمِ kelimesinin, dağ, dağda bir mahal

[477] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 202.
[478] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Raʿd , 13, 35.
[479] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 25.
[480] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Kehf, 18, 9.

ve büyük taş gibi anlamalara geldiğini ifade etmektedir.[481] Ancak müfessir, burada bu anlamlar arasından herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.

2.5.3.4.4. Kelimelerde Vârid Olan Lehçeleri Zikretme

el-Muderris, bu eserinde Kur'ân âyetlerinde geçen kelimeleri lügat açısından tahlîl ederken, o kelimelerde vârid olan lehçeleri zikreder ve onların telaffuz şekillerini belirtir.[482] Örneğin, eserin mukaddimesinde bazı kelimelerin lügat vecihleri hakkında bilgi verirken, şöyle demektedir: "طاغوت kelimesinde yirmi iki lehçe vârid olmuştur. Rummanî (ö. 384/994), أُفٍّ kelimesinde vârid olan lehçeleri otuz ikiye kadar çıkarıp saymıştır."[483]

el-Muderris, "إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ *Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke'de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ'be'dir*." [484] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen بَكَّةَ kelimesinde vârid olan lehçelere değinmek suretiyle şu ifadelere yer vermektedir: "Bâ (ب) harfiyle بَكَّةَ ve mîm (م) harfiyle مَكَّةَ lügat vecihleri, بَكَّةَ kelimesinde geçerli olan iki lehçedir."[485]

2.5.3.4.5. Kelimelerin Anlamlarında Meydana Gelen Değişikliğe Değinme

el-Muderris, eserinde âyetlerde geçen kelimeleri lügat açısından tahlîl ederken, zaman içerisinde o kelimelerin anlamlarında meydana gelen değişimlere değinir ve onların şimdi hangi manalarda kullanıldıklarını belirtir.

[481] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 169.
[482] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 19; c. II, s. 157; c. III, s. 252-253; c. V, s. 225, 298; c. VI, s. 34.
[483] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 18, 19.
[484] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 96.
[485] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 157.

Örneğin müfessir, وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ "*Elçilerimiz Lût'a gelince o, onların yüzünden üzüldü, göğsü daraldı ve "Bu çok zor bir gün" dedi*,"[486] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ذَرْعًا kelimesinde meydana gelen değişimlere değinerek şu açıklamaya yer vermiştir: "ذَرْعًا kelimesi, ذِراع (kol) sözcüğünden türüyen ذرع fiilinin masdarıdır. Aslı itibariyle kol manasına gelen ذَرْعًا kelimesi, daha sonra, anlam genişlemesine uğramış, güç ve kuvvet manasında kullanılmıştır."[487]

el-Muderris, قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ "Karısı, "*Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu çok şaşılacak bir şey!" dedi*," [488] âyetinde geçen بَعْلِي ifadesini lügat açısından incelerken şöyle demektedir: "بَعْل kelimesi, aslında, işi yürüten kişi anlamında kullanılmıştır. Ancak bu kelime, daha sonra, kendi zevcesinin işleriyle uğraşması nedeniyle koca için kullanılmıştır."[489]

2.5.3.5. Kırâat ile İlgili Metodu

el-Muderris'in, eserinde kırâatlerle ilgili genel olarak aşağıda verilen başlıklar üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

2.5.3.5.1. Kırâat Vecihlerini Zikretme

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, kırâat ilminin konularına değinir ve âyetlerde vârid olan kırâat vecihlerini zikreder.[490] Örneğin müellif, وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ..... "*İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka*

[486] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hud , 11, 77.
[487] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 224.
[488] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hud , 11, 72.
[489] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 223.
[490] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 200; c. II, s. 151, 256; c. III, s. 78, 233, 253; c. IV, s. 162, c. VI; s. 102.

yollara uymayın……,"[491] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَنَّ kelimesinde vârid olan kırâat vecihlerine değinerek şu ifadelere yer vermektedir: "Kırâat imâmları, bu âyette geçen أَنَّ kelimesini, hemze'nin kesrası ve nûn'un şeddesi ile إِنّ, hemze'nin fethası ve nûn'un tahfîfi ile أَنْ ve hemze'nin fethası ve nûn 'un şeddesi ile أَنَّ şekillerinde okumuşlardır."[492]

el-Muderris, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ *"Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın."*[493] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَرْجُلَ kelimesinde vârid olan kırâat vecihlerine değinerek şu ifadelere yer vermektedir: " Kırâat imâmlarından Nâfi, İbn Amr, Hafs, Kisâî ve Yakûb, أَرْجُلَ kelimesini meftûh, İbn Kesîr (ö. 774/1373), Hamza, Ebû Amr ve Âsım ise meksûr olarak okumuşlardır."[494]

2.5.3.5.2. Kırâatlere Göre Kur'ân Âyetlerini Tefsîr Etme

el-Muderris, eserinde kimi zaman bazı kırâatleri huccet göstererek Kur'ân âyetlerini tefsîr etmektedir.[495] Örneğin o, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ "*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir,*"[496] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَيدي kelimesini tahlîl

[491] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-En'âm, 6, 153.
[492] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 233-234.
[493] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 6.
[494] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 78.
[495] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 240; c. II, s. 215; c. III, s. 104, 185; c. IV, s. 132, 154, 234; c. V, s. 37; c. VI, s. 147, 161.
[496] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 38.

ederek şu ifadelere yer vermektedir: "Bu âyette, أَيدي kelimesinden, أيمان "sağ eller" anlamı kastedilmektedir. İbn Mes'ûd'un, bu âyette geçen فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ifadesini, فاقطعوا أيمانهما şeklinde okuması da bu âyette أَيدي 'nin söz konusu anlama geldiğini teyit etmektedir."[497]

el-Muderris, وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ *"(Kıyametin kopacağına dair) o söz, başlarına gelince, onlar için yerden kendilerine bir dâbbe (canlı bir yaratık) çıkarırız. O, onlara insanların âyetlerimize kesin olarak inanmadıklarını söyler*,"[498] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen تُكَلِّمُهُمْ ifadesini tahlîl ederek şu açıklamaya yer vermektedir: "Tef'îl babının muzari bir fiili olarak تُكَلِّمُ ifadesi, göründüğü kadarıyla normal konuşma anlamına gelmektedir. Kâili belli olmayan bir görüşe göre, bu ifade, yaralamak anlamına gelen كَلْم süzcüğünden türemiştir. İbn Abbas, Mücâhid (ö. 103./721), İbn Cübeyr (ö. 94/713), Ebû Zur'a (ö. 302/914), el-Cahderî (ö. 128/746) ve Ebû Hayute (ö. 203/813)'nin, تُكَلِّمُ ifadesini, tâ'nın fethası, kâf 'ın sukûnu ve şeddesiz olan lâm'ın kesrası ile تَكْلِمُ şeklinde okumaları da bu görüşü desteklemektedir."[499]

2.5.3.5.3. Âyetlerin Tefsîrinde Esas Aldığı Kırâatlerin Tercîh Nedenini Belirtme

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerinin tefsîrinde bazı kırâatleri esas aldığını belirtmekte ve esas aldığı bu bu kırâatlerin tercîh nedenini de zikretmektedir. Örneğin müellif, أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ

[497] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 104.
[498] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Neml, 29, 82.
[499] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 147.

تَعْلَمُونَ "*Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır,*"[500] âyetinde geçen وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ kısmını "oruç tutmakta çok zorluk çekenlere veya oruç tutmaya gücü yetmeyenlere fidye gerekir" şeklinde tefsîr ettikten sonra, şu sözlere yer vermektedir: "وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ifadesi için farklı yorumlar yapılmıştır. Ancak burada söz konusu ifade için yaptığım yorumu, sağlam rivâyetlerle vârid olan kırâatlere uygun olduğu için tercîh ettim."[501]

el-Muderris, "وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir. Şüphesiz Rabbin onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır,*"[502] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen إِنَّ ile لَمَّا'nın okunuş şekilleriyle ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Bu âyetin tefsîrinde, إِنَّ ile لَمَّا'yı şedde ile okuyan İbn 'Âmir (ö. 118/736), Hamza, Hafs, ve Ebû Ca'fer (ö. 130/747)'in kırâatlerini esas aldım. Zira kullandığımız kırâat budur."[503]

2.6. KAYNAKLARI

Bir eserin kaynak bakımından zengin olması, onun içerik bakımından da zengin olduğunun bir göstergesi olabilmektedir. el-Muderris'in *Mevâhibu'r-Rahmân*'ını bu açıdan ele aldığımızda kaynak bakımından geniş yelpazeli bir eser olduğunu görmekteyiz. Onun bu tefsîri kaynak bakımından zengin bir eser olduğu gibi içerik ve muhtevâ yönünden de zengin bir eserdir. Müellif, eserinde, âlimlerin görüşlerinden yararlanmış, onların kaleme aldıkları eserlerden istifade etmiş ve onlardan alıntılar yapmıştır. Ancak o, bununla beraber, kendi görüşlerini zikretmekten geri kalmamış, dil

[500] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 184.
[501] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 240.
[502] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 9, 111.
[503] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 234.

ile igili yararlı tespitler yapmış ve önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayrıca müfessir eserinde, yeri geldiğinde kendilerinden istifâde ettiği âlimlerin görüşlerine olan itirazlarını beyân etmekten çekinmemiş ve onların eserlerine eleştiri oklarını yöneltmekten de kaçınmamıştır.

el-Muderris'in, eserinde istifâde ettiği kaynakların isimleri, ait oldukları ilim dallarına göre aşağıda zikredilmektedir.

2.6.1. Dille İlgili Kaynaklar

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da Kur'ân âyetlerini dil ve gramer açısından tahlil ederken, dilcilerin görüşlerinden istifâde etmekte ve onların görüşlerine sıkça yer vermektedir. Müellif, bazen kendilerinden istifâde ettiği kaynakların isimlerini zikretmekte ve onlardan alıntılar yapmaktadır.[504] Bazen de dille ilgili, âlimlerin görüşlerini nakletmekte fakat o görüşleri hangi kaynaklardan aldığını belirtmemektedir. Örneğin müellif, söz konusu eserin muhtelif yerlerinde Sîbeveyhi (ö. 180/796), el-Ferrâ (ö. 207/822), el-Ahfeş (ö. 315/927), el-Muberrid (ö. 285/899), el-Kisâi (ö. 189/805), Ebû Hayyân(ö. 745/1344), Ebu'l-Bekâ' (ö. 616/1219), Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 392/1002), İbn Mâlik (ö. 672/12749), İbn Hişâm (ö. 761/1360) ve er-Râgıb (ö. 502/1108) gibi âlimlerin görüşlerini nakletmekte fakat o görüşleri aldığı kaynakların adlarını vermemektedir.[505] Müellifin dil ile gramer alanında en çok yararlandığı kaynaklar aşağıda zikredilmektedir.

2.6.1.1. es-Sıhâh Tâcu'l-Luga ve Sıhâhu'l-Arabiyye

Bu eser, İsmâîl b. Ahmed el-Cevherî (ö. 393/1001)'ye aittir. Fârâb'ta dünyaya gelen el-Cevherî, ilk tahsîlini dayısı İbrâhim (ö. 350/961) el-Fârâbî'den görmüştür. el-Cevherî, daha sonra değerli hocalardan faydalanmak üzere, Bağdat'a gitmiş, orada Ebû Saîd es-Sîrâfî (ö.385/995) ile Ebû 'Alî el-Fârisî'den ders almıştır. es-Suyûtî, el-Cevherî'nin, sadece sahîh kelimelerle ilgilenen ilk kişi olduğunu söylemekte ve dil ile ilgili telif ettiği bu kitabının adını bu nedenle es-Sıhâh olarak koyduğunu zikretmektedir. el-Cevherî'nin kaleme aldığı bu eser, kolay ve anlaşılır bir dille ele

[504] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 240; c. II, s. 116, 262; c. III, s. 104, 143; c. IV, s. 67, 186, 204.
[505] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 275; c. II, s. 116, 191, 226, 263; c. III, s. 233; c. IV, s. 10, 55, 67, 84, 186, 204, 223; c. V, s. 15, 244; c. VI, s. 71.

alınmış ve güzel bir tertiple telif edilmiştir. Telif edildiği asırdan günümüze dek tekmile, zeyl, şerh, ihtisâr, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan eser,[506] ilk defa 1270/1853)'te Tebriz'de basılmış, daha sonra (1282/1865) ve (1292/1875) yıllarında Mısır'ın Bulak Şehrinde yayımlanmıştır.[507]

el-Muderris, Kur'ân âyetlerinde geçen kelimeleri lügat açısından ele alırken, el-Cevherî'nin bu eserinden istifâde etmekte ve ondan alıntılar yapmaktadır. el-Muderris, bu eserden yararlanırken, عَلَى ما فِي الصِحاح (es-Sıhâh'ta yer alan bilgilere göre) ifadesini kullanmaktadır. Örneğin o, وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ "*Şüphesiz (sağmal) hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (süzülen), içenlere içimi kolay hâlis bir süt içiriyoruz,*"[508] âyetinde geçen, فَرْث kelimesini lugat açısından tahlîl ederken, *es-Sıhâh*'ta yer alan bilgilere göre bu kelimenin çoğulunun فُرُوث olduğunu zikretmekte ve hayvanların dışkılarının işkembelerinde kaldığı muddetçe ona فَرْث denildiğini ifade etmektedir.[509]

2.6.1.2. el-Elfiyye

Bu eser, Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh b. Muhammed b. 'Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî (ö. 672/12749)'ye aittir. İbn Mâlik, 600/1204 yılında Endülüsün Ceyyân şehrinde dünyaya gelmiştir. Daha küçük yaşta babasını kaybeden İbn Mâlik, yaşadığı asırda adet olduğu üzere, Kur'ân-ı ezberlemiştir. O, Kur'ân-ı ezberledikten sonra kırâat dersiyle eğitimine devam etmiştir. Kısa bir sürede çoğu nahiv ve lugata ait olmak üzere birçok metni ezberleyen İbn Mâlik, Ceyyân'da

[506] Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdillâh Kâtib Çelebî el-Kustantînî, **Keşfu'z-Zunûn ‘an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn**, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdâd, 1941, c. II, s. 1073; Hulusi Kılıç, "Cevherî", **DİA**, c. VII, s. 459.

[507] Bkz.: Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, c. II, s. 1073; Hulusi Kılıç, "**Cevherî**", **DİA**, c. VII, s. 459.

[508] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl, 16, 66.

[509] el-Cevherî, Ebû Nasr, İsmâîl b. Hammâd, el-Cevherî, el-Fârâbî, **es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l-‘Arabiyye**, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987, c. I, s. 289; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 92.

kaldığı sırada Arapça derslerini, Sâbit b. Hiyâr (ö. 628/1232)'dan almıştır. İbn Mâlik, kısa bir süre Ebû 'Alî eş-Şelevbîn (ö. 645/1249)'in yanında kalmış ve ondan dil derslerini almıştır.[510]

İbn Mâlik, gramer ve lugata dair çok sayıda eser kaleme almıştır. Onun telif ettiği en meşhûr eserleri şunlardır: "*el-Kâfiyetu'ş-Şâfiye*" Nahiv ve sarfa dair manzûm olarak kaleme alınan bu eser, recez bahrinden üç bin beyti ihtivâ etmektedir. Onun meşhûr olan diğer bir eseri de İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sine şerh olarak kaleme aldığı "*el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiy*e" adlı eseridir. İbn Mâlik'in, dil âlimleri nezdinde en çok kabul gören ve en meşhûr olan eseri ise manzûm olarak kaleme aldığı "*el-Elfiyye*" adlı manzûmesidir. Bu eser, nahiv ve sarfa dair, recez bahrinden bin beyti ihtivâ etmektedir. İbn Mâlik, bu eseri, "*el-Kâfiyetu'ş-Şâfiye*"adlı eserinin bir özeti olarak kaleme almıştır. Onun bu eseri, telif edildiği günden günümüze dek âlimlerin ilgisini çekmiş, ders, ta'lîk ve şerh gibi çalışmalara konu olmuştur. Bu eserin, elliye yakın şerhi bulunmaktadır.[511]

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini gramer açısından ele alırken, İbn Mâlik'in söz konusu eserinden istifade etmekte ve ondan alıntılar yapmaktadır. el-Muderris, bu eserden nakil yaparken, genellikle şu ifadeleri kullanmaktadır: قالَ اِبنُ مالكٍ فِي أَلْفِيَتِهِ (İbn Mâlik, *el-Elfiyyesî'*nde demiştirki….), كَما نَقَلَهُ إبنُ مالِك (İbn Mâlik'in naklettiği gibi), كَما صَرَّحَ بِه اِبنُ مالِك (İbn Mâlik'in belirttiği gibi), اِدَّعَى اِبنُ مالِك (İbn Mâlik, iddiâ etmiştirki…).[512]

Örneğin, el-Muderris, يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ[513]. âyetinin irabını

[510] Bkz.: Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Kâyyim el-Cevziyye, **İrşâdu's-Sâlik ilâ Hâll-i Elfiyyeti İbn Mâlik**, thk. Muhammed b. ʻAvvâd b. Muhammed es-Sehlî, Advâu's-Selef, Riyâd, 1954, c. I, s. 9-18; Abdulbâki Turan, "**İbn Mâlik**", **DİA**, c. XX, s. 169.

[511] Bkz.: İbn Kâyyim el-Cevziyye, **İrşâdu's-Sâlik ilâ Hâll-i Elfiyyet-i İbn Mâlik**, c. I, s. 9-19; ʻAbdulbâki Turân, "**İbn Mâlik**", **DİA**, c. XX, s. 170.

[512] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 275; c. III, s. 77, 143; c. IV, s. 210.

[513] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 217.

yaparken, âyette geçen وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ifadesinin, mecrûr olup بِهِ ifadesinde bulunan mecrûr zamire ma'tûf olduğunu belirtmektedir. Muellif bunun ardından cerr harfini tekrarlamadan mecrûr zamire atıf yapmanın İbn Mâlik'e göre câiz olduğunu söylemekte ve onun bu atıfla ilgili *el-Elfiye*'sinde şu ifadelere yer verdiğini zikretmektedir:" وعَودُ خافِضٍ لَدَى عَطْفٍ علَى ضمِير خَفْضٍ لازِماً قَدْ جُعِلا , ولَيسَ عِنْدِى لازِماً إِذْ قَدْ أَتَى فِي النَّظْمِ وَالنَّثْرِ الصَّحِيحِ مُثْبَتا (Harf-i cerrle mecrûr olan zamire atıf yapılması durumunda, harf-i cerrin tekrarlanması gerekli görülmüştür. Bana göre, bu tür atıfta harf-i cerrin tekrarlanması gerekli değildir. Zira söz konusu atıf hem nazımda hem de sahîh nesîrde sabit olmuştur).[514]

2.6.1.3. Şerhu'l-Kâfiye

Bu eser, Necmu'l-Eimme Radiyyuddîn Muhahammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî (ö. 688/1289)'ye aittir. Dil âlimlerinden olan Radiyyuddîn'in, Taberistan'ın Esterâbâd şehrinde dünyaya geldiği ve orada yetişip büyüdüğü bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Bunun dışında, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Radiyyuddîn, İbnu'l-Hâcib'in kaleme aldığı *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserlerine yazdığı şerhlerle meşhûr olmuştur. Müellif, *Şerhu'l-Kâfiye'*de nahiv meselelerini basit ve kolay bir üslûpla ele alıp tartışmış, ihtilâflı meselelerde tercîh ve içtihtlarda bulunmuştur. Bağdât Dil Mektebine mensûp olan Radiyyüddîn, *Şerhu'l-Kâfiye*'nin, daha ilk sayfalarında kendisinin Bağdât mektebine Mensûp bir dilci olduğunu hisettirmektedir. Bununla beraber söz konusu şerhinde bazen Basra Ekolünün yanında yer aldığı ve bazen de Kûfe Ekolünün görüşlerine meylettiği görülmektedir. Ancak onun, bu eserinde çoğu zaman hiçbir mektebin etkisinde kalmadan doğru gördüğü görüşleri tercîh ettiği de bilinmektedir.[515]

el-Muderris, eserinde âyetleri irab ederken, Radiyyuddîn el-Esterâbâdî'nin bu şerhinden istifâde etmekte ve ondan alıntı yapmaktadır. el-Muderris ondan nakil

[514] Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik, et-Tâî el-Ceyyânî, **Elfiyyetu İbn Mâlik**, Dâru't-Taâvûn, s. 48; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 275.
[515] Bkz.: Şevkî ed-Dayf Ahmed Şevkî Abdusselâm ed-Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, Dâru'l-Maârif, s. 281-283; Sadrettin Gümüş, "**Râdî el-Estirâbâdî**", **DİA**, c. XXXIV, s. 387-388.

yaparken, şu ifadeyi kullanmaktadır: فَفِي شَرْحِ الكافِيَة للرَّضِى (Radî'nin *Şerhu'l-Kâfiye'*sinde..).

Örneğin, el-Muderris, "هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ *O, korku ve ümit vermek için size şimşeği gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir.*"[516] âyetini tefsir ederken, âyette geçen خَوْفًا ve طَمَعًا kelimelerinin mef'ûlün lieclih olduğunu belirtmektedir. el-Muderris, bunun ardından bazı dilcilerin, mef'ûlün lieclih'in mansûb olabilmesi için onun, 'âmiliyle birlikte fâilde ortak olmasını gerekli görmediklerini zikretmekte ve bu konuyla ilgili *Şerhu'l-Kâfiye'*de şu bilgilerin yer aldığını beyân etmektedir: "Bazı nahiv âlimleri, mef'ûlün lieclih ile 'âmilinin fâilde ortak olmasını şart koşmamaktadırlar. Onlar aynı zamanda bu görüşü Sibeveyhi'ye nisbet etmektedirler. Bu görüşü savunan âlimler, bu ve benzeri âyetlerin zâhiriyle istidlâl etmektedirler."[517]

2.6.1.4. Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb

Bu eser, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm (ö. 761/1360)'a aittir. İbn Hişâm, 708/1309 yılında Kâhire'de dünyaya gelmiş ve ilim tahsîlini de orada tamamlamıştır. Arapçanın temel bilgilerini sürekli yanında kaldığı Abdullatîf (ö. 744/1343) b. Murahhal'den alan İbn Hişâm, Ebû Hayyân (ö. 745/1344) el-Endülüsî, et-Tâcu't-Tebrîzî (ö. 746/1345)ve et-Tâcu'l-Fâkihânî (ö. 734/1334) gibi âlimlerden de dil ve gramer dersleri almıştır. Dilin bütün inceliklerine vâkıf olan İbn Hişâm, gramer alanında döneminde yaşayan bütün âlimleri geçmiştir. İbn Haldûn (ö. 808/1406) gibi bazı âlimler, İbn Hişâm'ın, nahiv ilminde gramer öncülerinden olan Sîbeveyhi'den daha âlim olduğunu söylemektedirler. İbn Hişâm'ın, nahivde Bağdât Mektebinin metodunu benimsediği görülmektedir. Zira o Basra ve Kûfe Ekolü ile onlardan sonra gelen âlimlerin görüşlerini birbiriyle mukayese etmekte ve onlardan uygun gördüğü görüşü tercîh etmektedir. Bununla birlikte kendi görüşlerini ortaya koymaktan da geri kalmamaktadır. Arap dili ve edebiyatı yanında fıkıh ve tefsîr

[516] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Ra'd, 13, 12.
[517] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 15.

gibi dinî ilimlerde de söz sahibi olan İbn Hişâm, 761/1360 yılında Kâhire'de vefat etmiştir.[518]

İbn Hişâm, gramer ile ilgili olarak, *el-İ'râb 'an Kavâ'idi'l-İ'râb*, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* gibi birçok şerh ve mustakil eser telif etmiştir. İbn Hişâm'in, nahiv ilmine dair kaleme aldığı en önemli eserlerinden biri de *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb* adlı eseridir. İbn Hişâm, henüz hayatta iken bu eseriyle ün kazanmıştır. İki ana bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde harf ile edâtlar hakkında malûmât verilirken, ikinci bölümde ise cümle ve cümlenin çeşitleri, zarf ve câr ile mecrûrün irabı gibi konular ele alınmaktadır.[519]

el-Muderris, eserinde âyetleri irab ederken, İbn Hişâm'in, *Muğni'l-Lebîb* **'***an Kütübi'l-E'ârîb*'adlı eserinden de istifâde etmekte ve ondan alıntı yapmaktadır. el-Muderris bu eserden yararlanırken, كما أفادَهُ إبنُ هِشامُ فِي مُغْنِى اللَّبِيبِ (İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'de dediği gibi) ifadesini kullanmaktadır. Örneğin el-Muderris, وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"Allah onlarda bir hayır (hakka yöneliş) olduğunu bilseydi, elbette onlara işittirirdi. Onlara işittirseydi dahi mutlaka yine yüz çevirerek dönüp giderlerdi*,"[520] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen لَوْ kelimesinin irabı ile ilgili ayrıntılı bir bilgi verdikten sonra İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb*'de o kelimeyle ilgili şu ifadelere yer verdiğini zikretmektedir: "لَوْ kelimesi, bazen, إنْ sözcüğü gibi gelecek zaman için kullanılan bir şart edatı olarak da gelir. Fakat o, kendisinden sonra gelen fiilleri cezm etmez"[521]

---

[518] Bkz.: Şevkî ed-Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, s.346-347; Sa'îd b. Muhammed b. Ahmedel-Afgânî, **min Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî**, Mektebetu'l-Fellâh, s. 190; M. Reşit Özbalıkçı, "**İbn Hişâm en-Nahvî**", **DİA**, c. XX, s. 74.

[519] Bkz.: Şevkî ed-Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, s. 346-347; Se'îd el-Afgânî, **min Târîhi'n-Nahvi'l-Arabî**, s. 192-196; M. Reşit Özbalıkçı, "**İbn Hişâm en-Nahvî**", **DİA**, c. XX, s. 74-75.

[520] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enfâl, 8, 23.

[521] İbn el-'Useymin, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-'Useymin, **Muhtasaru Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-E'ârîb**, Mektebetu'r-Ruşd, yer, yok, trh. yok, 1427, s. 95; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 67.

2.6.1.5. el-Kâmûsu'l-Muhît

Bu eser, Ebû Tâhir Mucidduddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed b. İbrâhîm b. 'Umer eş-Şîrâzî el-Firûzâbâdî (ö. 816/1413)'ye aittir. Firûzâbâdî, 729/1329'da İran'ın Şîrâz'a bağlı Kârezîn kasabasında dünyaya gelmiştir. Daha yedi yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen Firûzâbâdî, babasından dil ve edebiyât derslerini almıştır. Firûzâbâdî, daha sonra Şîrâz'ın meşhûr âlimlerinden dil ve edebiyât derslerini almış, hadîs mecmualarından *Sahîh-i Buhârî* ile *Câmi'u't-Tirmizî'*yi hadis âlimlerinde dinlenmiştir. İlim taleb etmek amacıyla Irak, Dımaşk, Ba'lebek, Hamâ, Haleb, Kudüs, Gazze, Ramle, Kâhire, Mekke ve Medîne gibi şehirlere ve ilim merkezlerine giden Firûzâbâdî, oralarda meşhûr olan âlimlerden dil ve edebiyat derslerini almıştır.[522]

Dil, edebiyât, nahiv, hadîs, fıkıh ve târih gibi ilimlerde ünlü bir âlim olan Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, *el-İs'âd*, *Tahbîru'l-Muveşşehîn*, *Şerhu Kasîdeti Bânet Suâd*, *el-Musellesu'l-Kebîr*, *Maksûdu Zevîl-Elbâb fî İlmi'l-İ'râb*, *Tefsîru Fâtiheti'l-Kitâb* ve *Minehu'l-Bârî fî Şerhi Sâhîhi'l-Buhârî* gibi pek çok eser telif etmiştir. Firûzâbâdî, 20 Şevvâl 817/1404 tarihinde Zebîd'te vefât etmiştir.[523] Firûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*'i, 813/1400'de telif etmiş fakat daha sonra ondan bazı şeyleri çıkarmış ve ona bazı ilaveler yapmıştır. Lügat alanında telif edilen en meşhûr eserlerden biri olan *el-Kâmûsu'l-Muhît*, yazıldığı günden beri âlimlerin ilgisini çekmiş, ders, tahkîk, ta'lîk, ihtisâr ve şerh gibi pek çok çalışmaya konu olmuştur.[524]

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerinde geçen kelimeleri lugat açısından tahlîl ederken, el-Firûzâbâdî'nin, *el-Kâmûsu'l-Muhît* adlı eserinden de çok istifade etmiş ve esrinin birçok yerinde ondan alıntılar yapmıştır. [525] el-Muderris, bu eserden yararlanırken, genel olarak كَما فِي القامُوس (*el-Kâmûs*'ta yer aldığı gibi), و فِي القامُوس

[522] Bkz.: Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, c. II, s.1306-1309; Ebû Tâhir Mucidduddîn Muhammed b. Yâ'kûb b. Muhammed b. İbrâhîm b. 'Umer eş-Şîrâzî el-Firûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, thk. Mektebu Tahkîki't-Turâsi fî Muesseseti'r-Risâle, Muessesetu'r-Risâle li'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 2005, (Mukaddime), s. 1-5; Hulusi Kılıç, "**Fîrûzâbâdî**", **DİA**, c. XIII, s. 142-145.

[523] Bkz.: Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, c. II, s. 1306-1309; el-Firûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, (Mukaddime), s. 1-5; Hulusi Kılıç, "**Fîrûzâbâdî**", **DİA**, c. XIII, s. 142-145.

[524] Bkz.: Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, c. II, s.1306-1309.

[525] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 177; c. II, s. 136; c. III, s. 253; c. IV, s. 72; c. V, s. 152, 183, 318.

(*el-Kâmûs*'ta…) gibi ifadeleri kullanmaktadır. Örneğin o, قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا "*De ki: "Herkes kendi yapısına uygun işler görür. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir*,"[526] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen شاكِلَة kelimesinin lugat anlamı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "*el-Kâmûs*'ta yer aldığı gibi شاكِلَة kelimesi, şekil, niyet, yol ve mezhep gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamların tümü de buraya uygundur."[527]

el-Muderris, ... وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ "*Kurbanlık büyük baş hayvanları da sizin için Allah'ın dininin nişanelerinden kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır,.....*"[528] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الْبُدْنَ kelimesinin, Mekke'de kurban olarak kesilen deve veya inek anlamına gelen البَدَنَة sözcüğünün çoğulu olduğunu belirtmekte ve *el-Kâmûs*'ta, bu kelimenin anlamı ile ilgili şu ifadelerin yer aldığını zikretmektedir: "البَدَنَةُ kelimesinden kasıt, Mekke'de kurban olarak kesilen deve ve ineklerdir. Bunlardan yapılan kurbanlar, küçükbaş hayvanlardan yapılan kurbanlar gibi kabul edilmektedir."[529]

2.6.1.6. el-Ferîde

Bu eser, Ebû'l-Fadl Celâluddîn ʻAbdurrâhmân b. Kemâliddîn Ebî Bekr b. Muhammed b. Huzeyrî es-Suyûtî (ö. 911/1505)'ye aittir. Kâhire'de dünyaya gelen es-Suyûtî, henüz beş yaşında iken babasını kaybetmiş ve yetîm olarak yetişmiştir.[530] Tahsîl hayatına Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenerek başlayan Suyûtî, daha yedi yaşında iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Suyûtî, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra, Cemmâilî (ö. 600/1203)'nin *'Umdetu'l-Ahkâm'ını*, en-Nevevî (ö. 676/1277)'nin *Minhâcu't-Tâlibîn*'i, İbn Mâlik'in

[526] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-İsrâ, 17, 84.
[527] el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, s. 1019; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 152.
[528] **Kur'ân-ı Kerîm**, Hac, 22, 36.
[529] el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, s. 1179; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 318.
[530] Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. ʻAlî b. Fâris ez-Ziriklî, **el-Aʻlâm**, Dâru'l-ʻİlm lî'l-Melâyîn, XV. Baskı, yer, yok, 2002, c. III, s. 301-302.

Elfiyye'sini ve Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Minhâcu'l-Vusûlu*'nü ezberlemiş ve ezberlediği bu eserleri asrın âlimlerine arz etmiştir. Suyûtî, henüz on yedi yaşında iken Arapça dersinin icâzetini almış ve ondan sonra kitab telif etmeye başlamıştır. Çok yönlü bir âlim olan Suyûtî, özellikle nahiv alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Zira o, nahiv usûlü, nahiv ilminin doğuş sebebi, muhtevâsı, problemleri ve bu ilmin muhtelif metinler üzerinde uygulanması gibi konularda eserler kaleme almıştır. Bu eserler yalnız konu bakımından değil şekil bakımından da zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Suyûtî, İbn Hişâm'dan sonra, Mısır'da yetişen en büyük nahiv âlimi olarak kabul edilmiştir. Hayatını kitap yazmakla geçiren Suyûî, altı yüze yakın eser telif etmiştir.[531]

es-Suyûtî'nin, dil ile gramere dair yazdığı en önemli eserleri şunlardır: *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ, el-Muhezzeb fî mâ verede fî'l-Kur'ân-ı mine'l-Muarreb, Risâle fî Usûli'l-Kelimât, el-İfsâh fî Zevâidi'l-Kâmûsi 'alâ's-Sıhâh, el-İktirâh fî 'İlm-i Usûli'n-Nahv, el-Eşbâhu ve'n-Nezâir fi'n-Nahv, Cem'u'l-Cevâmi‘, Hem'u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem'u'l-Cevâmi‘, el-Ferîde, el-Metâliu's-Saîde fî Şerhi'l-Ferîde, Şerhu Elfiyyet'i İbn Mâlik, el-Behcetu'l-Mardiyye fî Şerhi'l-Elfiyye, el-Fethu'l-Karîb 'alâ Muğnî'l-Lebîb* ve *el-Muveşşah fî 'İlmi'n-Nahv*.[532]

es-Suyûtî'nin *el-Ferîde* adlı eseri, onun nahiv ilmine dair telif ettiği ve bin beyitten oluşan *el-Elfiyye*'sinden meydana gelmiştir. es-Suyûtî bu eserinde, İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini, altı yüz beyite sığdırmış ve nahiv kurallarından gerekli gördüğü bilgileri de dört yüz beyitte toplayip ona ilave etmiştir. Bir sonuç ve yedi ana bölümden oluşan bu eser, 1332/1914 yılında Kâhire'de basılmıştır.[533]

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini i'râb ederken, es-Suyûtî'nin söz konu eserinden istifâde etmiş ve ondan alıntı yapmıştır. el-Muderris bu eserden yararlanırken كما قالهُ الجلالُ السُيوطي فِي فَرِيدَتِهِ (el-Celâl es-Suyûtî'nin, *Ferîde*'sinde dediği gibi) ifadesini

[531] Bkz.: Tâhir Suleymân Hamûde, **Celâluddîn es-Suyûtî ‘Asruhu ve Hayâtuhu ve Âsâruhu ve Chûduhu fî'd-Dersi'l-Luğavî**, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1989, s. 91-95; ez-Ziriklî, **el-A‘lâm**, c. I, s. 301-302; Sedat Şensoy, "**Suyûtî**", **DİA**, c. XXXVIII, s. 201-202.
[532] Bkz.: Suleymân Hamûde, **Celâluddîn es-Suyûtî**, s. 313-329.
[533] Bkz.: Suleymân Hamûde, **Celâluddîn es-Suyûtî**, s. 317-322.

kullanmıştır. Örneğin el-Muderris, قَالُوا أَرْجِهْ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ.[534] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَرْجِهْ ifadesinde meydana gelen i'lâllerle ilgili bilgi verirmiş ve söz konusu ifadeden yâ'nın mahzûf olduğunu zikretmiş ve burada yâ"nın hazfi kurala ters düştüğünü ifade etmiştir. Zira es-Suyûtî'nin de *el-Ferîde'*sinde dediği gibi, hemzeden dönüşen yâ, hiçbir zaman, ne cezm edâtıyla birlikte ne de emir sigasında hazfedilir.[535]

2.6.1.7. Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Abdilğafûr el-Lârî

Bu eser, Abduhakîm b. Şemsiddîn Muhammed es-Siyâlkûtî (ö. 1067/1657)'ye aittir. Bir çok ilim dalında söz sahibi olan es-Siyâlkûtî, özellikle hâşiye alanında bir çok eser ortaya koymuştur. Zira es-Siyâlkûtî, *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâidi'n-Nesefiyye li's-Sa'd et-Teftâzânî*, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Abdilğafûr el-Lârî 'alâ fevâidı'd-Diyâiyye*, *Hâşiye 'alâ Şerhi Tasrîfi'l-'İzzî li's-Sa'd* ve *Hâşiye, 'alâ Şerhi'ş-Şemsiyye li'l-Gelenbevî fîl-Mantık* gibi eserleri telif etmiştir. es-Siyâlkûtî, Rebîu'l-Evvel ayının onikisinde, Hindistân'ın Siyâlkût kentinde vefât etmiştir.[536]

es-Siyâlkûtî, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Abdilğafûr* adlı eserini, Abdulgafûr el-Lârî (ö. 912/1504)'nin, Molla Câmî (ö. 898/1492)'nin nahiv ilmine dair kaleme aldığı *el-Fevâidu'd-Diyâiyye* adlı eserine yazdığı hâşiyeye bir hâşiye olarak telif etmiştir.[537]

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini i'râb ederken, es-Siyâlkûtî'nin, kaleme aldığı söz konusu *Hâşiye*'sinden istifade etmiş ve ondan alıntı yapmıştır. el-Muderris ondan yararlanırken şu ifadeyi kullanmıştır: أَفادَهُ المحَقِّقُ السيالكوتِي فِي حاشِيَتِهِ علَى الحَواشِ الغَفُورية (Muhakkik es-Siyâlkûtî bunu, Abdulgafûr'un hâşiyesine bir hâşiye olarak yazdığı eserinde ifade etmiştir). Örneğin el-Muderris, يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَ أَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ "*Ey İsrailoğulları ! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız*

[534] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-A'râf, 7. 111.
[535] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 10.
[536] 'Umer b. Rıdâ b. Muhammed b. Râğib b. 'Abdilğânî Kehhâle, **Mu'cemu'l-Muellifîn**, Mektebetu'l-Musennâ, Beyrut, trh. yok, c. V, s. 95.
[537] Kehhâle, **Mu'cemu'l-Muellifîn**, c. V, s. 95.

benden korkun"[538] âyetini irab ederken, irabda bu âyete benzeyen فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ "*Öyleyse sakın yetimi ezme! Sakın isteyeni azarlama!*,"[539] âyetlerin irabına da değinmekte ve onların irabı ile ilgili es-Siyâlkûtî'nin şöyle dediğini zikretmektedir: "Bu âyetlerde geçen الْيَتِيمَ ile السَّائِلَ kelimelerin, kendilerinden sonra gelen fiillerle mansûb olması câizdir. Zira bu kelimelerden sonra gelen fâ'nın normal yeri, bu kelimelerden öncedir. Ancak burada fâ el-cezâiyye ile emmâ eş-şartiyyenin bir araya gelmemesi için fâ el-cezâiyye te'hîr edilmiştir."[540]

2.6.2. Tefsîrle İlgili Kaynakları

el-Muderris'in, eserinde, tefsîrle ilgili eserlerlerden en çok yararlandığı kaynaklar şunlardır:

2.6.2.1. Câmi‘u'l-Beyân fî Tefsîri Âyı'l-Kur'ân

Bu eser, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib et-Taberî (ö. 310/923)'ye aittir. Fakîh, râvî, tarihçi ve büyük bir müfessir olan et-Taberî, bu eserinde rivâyet ve dirâyeti cem' etmiştir.[541] Âlimler nezdinde en sağlam ve en meşhur tefsîr olarak kabul edilen bu eser, rivâyet tefsîriyle uğraşan mufessirler için temel kaynak olduğu gibi dirâyet tefsîriyle uğraşan mufessirler için de önemli bir merci olmuştur. Taberî, bu eserinde, rivâyetlere geniş bir yer vermekle birlikte dil konularına önem vermiş, eski Arap şiirleriyle istişhat etmiş, kırâatlere değinmiş, fikhî ve kelâmi meseleleri zikretmiştir.[542]

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, bu temel kaynaktan da yararlanmış ve Taberî'nin eserinde yer verdiği rivâyetlerden istifâde etmiştir. el-Muderris, bu kaynaktan yararlanırken, ذَكَرَهُ الطَّبَري (et-Taberî, onu zikretmiştir) ifadesini

---

[538] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 40.
[539] **Kur'ân-ı Kerîm**, ed-Duhâ, 93, 9-10.
[540] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 125.
[541] Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn es-Suyûtî, **Tabakâtu'l-Müfessirîne'l-‘İşrîn** thk. ‘Alî Muhammed ‘Umer , Mektebetu Vehbe, Kahire, trh. yok, s. 95-97; Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, c. I, s. 437.
[542] Muhammed Seyyid Huseyn ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, Mektebetu Vehbe, Kahire, c. I, s. 147-161.

kullanmıştır. Örneğin, o, سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبِئْسَ مَثْوَى الظَّالِمِينَ "*Hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri Allah'a ortak koştuklarından dolayı; inkâr edenlerin kalplerine korku salacağız. Barınakları da cehennemdir. Zalimlerin kalacakları yer ne kötüdür.*"[543] âyetini tefsîr ederken, Uhud Savaşı'nın meydana geldiği günde, Ebû Sufyân'ın komutasındki Mekke müşriklerinin Uhud'tan Mekke'ye geri dönerken, onlardan bazılarının, Ebû Sufyân'a, istedikleri neticeyi alamadıklarını söylediklerini, tekrar dönüp Medine'ye saldırmayı önerdiklerini, bunun üzerine de bu âyetin nazil olduğunu et-Taberî'nin zikrettiğini nakletmiştir.[544]

2.6.2.2. Me‘ânî'l-Kur'ân ve İ‘râbuh

Bu eser, Ebû İshâk b. es-Sırrî b. Sehl ez-Zeccâc (ö. 311/923)'a aittir.[545] Bu eser, âlimler nezdinde bir dirâyet tefsîri olarak kabul edilmektedir. Ancak ez-Zeccâc, eserinde âyetlerde geçen kelimeleri lugat ve i'râb yönünden tahlil ederken, söz konusu âyetlerle ilgili vârid olan rivâyetleri de zikretmektedir. Bu eser, kendisinden sonra irabla ilgili yazılan bütün tefsîrler için kaynak olmuştur.[546]

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, ez-Zeccâc'ın söz konusu eserinden istifâde etmiş ve ondan nakiller yapmıştır.[547] Müellif, bu kaynaktan yararlanırken genel olarak, قَالَ الزَّجاجُ (ez-Zeccâc demiştirki…) ifadesini kullanmıştır.[548] Örneğin o, ... لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ "*Köre zorluk yoktur, topala zorluk yoktur, hastaya da güçlük yoktur,*"[549] âyetinde geçen حَرَجٌ kelimesini lügat açısından tahlîl ederken, o kelimenin, حَرَجَة sözcüğünden türetilmiş bir

[543] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Al-i İmrân, 3, 151.
[544] Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-‘Âmilî et-Taberî,, **Câmi‘u'l-Beyân fî Tefsîri Âyı'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, yer, yok, 2000, c. VII, s. 280; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 192.
[545] Muhammed b. ‘Alî b. Ahmed Şemsiddîn el-Mâlikî ed-Dâvûdî,, **Tabakâtu'l-Mufessirîn**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, trh. yok, c.I, s. 9-12.
[546] Abdilhalîm Mahmûd el-Menî‘, **Menâhicu'l-Mufessirîn**, Dâru'l-Kitâb el-Mısrî, Kahire, 2000, s. 48-49.
[547] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 110; c. V, s. 172; c. VI, s. 71.
[548] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 110; c. V, s. 172; c. VI, s. 71.
[549] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nûr 24, 61.

kelime olup, dalları sığ olan ağaç anlamında olduğunu belirtmiş ve ez-Zeccâc'ın o kelimenin lügatte darlık anlamındadır dediğini zikretmiştir.[550]

2.6.2.3. Ahkâmu'l-Kur'ân

Bu eser, Ebû Bekr Ahmed b. ʻAlî er-Râzî el-Cassâs (ö.370/981) tarafından telîf edilmiştir.[551] Bu tefsîr, âlimlerin nezdinde fıkhî tefsîrlerin en önemlilerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu eser, Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona tefsîr etmektedir. el-Cassâs bu eserinde, daha çok ahkâm âyetlerine yoğunlaşmakta ve Hanefi mezhebine ait görüşlere fazla yer vermektedir.[552]

el-Muderris, eserinde âhkâm âyetlerini tefsîr ederken, söz konusu tefsîrden istifâde etmekte ve yer yer ondan alıntılar yapmaktadır. O, bu eserden nakil yaparken, عَلَى ما بَسَطَهُ الإمامُ الجَصاصُ (İmâm el-Cassâs'ın, geniş bir şekilde açıkladığına göre…..) ifadesini kullanmaktadır. Örneğin müellif, لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ "*Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım,*"[553] âyetini tefsîr ederken, âyetin anlamıyla ilgili el-Cassâs'In şöyle dedğini nakletmektedir: "Sahîh olan görüşe göre, işin ucunda ölüm olsa dahi kişinin, hem kendisine hem de başkasına yönelik olan kötülüğe karşılık verip onu defetmesi gerekir."[554]

2.6.2.4. et-Tefsîru'l-Basît

Bu eser, Ebû'l-Hasan ʻAlî b. Ahmed el-Vâhidî en-Nisâbûrî (ö. 468/1076)'ye aittir.[555] İlim ehli nezdinde büyük bir mufessir olarak kabul edilen el-Vâhidî, yaşadığı

[550] Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Sırrî ez-Zeccâc, **Meʻânî'l-Kur'ân ve İʻrâbuh**, thk. Abdulcelîl Abduh eş-Şilbî, ʻÂlemüul-Kutub, Beyrut, 1988, c. IV, s. 53; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 71.
[551] ed-Dâvudî, **Tabakâtu'l-Mufessirîn**, c. I, s. 56.
[552] ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. II, s. 324.
[553] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 28.
[554] Ebû Bekr Ahmed b. ʻAlî er-Râzî el-Hanefî el-Cassâs,, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, thk. Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, Dâr İhyâit-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1405, c. IV, s. 45; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 94.
[555] Kâtib Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, c. I, s. 245; es-Suyûtî, **Tabakâtu'l-Mufessirîne'l-ʻİşrîn**, c. I, s. 78.

asrın eşsiz mufessiri olarak da görülmektedir. Ayrıca o, yaşadığı dönemin nahiv hocası olarak da kabul edilmektedir.[556]

el-Muderris'in, eserinde en çok yararlandığı kayaklardan biri de el-Vâhidî'nin *el-Basît* adlı eseridir. el-Muderris, eserinin muhtelif yerlerinde bu tefsîrden alıntılar yapmaktadır.[557] O, bu kaynaktan istifâde ederken genel olarak, قَالَ الوَاحِدي (el-Vâhidî demiştirki….), رَوَى الوَاحِدي (el-Vâhidî, rivâyet etmiştirki…...), هذَا ما صَرَّحَ بِه وَقَرَّرَهُ الوَاحِدي (Bu, el-Vâhidî'nin söyleyip kabul ettiğidir.) ve ذَكَر الواحِدِي (el-Vâhidî zikretmiştirk….) gibi ifadeleri kullanmaktadır.[558] Örneğin el-Muderris, وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ "*Şüphesiz Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse, (yalnız) O'na kulluk edin. Bu dosddoğru bir yoldur,*"[559] âyetini nahiv açısından tahlîl ederken, el-Vâhidî'nin bu âyetteki وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ kısmının irabı ile ilgili şöyle dediğini nakletmektedir: "وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ ifadesi, daha önce geçen قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا "(*Hz. îsa bebekken) şöyle dedi: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum, Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı*"[560] âyetinde yer alan إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ ifadesine ma'tûftur ve âyetin takdîri de إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ وَإِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ şeklindedir."[561]

2.6.2.5. el-Keşşâf **'**an Hakâiki't-Tenzîl ve **'**Uyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl

---

[556] ed-Dâvûdî, **Tabakâtu'l-Mufessirîn**, c. I, s. 394; Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b.Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâi Ebnâi'z-Zamân**, thk. İhsân 'Abbâs, Dâru Sadr, Beyrut, thk. yok, c. III, s. 303; es-Suyûtî, **Tabakâtu'l-Mufessirîne'l-'İşrîn**, c. I, s. 78.

[557] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 35, 277; c. II, s. 156, 211, 250; c. V, s. 227.

[558] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, I, s. 35, 277; c. II, s. 156, 250; c. V, s. 228.

[559] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Meryem, 19, 36.

[560] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Meryem, 19, 30.

[561] Ebû'l-Hasan 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nîsâbûrî el-Vâhidî, **et-Tefsîru'l-Basît**, Câmi'atu'l-İmâm b. Su'ûd, 1430, c. XIV, s. 247 ; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 228.

Bu eser, Ebû'l-Kâsım Muhmûd b. ʻUmer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî (ö. 538/1143)'ye aittir.[562] ez-Zemahşerî bu eserinde, Kur'ân-ı Kerîm'in uslûbundaki iʻcâza sıkça değinmiş, belgât ilmine ait edebi sanatlara geniş bir yer vermiş ve Kur'ân âyetlerini te'vîl etmekten kaçınmamamıştır. Bir dirâyet tefsîri olarak kabul edilen bu eser, kendinden sonra yazılan bütün dirâyet tefsîrleri için temel kaynak olmuş ve mufessirlerin büyük beğenisini kazanmıştır.[563]

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, eserinin muhtelif yerlerinde, ez-Zemahşerî'den yararlanmış ve onun bu eserinden nakiller yapmıştır.[564] el-Muderris, bu kaynaktan istifâde ederken, وَ فِي الكَشَّاف (*Keşşâf*'ta…), ذَكَرَ الزَّمَخْشَرِي (ez-Zemahşerî zikretmiştirki….) gibi ifadeleri kullanılmıştır. Örneğin el-Muderris, قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَحْلَامِ بِعَالِمِينَ "*Dediler ki: "Bunlar karma karışık düşlerdir. Biz böyle düşlerin yorumunu bilmiyoruz,*"[565] âyetini tahlîl ederken, أَحْلَامٍ kelimesinin bir veya iki dammeyle okunan حُلم sözcüğünün çoğulu olduğunu belirtmektedir. el-Muderris, bunun ardından bu âyetin anlamı ile ilgili ez-Zemahşerî'nin yaptığı yorumu nakletmek suretiyle şu ifadelere yer vermiştir: "ez-Zemahşerî, *Keşşâf*'ta, أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ ifadesinden, nefsin kuruntusundan veya Şeytan'ın vesveselerinden oluşan karışık ve asılsız düşlerin kastedildiğini ifade etmiştir."[566]

---

[562] Abdilhalîm el-Menî', **Menâhicu'l-Mufessirîn**, s. 105; Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsîr Tarihi** (Tabâkâtu'l-Mufessirîn), Ravza Yayınları, İstanbul, 2008, c. II, s. 464; Cevdet Bey, **Tefsîr Usûlü ve Tarihi**, Kayıhan Yayın Evi, İstanbul, 2002, s. 118.

[563] Abdilhalîm el-Menî', **Menâhicu'l-Mufessirîn**, s. 107; Ömer Nasuhi bilmen, **Tefsîr Usûlü ve Tarihi**, c. II, s. 466; ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 106-107.

[564] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 18, 147, 266.

[565] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Yusûf, 12, 44.

[566] Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. ʻUmer b. Ahmed ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf ʻan Hakâik-î Gavâmid-î't-Tenzîl**, Dâru'l-Kitâbi'l-ʻArabî, Beyrut, trh. yok, c. II, s. 474; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 266.

2.6.2.6. el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz

Bu meşhur eser, büyük müfessir Ebû Muhammed ʻAbdulhakk b. Gâlib b. ʻAbdilmelik b. Gâlib b. Temmâm b. ʻAtiyye el-Gırnâtî (ö. 541/1146)'ye aittir.[567] İbn Hayyân'ın, en büyük müfessir ve en iyi mudakkik olarak nitelendirdiği İbn ʻAtiyye, tefsîr, kırâat, hadis, kelâm, fıkıh ve dil gibi pek çok ilim dalında sahip olduğu bilgi ve birikimini bu eserinde sergilemiştir.[568]

el-Muderris, eserinde söz konusu tefsîrden çok istifâde etmiştir. O, bu eserden nakil yaparken, genel olarak şu ifadeleri kullanmıştır: قال ابن عطية (İbn ʻAtiyye demişdirki…), على ما قاله ابن عطية (İbn ʻAtiyye'nin dediğine göre….).[569] Örneğin el-Muderris, إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ "*Merhamet ettikleri müstesna, onlar ihtilafa devam edeceklerdir. Zaten onları bunun için yarattı. Senin Rabbinine "Andolsun ki cehennemi hem cinlerden, hem de insanlardan (suçlularla) dolduracağım" sözü kesinleşti*,"[570] âyetini tahlîl ederken, âyette geçen الْجِنَّةِ kelimesi ile الجن sözcüğünün aynı anlamda olup hem tekil hem de çoğul olarak kullanıldıklarını ifade etmiştir. el-Muderris, bunun ardından İbn ʻAtiyye'nin, âyette geçen الْجِنَّةِ ifadesindeki kapalı tâ'nın mubalağa için geldiğini ve الجن kelimesi tekil olarak kullanıldığı zaman çoğulunun الْجِنَّةِ şeklindedir dediğini zikretmiştir."[571]

2.6.2.7. Mefâtîhu'l-Gayb

Bu eser, Ebû Abdillâh Muhammed b. ʻUmer b. Huseyn b. Hasan b. ʻAlî et-Taberistânî Fahruddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'ye aittir. *et-Tefsîru'l-Kebîr* olarak da bilinen bu eser, belâgat ve nahiv gibi dil konularını içeren, fıkhî meselelere ve kelâmî

[567] es-Suyûtî, **Tabakâtu'l-Mufessirîne'l-ʻİşrîn**, s. 60,61.
[568] Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, c. II, s. 1613.
[569] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 18-21, 33, 147; c. IV, s. 240.
[570] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 19.
[571] Ebû Muhammed İbn ʻAtiyye b. Abdilhakk b. Gâlib b. ʻAbdirramân b. Temmâm el-Endulûsî, **el-Muharreru'l-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-ʻAzîz**, thk. ʻAbdusslâm ʻAbduşşâfî Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-ʻİlmiyye, Beyrut, 1422, c. III, s. 216; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 240.

konulara genişçe yer veren, âyetler arasındaki münâsebetlere temas eden, ahlak, felsefe ve astronomi ilmine ait konulara değinen, dirâyet metoduyla yazılmış olan bir tefsîrdir. İbn Hallikân (ö. 681/1286)'ın da dediği gibi er-Râzî'nin bu tefsîri, bütün ilim dallarına değinen geniş yelpazeli bir eserdir. Bu eser, er-Râzî'den sonra gelen müfessirler için önemli bir kaynak olmuştur.[572]

el-Muderris, Kur'ân âyetlerinin tefsîrinde söz konusu eserden çok yararlanmış ve eserinin muhtelif yerlerinde ondan nakiller yapmıştır.[573] Müellif, bu kaynaktan nakil yaparken, genel olarak فَقَدْ قالَ الإمام الرّازِي فِي تَفْسِيرِه (İmâm er-Râzî, tefsîrinde demiştirki....), قالَ الإمام الرّازِي (İmâm er-Râzî demiştirki….), ذَكَرَ الرّازِي فِي تَفْسِيرِه (er-Râzî, tefsîrinde zikretmiştirki….) gibi ifadeleri kullanmıştır. Örneğin el-Muderris, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذًا لَمِنَ الْآثِمِينَ "*Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızda iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkoyursunuz da Allah adına "Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişemeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde şüphesiz günahkârlardan oluruz" diye yemin ederler,*"[574] âyetini tefsîr ederken, Fahruddîn er-Râzî'nin, bu âyette yer alan إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ ifadesiyle ilgili şöyle dediğini nakletmektedir: "Bu âyette geçen إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ ifadesi, gayr-ı müslimlerin Müslümanlar için şahitlik etmesinin cevâzına delâlet etmektedir.

[572] ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 206-215.
[573] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, c. I, s. 64; c. III, s. 152; c. V, s. 236.
[574] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 106.

Ayrıca bu ifade, gayr-ı müslimleri şahit gösteren kişinin yolcu ve o kişide ölüm emârelerinin belirlenmiş olmasını şart koşmaktadır."[575]

2.6.2.8. Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl

Bu tefsîr, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd ‘Abdullâh b. ‘Umer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî (ö. 685/1286)'ye aittir.[576] Beydâvî'inin bu eseri, ilim dünyasında şöhret kazanan ve üzerinde araştırmalar yapılan tefsîrlerden biridir. Beydâvi bu meşhûr eserinde, irab ve belâgat konularında ez-Zemahşerî'inin *Keşşâf*'ından felsefe ve kelâmda, Razî'nin *Mefâtîh*'inden iştikâk ve tefsîr inceliklerinde ise Râgıb (ö. 502/1108)'ın tefsîrinden çok yararlanmıştır.[577]

el-Muderris, eserinin muhtelif yerlerinde Beydâvi'den istifâde etmiş ve onun tefsîrinden birçok nakil yapmıştır.[578] el-Muderris, bu kaynaktan nakil yaparken genel olarak و فِي تَفْسِيرِ البَيضاوِي (Beydâvî tefsîrinde), قالَ البَيضاوِي (Beydâvî demiştirki…), يَقُولُ المفَسرُ البَيضاوِي (Müfessir Beydâvî diyorki….), قالَ المفَسِرُ البَيضاوِي (Müfessir Beydâvî demiştirki…), و فِي البَيضاوِي (Beydâvî'de…..) gibi ifadeleri kullanmaktadır.[579] Örneğin el-Muderris, **…..**اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ "*Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.) Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de Allah onları asla affetmeyecektir….,*"[580] âyetini tefsir ederken, âyette geçen اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ifadesinin, şekil olarak inşâî bir cümle olmakla birlikte, anlam olarak haberî bir cümle olarak kullanıldığını belirtmektedir. el-Muderris, bunun

[575] Ebû ‘Abdillâh Fahruddîn Muhammed b. ‘Amr b. Hasan b. Huseyn et-Teymî er-Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut, 1420, c. XII, s. 450; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 152.
[576] Salâhuddîn Hâlîl b. Aybek b. ‘Abdîllâh es-Safedî, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, thk. Ahmed Arnavût, MustafaTurkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut, 2000, c. XI, s. 111; ez-Ziriklî, el-**A‘lâm**, c. IV, s. 110.
[577] Kâtib Çelebî, **Keşfu'z-Zunûn**, c. I, s. 186.
[578] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 65, 266; c. III, s. 16, 153, 258; c. IV, s. 40, 52, 127-128, c. V, s. 92.
[579] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 65, 266; c. III, s. 16, 153, 258; c. IV, s. 40, 52, 127-128, c. V, s. 92.
[580] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tevbe, 9, 80.

ardından, aralarında Beydâvî'nin de bulunduğu çoğu muhakkik âlimlere göre bu âyette geçen أَوْ sözcüğünün, tesviyye anlamında olduğunu söylemektedir.[581]

2.6.2.9. el-Bahru'l-Muhît

Bu eser, Ebû Hayyân lakabıyla meşhur olan Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344)'ye aittir.[582] Ebû Hayyân, bu eserinde kelimelerin irabına, nahiv ile ilgili konulara ve dilciler arasındaki ihtilâflara ağırlık vermektedir. Ancak o, bunun yanında kelimelerin lügavî manalarını ve âyetlerin nüzûl sebeblerini belirtmekte, nasih ve mansûhtan söz etmekte, kırâatlere değinmekte, Kur'ân âyetlerinin belâğî yönlerine dikket çekmekte ve âhkam âyetlerini tefsîr ederken, fikhî meseleleri de zikretmektedir.[583]

el-Muderris, eserinde, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, Ebû Hayyân'dan yararlanmış ve onun bu eserinden alıntılar yapmıştır.[584] el-Muderris, bu kaynaktan nakil yaparken, genel olarak ذَهَبَ أَبُو حَيّان (Ebû Hayyân'a göre……), قالَ أبُو حَيّان فِي تَفْسِيرِه بالبَحْرِالمحيط المعرُوفِ (Ebû Hayyân *el-Bahru'l-Muhît* adıyla bilinen tefsîrinde demiştirki….) كَما فِي تَفْسِيرِ البَحر (*el-Bahru'l-Muhît* tefsîrinde yer aldığı gibi…..) gibi ifadeleri kullanmaktadır.[585] Örneğin el-Muderris, وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ "*Nice peygamberler var ki kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar, zaafa düşmediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever*,"[586] âyetinde

---

[581] Ebû Sa‘îd Nâsiruddîn ‘Abdullâh b. ‘Amr b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Murâişlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, Beyrut, 1418, c. III, s. 91; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 127.

[582] ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 225; Abdulmun‘im en-Nemr, **‘İlmu't-Tefsîr keyfe Tatavvere ve Neşe'e hattâ İntehâ ilâ ‘Asrinâ el-Hâdır**, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kahire, 1985, s. 100; Abdilhalîm el-Menî‘, **Menâhicu'l-Mufessirîn**, s. 183.

[583] ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 226; Abdilhalîm el-Menî‘, **Menâhicu'l-Mufessirîn**, s. 183.

[584] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, c. II, s. 191; s. IV, s. 145; c. V, s. 146.

[585] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, c. II, s. 191; s. IV, s. 145; c. V, s. 146.

[586] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmran, 3, 146.

geçen كَأَيِّنْ ifadesini dil açısından incelerken, Ebû Hayyân'ın onunla ilgili şöyle dediğini nakletmektedir: "كَأَيِّنْ ifadesi, bileşik bir kelime olmayıp basit bir sözcüktür. Onun sonunda bulunan nûn da ona ait asli bir harftir. Bu ifade, yazıldığı gibi okunmaktadır."[587]

2.6.2.10. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm

Bu eser, ‘İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl b. ‘Amr b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr b. Zar' el-Basrî ed-Dımaşkî (ö. 774/1373)'ye aittir. Bu eser, rivâyet tefsîrinde, İbn Cerîr et-Taberî'nin tefsîrinden sonra gelip en meşhûr olan tefsîrdir. Tefsîr, hadîs ve târîh ilimlerinde, bir muhakkik olan İbn Kesîr, bu eserinde genel olarak şöyle bir metodu takip etmektedir: O, önce tahlîl etmek istediği âyeti, onunla alakası olan başka bir âyet veya âyetlerle tefsîr etmeye çalışmakta ve ardından da o âyetle ilgili hadîs ve rivâyetleri zikretmektedir. İbn Kesîr, aynı zamanda zikrettiği hadîslerin isnâd ve tarîklerine değinmekte ve bu hadîslerin rivâyet zincirinde yer alan ricâlin cerh ve ta'dîlini de yapmaktadır. Ayrıca İbn Kesîr, bu eserinde fıkhî münakaşaları zikretmekte ve fakîhlerin görüş ve delîllerine de yer vermektedir.[588]

el-Muderris, eserinde Kurân âyetlerini tefsîr ederken, İbn Kesîr'in tefsîrinde zikrettiği rivâyetlerden de yararlanmaktadır. el-Muderris, İbn Kesîr'in bu eserinden nakil yaparken, قالَ ابنُ كَثِير (İbn Kesîr demiştirki.…) ifadesini kullanmaktadır. Örrneğin el-Muderris, Mâide Sûresinin 41.-59. âyetlerini tefsîr ederken, söz konusu âyetlerin nüzûl sebebi ile ilgili olarak İbn Kesîr'in şöyle dediğini nakletmektedir: " وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ "*Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir.*

[587] Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endulûsî, **el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr**, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420, c. III, c. 358; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 191.
[588] ez-Zehbî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 173,176.

Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir."[589] âyeti, söz konusu âyetlerin nüzûl sebebinin kısâs meselesi olduğunu güçlendirmektedir."[590] Zira bu âyet, kısâs hükümlerini ihtivâ etmektedir.

2.2.1.11. Hâşiyetu'ş-Şihâb ʻalâ Tefsîri'l-Beydâvî

Tam adı *ʻİnâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî ʻalâ Tefsîri'l-Beydâvî* olan bu eser, Şihâbuddîn b. Ahmed b. Muhammed b. ʻUmer el-Hafâcî (ö.1069/1658)'ye aittir.[591] Şihâbuddîn, bu eseri, Beydâvi'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* tefsîrine haşiye olarak kaleme almıştır. Beydâvî'nin söz konusu tefsîrine çok sayıda haşiye kaleme alınmıştır. Ancak Şihâbuddîn'nin bu eseri, diğerlerine göre, verim yönünden daha faydalı, uslûp yönünden de daha kolay ve anlaşılır olarak kabul edilmiştir.[592]

el-Muderris'in, bu eserinde yararlandığı temel kaynaklardan birisi de Şihâbuddîn el-Hafacî'nin söz konusu eseridir. el-Muderis tefsîrinde bu eserden nakiller yaparken, genel olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: قال الشهاب (Şihâb demiştirki…), في الشهاب (*eş-Şihâb*'ta….), في حاشية الشهاب (*Hâşiyetu'ş-Şihâb*'ta….), قاله الشهاب (eş-Şihâb onu demiştir), قال الشهاب في حاشية البيضاوي (eş-Şihâb, *Hâşiyetu'l-Beydâvî*'de demiştirki…..).[593]

[589] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 45.
[590] Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr İsmâʻîl b. ʻAmr b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l- ʻÂzîm**, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâr Taybe, yer, yok, 1999, c. III, s. 119; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 106.
[591] ʻAbdulazîz b. İbrâhîm b. Kâsım, **ed-Delîl ilâ'l-Mutûni'l-ʻArabiyye**, Dâru's-Sâmiʻî, Riyâd, 2000, c. I, s. 106; İsmâʻîl b. Mumhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî, **Hediyyetu'l-ʻÂrifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, Vekâletu'l-Maʻârifi'l-Celîle, İstanbul, 1951, c. I, s. 160-161.
[592] Şihâbuddîn b. Ahmed b. Muhammed b. ʻUmer el-Hafâcî el-Mısrî el-Hanefî, **Hâşiyetu'ş-Şihâb ʻalâ Tefsîri'l-Beydâvî**, Dâru'l-Kutubi'l-ʻİlmiyye, Beyrut, 1997, c. I, s. 1.
[593] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 124, 266; c. II, s. 205; c. III, s. 154; c. IV, s. 40, 53, 204; c. V, s. 265.

Örneğin el-Muderis, إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَى "*Şüphesiz senin için orada aç kalmak, çıplak kalmak yoktur.*"[594] وَأَنَّكَ لَا تَظْمَأُ فِيهَا وَلَا تَضْحَى "*Orada ne susuzluk çekersin, ne de güneş altında kalırsın.*"[595] âyetlerini tefsîr ederken, Şihâbuddîn el-Hafâcî'nin bu âyetlerin belâğî yönleriyle ilgili şunları dediğini nakletmektedir: "Bu âyetlerde, meânî ilmine ait harika bir edebî sanat mevcûttur. O da el-vaslu'l-hafî olarak ifade edilen kat'u'n-nazîr 'ani'n-nazîr (bir muâdili diğer muâdilinden ayırma) sanatıdır. Zira bu âyetlerin zahirine göre, أَلَّا تَجُوعَ ile لَا تَظْمَأُ ve وَلَا تَعْرَى ile وَلَا تَضْحَى ifadeleri bir birine daha münâsib ve yakın görünmektedir. Ancak söz konusu âyetlerde, bu zahiri münâsebet değil, onun yerine, daha uygun ve tam olan bir münâsebet vechi tercîh edilmiştir. Zira أَلَّا تَجُوعَ ifadesinden anlaşılan açlık, bedenin iç yoksunluğunu ifade ederken, وَلَا تَعْرَى ifadesinden anlaşılan çıplaklık da bedenin dış yoksunluğunu göstermektedir. Dolayısıyla أَلَّا تَجُوعَ ile وَلَا تَعْرَى ifadeleri arasında tam bir münâsebet mevcuttur. Aynı şekilde وَلَا تَضْحَى ile لَا تَظْمَأُ ifadeleri arasında da söz konusu münâsebet mevcuttur. Nitekin susuzluk, insanın vucudunda iç hararetin oluşmasına neden olduğu gibi, güneşte çıplak kalmak da insanın bedeninde dış hararetin meydana gelmesine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla وَلَا تَضْحَى ile لَا تَظْمَأُ ifadeleri arasında da tam bir münâsebet mevcuttur. [596]

2.6.2.12. Rûhu'l-Beyân

Bu eser, İsmâîl Hakkî el-Bursevî (ö. 1127/1715)'ye aittir. el-Bursevî, bu eserinde bir yandan diğer tefsîrlerde olduğu gibi dil konularına, âyetlerin nüzûl sebeplerine, kırâatlere ve âyetlerle ilgili vârid olan rivâyetlere yer verirken, diğer

[594] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tâ Hâ, 20, 118.
[595] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tâ Hâ, 20, 119.
[596] el-Hafâcî, **Hâşiyetu'ş-Şihâb 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî**, c. VI, s. 399-400; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 265.

yandan da zühd, takvâ ve tevekkül gibi tasavvufî tefsîrlerde yer alan konulara ağırlık vermektedir.[597]

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, İsmâîl Hakkî'nin *Rûhu'l-Beyân*'ından istifâde etmiş ve ondan alıntılar yapmıştır. el-Muderris, bu eserden nakiller yaparken, و فِي تَفْسِيرِ رُوحِ البَيانِ (*Rûhu'l-Beyân* tefsîrinde….) ifadesini kullanmaktadır. Örneğin el-Muderris, وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ "*Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de, "Asanı kayaya vur" demiştik. Böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. "Allah'ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın" demiştik*,"[598] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الْحَجَرَ kelimesiyle ilgili tefsîrlerde yer alan yorumlara yer vermekte ve *Rûhu'l-Beyân* tefsîrinde onunla ilgili şöyle bir açıklamanın yer aldığını zikretmektedir: "الْحَجَرَ (o taş) kelimesinde bulunan lâm, yani elif lâm, belirli bir şeye işâret etmek amacıyla gelen lâm-ı ‘ahdiyedir. Rivâyetlere göre, Hz. Mûsâ tarafından Tûr dağından getirilen bu taş, insan kafatasına benzer dördgen şeklinde hafif bir taştı. Bu taşın, her bir yüzeyinde üç çeşme mevcûd olan dört kenarlı bir taş olduğu da söylenmektedir."[599]

2.6.2.13. Hâşiyetu's-Sâvî ‘alâ'l-Celâleyn

Bu eser, el-Ezher Üniversitesi hocalarından Ahmed es-Sâvî (ö. 1241/1825)'ye aittir. Ahmed es-Sâvî, es-Suyûtî'nin *Celâleyn* adlı tefsîrine bir hâşiye olarak kaleme aldığı bu eseri, Suleymân b. ‘Umer el-Uceylî (ö. 1204/1789)'nin *Hâşiyetu'l-Cemel*'inden ihtisâr etmiştir.[600]

---

[597] Abdilhalîm el-Menî‘, **Menâhicu'l-Mufessirîn**, s. 265-267.
[598] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 60.
[599] Ebû'l-Fidâ İsm‘âîl Hakkî b. Mustafâ el-Hanefî, **Rûhu'l-Beyân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trh. yok, c. I, s. 146; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 140.
[600] Abdilhalîm el-Menî‘, **Menâhicu'l-Mufessirîn**, s. 289-290.

el-Muderris, eserinde Ahmed es-Sâvî'nin hâşiyesinden istifâde etmiş ve ondan alıntı yapmıştır. el-Muderris, es-Sâvî'nin, bu eserinden nakil yaparken, وَمِما يَحْسُنُ هُنا نَقْلُ عِبارَةِ الصّاوِي لإيضاحِهِ المقامَ ونَصُّها (es-Sâvî'nin konuyla ilgili yaptığı izahı, burada nakletmek uygun ve yerindedir. Onun ifadeleri şöyledir……) ifadesini kullanmaktadır.[601]

Öneğin el-Muderris, "وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir. Şüphesiz Rabbin onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır*,"[602] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen إِنَّ ve لَمَّا 'nın irabı ile ilgili es-Sâvî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Kırâat-ı seb'aya göre, إِنَّ ile لَمَّا 'da, إِنَّ ile لَمَّا'nin tahfîfi, إن ile لما 'nin şeddesi, إن 'nin tahfîfi, لَمَّا'nin şeddesi, إِنَّ 'nin şeddesi ve لما 'nin tahfîfi olmak üzere dört vecih mevcuttur. Âyette geçen كُلًّا kelimsi ise, mezkur olan her dört vecihte de nasb ile okunmaktadır. Birinci veche göre, إِنَّ kelimesi, şeddeden arındırılmış bir harftir. كُلًّا sözcüğü de onun ismidir ve ism-i mevsûl sılasıyla birlikte onun haberidir. " [603]

2.6.2.14. Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî

Bu eser, Ebû'l-Fadl, Şihâbuddîn Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî (ö. 1270/1802)'ye aittir.[604] el-Âlûsî, bu eserinde kendisnden önce telîf edilen pek çok tefsîr kaynaklarından yararlanmış, selef âlimlerin görüşlerini zikretmiş, halef âlimlerin söz ve beyânatlarına da yer vermiştir. el-Âlûsî, bu eserinde, nahiv meselelerine fazla değinmiş, kelimelerin lugavî anlamlarını belirtmiş ve Arap şiirleriyle sıkça istişhâd etmiştir. Ayrıca o, bu eserinde, her hangi bir mezhebin etkisinde kalmadan fıkhî meseleleri ele almış ve

[601] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 234.
[602] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 15, 111.
[603] Ahmed es-Sâvî, **Hâşiyetu's-Sâvî 'alâ tefsî'l-Celâleyn**, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, c. II, s. 229-230; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 234.
[604] ez-Ziriklî, **el-A'lâm**, c. VII, s. 172; ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 250.

onlarla ilgili mezhep imâmlarının görüş ve delîllerine yer vermiştir. el-Âlûsî, bunların dışında kırâatlere değinmiş, âyetler arasındaki münâsebetleri zikretmiş ve onların nüzûl sebeplerini belirtmiştir. Bazı âlimler, bu eseri işârî bir tefsîr olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu eser, çoğu âlim tarafından bir dirâyet tefsîri olarak kabul görmüştür.[605]

el-Muderris, eserinde âyetleri tefsîr ederken, el-Âlûsî'nin *Rûhu'l-Meânî* tefsîrinden sıkça yararlanmakta ve ondan alıntılar yapmaktadır.[606] el-Muderris, eserinde bu kaynaktan nakiller yaparken genel olarak şu ifadeleri kullanmaktadır: في روح المعاني (*Rûhu'l-Meânî'*de….), إنْتَهَى ما نَقَلْتُهُ مِنْ تَفسيرِ رُوحِ المعانى (*Rûhu'l-Meânî* tefsîrinden naklettiklerim son buldu), قاله صاحِبُ رُوحِ المعاني (*Rûhu'l-Meânî* tefsîrinin müellifi bunu demiştir….).

Örneğin el-Muderris, وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ" *Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir,*"[607] âyetini tahlîl ederken, âyetle ilgili ***Rûhu'l-Meânî*** tefsîrinden nakletmek suretiyle şöyle demektedir: el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî* de diyor ki: "Bu âyette, Allah rızasından ötürü artan sadakanın hali, yüksek bir tepede bulunduğundan ötürü gelişen bir bahçenin haline benzetilmiştir. Bu iki taraf arasındaki ortak nokta ise kötülük ve zararlardan tam olarak arındırılmış artıştır. Bu teşbîh, mürekkebu'l-'aklî'ye ait olan temsîlî bir teşbîhtir."[608]

---

[605] ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, c. I, s. 250-257.

[606] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 203; c. II, s. 73, 240; c. III, s. 19, 113; c. IV, s. 24, 93, 77, 151, 244, c. V, s. 101, 195; c. VI, s. 240.

[607] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 265.

[608] Şihâbuddîn Mahmûd b. 'Abdillâh el-Huseynî el-Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî, fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, thk. 'Alî 'Abdulbârî el-'Atiyye, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, I. Basskı, Beyrut, 1415, c. II, s. 36; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 73.

2.6.2.15. Tefsîru'l-Menâr

Tefsîru'l-Menâr ile meşhur olan eserin asıl adı *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm'*dir. Bu eserin ilk bölümleri, Muhammed ‘Abduh (ö. 1905)'un ders notlarından oluşmaktadır. Muhammed ‘Abduh'un vefâtından sonra öğrencisi Muhammed Reşîd Rıdâ (ö. 1354/1935), bu eseri kaleme almıştır. Reşîd Rıdâ bu eseri telîf ederken, hocası Muhammed ‘Abduh'un görüşlerini nakletmekle kalmamış, onun derslerinde tuttuğu notlara önemli ilaveler de yapmıştır.[609] Reşîd Ridâ, bu eseriyle, insanları dünya ve âhiret mutluluğuna ulaştıran Kur'ân-ı Kerîm'in iyi ve doğru bir şekilde anlaşılmasına hizmet etmeyi amaçlamıştır. O, bu eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, onları kolay ve anlaşılır bir uslûp ile tefsîr etmiş ve Kur'ân'la ilgili ilimlere geniş bir yer vermiştir.[610]

el-Muderris, Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, bu kaynaktan istifâde etmiş ve eserinin bir çok yerinde ondan alıntılar yapmıştır.[611] el-Muderis söz konusu eserden nakil yaparken, genel olarak وَفِي تَفْسِير المنار (*el-Menâr* tefsîrinde…) ifadesini kullanmıştır. Örneğin el-Muderris, اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "*Bizi doğru yola ilet*"[612] âyetini tefsîr ederken, *el-Menâr Tefsîri*'nde onunla ilgili şöyle bir açıklamanın yer aldığını ifade etmektedir: "Mufessirler, الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ifadesinden, dîn veya hakk ya da adalet veyahut cezalar kastedilmektedir demişlerdir. Biz de diyoruz ki bu ifadeden, bizi dünya ve âhiret saâdetine ulaştıran akâid, ahkam, güzel ahlâk ve dini prensipler kastedilmiştir."[613]

2.6.2.16. Advâu'l-Beyân fî Îdâhi'l-Kur'ân-i bi'l-Kur'ân

Bu eser, Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr eş-Şinkîtî (ö. 1393/1974)'ye aittir. eş-Şinkîtî bu eserinde genel olarak Kur'ân-ı Kur'ân ile tefsîr etmeye çalışmıştır. O bu eserinde şâzz kırâatlerden uzak durmuş, kırâat-ı seb'aya itimat etmiştir.

---

[609] ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn** c. II, s. 423.
[610] ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn** c. II, s. 425.
[611] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 65, 140.
[612] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Fatiha, 1, 6.
[613] Muhammed Reşîd b. ‘Alî b. Ridâ b. Muhammed Şemsiddîn b. Buhâiddîn b. ‘Alî el-Hâlîfe el-Kalemûnî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)**, nşr. el-Hey'etu'l-Mısriyye el-‘Amme li'l-Kitâb, yer, yok, 1990, c. I, s. 54; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 65.

Ayrıca o, bu eserinde dil ile ilgili konulara değinmiş, usûl ile kelâma ait bazı meseleleri de zikretmiştir. eş-Şinkîtî, ahkâm âyetlerini tefsîr ederken, onlardan fıkha dair meseleleri de istinbât etmiştir. Bir rivâyet tefsîri olarak kabul edilen bu eser, müfessirlerin beğenisini kazanmış ve onların temel kaynakları arasında yer almıştır.[614]

el-Muderris, âyetleri tefsîr ederken, bu kaynaktan yararlanmakta ve eserinin muhtelif yerlerinde ondan alıntılar yapmaktadır.[615] el-Muderris bu eserden nakiller yaparken genel olarak و قالَ صاحِبُ أَضْواءِ البَيان (*Advâu'l-Beyân*'nın müellifi demiştir ki…), فَلنَذْكُرْ عِباراتٍ و فَوائِدَ نَفِيسةً و فَرائِد مَرْبُوطَةً بالبابِ مِنْ كِتاب أَضْواءِ البيانِ (*Advâu'l-Beyân* kitabından, konuyla alakalı faydalı ve değerli bazı ifadeleri nakledelim), قالَ فِي أَضْواءِ البَيانِ (*Advâu'l-Beyân*'da demiştir) gibi ifadeleri kullanmaktadır.[616] Örneğin el-Muderris, "فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آَتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا *Derken kullarımızdan bir kul buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik*,"[617] âyetini tefsîr ederken, eş-Şinkîtî'nin *Advâu'l-Beyân* tefsîrinde, âyette yer alan عَبْدًا sözcüğü ile ilgili şöyle dediğini nakletmektedir: "Bu âyette zikredilen عَبْدًا kelimesinden kasıt Hıdır (a.s.)'dır. Bu tespit, hem âlimlerin icmâıyla kararlaştırılmış hem de sâhîh nassların delâletiyle sabit olmuştur."[618]

2.6.3. Ulûmu'l-Kur'ân ile İlgili Kaynaklar

2.6.3.1. Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed b. Eştah el-İsfahânî (ö. 360/971), *Kitâbu'l-Mesâhif*.[619]

---

[614] Fehd b. ‘Abdirrahmân b. Suleymân er-Rûmî, **Dirâsât fî ‘Ulûmi'l-Kur'ân**, XII, Baskı, yer, yok, 2003, s. 158-159.
[615] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 20, 85; c. V, s. 193.
[616] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 20, 85; c. V, s. 193.
[617] **Kur'ân-ı Kerîm**, Kehf, 18, 65.
[618] Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. ‘Abdilkâdir eş-Şinkîtî,, **Advâu'l-Beyân fî Îdâhi'l-Kur'ân-ı bi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut. 1995, c. III, s. 322; el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 193.
[619] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 32.

2.6.3.2. Ebû'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, (ö. 502/1108), *el-Mufredât fî Garîbi'l-Kur'ân*.[620]

2.6.3.3. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. ‘Umer b. Huseyn b. Hasan b. ‘Alî et-Temîmî el- Bekrî et-Taberistânî Fahruddîn er-Râzî (ö. 606/1210), *el-Levâih*.[621]

2.6.3.4. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mur‘î Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277), *Âdâbu Hameleti'l-Kur'ân*.[622]

2.6.3.5. Ebû ‘Abdillâh Bedruddîn b. Muhammed b. Bahâdır b. ‘Abdillâh ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), *el-Burhân fî ‘Ulûmi'l-Kur'ân*.[623]

2.6.3.6. Celâluddîn Ebû'l-Fadl ‘Abdurrahmân b. Kemâliddîn Ebû Bekr b. Muhammed b. Huzeyrî es-Suyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî ‘Ulûmi'l-Kur'ân*.[624]

2.6.3.7. Muhammed ‘Abdulazîm ez-Zerkânî (ö. 1367/1948), *Menâhilu'l-İrfân fî ‘Ulûmi'l-Kur'ân*.[625]

2.6.3.8. Ebû'l-Hasan ‘Alemuddîn ‘Alî b. Muhammed b. ‘Abdisselâm es-Sehâvî (ö. 1427/1996), *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkrâ' fî ‘Ulûmi'l-Kur'ân*.[626]

2.6.4. Hadîsle İlgili Kaynaklar

el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân*'da sık sık hadîs kaynaklarına başvurmakta ve çok sayıda hadîs ve rivâyetlere yer vermektedir. Nitekim el-Muderris'in söz konusu eseri bu açıdan incelendiği zaman onun bu eserinde, hemen hemen bütün temel hadîs kaynaklarından istifâde ettiği ve onlardan alıntılar yaptığı görülecektir. el-Muderris'in, bu eserinde yararlandığı hadîs kaynaklarının isimleri aşağıda sıralanmıştır.

2.6.4.1. Ebû ‘Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî ‘Amr el-Asbahânî (ö.179/795), *el-Muvatta*.[627]

---

[620] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 67, 74.
[621] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 19.
[622] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 39.
[623] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 31.
[624] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 39.
[625] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 19, 21.
[626] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 26.
[627] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 24.

2.6.4.2. Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdirrahmân et-Temîmî es-Semerkandî ed-Dârimî (ö. 181/797), *Sunenu'd-Dârimî*.[628]

2.6.4.3. Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), *el-Musannaf*.[629]

2.6.4.4. Ebû ‘Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (ö. 241/855), *Müsned*.[630]

2.6.4.5. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre b. Berdezbeh el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*.[631]

2.6.4.6. Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (ö. 261/875), *el-Musnedu's-Sahîh*.[632]

2.6.4.7. İbn Mâce Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. ‘Abdillâh b. Mâce el-Kazvinî (ö. 273/886), *Sunenu İbn Mâce*.[633]

2.6.4.8. Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî (ö. 275/888), *Sunenu Ebî Dâvûd*.[634]

2.6.4.9. Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ b. Sevre b. Mûsâ b. Dahhâk es-Sulemî et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh/Sunenu't-Tirmizî*.[635]

2.6.4.10. Ebû ‘Abdirrahmân ‘Ahmed b. Şu‘ayb b. ‘Alî b. Bahr b. Sinân b. Dinâr en-Nesâî (ö. 303/915), *Sunen en-Nesâî*.[636]

2.6.4.11. Ebû'l-Kâsım Suleymân b. ‘Ahmed et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemu'l-Evsat*.[637]

---

[628] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 41.
[629] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s.33.
[630] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 32, 43.
[631] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 10, 11, 16; c. II, s. 185, 205, 215.
[632] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 16.
[633] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 60.
[634] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 26.
[635] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 16; c. II, s. 215.
[636] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 35; c. II, s. 215.
[637] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 37, 60.

2.6.4.12. Ebû'l-Hasan ‘Alî b. ‘Umer ed-Dârekutnî (ö. 385/995), *Sunenu ed-Dârekutnî*.[638]

2.6.4.13. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. ‘Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014), *el-Mustedrek*.[639]

2.6.4.14. Ebû Nu‘aym Ahmed b. ‘Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mihrân el-Mihrânî el-Asfahânî (ö. 430/1038), *Delâilu'n-Nubuvve*.[640]

2.6.4.15. …., Ma‘rifetu's-Sahâbe.[641]

2.6.4.16. Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhâkî (ö. 458/1066), *es-Sunenu'l-Kubrâ/Kitâbu Suneni'l-Kebîr*.[642]

2.6.4.17. ……., *Şuabu'l-İmân*.[643]

2.6.4.18. ……, Delâilu'n-Nubuvve.[644]

2.6.4.19. Ebû Muhammed el-Huseyn b. Me‘sûd el-Ferrâ Ruknuddîn el-Beğavî (ö. 516/1122), *Mesâbîhu's-Sunne*.[645]

2.6.4.20. Ebû Muhammed 'Abdulazîm b. Abdilbâkî el-Munzirî (ö. 656/1258), *el-Muctebâ*.[646]

2.6.4.21. Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mur'î Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277), *Şerhu Sahîhi Müslim*.[647]

2.6.4.22. …… *el-Ezkâr*.[648]

---

[638] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 55.
[639] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 40.
[640] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 83.
[641] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 61.
[642] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 155.
[643] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 55.
[644] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 18, 61; c. IV, s. 110.
[645] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 268; c. III, s. 268.
[646] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 32.
[647] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 55.
[648] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 140.

2.6.4.23. Ebû'l-Fadl Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed b. Muhammed b. ‘Alî el-‘Askalânî (ö. 852/1449), *Hedyu's-Sârî/Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.[649]

2.6.4.24. Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *Neylu'l-Avtâr min Esrâri Munteka'l-Ahbâr*.[650]

2.6.5. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü ile İlgili Kaynaklar

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, fakihlerin kaleme aldıkları eserlerden istifâde etmekte, onların görüşlerine yer vermekte ve sık sık onların eserlerinden nakiller yapmaktadır. el-Muderris'in bu eserinde, başvurduğu fıkıh ve fıkıh usûlü kaynaklarının isimleri aşağıda yer almaktadır.

2.6.5.1. eş-Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs (ö. 204/820), *el-Umm*. [651]

2.6.5.2. el-Gazzâlî, Huccetu'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî (ö. 505/1111), *el-Mustasfâ*.[652]

2.6.5.3. Ebû'l-Hasan Burhânuddîn ‘Alî b. Ebî Bekr b. ‘Abdilcelîl el-Fergânî (ö. 593/1197), *el-Hidâye*.[653]

2.6.5.4. Ebû'l-Kâsım ‘Abdulkerîm b. Muhammed b. ‘Abdilkerîm er-Râfiî el-Kazvinî (ö. 623/1226), *Zevâidu'r-Ravda*.[654]

2.6.5.5. Ebû Zekeriyâ Yahyyâ b. Şeref b. Mur'î Muhyiddîn en-Nevevî (ö. 676/1277), *Ravdatut-Tâlibîn ve ‘Umdetu'l-Muttakîn*.[655]

2.6.5.6. ……, Minhâcu't-Tâlibîn.[656]

2.6.5.7. ……, el-Mecmû‘ Şerhu'l-Muhezzeb.[657]

---

[649] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 10, 11, 192, 264; c. III, s. 74, 78; c. IV, s. 127, 128; c. V, s. 117, 118, 150.
[650] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 7.
[651] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 77.
[652] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 202.
[653] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 6.
[654] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 41.
[655] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 240; c. III, s. 16.
[656] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 22.

2.6.5.8. Ebû Muvaffakuddîn ‘Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (ö. 682/1283), *el-Muğnî*.[658]

2.6.5.9. Ebû'l-‘Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Huseyn b. Hasan er-Remlî el-Makdisî (ö. 844/1441), *Şerhu Minhâci't-Tâlibîn*.[659]

2.6.5.10. ……, Nihâyetu'l-Muhtâc fî'l-Fıkh ‘alâ'l-Mezhebî'ş-Şâfiî.[660]

2.6.5.11. Ebû'l-‘Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b.Muhammmed el-Heytemî (ö. 974/1567), *Tuhfetu'l-Muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc*.[661]

2.6.5.12. …., el-Fetâvâ'l-Kubrâ'l-Fıkhiyye.[662]

2.6.6. Diğer Kaynaklar

2.6.6.1. Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr (ö. 151/768), *Kitâbu'l-Meğâzî*.[663]

2.6.6.2. el-Gazzâlî (ö. 505/1111), *İhyâu ‘Ulûmi'd-Dîn*.[664]

2.6.6.3. Ebû ‘Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *Zâdu'l-Meâd*.[665]

2.6.6.4. ……,*er-Rûh*.[666]

2.6.6.5 Sa‘duddîn Me‘sûd b. ‘Abdillâh et-Teftazânî (ö. 792/1398), *Şerhu'l-‘Akâid*.[667]

2.6.6.6. Ebû'l-Berekât Bedruddîn Ahmed b. ‘Abdilahad b. Zeyni'l-‘Âbidîn (ö. 1032/1623), *el-Mektûbât*.[668]

---

[657] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 54.
[658] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 8.
[659] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 228; c. III, s. 75.
[660] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 228; c. II, s. 250.
[661] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 127, 280.
[662] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 101.
[663] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 205, 206.
[664] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 123, 262; c. IV, s. 272, 279.
[665] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 19, 262.
[666] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 43.
[667] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 71.

2.6.6.7. Muhammed Ferîd el-Vecdî (ö. 1954), *Dâiretu'l-Me‘âri'fi'l-Karni'l-‘İşrîn*.[669]

[668] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 202, 203.
[669] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 114, 186.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEVÂHİBU'R-RAHMÂN'IN NAHİV AÇISINDAN İNCELENMESİ

el-Muderris'in *Mevâhibu'r-Rahmân'ın*da genel olarak, Kur'ân âyetlerini dil ve gramer kâideleri çerçevesinde tefsîr etmeye çalıştığı görülmektedir. O, bu eserinde Kur'ân âyetlerini tefsîr ederken, fâil, mübtedâ, haber, mef'ûl, hâl, sıfat ve temyîz gibi nahiv ilmine ait konulara yer vermekte ve âyetlerde geçen çoğu kelimelerinin irabını yapmaktadır. el-Muderris'in, âyetleri nahiv açısından tahlîl ederken, yer verdiği kavramlar aşağıdaki başlıklar altında incelenecektir.

3.1. MERFÛ'ÂT

Merfû'ât lafzı, merfû' kelimesinin çoğulu olup ref alâmetini alan isimler için kullanılan bir nahiv kavramıdır.[670] Merfû'ât kavramına ait olan konular, aşağıdaki başlıklar altında ele alınacaktır.

3.1.1. Fâil

Nahivde cümle isim ve fiil ve cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Fiil cümlesinin temel onsuru olan fâil, fiili meydana getiren veya fiilin kendisiyle kâim olan öğedir.[671] Nahiv ilminin temel konularından biri olan fâil, merfû'ât bölümünün de başında yer alan önemli bir konudur. el-Muderris, *Mevâhibu'r-Rahmân'*da Kur'ân âyetlerini irab ederken, eserinin muhtelif yerlerinde fâil konusuna değinmekte, onu birçok yönden ele alıp incelemekte ve onun hakkında önemli bilgiler vermektedir.[672]

---

[670] Molla Abdurrâhmân el-Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, M. Nârî Nâs İslâmî Kitaplar Nâşirî, Midyat, trh. yok, c. I, s. 182.

[671] Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, thk. 'Abdulcelîl el-'Âttâr el-Bekrî, Mektebetu Dâri'l-Fecr, IV. Baskı, Dimaşk, 2012, s. 180; es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, thk. 'Abdulhamîd Hendâvî, el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, Mısır, trh., yok. c. I, s. 575.

[672] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 149, 151; c. III, s. 123, 153; c. IV, s. 228, 229; c. VI, s. 218, 235; c. VII, s. 15.

Müellifin, bu eserinde fâil ile ilgili genel olarak aşağıda zikredilen hususlar üzerinde durduğu görülmektedir.

3.1.1.1. Fâilin Geliş Şekilleri

Nahiv âlimleri fâil konusunu ele alırken, hakkında bilgi vermekte ve fâilin açık isim, bâriz zamir, müstetir zamir ve muevvel mastar gibi şekkillerde geldiğini zikretmektedirler.[673]

el-Muderris de Kur'ân âyetlerini irab ederken, eserinin muhtelif yerlerinde fâilin açık isim, zamir ve ism-i mevsûl olarak geldiğini zikretmektedir.[674] Örneğin müfessir, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ ..... "*Hani, Allah peygamberlerden, "Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz" diye söz almış…..*"[675] âyetini irab ederken, şöyle demektedir: "أَخَذَ kelimesi fiil, اللَّهُ lafzı fâil ve مِيثَاقَ sözcüğü de mef'uldur."[676]

Müellif, zamir olarak gelen fâilin bazen bariz yani açık zamir olarak geldiğini belirtmektedir. Örneğin o, وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ ..... "*Onlardan (Kitap Ehli'nden) bir grup var ki, Kitab'tan olmadığı halde Kitab'tan sanasınız diye (okudukları) Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerler…..*"[677] âyetinde geçen يَلْوُونَ ifadesinin irabını yaparken, onun çoğul gâib müzekker için gelen

---

[673] Bkz.: Zeynuddîn Hâlid b. ‘Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed b el-Curcâvî el-Mısrî el-Ezheri, **Şerhu't-Tasrîh ‘ale't-Tavdîh**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2000, c. I, s. 392-393; İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 180-187; Ebû'l-Hasan Nûruddîn ‘Alî b. Muhammed b. ‘îsâ el-Üşmûnî, **Şerhu'l-Uşmûnî**, Dâr Kutubu'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1998, c. I, s. 336-338; el-Mur‘î b. Yusûf b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Kermî, **Delîlu't-Tâlibîn li Kelâmi'n-Nahviyyin**, İdâretu'l-Mahtûtative'l-Mektebâti'l-İslâmiyye, Küveyt, 2009, s. 37-38.

[674] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 149; c. III, s. 123; c. VII, s. 15.

[675] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 81.

[676] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 209; c. IV, s. 254.

[677] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 78.

muzari bir fiil olduğunu ve ona bitişen vâvın da bâriz bir zamîr olup fâili olduğunu ifade etmektedir.[678]

el-Muderris, bazen de zamir şeklinde gelen fâilin müstetir yani gizli olarak geldiğini ifade etmektedir. Örneğin o, الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ..... كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ "*Onlar kendilerine gelmiş hiçbir delil olmaksızın, Allah'ın âyetleri hakkında tartışan kimselerdir. Bu ise Allah ve iman edenler katında büyük öfke ve gazap gerektiren bir iştir.....* "[679] âyetinin tefsîrinde âyette geçen كَبُرَ kelimesinin irabını yaparken şöyle demektedir: "كَبُرَ kelimesinin fâili müstetir bir zamir olup يُجَادِلُونَ ifadesinden anlaşılan جِدال sözcüğüne dönüktür ve âyetin takdîri كَبُرَ الجِدالُ فِي آياتِ اللهِ بِغَيرِ حُجَّةٍ şeklindedir."[680]

ez-Zemahşerî, söz konusu âyette geçen كَبُرَ kelimesinin fâili ile ilgili şöyle demektedir: "كَبُرَ'nin fâili, içinde müstetir olan bir zamir olup önceki âyette geçen مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ ifadesine dönüktür. كَبُرَ'nin fâili, كَذَلِكَ ifadesi de olabilir. Buna göre, كَذَلِكَ ifadesinde bulunan kâf harfi, مِثْل anlamında olup âyetin takdîri de كَبُرَ مَقْتًا مِثْلُ ذالِكَ الجِدال şeklindedir. Bu âyetin takdîri, كَبُرَ مَقْتًا عِندَ اللهِ جِدالُهُم şeklindedir diyenler ise كَبُرَ'nin fâilini hazfetmişlerdir ki fâilin hazfi de câiz değildir."[681]

el-Muderris, fâilin ism-i mevsûl olarak geldiğini zikretmektedir. Nitekim o, eserinin muhtelif yerlerinde ism-i mevsûlu fâil olarak da irab etmiştir.[682] Örneğin

[678] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 149.
[679] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mü'min, 40, 35.
[680] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 15.
[681] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 166-167.
[682] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 151.

müfessir, وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ "*Bir de Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lanete uğrasınlar! Hayır, onun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir. Andolsun, sana Rabbinden indirilen (Kur'an) onlardan birçoğunun azgınlık ve küfrünü artıracaktır……*"[683] âyetinin irabını وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ….. yaparken, şöyle demektedir: "Bir ism-i mevsûl olan مَا sözcüğü, يَزِيد fiili için fâil, كَثِيرًا kelimesi onun birinci mef'ulu, طُغْيَانًا وَكُفْرًا ifadeleri de ikinci mef'ul olmaktadır."[684]

Fâil, açık isim ve zamir olarak gelebildiği gibi ism-i mevsûl olarak da gelebilmektedir. Bu konuda âlimler arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Fakat ism-i mevsûlün sılasıyla birlikte fâil olrak gelişi konusunda dilciler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Dilcilerden Ebû'l-Bekâ (ö. 616/1219) ile İbn Hişâm'a göre ism-i mevsûl, sılasıyla birlikte fâil olabilir. Zira onlara göre ism-i mevsûl, sılasıyla birlikte müfred (tekil) isim tevîlindedir.[685] Ebû'l-Bekâ, konuyla ilgili şöyle demektedir: "Mevsûl-ı harfî ile sılası için irabda mahall (yer) olduğu gibi ism-i mevsûl ile sılası için de irabda mahall vardır."[686] Cumhûr'a göre ise sadece ism-i mevsûl için irabda mahall vardır. Sılasıyla birlikte ona irabda mahall yoktur. Dolayısıyla Cumhûr'a göre ism-i mevsûl, sılasıyla birlikte fâil olmaz.

Müellifin, bu konuda Ebû'l-Bekâ ile İbn Hişâm'in görüşünü benimsediğini muşâhede etmekteyiz. Zira o, وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ …… "*Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir…….*"[687]

---

[683] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 64.
[684] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 123.
[685] Ebû'l-Bekâ ʻAbdullâh b. Huseyn b. ʻAbdillâh el-ʻUkberî el-Bağdâdî, **el-Lubâb fî ʻİleli'l-Binâî ve'l-İʻrâb**, Dâru'l-Fikr, thk. ʻAbdulilâh en-Nebhânî, Beyrut, 1995, c. II, s. 117; İbn Hişâm, **Şerhu Kavâidi'l-İʻrâb**, thk. İsmâʻîl İsmâʻîl Mururvve, Dâru'l-Fikri'l-Muʻâsir, , I. Baskı, Beyrut, 1995, s. 42.
[686] el-Ezherî, **Mîsilu't-Tullâb ilâ Kavâʻidi'-İʻrâb**, thk. ʻAbdulkerîm Mucâhid, Daru'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 55.
[687] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i 'İmrân, 3, 180.

âyetini irab ederken, âyette geçen ve ism-i mevsûl ile sılasından oluşan الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ifadesinin, يَحْسَبَنَّ fiili için fâil olduğunu zikretmektedir.[688]

3.1.1.2. Fâilin Cer Harfiyle Mecrûr Olması

Cümlede fâil, cer harflerinden bazen min, bazen de bâ ile mecrûr olabilmektedir. el-Muderris de âyetleri irab ederken, fâilin cer harfiyle mecrûr olduğunu zikretmektedir. Örneğin o, "مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ *Rab'lerinden kendilerine gelen her yeni öğüdü alaya alarak dinlerler*"[689] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ذِكْرٍ kelimesinin zâid من ile mecrûr bir fâil olduğunu zikretmektedir. Cer edatlarından olan bâ harfinin de genel olarak كفى fiiline fâil olan isimlerin başında zâid olarak geldiğini ifade etmektedir. Müellif, "وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا *Allah sizin düşmanlarınızı çok daha iyi bilir. Allah dost olarak yeter. Allah yardımcı olarak da yeter.*"[690] âyetinde fâil konumunda olan اللَّه lafzı celâlının başında bulunan bâ'nın zâid bir harf olduğunu beyân etmektedir.[691]

el-Muderris, "…….فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا *Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman da yanlarında şahit bulundurun. Hesap görücü olarak Allah yeter*."[692] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا ifadesinde bulunan اللَّه lafzı celâlının fâil ve başında bulunan bâ harfinin de zâid bir harf

[688] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 209.
[689] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enbiyâ, 21, 2.
[690] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 45.
[691] es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 577.
[692] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 6.

olduğunu zikretmekte ve söz konusu ifadenin takdîrinin de وَكَفَى اللهُ شهيداً şeklinde olduğunu belirtmektedir.[693]

es-Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) ise söz konusu âyetin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "كفى kelimesinin irabında iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu kelime, isim fiildir. İkinci görüşe göre ise, كفى kelimesi fiildir ve sahîh olan da budur. Bu kelimenin fâili hakkında da iki görüş söz konsudur. Birinci görüşe göre ki sahîh olan da bu görüştür, كفى kelimesinin fâili, zâid bâ ile onunla mecrûr olan اللَّه lafzıdır. İkinci görüşe göre ise كفى 'nın fâili mukadder olup âyetin takdîri كَفَى الاكتفاءُ şeklindedir. İbn Serrâc'a ait olan bu ikinci görüşe göre اللَّه lafzı nasb mahallinde olup mef'ûlün bihtir. Söyleyeni belli olmayan diğer bir görüşe göre ise كفى 'nın fâili içinde mustetir هو zamiri olup mukadder olan الاكتفاءُ kelimesine dönüktür. Bu görüşe göre بِاللَّهِ ifadesinin başında bulunan bâ, zâid değildir. Onunla mecrûr olan اللَّه lafzı ise nasb mahallinde olup mef'ûlün bihtir."[694]

3.1.2. Nâibu'l-Fâil

Fiil cümlesinde fâilin yerine geçen unsura nâibu'l-fâil denir. Fâilin hazfinden sonra eğer cümlede mef'ûlün bih varsa o nâibu'l-fâil olur. O yoksa cümlede mevcut olan mastar, zarf ve mecrûrdan biri fâilin yerine geçer.[695]

el-Muderris, eserinde nâibul-fâilin geçtiği âyetleri irab ederken, fâilin hazfinden söz etmekte ve nâibu'l-fâili belirtmektedir. Örneğin o, وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا

[693] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 229.
[694] Ebû'l-'Abbâs es-Semîn Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. 'Abdiddâim el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, Dâru'l-Kalem, thk. Ahmed Muhammed el-Harrat, Dımaşk, trh. yok, c. III, s. 586-587.
[695] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 17; es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 586.

الْفِتْنَةَ لَأَتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا بِهَا إِلَّا يَسِيرًا "*Eğer Medine'nin her tarafından üzerlerine gelinse ve orada karışıklık çıkarmaları istenseydi, onu mutlaka yaparlardı; o konuda fazla gecikmezlerdi.*"[696] âyetini irab ederken, âyette geçen دُخِلَتْ ifadesinin fâilinin mahzûf ve âyetin tevilinin de ولَو دَخَلَ الداخِلُ şeklinde olduğunu zikretmektedir. Müellif, bu âyette دُخِلَتْ fiilinin nâibu'l-fâili ise söz konusu fiilde gizli zamirinden anlaşılan البُيوتُ veya المدِينَة olduğunu belirtmektedir. [697] el-Muderris'in de belirttiği gibi söz konusu âyette mef'ûlün bih nâibu'l-fâil olmuştur.

3.1.2.1. Câr ve Mecrûrun Nâibu'l-Fâil Olması

Basralı ve Kûfeli âlimler zâid harf ile mecrûr ismin nâibu'l-fâil olabileceiği konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat onlar, zâid olmayan cer harfinin mecrûruyla birlikte nâibu'l-fâil olup olmaması konusunda ihtilâf etmişlerdir. Basralılara göre zâid harf ile mecrûr isim nâibu'l-fâil olabildiği gibi zâid olmayan harf ile mecrûr isim de nâibu'l-fâil olabilmektedir. el-Kisâî (ö. 189/805) ve İbn Hişâm'a göre مُرَّ بِزَيدٍ gibi örneklerde nâibu'l-fâil, fiilde gizli olan zamirdir. el-Ferrâ'ya göre bu gibi örneklerde nâibu'l-fâil cer harfidir. İbn Durustuveyh (ö. 347/958)'e göre سِيرَ بِزَيْدٍ gibi örneklerde nâibu'l-fâil, fiilde gizli olan ve fiilden anlaşılan mastara dönük olan zamirdir. es-Suheylî (ö. 581/1185) ve öğrencisi Ebû Alî er-Rundî (ö. 684/1285) bu konuda İbn Durustuveyhi'ye tabi olmuşlardır. İbn Mâlik'e göre ise câr ile mecrûr birlikte nâibu'l-fâil olmaktadır.[698]

el-Muderis'in bu konuda İbn Mâlik'in görüşünü tercih ettiği görülmektedir. Nitekim el-Muderris, يُعْرَفُ المجرِمُونَ فَيُؤْخَذُ بالنَّواصِى والأَقْدَامِ "(*Kıyâmet gönünde) Suçlular simalarından tanınır da, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar*."[699] âyetini irab

[696] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Ahzâb, 33, 14.
[697] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 234.
[698] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, thk. Receb 'Usmân Muhammed, Mektebetu'l-Hâncî Kahire, 1998, c. III, s. 1336-1337; es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 587-588.
[699] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Rahmân, 55, 41.

ederken, âyette geçen câr ve mecrûrdan oluşan بالنَّواصِى ifadesinin nâibu'l-fâil olduğunu söylemektedir.[700]

Mecrûr ismin tek başına nâibu'l-fâil olduğunu söyleyen âlimlerin görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira bu görüş, hem Cumhûr'un görüşüne uygundur hem de gerekiz tevil ve zorlamalardan uzaktır.

3.1.3. Mübtedâ

el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini irab ederken, söz konusu âyetlerde geçen mübtedâyı, hazf, te'hîr, taaddud, marifelik ve nekirelik gibi bir çok yönden ele alıp incelemektedir. el-Muderris'in, mübtedâ ile ilgili genel olarak üzerinde durduğu temel hususlar aşağıda zikredilmektedir.

3.1.3.1. Mübtedânın Hazfi

Aslolan mütedânın mezkûr olmasıdır. Fakat onun hazfine delalet eden lafzî veya hâli (aklî) bir karînenin bulunması durumunda hazfi de câizdir.[701] el-Muderris de âyetlerin i'rabını yaparken, eserinin bir çok yerinde, mübtedânın hazfinden bahsetmekte ve sözkonusu âyetlerde mahzûf olan mübtedâya delalet eden karîneleri zikretmektedir.[702] Örneğin o, Âyetü'l-Kursî'de geçen اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ "*Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur.*"[703] kısmını i'râb ederken, şöyle demektedir: "Bu âyette اللَّهُ lafzı, mahzûf bir mübtedânın haberidir. O da هُوَ sözcüğüdür. هُو sözcüğünün daha önceki âyetlerde açık bir şekilde mezkûr olması, bu âyette mübtedânın hazfine delalet eden lafzî bir karinedir."[704]

---

[700] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 173.
[701] Ebû'l-Bekâ İbn Ya'îş 'Alî b. Ya'îş İbn Ebî's-Sureyyâ Muhammed b. 'Alî el-Mûsilî, **Şerhu'l-Mufassal li ez-Zemahşerî**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2001, c. I, s. 239; Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. I, s. 245-246.
[702] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 71; c. II, s. 63.
[703] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 255.
[704] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 63.

el-Muderris, "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

Ey Peygamber! Sana ve sana tabi olan mü'minlere Allah yeter."[705] âyetini tefsîr ederken, âyetin irabını yapmakta ve söz konusu âyetin irabı ile ilgili dilcilerin görüşlerine geniş yer verip şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu âyetin irabı şöyledir: حَسْبُ kelimesi kef zamirine muzâf bir mübtedâdır. اللَّهُ lafzı da onun haberidir. اللَّهُ lafzı mübtedâ, حَسْبُكَ ifadesi de onun haberi olabilir. و من ifadesi ise فَحَسْبُكَ والضَحاكَ سيفٌ مهنَّد (Sana ve Dahhâk'a bir Hint kılıcı yeter) cümlesinde olduğu gibi ya mahallen mansûb mef'ûlün meah'dir veya mahallen mecrûr olup حَسْبُكَ ifadesinde bulunan mecrûr zamire ma'tûftur. Nitekim cer harfini tekrar etmeden mecrûr zamire atıf yapmak Kûfe Ekolüne göre câizidir. من lafzı mahallen merfû' da olabilir. Bu durumda من kelimesi ya mübtedadır ve onun haberi de mahzûf olan كذالك ifadesidir ya da وحسبك من اتبعك te'vîlinde olup mahzûf mübtedâ olan حسبك ifadesi için haberdir. من kelimesi اللَّهُ lafzına ma'tûf da olabilir. Dilcilerden Kisâî (ö. 189/805) ile bazı âlimler bu son irab vechini tercîh etmişlerdir. Ancak bu son irab vechi zayıftır. Zira burada atıf harfı vâvdır. Vâv da birleştirme anlamında kullanılan bir edât olduğu için âyette ma'tûf ve ma'tûfün 'aleyhi'yi aynı yargıda birleştirmeye neden olacaktır ki bu da anlam yönünden uygun değildir. Nitekim ما شاءَ اللهُ و شِئْتَ ifadesinin kullanımı nasılki anlam yönünden uygun değilse aynı şekilde وحَسبُكَ اللهُ وَ مَنِ اتَبعَكَ مِنَ المؤمِنِينَ ifadesinin kullanımı da anlam yönünden uygun olmamaktadır."[706] Ancak Ebû Hayyân (ö. 745/1344), bu âyette, من kelimesinin merf'û olup اللَّهُ lafzına ma'tûf olduğunu ifade ettikten sonra, Hasan (ö. 400/1009) ile bir

[705] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enfâl, 8, 64.
[706] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 83-84.

grup âlimin de söz konusu âyeti bu i'râb vechine göre tefsîr ettiklerini zikretmekte ve buna göre bu âyetin te'vîlinin de وحسبك الله والمؤمنون şeklinde olduğunu belirtmektedir.[707]

3.1.3.2. İsm-i Mevsûlün Sılasıyla Birlikte Mübtedâ Olması

Mübtedâ, açık isim ve zamir olarak gelebildiği gibi ism-i mevsûl olarak da gelebilmektedir. Bu konuda âlimler arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Ancak ism-i mevsûlün sılasıyla birlikte mübtedâ olması konusunda dil âlimleri arasında ihtilâf bulunmaktadır. Nitekim dilcilerden Ebû'l-Beka, ism-i mevsûlün, sılasıyla birlikte mübtedâ olabileceğini ifade ederken, diğer dilciler ise buna cevâz vermemektedirler.[708] Müellifin, bu konuda Ebû'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219)'nin görüşünü benimsediği görülmektedir. Nitekim müellif, Kur'ân âyetlerini i'rab ederken, eserinin muhtelif yerlerinde ism-i mevsûlün, sılasıyla birlikte mübtedâ olduğunu zikretmektedir.[709] Örneğin o, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ..... "*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler. .....*"[710] âyetini tahlîl ederken, âyette geçen وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette geçen ve ism-i mevsûl olan الَّذِينَ kelimesi, sılasıyla birlikte mübtedâdır. يَتَرَبَّصْنَ cümlesi de onun haberidir. Bu âyette mübtedâya dönen zamir ise, burada mahzûf olan بعدهم ifadesine bitişen هم zamiridir."[711]

Yukarıdaki âyetin i'rabı ile ilgili âlimlerin görüşleri ise şöyledir: el-Ferrâ' (ö. 207/822) ile el-Kisâî (ö. 189/805)'ye göre, bu âyette الَّذِينَ ifadesi, haberi olmayan bir mübtedâdır. el-Ahfeş (ö. 315/927)'e göre, يَتَرَبَّصْنَ ifadesi الَّذِينَ için haberdir. Fakat الَّذِينَ kelimesinden önce أزواج ifadesi mukadderdir. el-Muberrid (ö. 285/899)'e göre, bu âyette,

[707] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr**, c. V, s. 348.
[708] Ebû'l-Bekâ, **el-Lubâb fî İleli'l-Binâî ve'l-İ'râb**, c. II, s. 117; Ezherî, **Mûsilu't-Tullâb ilâ Kavâidi'l-İ'râb**, s. 54-55.
[709] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 46, 52, 266; c. III, s. 50; c. VI, s. 40.
[710] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 234.
[711] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 46.

يَتَرَبَّصْنَ ifadesi, mahzûf bir mübtedanın haberi olup onun takdîri ازواجهم يَتَرَبَّصْنَ şeklindedir ve ازواجهم يَتَرَبَّصْنَ cümlesi de الَّذِينَ için haberdir. Sîbeveyhi (ö. 180/796)'ye nisbet edilen bir görüşe göre ise bu âyette, mübtedâ haberiyle birlikte mahzûftur ve âyetin takdîri فِيما يُتْلَى عَلَيكُم حُكْمُ الَّذينَ يُتَوَفَّونَ şeklindedir. Ona göre يَتَرَبَّصْنَ ifadesi ise حكم kelimesi için cümle-i tefsîriye olup irabda mahalli yoktur.[712]

el-Muderris, وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا *"(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de kendi hisselerini verin. Şüphesiz Allah her şeye şahittir*."[713] âyetinde geçen وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ kısmının irabı ile ilgili şöyle demektedir: "وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ ifadesinde yer alan ism-i mevsûl, sılası ile birlikte mübtedâdır. فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ cümlesi de onun haberidir. Burada, mübtedâ olarak gelen ism-i mevsûl, şart anlamını taşıdığı için ona haber olarak gelen فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ifadesinin başında fâ gelmiştir."[714]

3.1.3.3. Mübtedânın Taaddüdü

İsim cümlesinde bir mübtedâ bulunabileceği gibi birden fazla mübtedâ da ard arda gelebilmektedir. Bir cümlede birden fazla mübtedâ ard arda geldiği zaman es-Suyûtî, bunu taaddüdü'l-mübtedâ olarak adlandırmakta ve konuyla ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bir cümlede birden fazla mübtedâ ard arda geldiğinde, haberleri iki şekilde gelmektedir. Birincisi زَيدٌ عَمُّهُ خَالُهُ أَخُوهُ أَبُوهُ قَائِمٌ örneğinde olduğu gibi birinci sırada yer alan mübtedâ hariç cümlede bulunan bütün mübtedâların sonlarına zamirler

[712] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 476-478.
[713] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 34.
[714] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 266.

eklenir ve cümlenin sonunda yer alan mübtedâya da haber getirilir. Cümlenin sonunda yer alan mübtedâ ise haberiyle birlikte kendisinden önceki mübtedâya haber yapılır ve bu uygulama birinci mübtedaya haber bulununcaya kadar devam eder. İkincisi ise زَيدٌ هِنْدٌ الأَخَوانِ الزَّيدُونَ ضَارِبُوهُما عِنْدَها بِاذنِهِ örneğinde olduğu gibi haberlere zamirler eklenmek suretiyle yapılmaktadır. Bu yönteme göre, birinci mübtedâya dönmek üzere cümlenin sonunda yer alan habere zamir eklenir, ikinci sırada yer alan mübtedâya dönük olan zamir de haber sıralamasında, sondan önce yer alan habere eklenir ve üçüncü sırada yer alan mübtedâya dönük olan zamir ise, birinci sırada yer alan habere bitiştirilir."[715] el-Ezherî ise (ö. 905/1500) cümle hakkında bilgi verirken, yukarıda zikredilen her iki irab yöntemiyle birlikte onların bileşiminden oluşan üçüncü bir yöntemi de zikretmektedir. Onun değindiği üçüncü yöntem ise زَيدٌ عَبْداهُ الزَّيدُونَ ضَارِبُوهُما örneğinde olduğu gibi bir kısım zamirler mübtedâya, bir kısmı da habere eklenmek suretiyle yapılır.[716] Ebu Hayyân'a göre, taaddüdü'l-mübteda ile ilgili yukarıda verilen bütün örnekler, alıştırma amaçlı olup Arap dilinde yeri olmayan uydurma örneklerdir.[717]

Müellifin, bu eserinde birden fazla mübtedanın geçtiği âyetleri irab ederken, yukarıda zikredilen irab vecihleri çerçevesinde hareket ettiği görülmektedir. Nitekim el-Muderris, لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا "*Fakat O Allah benim Rabbimdir. Ben Rabbime hiç kimseyi ortak koşmam.*"[718] âyetini tefsîr ederken, âyetin irabı ile ilgili şu açıklamaya yer vermektedir: "لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي ifadesinin aslı, لكن أنا هُوَ اللَّهُ رَبِّي şeklindedir. Nitekim kırâat imamlarından Übey (ö. 33/654) b. Kâ'b, bu âyeti, لكن أنا هُوَ اللَّهُ رَبِّي şeklinde okumuştur. Bu âyette أنا kelimesi birinci mübtedâ, هُو zamiru'ş-şe'n olup ikinci mübtedâ, اللَّهُ lafzı da üçüncü mübtedâdır. رَبِّي ifadesi ise اللَّهُ lafzının haberidir. اللَّهُ

[715] es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'** c. I, s. 402.
[716] el-Ezherî, **Mûsilu't-Tullâb ilâ Kavâidi'l-İ'râb**, s. 34.
[717] es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 402.
[718] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Kehf, 18, 38.

lafzı, haberiyle birlikte zamiru'ş-şe'n olan هُو sözcüğünün haberidir. هُو 'den sonra gelen haber cümlesi, mübtedâ konumunda olan هُو sözcüğünün tefsîri olduğundan dolayı, onun burada bağlaca ihtiyacı yoktur. هُوَ اللَّهُ رَبِّي cümlesi de أنا 'nin haberidir. Bunları mübtedâya bağlayan bağlaç ise رَبِّي ifadesine bitişen ve muzâfun ileyh olan mütekellim zamirdir."[719]

el-Muderris, فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ "*Ahiret mutluluğuna erenler var ya; ne mutlu kimselerdir!*"[720] âyetini i'râb ederken, âyetin başında yer alan فَأَصْحَابُ ifadesinin birinci mübtedâ, istifhâm edatı olan مَا sözcüğünün ikinci mübtedâ, أَصْحَابُ ifadesinin مَا 'nın haberi, مَا أَصْحَابُ cümlesinin de birinci mübtedâ için haber olduğunu ifade etmektedir. el-Muderris, bu âyette, birinci mübtedâ konumunda olan أَصْحَابُ kelimesinin, haber cümlesi olan مَا أَصْحَابُ ifadesinde tekrar zikredilmesi, söz konusu haber cümlesini mübtedâya bağlayan bağlaç görevini ifa etmiştir demektedir.[721]

3.1.3.4. Mübtedâda Marifelik ve Nekirelik

Mübtedâ, cümlede müsnedün ileyh (kendisi hakkında yargıda bulunan özne), olduğu için asıl olan marife olmasıdır. Haber ise müsned (yüklem) konumunda olduğundan dolayı onda asıl, nekireliktir. Fakat mübtedâ, umûm veya husûsu bildirdiği zaman nekire olarak da gelebilir.[722] Ancak bazı dilcilere göre eğer mübtedâ, bir anlam ifade ediyorsa onun nekire olarak gelmesi de câizdir. Nekire bir mübtedânın umûm ve husûsu veya bir anlam ifade edebilmesi için, onun mutlaka nefy veya istifhâm

[719] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 182.
[720] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Vâkia, 56, 8.
[721] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 177.
[722] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 198-199.

edatlarından sonra gelmesi, bir nitelendirme sıfatına sahip olması, muzâf olması, duâ anlamında kullanılması gibi bir durumda olması gerekir.[723]

el-Muderris, içinde mübtedânın geçtiği âyetleri irab ederken, mübtedâdan sözetmekte ve nekirenin mübtedâ olarak gelmesini câiz kılan bazı hususlara da değinmektedir. Örneğin o, سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ "*Bu, bizim indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir. Düşünüp öğüt almanız için onda apaçık âyetler indirdik,*" [724] âyetini irab ederken, سُورَةٌ lafzının burada mukadder bir mübtedâ olan هذه sözcüğü için haber olup âyetin dakdîrinin هذه سُورَةٌ şeklinde olduğunu veya سُورَةٌ kelimesinin mübtedâ, أَنْزَلْنَاهَا ifadesinin de onun haberi olduğunu zikretmektedir. el-Muderris, âyetin i'rabı ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra, söz konusu âyette yer alan ve nekire bir kelime olan سُورَةٌ ifadesinin burada mübtedâ olarak gelmesini câiz kılan nedene değinerek şu açıklamaya yer vermektedir: " سُورَةٌ kelimesi, nekire bir isim olduğu halde, burada mübtedâ olarak gelmesini câiz kılan neden, bu kelimenin, içinde barındırdığı ihtimâm ve büyüklük manasıdır. Zira bu sûrenin ihtvâ ettiği önemli hükümler nedeniyle bu âyet سورة كبيرة مهمة أنزلناها وفرضناها "*Mühim ve büyük bir sûreyi indirdik ve farz kıldık*" te'vîlindedir."[725]

el-Muderris'in, bu âyete getirdiği mezkûr te'vîl ile nekire bir isim olan سُورَةٌ kelimesinin burada mübtedâ olarak gelmesini câiz kılan asıl nedenin, bu kelimeyi nitelendiren كبيرة ile مهمة vasıfları olduğu anlaşılmaktadır.

---

[723] ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, thk. 'Alî Mulhim, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993, s. 43; İbn 'Akîl 'Abdullâh b. 'Abdirrahmân el-'Ukaylî el-Mısrî, **Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru't-Turâs, XX. Baskı, Kahire, 1980, c. I, s. 216-218.

[724] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nûr, 24, 1.

[725] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 36.

Dilci âlimlerin söz konusu âyetin irabı ile ilgili görüşleri şöyledir: ez-Zeccâc (ö. 311/923)'a göre, bu âyette yer alan سُورَةٌ kelimesi, merfû‘ okunan kırâate göre, mukadder olan هذه sözcüğü için haberdir. Ona göre burada yer alan سُورَةٌ ifadesi, nekire bir kelime olduğundan dolayı, onun burada mübtedâ olması kabîhtir yani uygun değildir.[726] el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'e göre, kurrânın geneli, burada سُورَةٌ kelimesini merfû‘ olarak okumuştur. Araplar, nekireyi mübtedâ yapmadıkları için bu âyetin takdîri, سُورَةٌ هذه şeklindedir. el-Ahfeş (ö. 215/830) ise bu âyette, سُورَةٌ ifadesi mübtedâ, أَنْزَلْناها cümlesi de onun haberidir demektedir.[727] Zira el-Ahfeş'e göre, mübtedânın nekire olması câizdir.[728] Ancak Cumhûra göre cümleye nekire bir kelime ile başlamak câiz değildir. Dolayısıyla onlara göre bu âyetin takdîri ya هذِه سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا şeklindedir veya سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا فِيما أَوْحَيْنَا إِلَيْك şeklinde olup سُورَةٌ mübtedâ, أَنْزَلْناها ifadesi onun sıfatı, haberi de mahzûf olan فِيما أَوْحَيْنَا إِلَيْك cümlesidir.[729] Müellifin, gerek söz konusu âyetin irabında gerekse benzer âyetlerin irabında genelde Cumhûrun görüşüne göre hareket ettiği görülmektedir. Nitekim müellif, söz konusu âyetin irabında, âyete getirdiği te'vîlle, nekire olan söz konusu kelimeyi doğrudan değil, onu bazı sıfatlarla nitelendirdikten sonra mübtedâ yapmıştır.

Müellif'in de tercîh ettiği gibi bu konuda Cumhurun görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira mübtedâ müsnedün ileyh veya mahkûmun aleyh konumunda olan bir isimdir. Dolayısıyla onun marife olması gerekir.

el-Muderris, قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ "*Ona denildi ki: "Ey Nûh! Sana ve seninle birlikte bulunanlardan*

[726] ez-Zeccâc, **Meâni'l-Kur'ân ve İ‘râbuh**, c. IV, s. 24.
[727] Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sâ‘lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân ‘an Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Muhammed b. ‘Âşûr, Dâr ihyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, I. Baskı, Beyrut, 2002, c. VII, s. 63.
[728] Fahruddîn er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XXIII, s. 301.
[729] Fahruddîn er-Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, c. XXIII, s. 301.

birçok ümmete bizden esenlik ve bereketlerle (gemiden) in. Daha bir takım ümmetler de olacak ki, biz onları (dünyada) yararlandıracağız. Sonra da bizden kendilerine elem dolu bir azap dokunacak."[730] âyetinde geçen أُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ kısmını irab ederken şöyle demektedir: "Bu âyette أُمَمٌ kelimesi mübtedâ, onu tahsîs eden sıfat da mahzûf olan منهم ifadesidir. سَنُمَتِّعُهُمْ cümlesi de onun haberidir. Burada أُمَمٌ lafzı mübbtedâ, سَنُمَتِّعُهُمْ cümlesi onun sıfatı, haberi de mahzûf olan تبقى في الدنيا ifadesi oabilir."[731]Müellifin bu âyetin irabında da Cumhûrun görüşüne göre hareket ettiği görülmektedir. Zira bu âyeti irab ederken, nekire bir isim olan أُمَمٌ kelimesini doğrudan değil, onu ya mezkûr veya mahzûf bir sıfat ile tahsîs ettikten sonra mübtedâ yapmıştır.

3.1.4. Haber

el-Muderris, heberin geçtiği âyetleri irab ederken, haberin hazfi, mübtedâya takdîmi, mutaaddid olarak gelmesi, marifeliği ve nekireliği gibi bir çok yönden onu ele alıp incelemektedir.[732] el-Muderris'in haber ile ilgili genel olarak üzerinde durduğu temel hususlar aşağıda zikredilmektedir.

3.1.4.1. Haberin Hazfi

Asıl olan, haberin cümlede mezkûr olmasıdır. Ancak cümlede, habere delâlet eden bir karînenin olması durumunda hazfi de câizdir.[733] el-Muderris, âyetleri i'rab ederken eserinin muhtelif yerlerinde haberin hazfine değinmekte ve onunla ilgili bilgi vermektedir.[734] Örneğin o, أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَى إِمَامًا وَرَحْمَةً..... "*Rabbinin katından açık bir delile dayanan kimse, (yalnız dünyalık isteyen kimse gibi midir)? Kaldı ki, bu delili Rabbinden bir şahit (Kur'an) ve bir de ondan (Kur'an'dan) önce bir önder ve bir rahmet olarak (indirilmiş olan) Mûsâ'nın*

[730] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 48.
[731] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, s. 215.
[732] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c, II, s. 67, 159; c. III, s. 104; c. IV, s. 12, s. 204, s. 209; c. VI, s. 36.
[733] Bkz.: Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. I, s. 247.
[734] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 104; c. IV, s. 204; c. V, s. 109; c. VI, s. 36.

kitabı (Tevrat) desteklemektedir....."[735] âyetini tefsîr ederken, âyetin irabıyla ilgili Şihâbuddîn el-Hafâcî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ ifadesinde iki irab vechi bulunmaktadır. Birinci veche göre, مَنْ kelimesi mübteda, haberi de mahzûftur. Ebû'l-Bekâ'ya göre bu vecihte âyetin tevili, أَفَمَنْ كانَ على هذهِ الأشياءِ كَغَيرِهِ؟ (Bu şeylere dayanan kimse, diğer kimse gibi midir?) şeklindedir. Ancak bu âyetin tevilinin, أَفَمَنْ كانَ كَذا كَمَنْ يُرِيدُ الحَياةَ الدُنيا وزِينَتَها؟ (Bu durumda olan kişi, Sadece dünya hayatı ve süsünü isteyen kimse gibi midir?) şeklinde olması daha uygundur. Bu vecihte, hemzenin muâdili (dengi) mahzûftur ve bunun benzeri de çoktur. Bu ilk veche göre, bu âyetteki hemze de takrîr hemzesidir. İkinci veche göre ise أَفَمَنْ كَانَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهِ ifadesi, mukadder olan أَمَنْ كانَ يُرِيدُ الحياةَ الدُنيا cümlesine ma'tûf olup âyetin takdîri şöyledir: أَمَنْ كانَ يُرِيدُ الحياةَ الدُنيا كَمَنْ عَلَى بَيِّنَةٍ سواءٌ أَوْ يَعْقُبُونَهُم في المزلةِ أَوْ يُقارِبُونَهُم؟ (Sadece dünyalık isteyen kimseler, Rabbinin katında açık bir delile dayanan kimseler gibi midir veya mertebede onların ardından mı gelir veyahut onlara yakın mıdır?). Bu veche göre, âyetteki istifhâm, inkârîdir ez-Zemahşerî de bu ikinci irab vechini tercîh etmiştir."[736]

el-Muderris, Şihâbuddîn el-Hafâcî'nin söz konusu âyetin irabı ile ilgili sözlerini naklettikten sonra şu ifadelere yer vermektedir: "İsm-i mevsûl olan مَنْ kelimesi, birinci vecihte olduğu gibi ikinci vecihte de haberi mahzûf olan bir mübtedadır. Haber de ya سواء kelimesi veya يعقبونهم ifadesi ya da يقاربونهم cümlesidir."[737]

el-Muderris, ... "مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ *Kalbi imanla dolu olduğu halde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden*.

[735] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 17.
[736] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 204; ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 384-385.
[737] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 204.

....."[738] âyetini irab ederken, âyette geçen مَنْ كَفَرَ ifadesinin, haberi mahzûf bir mübteda olduğunu ifade etmekte, mahzûf olan haberin de فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ cümlesi olduğunu belirtmektedir. el-Muderris, burada mahzûf habere delâlet eden karînenin de söz konusu âyette geçen فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ cümlesi olduğunu zikretmektedir. Âyetin başında yer alan مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ ifadesinin ise müste'nefe bir cümle yani mâkabli ile alakası olmayan bir cümle olduğunu beyân etmektedir. [739]

ez-Zeccâc ile en-Nehhâs (ö. 338/950) ise söz konusu âyette مَنْ kelimesinin ref‘ konumunda olup kendisinden önce geçen الكاذبون ifadesi için bedel olduğunu söylemektedirler.[740] Ayrıca ez-Zeccâc, bu âyette, haber bulunmadığından dolayı ref‘ konumunda olan مَنْ kelimesinin burada mübteda olarak merfû‘ olmasının câiz olmadığını belirtmektedir. Ona göre, bu âyette yer alan مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ ifadesi, tam bir cümle değildir.[741]

Dilci âlimlerden ez-Zemahşerî'nin, söz konusu âyetin i'rabında, ez-Zeccâc'ınkine benzer bir irab vechi benimsediği görülmektedir. Nitekim ez-Zemahşerî, bu âyette, مَنْ كَفَر ifadesinin, kendisinden önce geçen الذين لايؤمنون بالآخرة ifadesi için veya أولئك sözcüğü için veyahut الكاذبون kelimesi için bedel olduğunu söylemektedir.[742] Ebû Hayyân ise bu âyette مَنْ kelimesinin şart edâtı olup ref‘ konumunda bir mübteda olduğunu ve mâkabli ile hiçbir alakasının olmadığını zikretmektedir. Ona göre, bu âyette şart edâtı olan مَنْ

[738] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl, 16, 106.
[739] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 109.
[740] ez-Zeccâc, **Me‘âni'l-Kur'ân ve İ‘râbuh**, c. III, s. 219; Ebû Ca‘fer en-Nehhâs Ahmed b. Muhammed b. İsmâ‘îl b. Yûnus el-Murâdî en-Nahvî, **İ‘râbu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1421, c. II, s. 261.
[741] ez-Zeccâc, **Me‘âni'l-Kur'ân ve İ‘râbuh**, c. III, s. 219.
[742] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 636.

kelimesinin cevabı ise مَنْ 'nin sonrasından anlaşılmakta ve âyetin takdîri de الكافرُونَ بَعْدَ الإيمانِ غَيرَ المكْرَهِينَ فَعَليهِمْ غَضَبٌ (Allâh'ın gazabı, inandıktan sonra zorlama olmadan inkar edenlerin üzerindedir) şeklindedir.[743] Ebû'l-Bekâ el-'Ukberî de bu âyetin başında yer alan مَنْ كَفَرَ ifadesinin irabı ile ilgili görüş belirtmiş ve şöyle demiştir: "مَنْ كَفَرَ ifadesinde iki irab vechi bulunmaktadır. Birinci veche göre, bu ifade, الكاذبون kelimesi için bedeldir. İkinci veche göre ise bu ifade mübtedâ olup haberi de mahzûf olan فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنَ اللَّهِ cümlesidir."[744]

Söz konusu âyette yer alan مَنْ kelimesinin kendisinden önce geçen الكاذبون ifadesi için bedel olması, diğer irâb vecihlerine göre daha uygun olduğu görülmektedir. Zira bu irab vechi, hem çoğu dil âlimlerin çoğunluğunun görüşüne mutabıktır, hem de bu irab vechinde herhangi bir şeyin takdîr edilmesine de ihtiyaç duyulmamaktdır.

3.1.4.2. Haberin Taaddüdü

Bir mübtedâya birden fazla haberin gelmesi, nahiv ilminde taaddüdü'l-haber olarak ifade edilmektedir. Taaddüdü'l-haber meselesi, dil âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. Aralarında Sîbeveyhi, ez-Zemahşerî, el-Muberrid (ö. 286/900) ve İbn Hişâm (ö. 761/1360) gibi dilcilerin de bulunduğu Cumhûru'l-'Ulemâya göre, bir mübteda için aralarında atıf harfi bulunsun veya bulunmasın birden fazla haberin ard arda gelmesi câizdir.[745] İbn 'Usfûr (ö. 699/1270) ile Kuzey Afrikalı bir grup âlim ise taaddudü'l-haberin câiz olmadığını söylemektedirler. Taaddudü'l-haberi câiz görmeyen âlimler, aralarında atıf harfi olmaksızın birden fazla haberin geldiği örneklerde, mübtedadan sonra gelen birinci kelimenin haber olduğunu, ondan sonra gelen

[743] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VI, s. 598.
[744] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kurân**, thk. 'Alî Muhammed el-Bicâvî, nşr. 'Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şerîkâhu, c. II, s. 807.
[745] Ebû'l-Bişr 'Amr b. 'Usmân b. Kanber el-Hârisî es-Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, thk. 'Abdusslâm Muhammed Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, III. Baskı, Kaihre, 1988, c. II, s. 83; Muhammed b. Yezîd b. Abdi'l-Ekber el-Ezdî el-Muberrid, **el-Muktedab**, thk. Muhammed 'Abdulhâlik Azîme, nşr. 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trh. yok, c. IV, s. 280; ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, s. 47; İbn Hişâm, **Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. I, s. 223; es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 401-402.

kelimelerin ise ya bu haber için sıfat veya her bir haberin önünde gizli bir mübtedanın olduğunu ifade etmektedirler.[746]

el-Muderris'in taaddudü'l-haber konusunda Cümhûrun görüşünü benimsediği görülmektedir. Nitekim o, eserinin muhtelif yerlerinde, aralarında atıf harfi olmaksızın ard arda gelen birden fazla haberi, bir mübteda için haber yaptığı müşahede edilmektedir.747 Örneğin o, الم . تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ "Elif Lâm Mîm. Kendisinde hiçbir şüphe olmayan bu Kitab'ın indirilişi, Âlemlerin Rabbi tarafındandır,"748 âyetlerini tefsîr ederken, onlarda geçen kelimelerin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "الم ifadesi, sûrenin veya Kur'ân'ın ismi olarak kabul edildiği durumda, ref' mahallinde olup mahzûf bir mübtedânın haberidir. Âyetin takdîri de هذا الم şeklindedir. تَنْزِيلُ الْكِتَابِ kısmı ikinci haber, لَا رَيْبَ فِيهِ ifadesi üçüncü haber, مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ kısmı da dördüncü haberdir. Ayrıca burada, الم kelimesinin mübtedâ, kendisinden sonra gelen ifadelerin de onun haberi olma ihtimali olduğu gibi تَنْزِيلُ الْكِتَابِ ifadesi mübtedâ, onun mâ badi de haberi olabilir."749 el-Muderris'in bu âyetlerde yer alan ve aralarında atıf harfi bulunmaksızın ard arda gelen مِنْ رَبِّ, لَا رَيْبَ فِيهِ , تَنْزِيلُ الْكِتَابِ , الم الْعَالَمِينَ ifadelerini, her hangi bir te'vîl veya takdîre gerek duymadan doğrudan mahzûf bir mübtedâ için haber yaptığı görülmektedir.

Bir mübtedâya birden fazla haber gelebileceğini söyleyen âlimlerinin görüşü daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira bu görüş, hem Cümhûrun reyine mutabıktır hem de الأَصْلُ فِي الكَلام عَدَمُ التَّقْدِيرِ (Cümlede asıl olan, bir şeyin dakdîr edilmemesidir.) nahiv kuralına uygun düşmektedir.

---

[746] es-Suyûtî, **Hem'ul-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 401-402; el-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh**, c. I, s. 23.
[747] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 67, 159; c. III, s. 191, 265; c. IV, s. 220; c. VI, s. 220; c. VII, s. 102, 177.
[748] **Kur'ân-ı Kerîm**, es-Secde, 32, 1-2.
[749] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 220.

el-Muderris, ذَلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ "*İşte bu (kıssa), gayb haberlerindendir. Onu sana biz vahiy yolu ile bildiriyoruz. Yoksa onlar tuzak kurarak işlerine karar verdikleri zaman sen onların yanında değildin*,"[750] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ذَلِكَ kelimesinin mübtedâ, مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ ifadesinin haber, نُوحِيهِ إِلَيْكَ cümlesinin de ikinci haber olduğunu ifade etmektedir.[751]

el-Müderris, هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ ..... أَلِيمٌ "**.....** *İşte size bir mucize olarak Allah'ın şu devesi. Bırakın onu da Allah'ın mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar*." [752] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen هَذِهِ kelimesinin mübtedâ, نَاقَةُ sözcüğünün birinci haber, لَكُمْ ifadesinin de ikinci haber olduğunu zikretmektedir.[753]

3.1.4.3. Haberin Takdîmi

İsim cümlesinde asıl olan, haberin mübtedâdan sonra gelmesidir. Ancak bazı durumlarda, haberin mübtedâya takdîmi câiz, bazı durumlarda ise vacibtir. Haberin mübtedâya takdîmi konusunda, Basra Ekolüne mensûp dilciler ile Kûfe Ekolüne mensûp dilciler arasında ihtilâf meydana gelmiştir. Kûfe Mektebi âlimlerine göre haber, ister müfred olsun ister cümle, onun mübtedâya takdîmi câiz değildir. Basra Mektebine mensûp âlimler ise her iki durumda da haberin mübtedâya takdîminin câiz olduğunu söylemektedirler.[754]

el-Muderris'in haberin mübtedaya takdîmi konusunda, Basra Ekolüne mensûp dilcilerin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir. Nitekim o, فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ

[750] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Yûsuf, 12, 102.
[751] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 292.
[752] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Araf, 9, 73.
[753] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 265.
[754] Kemâluddîn Ebî'l-Berekât ʻAbdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Saʻîd el-Enbârî en-Nahvî, **el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine'l-Basryyîn ve'l-Kûfiyyîn**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-ʻArabî, I. Baskı, Beyrut, 2012, c. I, s. 55; Ebû'l-Bekâ, **el-Lubâb fî ʻİleli'l-Binâ ve'l-İʻrâb**, c. I, s. 142; İbn Yaʻîş, **Şerhu'l-Mufassal**, c. I, s. 235.

كَانَ أَمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا**...."**[755] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "لِلَّهِ ifadesi, mukaddem bir haber, عَلَى النَّاسِ kısmı, haberin mutaallakına tealluk eden câr ile mecrûr veya ikinci haber, حِجُّ kelimesi ise mübtedâdır. مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا ifadesi de النَّاسِ kelimesi için bedelu'l-ba'ddır."[756]

el-Muderris, يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ…… "*Allah size, çocuklarınız (ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder. (Çocuklar sadece) ikiden fazla kız iseler, (ölenin geriye) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kız bir ise (mirasın) yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı maldan, ana babasından her birinin altıda bir hissesi vardır.* **……..**"[757] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "السُّدُسُ kelimesi mübtedâ, لِأَبَوَيْهِ ifadesi onun mukaddem haberi, لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا da لِأَبَوَيْهِ için bedel olmaktadır."[758]

Görüldüğü gibi el-Muderris, yukarıda zikredilen her iki âyette de haberin mübtedâya mukaddem olduğunu ifade etmektedir. Bu da onun, haberin mübteya takdîminin câiz olduğunu kabul eden âlimlere tâbi‘ olduğunu göstermektedir.

3.1.4.4. Haberin Kısımları

Haber, müfred, cümle ve şibhu'l-cümle yani zarf veya câr ile mecrûr olarak gelmebilmektedir.[759] Müellif de âyetleri irab ederken, eserinin bir çok yerinde haberin

[755] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 97.
[756] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 159.
[757] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 11.
[758] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 240.
[759] Bkz.: ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina‘ati'l-İ‘râb**, s. 44; es-Suyûtî, **Hem‘ul-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. I, s. 365; Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. I, s. 224-240.

geliş şekillerinden söz etmekte, onun bazen müfred veya cümle, bazen de zarf veya câr ile mecrûr şeklinde geldiğini ifade etmektedir.[760]

3.1.4.4.1. Müfred Olan Haber

Asıl olan, haberin müfred olarak gelmesidir. Fakat onun cümle veya şibhu'l-cümle olarak gelmesi de câizdir.[761] el-Muderris de Kur'ân âyetlerini irab ederken, eserinin muhtelif yerlerinde, haberin müfred olarak geldiğini zikretmektedir.[762] Örneğin o, ... اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ "*Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.....* "[763] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَلِيُّ sözcüğünün, müfred bir kelime olup اللَّهُ lafzı celâlı için birinci haber, ondan sonra gelen يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ifadesinin ikinci haber olduğunu zikretmektedir.[764] Ancak Ebu Hayyân ile el-Halebî, bu âyette يُخْرِجُهُمْ ifadesi, وَلِيُّ sözcüğünün tefsîri olduğu için irabta mahalli olmadığını söylemektedirler.[765]

el-Muderris, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا..... "*Ey iman edenler! Allah'a ortak koşanlar ancak bir pislikten ibarettirler. Artık bu yıllarından sonra, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar, ...*"[766] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen نَجَسٌ الْمُشْرِكُونَ ifadesinin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "نَجَسٌ sözcüğü bir mastardır. Bir oluşa, yani kirliliğe delâlet eden bu sözcük, mübalağa ifade etmek amacıyla bir ismu'l-ayn (şahıs ismi) olan الْمُشْرِكُونَ ifadesi için haber

[760] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 75, 160; c. II, s. 6, 177; c. IV, s. 100; c. V, s. 181; c. VII, s. 56, 167.
[761] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 120
[762] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 179, 212, 275; c. II, s. 63, 67, 144; c. III, s. 36.
[763] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 257.
[764] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 67.
[765] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. s. 620; el-Halebî, **Ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 549.
[766] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tevbe, 9, 28.

olmuştur. Bu âyette, bir mudâf mukadder olup âyetin takdîri de المشركون ذو نَجَسٌ في الإعتقاد (Müşrikler, itikad bakımından bir kirliliğe sahip olan kişilerdir) şeklinde olabilir. Ayrıca burada نَجَسٌ sözcüğünün sıfat-ı müşebbehe olduğu da söylenebilir."[767]

Görüldüğü gibi söz konusu âyette geçen نَجَسٌ sözcüğü hades (iş-oluş) bildiren bir kelimedir. Nahivde böyle bir kelimenin ismu'l-ayn (şahıs ismi) için haber olması câiz değildir. Bunun için el-Muderris, bu âyette, نَجَسٌ sözcüğünü, المشركون kelimesine haber yapabilmek için, çeşitli te'vîllere başvurmuştur.

3.1.4.4.2. Cümle Olan Haber

İsim cümlesinde haber, müfred olarak gelebildiği gibi isim cümlesi veya fiil cümlesi olarak da gelebilmektedir. el-Muderris, âyetleri irab ederken, eserinin bir çok yerinde haberin cümle olarak geldiğini zikretmektedir.[768] Örneğin o, ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ..... "*Sonra, (Yine) birbirinizi öldürüyor, bir bölümünüzü yurtlarından sörüp çıkarıyor, gönahahta ve düşmanlıkta alayhlerinde ittifaklar kuruyor ve size esîr olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz onları yurtlarından çıkarmak size haram kılınmıştır*.....**"** [769] âyetini tefsîr ederken, irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "أَنْتُمْ kelimesi mübtedâ, هَؤُلَاءِ sözcüğü onun için bedel, تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ ifadesi de haberdir. Ayrıca وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ifadsindeki zamîru'ş-şe'n olan هُوَ sözcüğü mübtedâ, ondan sonra gelen مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ifadesi isim cümlesi olup

[767] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 100.
[768] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 75, 160, 185; c. II, s. 52, 177; c. III, s. 11; c. V, s. 181; c. VII, s. 167.
[769] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 85.

onun haberidir. Burada haber cümlesi, mübtedânın tefsîri konumunda olduğu için onu mübtedâya bağlayan herhangi bir bağlaca ihtiyaç yoktur."[770]

el-Muderris, الَّذِينَ آَتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ "*Kendilerine kitab verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkar edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*"[771] âyetini irab açısından incelerken şöyle demektedir: "الَّذِينَ آَتَيْنَاهُمُ ifadesindeki ism-i mevsûl ile sılası, birlikte mübtedadır. يَتْلُونَهُ cümlesi, mef'ul konumunda olan هُمُ ile الْكِتَابَ kelimeleri için hâl, أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ cümlesi de mübtedânın haberidir."[772]

Müfessir, وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ "*Şeytanlara kardeş olanlara gelince, şeytanlar onları azgınlığın içine çeker, sonra da bundan hiç geri durmazlar.*"[773] âyetini irab açısından tahlîl ederken, âyette geçen ve cümle halinde gelen يَمُدُّونَهُمْ ifadesinin gerçek bir haber olmayıp sebebî bir haber olduğunu belirtmekte ve âyetin irabı ile ilgili şu açıklamaya yer vermektedir: "إِخْوَانُ kelimesi mübtedâ, ona bitişen هُمْ sözcüğü daha önce geçen الشياطين kelimesine dönük olan bir zamîrdir. يَمُدُّونَهُمْ cümlesinde bulunan merfû‘ zamîr الشياطين kelimesine, mansûb zamîr ise إِخْوَانُهُمْ ifadesine dönüktür. Buna göre يَمُدُّونَهُمْ ifadesi, الشياطين 'e ait bir fiil olmakla birlikte, إِخْوَانُ kelimesine haber olmuştur. Bu âyette haber konumunda olan يَمُدُّونَهُمْ ifadesindeki merfû‘ zamîrin mübtedâ konumunda olan إِخْوَانُ kelimesi yerine, الشياطين sözcüğüne

[770] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 160.
[771] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 121.
[772] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 185.
[773] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Araf, 7, 202.

dönük olması, onun burada gerçek bir haber değil, sebebî (dolaylı) bir haber olduğunu göstermektedir. Merfû‘ zamîrin burada munfasıl değil muttasıl olarak gelmesi, Basra Ekolüne göre câiz olmasa da Kûfe Ekolüne göre câizdir. Zira onlara göre bu tür terkîblerde merfû‘ zamîr munfasıl olarak gelebildiği gibi müstetir veya muttasıl olarak da gelebilmektedir."[774]

el-Muderris'in bu âyetin irabında Kûfe Ekolünün görüşünü tercih ettihi görülmektedir. Zira Basra Ekolüne göre sebebî haberde, mübtedaya dönük olan zamirin müstetir değil açık olması gerekir.[775]

3.1.4.4.3. Şibh-i Cümle Olan Haber

Haber müfred veya cümle olarak gelebildiği gibi şibh-i cümle olrak da gelebilmektedir. Şibh-i cümle ise zarf ve câr ile mecrûr olmak özere iki kısma ayrılmaktadır. Âlimler, isim cümlesinde haberin zarf veya câr ve mecrûr olarak gelişinin câiz olduğu konusunda ittifâk etmişlerdir. Fakat söz konusu cümlede, zarf veya câr ile mecrûr tek başlarıyla mı veya mukadder olan mutallaklarıyla birlikte mi yoksa mukadder olan mutallaklar tek başlarına mı haber olmaktadırlar. Bu konuda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. es-Suyûtî, konuyla ilgili şöyle demektedir: "İbn Keysân (ö. 299/912)'a göre gerçek haber, zarfın mahzûf olan âmilidır. Zarfın haber olarak isimlendirilmesi ise mecâzî bir tabirdir. İbn Mâlik de bu konuda ona tabi olmuştur ki doğru olan görüş de budur. Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise zarfın haber olduğunu ve onun âmilinin tamamen unutulmuş olduğunu söylemişlerdir."[776] el-Ezherî ise konuyla ilgili şunları nakletmektedir: "Söyleyeni belli olmayan bir görüşe göre zarf ve cer harfiyle mecrûr olan isim haberdirler. Söyleyeni belli olmayan diğer bir görüşe göre ikisi de mutalakları ile birlikte haber olmaktadırlar. er-Radî ve es-Seyyid Abdullah bu görüşü tercih etmişlerdir. Bir grup âlim ise zarf ve mecrûrun mahzûf mutaallaklarının haber olduklarını söylemişlerdir."[777]

Aşağıda verilen örneklerden, el-Muderris'in zarf ve câr ile mecrûrun tek başlarına haber olduğunu söyleyen âlimlerin görüşünü tercih ettiği görülmektedir. Zira

[774] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 52.
[775] es-Suyûtî, **Hem‘ul-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. I, s. 367.
[776] es-Suyûtî, **Hem‘ul-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. I, s. 376.
[777] el-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh ‘ale't-Tavdîh**, c. I, s. 206.

o, وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ **…….".....** *Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz?"*[778] âyetini irab açısından ele alırken âyette geçen فَوْقَهُمْ ifadesinin zarf olup haber olduğunu beyân etmektedir.[779]

el-Muderris,**…….** يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا "*Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar***……**"[780] âyetini irab açısından ele alırken de âyette geçen أَيَّانَ kelimesinin istifhâm anlamını içeren zaman zarfı olup مُرْسَاهَا ifadesi için haber olduğunu zikretmektedir.[781]

Müellif, فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا "*Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı başaşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür. Allah'ın saptırdığını yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah kimi saptırırsa, sen onun için asla bir çıkış yolu bulamazsın.*"[782] âyetini irab yönünden tahlîl ederken, âyette geçen مَا kelimesinin mübtedâ, câr ile mecrûrdan oluşan لَكُمْ ifadesinin de haber, فِئَتَيْنِ sözcüğünün ise لَكُمْ ifadesine bitişen muhâtap zamîri için hâl olduğunu söylemektedir.[783]

Müfessir, **……** وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ "*Kadınlar hakkında senden fetva istiyorlar. De ki: "Onlar hakkında size fetvayı Allah veriyor." Kitapta, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor.* **…….**"[784] âyetini tefsîr

---

[778] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 127.
[779] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 12.
[780] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 187.
[781] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 47.
[782] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 88.
[783] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 18.
[784] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 127.

ederken âyette geçen وَمَا يُتْلَى ifadesinin mübtedâ, câr ile mecrûrdan oluşan فِي الْكِتَابِ ifadesinin de onun için haber olduğunu belirtmektedir.[785]

3.1.4.5. Haberin Başına Fâ Gelmesi

İsim cümlesinde, haberin başına bazen fâ harfi gelebilmektedir. Haberin başına fânın gelmesi ise bazı durumlarda vâcib bazı durumlarda ise câizdir. Mübtedâ, şart anlamını içeren bir ism-i mevsûl, haber de zarf, câr ile mecrûr veya şart cümlesi olduğunda veyahut mübtedâ bunlardan biriyle mavsûf olan ve umum bildiren nekire bir isim olduğunda, haberin başına fânın gelmesi câizdir.[786] el-Muderris de mübtedânın şart anlamını içeren veya umum bildiren bir ism-i mevsûl olması durumunda haberin başına fânın gelebileceğini söylemektedir. Örneğin o, وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا " *(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık. Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de kendi hisselerini verin.Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*"[787] âyetini tefsîr ederken âyette geçen وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ ifadesinin irabı ile ilgili şu açıklamaya yer vermektedir: "İsm-i mevsûl ve sıladan oluşan الَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ ifadesi mübtedâ, فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ kısmı da onun heberidir. Burada ism-i mevsûl, şart anlamını içerdiğinden dolayı haberin başına fâ gelmiştir."[788]

el-Muderris, **…..**وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا "*ırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.....*"[789] âyetini tefsîr ederken âyette geçen وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا ifadesinin irabı ile ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: "Bu âyetin başında yer alan السَّارِقُ kelimesi, merfû‘ bir isim olup haberi mahzûf bir mübtedâdır. Bu kelime mübtedâ,

---

[785] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 44.
[786] es-Suyûtî, **Hemu‘l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. I, s. 403-405.
[787] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 33.
[788] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c.II, s. 266.
[789] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 38.

haberi de fâ'dan sonra gelen kısım da olabilir. السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ ifadelerinde bulunan eliflâmın الّذي ve الّتي anlamında olan bir ism-i mevsûl konumunda olması, الّذي ve الّتي sözcüklerinin de umum ifade ettikleri için şart ismine benzemiş olması, burada haberin başında fâ harfininin glmesine neden olmuştur. Dilcilerden el-Ferrâ'ya göre, söz konusu kelimelerin mansûb olması da câizdir."[790]

el-Muderris, **.....**الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ "*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun……*."[791] âyetini irab açısından tahlil ederken şöyle demektedir: "الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي sözcükleri mübtedâ olarak merfû‘ olmuşlardır. فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ cümlesi de haberdir. Bu âyette mübtedâ şart anlamını içerdiğinden haberin başına fâ gelmiştir. Bu âyette, الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي sözcükleri mübtedâ olup kendilerinden önce bir muzâf hazfedilmiş de olabilir. Buna göre, mübtedânın haberi, hem mukadder hem de mukaddem olup âyetin takdîri مما يُتلى عليكم حُكم الزّانيّة و الزّانِي şeklindedir. Bu yoruma göre, فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ ifadesinin başında bulunan fâ ise zaittir."[792] el-Muderris, zait olan bu fâ'yi minberde hutbe okuyan hatibin dayandığı kılıca benzetmiş ve onun için سَيفُ خَطِيبٍ tabirini kullanmıştır. Müelliften önce bu tabiri Alûsi kullanmıştır.[793]

Yukarıda zikredilen Mâide Sûresinin 38. âyeti ile en-Nûr Sûresinin 2. âyetinin irabı ile ilgili nahiv âlimlerinden farklı görüşler vârid olmuştur. Nitekim İbn Malik'in, Kûfeli dilcilerden Muberrid ve Zeccâc'tan nakledip tercîh ettiği görüşe göre, bu iki âyette fâdan sonra gelen cümle haberdir. Sîbeveyhi ile Basralı âlimlerin çoğu ise bu iki

[790] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 104.
[791] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nûr, 24, 2.
[792] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 36.
[793] http://www.alukah.net/literature_language/0/2745/, (04. 05. 2018).

âyette fâdan sonra gelen cümlenin haber olmadığını, haberin mukadder olduğunu ve takdîrinin de ذَلِك حكم عَلَيْكُم فِيمَا يُتْلَى şeklinde olduğunu ifade etmişlerdir.[794]

el-Muderris'in eserinin birçok yerinde Basralı dilcilerin görüşlerini tercih etmekle birlikte söz konusu âyetlerin irabında Kûfeli dilcilerin görüşünü tercih ettiği görülmektedir.

3.1.5. كَانَ ve Benzerlerinin İsmi

Nâkıs fiiller ve en-nevâsıh adlarıyla bilinen كَانَ ve benzerleri, mübtedâ ile haberden oluşan isim cümlesinin başına gelmektedirler.[795] Basralılara göre isim cümlesinin başına gelen bu fiiller, mübtedâyı ref', haberi de nasb edmektedirler. Kûfelilere göre ise bu fiiller, mübteda ve haberde amel etmezler. Basralılara göre söz konsu fiillerden sonra gelen mübteda, bu fiilerin ismi, el-Muberrid'e göre fâili, Sîbeveyhi'ye göre ise ism-i fâili olarak isimlendirilmektedir.[796]

el-Muderris'in, aşağıda zikredilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu konuda Basralıların görüşü tercih ettiği görülmektedir. O, bu fiillerden özellikle كَانَ hakkında geniş bilgiler vermekte ve onun tamme, nakisa ve zâide olarak geldiğini zikretmektedir.[797] Örneğin o, بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَى أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "*O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece "ol" der, o da hemen oluverir.*"[798] âyetini nahiv açısından incelerken, كُنْ فَيَكُونُ ifadesinin tâmme türünden olan كَانَ den türemiş olduğunu yer vermektedir.[799]

---

[794] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 403.
[795] Bkz.: ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, s. 349-351; İbn Mâlik Ebû 'Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. 'Abdillâh el-Ceyyânî et-Tâî, **Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsid**, thk. Muhâmmed Kâmil el-Berekât, Dâru'l-Kitâb el-'Arabî, yer, yok, 1967, s. 52; **Şerhu Teshîli'l-Fevâid**, thk. 'Abdurrahmân es-Seyyid Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Hecer li't-Teb'i ve'n-Neşr, I. Baskı, yer, yok, 1990, c. I, s. 333-336; İbn Ya'îş, **Şerhu'l-Mufassal**, c. IV, s. 335-336.
[796] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 408.
[797] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 183, 207; c. II, s. 166.
[798] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 117.
[799] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c.I, s. 183.

وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ Müellif,

"*Biz, yönelmekte olduğun ciheti, Resûl'e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık*…."[800] âyetini tefsîr ederken, bazı âlimlerin, âyetteki وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا ifadesinde yer alan كَانَ 'nin, pekiştirme amacıyla gelen zâid bir fiil olduğunu söylediklerini nakletmektedir.[801] Ancak Ebû Hayyân, bu âyette كَانَ 'nin ismini merf'û haberini de mansûb ettiğni zikrettikten sonra nahiv âlimlerinden hiç birinin كَانَ 'nin burada zâid olduğunu söylemediğni belirtmektedir.[802] Dolayısıyla Ebû Hayyân'a göre söz konusu fiilin zâid olabilmesi için amel etmemiş olması yani ismini merf'û haberini de mansûb etmemiş olması gerekir.

el-Muderris, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ…… "*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz*……."[803] âyetini nahiv açısından tahlil ederken de şu açıklamaya yer vermektedir: "Bazı müfessirler, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ ifadesinde geçen كَانَ 'nin zâid olduğunu söylemektedirler. Fakat cümlenin başında كَانَ'nin zâid olarak gelemesinin imkanı olmadığından dolayı bu görüşe itirâz edilmiştir."[804] Ebû Hayyân, bu âyeti irab ederken كَانَ'nin burada zâid olduğunu benimseyenlerin görüşü, gerçekten uzak bir ihtimâldır demektedir. Ebû Hayyân bunun nedenini de şu cümlelerle ifade etmektedir: "Zira onun zâid olabilmesi için hem cümlenin başında yer almaması hem de amel etmemesi gerekir."[805] Ebû Hafs Sirâcuddîn (ö. 775/1373) ise söz konusu âyette geçen كَانَ ile ilgili şöyle demektedir: "كَانَ 'nin burada zâid olduğunu söyleyenlerin görüşü iki sebepten

[800] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 143.
[801] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 207.
[802] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muh'it**, c. II, s. 15.
[803] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 110.
[804] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 166.
[805] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muh'it**, c. III, s. 300.

dolayı zâif veya yanlıştır. Birincisi: كَانَ , cümlenin başında zâid olarak gelmez. İbn Mâlik, bu konuda âlimlerin ittifâkı olduğunu nakletmiştir. İkincisi: Eğer söz konusu fiil burada zâid olsaydı kendisinden sonra gelen خَيراً sözcüğünde amel etmezdi."[806]

Müfessir, eserinin muhtelif yerlerinde, كَانَ'nin yaptığı amel ve işlevlerinden de söz etmektedir. Örneğin o, أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ" *Bir adama, insanları uyar ve iman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu ki o kâfirler, "Bu elbette apaçık bir sihirbazdır" dediler?*"[807] âyetini nahiv açısından ele alırken, âyette geçen أَنْ أَوْحَيْنَا ifadesinin mastar te'vilinde olup كَانَ 'nin ismi olduğunu ifade etmektedir.[808]

Müellif, ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَى أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِئُونَ" *Sonra, Allah'ın âyetlerini yalanladıkları ve onlarla alay etmekte oldukları için, kötülük işleyenlerin sonu daha da kötü oldu.*"[809] âyetini irab açısından ele alırken, كَانَ 'nin nâkıs bir fiil, عَاقِبَةَ kelimesinin onun haberi, السُّوأَى sözcüğünün de ismi olduğunu ifade etmektedir.[810]

3.1.6. إنَّ ve Benzerlerinin Haberi

Fiile Benzeyen Harfler olarak bilinen إنَّ ve benzerleri, mübtedâ ile haberden oluşan isim cümlensinin başına gelmekte, mübtedayı nasb edip kendilerine isim, haberi

[806] Ebû Hafs Sirâcuddîn ‘Umer b. ‘Alî b. ‘Âdil ed-Dımaşkî, **el-Lubâb fî ‘Ulûmi'l-Kitâb**, thk. eş-Şeyh ‘Âdıl Amed ‘Abdulmevcûd ve eş-Şeyh ‘Alî Muhammed Muavved, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998, c. V, s. 463-464.
[807] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Yûnus, 10, 2.
[808] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 156.
[809] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Rûm, 30, 10.
[810] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 198.

de ref' ederek kendilerine haber yapmaktadırlar. Bu şekilde إِنَّ ve benzerleri, isim cümelsini hem anlam hem de şekil olarak etkilemektedir.[811]

el-Muderris, bu harf grubundan özellikle إِنَّ ile أَنَّ ve onların isim ile haberleri hakkında geniş bilgiler vermektedir.[812] Nitekim o, âyetleri irab ederken eserinin muteaddid yerlerinde, إِنَّ ile أَنَّ 'nin tahfîf edilmiş hallerinden bahsetmektedir.[813]

el-Muderris, **.....** وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى ..... "**.....***Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de***.....**"[814] âyetini tefsîr ederken, إِنَّ 'nin tahfîf edilmiş halinden söz ederek şu bilgilere yer vermektedir: "Bu âyette geçen وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً ifadesinde yer alan إِنْ 'muhaffafadır. إِنْ 'den sonra gelen lâm ise, nâfiye (olumsuzluk bildiren) إِنْ ile muekkide (pekiştirme için gelen) إِنْ harflerini birbirinden ayıran lâm-ı fârikâdır."[815] Kûfe Mektebine mensup dilciler ise وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً ifadesinde yer alan إِنْ kelimesinin ما anlamında olduğunu, لَكَبِيرَةً ifadesinin başında bulunan لاَم 'ın da إِلاّ anlamında olduğunu söylemektedirler.[816]

Müfessir, قَالُوا إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى "*Şöyle dediler: "Şüphesiz bu ikisi, sihirleri ile sizi yurdunuzdan çıkarmak ve en*

[811] Bkz.: el-Muberrid, **el-Muktedab**, c. IV, s. 107- 109; es-Sîbeveyhi, **el-Kitâb**, c. II, s. 131-134; ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, s, 389-391.
[812] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 207, 220; c. III, s. 128, 174; c. IV, s. 64; c. V, s. 67; c. VI, s. 328; c. VII, s. 32.
[813] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 207; c. V, s. 67; c. VI, s. 328; c. VII, s. 32.
[814] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 143.
[815] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 207.
[816] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 155.

üstün olan dininizi ortadan kaldırmak isteyen birer sihirbazdırlar."[817] âyetinde geçen إِنْ هَذَانِ لَسَاحِرَانِ cümlesinin irabında da إِنْ sözcüğünün muhaffafa إِنْ olduğunu, هَذَانِ kelimesinin mübteda, لَسَاحِرَانِ ifadesinde bulunan lâm'ın da lâm-ı fârikâ, سَاحِرَانِ sözcüğünün ise haber olduğunu ifade etmektedir.[818] Kûfe Ekolüne mensup âlimler, önceki âyette olduğu gibi bu âyette de إِنْ kelimesinin, إِنْ 'i nâfiye, لَسَاحِرَانِ ifadesinin başında bulunan لاَم 'ın da إِلاّ anlamında olduğunu söylemektedirler.[819]

el-Muderris, وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ *"Zünnûn'u da hatırla. Hani öfkelenerek (halkından ayrılıp) gitmişti de kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken karanlıklar içinde, "Senden başka hiçbir ilah yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum" diye dua etti."*[820] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ ifadesinde yer alan أَنْ kelimesinin, أَنَّ 'den tahfîf edilmiş bir harf olduğunu zikretmektedir.[821]

إِنَّ'nin tahfîf edilmesinin câiz olup olmaması konusunda dilciler ihtilâf etmişlerdir. Basralılara göre bu câiz iken Kûfelilere göre câiz değildir. el-Kisâî ise bu konuda şöyle bir ayrıma gitmiştir: İsmin başında yer alan إِنْ , muhaffafa, fiilin başında yer alan ise إِنْ nâfiyedir.[822]

[817] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tâ Hâ, 20, 63.
[818] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 253.
[819] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 350.
[820] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enbiyâ, 21, 87.
[821] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 296.
[822] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 513.

el-Muderris'in, birçok âyetin irabında olduğu gibi bu iki âyetin irabında da Basra Ekolünün görüşünü tercîh ettiği görülmektedir. Müellifin, söz konusu iki âyet için zikrettiği irabın daha isabetli olduğu düşünülmektedir. Zira her iki âyette de إِنْ 'den sonra, nâfiye إِنْ ile muekkide إِنْ 'i birbirinden ayıran lâm-ı fârika bulunmaktadır. Bu iki âyette, إِنْ den sonra gelen lâm'ı, إِلاّ ile te'vîl etmek, bir harfi asıl anlamının dışına taşımak ve zâhirin dışına çıkarmaktır ki bu da ihtiyaç duyulmadığı muddetçe uygun görülmemektedir.

el-Muderris, قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ "*Ey Muhammed! Biz çok iyi biliyoruz ki söyledikleri elbette seni incitiyor. Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler Allah'ın âyetlerini inadına inkâr ediyorlar.*"[823] âyetini nahiv açısından ele alırken, إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ ifadesinde geçen إِنَّ 'nin hemzesinin kesra ile okunmasının nedenini şu sözlerle belirtmektedir: "Burada, إِنَّ 'nin hemzesi kesra ile okunmaktadır. Bunun nedeni ise kendisinden sonra gelen lâm harfidir."[824] Zira nahivcilere göre, lâm-ı muallika'dan[825] önce gelen انَّ , hemzenin kesrası ile okunmaktadır.[826]

el-Muderris, إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا لَمِنَ الْغَابِرِينَ "*Onun eşi hariç, biz onu geride kalanlardan olmasını takdir ettik.*"[827] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen إِنَّ deki hemzenin kesra ile okunmasının nedenini şu sözlerle beyân etmektedir: "Bu âyette yer alan قَدَّرْنَا ifadesi, bilmek (عِلم) anlamını içerdiğinden dolayı, إِنَّ'nin hemzesi meksûr

[823] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-En'âm, 6, 33.
[824] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 174.
[825] Lâm-ı muallaka, ظَنَّ ve Kardeşlerinden sonra gelen ve onları lafzan amel etmekten alı koyan bir lâm türüdür. Geniş bilgi için bkz.: ez-Zemahşerî**, el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, s. 347-348; es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 555.
[826] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 498.
[827] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hicr, 15, 60.

olmuştur."[828] Ebû Hayyân da bu âyette, إِنَّ 'deki hemzenin meksûr olarak gelişini, قَدَّرْنَا fiilinin bilmek anlamını içermesi nedenine bağlamaktadır.[829] Ancak İbn ‘Atiyye (ö. 643/1245) ile es-Semîn el-Halebî (ö. 756/1355), bu âyetteki إِنَّ'nin hemzesinin meksûr olmasını, قَدَّرْنَا ifadesinin bilmek anlamını içermesinden dolayı değil, kendisinden sonra gelen lâm nedeniyle olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca es-Semîn el-Halebî, قَدَّرْنَا ifadesinin bilmek anlamını içermesi, إِنَّ'nin hemzesinin meksûr olması için neden olamayacağını bunun ancak, قَدَّرْنَا fiilinin lâm ile ta'lîk edilmesinin nedeni olabileceğini söylemektedir.[830]

Yukarıdaki âyetin irabı ile ilgili İbn ‘Atiyye ile es-Semîn el-Halebî'nin görüşünün daha isâbetli olduğu görülmektedir. Nitekim, إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ "(*Ey Muhammed!) Münafıklar sana geldiklerinde, "Senin, elbette Allah'ın peygamberi olduğuna şahitlik ederiz" derler. Allah senin, elbette kendisinin peygamberi olduğunu biliyor. (Fakat) Allah o münafıkların hiç şüphesiz yalancılar olduklarına elbette şahitlik eder.*"[831] âyetinde de يَعْلَمُ ile يَشْهَدُ fiillerinden sonra gelen إِنَّ'nin ardında lâm oldğu için hemzesi meksûr olmuştur. Fakat …… عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ....."**……** *Allah (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti*. **…….**"[832] âyetinde geçen عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ ifadesinde yer alan أَنَّ kelimesi, عَلِمَ fiilinden sonra geldiği halde

[828] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 64.
[829] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VI, s. 487.
[830] İbn ‘Atiyye, **el-Muharreru'l-Vecîz**, c. III, s. 367; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VII, s. 170.
[831] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Munâfikûn, 63, 1.
[832] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 187.

kendisinden sonra lâm olmadığından dolayı, hemzesi meksûr değil meftûh olmuştur. Dolayısıyla söz konusu âyette, إِنَّ'nin hemzesinin kesralı olmasının nedeni, bilmek anlamını içeren قَدَّرْنَا fiili değil, إِنَّ'den sonra gelen lâm harfidir.

Mübtedanın haberi gibi, إِنَّ ve benzerlerinin haberi de hem müfred, hem cümle hem de şebîh bi'lcümle olarak gelebilmektedir. el-Muderris, âyetleri irab ederken, buna değinmektedir. Örneğin o, إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ". *İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder,*"[833] âyetini nahiv açısından ele alırken, mübteda ile haberden oluşan أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ cümlesinin إِنَّ için haber olduğunu zikretmektedir.[834]

Müellif, قَالُوا يَا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ "*Konukları şöyle dedi: "Ey Lût! Biz Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla ulaşamayacaklar. Geceleyin bir vakitte aileni al götür. İçinizden kimse ardına bakmasın. Ancak karın müstesna. (Onu bırak.) Çünkü onların (kavminin) başına gelecek olan azap, onun başına da gelecektir. Onların azabla buluşma zamanı sabahtır. Sabah yakın değil midir?!*"[835] âyetini irab yönünden ele alırken, âyette geçen إِنَّهُ ifadesinde bulunan

[833] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 159.
[834] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 220.
[835] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 81.

zamîrin, zamîru'ş-şe'n, مَا أَصَابَهُمْ ifadesinin mübteda, مُصِيبُهَا ifadesinin de onun haberi, mübteda ile haberden oluşan cümle ise إِنَّ için haberdir demektedir.[836]

Ebû Hayyân, söz konusu âyette geçen mezkûr kısmın i'rabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "إِنَّهُ ifadesinde bulunan zamîr, zamîru'ş-şe'ndir. مُصِيبُهَا ifadesi mübteda, مَا أَصَابَهُمْ kısmı da haberdir. Kûfe Ekolüne mensûp dilcilere göre ise burada مُصِيبُهَا tek başına إِنَّ için haber, مَا أَصَابَهُمْ kısmı da onun fâilidir. Zira onlara göre zamîru'ş-şe'nin haberinin müfred olmsı câizdir. Ancak bu irab, Basra Ekolüne mensûp dilcilere göre câiz değildir. Nitekim bu ekole mensûp dilcilere göre, zamîru'ş-şe'nin haberi, hem cümle hem de bu cümlenin iki unsurunun da mezkûr olması gerekir. Dolayısıyla âyetteki bu irab vechi, Basra Ekolüne mensûp dilcilere göre câiz değildir."[837]

Birçok âyetin irabında olduğu gibi, söz konusu âyetin irabında da el-Muderris'in, Basra Ekolünün görüşüne uygun hareket ettiği görülmektedir.

es-Semîn el-Halebî'nin de belirttiği gibi bu âyetin en doğru irabı şöyledir: إِنَّهُ ifadesindeki zamîr, zamiru'ş-şe'ndir. مَا أَصَابَهُمْ ifadesi mübteda, مُصِيبُهَا ifadesi de onun mukaddem haberi, mübteda ve haberden oluşan bu cümle de إِنَّ için haberdir. Zira zamîru'ş-şe'nin haberi, hem cümle hem de o cümlenin iki unsurunun da mezkûr olması gerekir. Ayrıca el-Halebî, Ebû Hayyân'ın bu âyet için zikrettiği irabın, hem nahiv hem de anlam açısından gözden geçirilmesi gerektiğini söylemektedir. Zira Ebû Hayyân bu âyette, مُصِيبُهَا ifadesini mübteda, مَا أَصَابَهُمْ ifadesini de haber yapmaktadır. Ancak مَا أَصَابَهُمْ ifadesinde bulunan ism-i mevsûl, marife bir isim olduğu için onun mübteda olması gerekir. مُصِيبُهَا ifadesi de nekire olduğu için o da haber olmalıdır. Nitekim مُصِيبُهَا

[836] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 226.
[837] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VI, s. 191.

ifadesindeki izâfet manevî değil, lafzî bir izâfettir. Dolayısıyla burada nekire olan muzâf, izâfet nedeniyle marife bir isme dönüşmemiştir. Söz konusu âyet anlam yönünden de gözden geçirilmelidir. Zira bu ifadeden, Hz. Lût'un hanımının başına gelecek azabın, onun kavminin başına da gelecektir anlamı değil, bilakis onların başına gelen azabın, onun başına da gelecektir anlamı kast edilmektedir.[838]

el-Muderris, "..... قَالَ سَنُقَتِّلُ أَبْنَاءَهُمْ وَنَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ....."

Firavun, "Biz onların oğullarını öldüreceğiz, kadınlarını sağ bırakacağız. Biz onların üzerinde ezici bir güce sahibiz?" dedi."[839] âyetinde geçen وَإِنَّا فَوْقَهُمْ قَاهِرُونَ kısmını irab açısından ele alırken, bu kısımda yer alan فَوْقَ zarfının إِنَّ 'nin birinci haberi, قَاهِرُونَ de onun ikinci haberdir demektedir. Ona göre قَاهِرُونَ kelimesi إِنَّ 'nin haberi, فَوْقَ de قَاهِرُونَ kelimesine mutaallik bir zarf olabilir. Verilen önemden dolayı bu zarf, mutaallakından önce gelmiştir.[840]

3.2. MANSÛBÂT

Mansûbât sözcüğü, mansûb kelimesinin çoğulu olup nasb alâmetini alan isimler için kullanılan bir kavramdır.[841] Mansûbât konusu, nahiv ilminde, nahvin temel bölümleri arasında yer almaktadır. Bu bölüm, mef'ûl, hâl, müstesnâ, temyîz ve münâdâ gibi konuları kapsamaktadır.

3.2.1. Mef'ûl

Mansûbât'ın temel konularından biri olan mef'ûl, mef'ûlün mutlak, mef'ûlün bih, mef'ûlün lieclih, mef'ûlün fîh ve mef'ûlün meah olmak üzere, beş kısma ayrılmaktadır.[842] Mef'ûlün, söz konusu kısımlara ayrılması Basralıların görüşüne göredir. Zira Kûfelilere göere fiilin tek bir mef'ûlü bulmaktadır ki o da mef'ûlün bihtir. Onlara göre muf'ûlün diğer kısımlarının hiç biri mef'ûl değil, mef'ûlün bihe benzeyen

[838] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VI, s. 369.
[839] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 127.
[840] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 12.
[841] Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. I, s. 265.
[842] Bkz.: Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, c. III, s. 1351; İbn Mâlik, **Şerhu'l-Mekûdî**, thk. 'Abdulhamîd Hendâvî, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 2005, s. 112; İbnu'l-Hâcib Cemâluddîn b. 'Usman b. 'Amr b. Ebî Bekr el-Mısrî el-İsnevî el-Mâlikî, **el-Kâfiye fî İlmi'n-Nahv**, thk. Sâlih 'Abdulazîm eş-Şâir, Mektebetu'l-Âdâb, I. Baskı, Kâhire, 2010, s. 18-23.

isimlerdir.[843] el-Muderris'in bu konuda Basralıların görüşünü tercih ettiği görülmektedir. Nitekim o, eserinde Kur'ân âyetlerini irab ederken, söz konusu mef'ûl çeşitlerinden söz etmekte, onları farklı yönleriyle ele alıp incelemekte ve onlar hakkında geniş bilgiler vermektedir.[844]

3.2.1.1. Mef'ûlün mutlak

Mef'ûlün mutlak, fiilden sonra, fiilin manasını pekiştirmek, çeşidini bildirmek ve sayısını belirtmek için gelen ve o fiille aynı kökten olan veya aynı manaya gelen bir masdardır. Böylece mef'ûlün mutlak, te'kîdî, ne'vî ve adedî olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. el-Muderris, âyetleri irab ederken mef'ûlün mutlakı, bir çok yönden ele alıp incelemekte, onun nevilerinden ve geliş şekillerinden söz etmektedir. Örneğin o, كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ "*Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı,*"[845] âyetini irab ederken, âyette geçen حَقًّا kelimesinin, كُتِبَ ifadesinden anlaşılan حَقَّ fiilini pekiştirmek amacıyla gelen muekkid (pekiştirici) bir masdar olduğunu zikretmektedir.[846]

es-Semîn el-Halebî ise söz konusu âyette geçen حَقًّا kelimesinin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "حَقًّا kelimesinin nasbında, üç irab vechi bulunmaktadır. Birinci veche göre, حَقًّا kelimesi mahzûf bir masdar için sıfat olmaktadır. O mahzûf masdar ise كُتِب ile أَوْصى fiillerinden birinin masdarıdır. Buna göre, âyetin takdîri كَتْباً أو إيصاءً حقاً şeklindedir. İkinci vecihte, حَقًّا ifadesi, mezkûr fiillerinin mahzûf ve marife

[843] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 6.
[844] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 131-132, 134, 148, 162, 184, 236; c. II, s. 45, 52, 95, 135; c. III, s. 215, 258.
[845] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 180.
[846] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 236.

olan masdarları için hâl olmaktadır. Üçüncü vecihte ise حَقًّا sözcüğü, cümlenin anlamını pekiştirmek üzere mansûb olmuştur. Bu veche göre, onu nasbeden âmil, mahzûftur ve âyetin takdîri de حَقَّ ذلك حقاً şeklindedir. Müfessirlerden ez-Zemahşerî, İbn ‘Atiyye ve Ebû'l-Bekâ da bu son irab vechi zikretmetedirler."[847]

Müellif, كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ "*Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz*." [848] âyetini nahiv açısından tahlil ederken, âyette geçen فِتْنَةً kelimesinin إبتلاء anlamında olup kendisinden önceki نَبْلُو fiilini pekiştirmek amacıyla gelen bir masdar olduğunu beyân etmektedir.[849] Ebu'l-Bekâ, Ebû Hayyân ve Ebû Hafs Sirâcuddîn ise فِتْنَةً kelimesin irabı ile ilgili şşöyle demektedirler: "فِتْنَةً kelimesi, ya mef‘ûlün leh ya hâl veya نَبْلُوكُمْ ifadesindeki fiilin anlamında olup mansûb bir masdardır."[850]

Nahiv âlimlerine göre cümlede mef‘ûlu mutlakın âmilinin hazfine dair lafzî veya manevî bir karînenin bulunması durumunda onun hazfi bazen câiz bazen de vâcip olmaktadır.[851] el-Muderris de eserinin muhtelif yerlerinde mef‘ûlu mutlakın âmilinin hazfinden söz etmektedir. Örneğin o, إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ "*Sadakalar (zekatlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam'a ısındırılacak olanlarla (özgürlüğüne kavuşturulacak) köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir,*

[847] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 262.
[848] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enbiyâ, 21, 35.
[849] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 283.
[850] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ‘râbi'l-Kur'ân**, c. II, s. 918; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 428; Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî ‘Ulûmi'l-Kitâb**, c. XIII, s. 497.
[851] Bkz.: Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-‘Arap**, c. III, s. 1360; es-Suyûtî, **Hemu‘l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. II, s. 103-105.

hüküm ve hikmet sahibidir."[852] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen فَرِيضَةً kelimesinin, mahzûf bir fiil olan فُرِضَ için mef'ûlün mutlak olduğunu zikretmekte ve âyetin takdîrinin de فُرِضَ لَهُم الصَدَقاتُ فَرِيضةً مِنَ اللهِ şeklinde olduğunu ifade etmektedir.[853]

es-Semîn el-Halebî ise söz konusu âyette geçen فَرِيضَةً kelimesinin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "فَرِيضَةً kelimesi, mansûb okunması durumunda, onda iki irab vechi bulunur. Birincide, فَرِيضَةً kelimesi, masdardır. Bu kelime ikinci vecihte ise لِلْفُقَرَاءِ ifadesinde gizli olan zamîr için hâl olmaktadır. Bu ikinci irab vechi, Ebû'l-Bekâ ile el-Kirmânî (ö. 543/1149)'ye aittir. فَرِيضَةً kelimesi hâlın yerini alan nâib bir masdar da olabilir. Sîbeveyhi'den nakledilen görüşe göre ise burada فَرِيضَةً kelimesi, gizli olan فَرَضَ fiiliyle mansûbtur. Âyetin takdîri de فَرَضَ اللهُ ذالكَ فَرِيضةً şeklindedir."[854] Bu âyetin irabında, ez-Zeccâc'ın da Sîbeveyhi'nin görüşüne benzer bir irab vechi benimsediği görülmektedir.[855]

el-Muderris'in, bu âyetin i'rabında, dilcilerden Sîbeveyhi'nin görüşünü tercîh ettiği görülmektedir.

Müellif, تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَا "*(O) yüksek gökleri yaratanın katından peyderpey indirilmiştir.*"[856] âyetini nahiv açısından ele alırken, âyette geçen

[852] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tevbe, 9, 60.
[853] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s.118.
[854] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VI, s. 72.
[855] ez-Zeccâc, **Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, c. II, s. 457.
[856] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Ta Ha, 20, 4.

تَنْزِيلًا kelimesinin, mahzûf olan نُزِّل fiili için mef‘ûlün mutlak olduğunu belirtmekte, âyetin takdîri de نُزِّل تَنزيلاً şeklindedir demektedir.[857]

ez-Zemahşerî ise söz konusu âyette geçen تَنْزِيلًا kelimesinin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Bu kelimenin irabında beş vecih bulunmaktadır: Birinciye göre تَنْزِيلًا kelimesi, kendisinden önce geçen تَذْكِرَةً sözcüğü için bedeldir. İkinciye göre bu kelime, gizli olan نُزِّل fiili ile mansûbtur. Üçüncü veche göre ise bu kelime, kendisinden önce geçen أَنْزَلْنَا fiili ile mansûbtur. Dördüncü veche göre de övgü ifade etmek amacıyla mansûb olmuştur. Bu kelime beşinci veche göre ise mef‘ûlün bih olup kendisinden önce geçen يخشى fiili ile mansûb olmuştur."[858]

el-Muderris, وَحِفْظًا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ مَارِدٍ "*Onu itaatten çıkan her şeytandan koruduk.*"[859] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen حِفْظًا sözcüğünün, mahzûf olan حَفِظَ fiili için mef‘ûlün mutlak olduğunu zikretmekte, âyetin dakdîri de وحَفِظْنَاها حِفْظاً şeklindedir demektedir.[860] ez-Zemahşerî, bu âyette حِفْظًا kelimesini mef‘ûlün lieclih olarak irab etmektedir.[861] Ebû Hayyân, es-Semîn el-Halebî ve Ebû Hafs Sirâcuddîn ise burada حِفْظًا kelimesinin, mastar veya mef‘ûlün lieclih olarak mansûb olduğunu zikretmektedirler.[862]

---

[857] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 241.
[858] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. III, s. 51.
[859] **Kur'ân-ı Kerîm**, es-Sâffât, 37, 7.
[860] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 315.
[861] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 35.
[862] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IX, s. 91; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IX, s. 292; Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî ‘Ulûmi'l-Kitâb**, c. XVI, s. 277.

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ..... Müellif, "*(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah'ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı.....*" [863] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen كِتَابَ kelimesinin, te'kîd ifade eden bir masdar olup âyetin takdîrinin de كَتَبَ اللهُ عَلَيكُم تَحْرِيمَ هؤلاءِ كِتاباً şeklinde olduğunu zikretmektedir. Müellif, bunun ardından وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ ifadesinin de burada mukadder olan ve كِتَابَ sözcüğünü nasbeden كَتَبَ fiiline ma'tûf olduğunu beyân etmektedir.[864]

el-Muderris'e göre, anlamları aynı olmak kaydıyla mef'ûlün mutlak ile onu nasbeden âmilin lafızları farklı olabilir. Nitekim o, بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ "*Şüphesiz o (tehdit edildikleri azap) onlara ansızın gelecek de kendilerini şaşkınlıktan dondurup bırakacak. Artık ne onu geri çevirmeye güçleri yetecek, ne de kendilerine mühlet verilece,.*"[865] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen بَغْتَةً kelimesinin, تَأْتِيهِمْ ifadesi için mef'ûlün mutlak veya hâlın yerine nâib olarak gelen bir mastar olduğunu zikretmektedir." [866] el-Halebî ile Ebû Hafs Sirâcuddîn, bu âyette بَغْتَةً kelimesini hâl olarak irab etmektedir.[867] Ebu'l-Bekâ ise بَغْتَةً sözcüğünün hâlın yerine geçen bir mastar olduğunu söylemektedir.[868] Görüldüğü gibi el-Muderris'in, söz konusu

[863] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 24.
[864] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 256.
[865] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enbiyâ, 21, 40.
[866] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 284.
[867] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VIII, s. 159; Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb**, c. XIII, s. 503
[868] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. II, s. 918;

âyette بَغْتَةً sözcüğüne verdiği irabın Ebu'l-Bekâ'nın zikrettiği irab vechine benzemektedir.

Mef‘ûlün mutlak ile onu nasbeden âmilin lafızlarının aynı olması şartı konusunda âlimler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Sîbevehi'ye göre mef‘ûlün mutlak ile onu nasbeden âmilinin lafızları aynı olmalıdır. Bu nedenle o, herhangi bir cümlede yer alan mansûb bir masdarı, kendisinden önce geçen ve lafzı onun lafzından farklı olan fiille değil, bu fiilin kendisine delâlet ettiği ve lafızda masdar ile aynı olan mahzûf bir fiille nasbetmektedir. Ancak Cumhûr'a göre böyle bir şart söz konusu değildir. Nitekim onlar, fiilden sonra gelen mansûb masdarı, o fiille aynı anlamda olmak kaydıyla, lafızların aynı olup olmamasına bakılmaksızın kendisinden önce geçen söz konusu fiille nasb etmektedirler.[869]

el-Muderris'in, birçok konuda olduğu gibi bu konuda da Cumhûr'ün görüşünü benimsediği görülmektedir. Nitekim el-Muderris, yukarıda zikrettiğimiz âyetlerde, بَغْتَةً kelimesinin تَأْتِيهِمْ ifadesine, فِتْنَةً sözcüğünün de نَبْلُو fiiline mef‘ûlün mutlak olduğunu belirtmektedir.

Konuyla ilgili Cumhûr'ün görüşünün daha doğru olduğu düşünülmektedir. Zira Arab dilinde جَلَسْتُ قُعُوداً و قُمْتُ وُقُوفاً gibi çok sayıda örnek bulunmaktadır. Nitekim şâir de ..... تَأَلَّى إبنُ أَوْسٍ حَلْفَةً (Evs'in oğlu öyle bir yemin ettiki) beytinde, تَأَلَى fiilinin anlamında olan حَلْفَةً kelimesini, bu fiile nasb edip ona mef‘ûlün mutlak yapmıştır. Bu konuda Cumhûr'a muhâlefet edenlerin, bu tür örneklerle ilgili te'vîl ve yorumları da zahire muhâlif olan te'vîllerden ve zorlamalardan öteye gitmemektedir.

3.2.1.2. Mef‘ûlün bih

Mef'ûlün bih, fâ‘ilin fiilinden etkilenen mansûb bir isimdir. Mef‘ûlün bih, sarîh ve gayr-ı sarîh olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. el-Muderris, eserinde âyetleri irab

[869] İbn Ya‘îş, **Şerhu'l-Mufassal**, c. I, s. 276-277.

ederken, mef‘ûlün bihe de değinmekte ve onu bir çok yönden ele alıp incelemektedir.[870] Örneğin o, وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَى أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ "*Hani, biz Mûsâ ile kırk gece için sözleşmiştik. Sizler ise onun ardından (kendinize) zulmederek bir buzağıyı tanrı edinmiştiniz.*"[871] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen أَرْبَعِينَ kelimesinin mef'ûlün bih olduğunu belirtmekte ve ondan önce bir mudâfın mukadder olup âyetin takdîrinin de تَفَرُّغَ أَرْبعينَ لَيْلَةً فِي الطُّور şeklinde olduğunu zikretmektedir. el-Muderris, bunun ardından, âyette geçen اتَّخَذْتُمُ fiilinin ikinci mef‘ûlü olan إلهًا kelimesinin, العِجْلَ sözcüğüyle birlikte zikredilmesi uygun düşmediğinden dolayı, burada hazfedildiğini ifade etmekte ve âyetin takdîrinin de ثُمَّ اتَّخَذْتُم العِجْلَ إلهًا şeklinde olduğunu zikrtetmektedir.[872] Ebu'l-Hasan el-Ahfeş (ö. 215/830), Ebû Hafs Sirâcuddîn ve el-Halebî, bu âyette مُوسَى sözcüğünün وَاعَدْنَا 'nın birinci mef‘ûlü, أَرْبعينَ kelimesinin onun ikinci mef‘ûlü ve أَرْبعينَ 'den önce تَمَامَ sözcüğünün gizli olduğunu söylemektedirler.[873]

Mef‘ûlün bih, fadle (Cümleden çıkarılabilen kelime) olduğu için hazfi câizdir. Anacak mef‘ûlün bih nâibu'l-fâil, taaccup fiili ile mansûb, soruya cevap, mahsûr (sınırlandırılan kelime) ve ‘âmili mahzûf olan bir mef‘ûl olduğunda onun hazfi câiz değildir.[874]

el-Muderris de eserinde âyetleri irab ederken mef‘ûlün bihin hazfine değinmekte ve onun hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ

[870] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 131-132, 225, 267; c. II, s. 226, 253; c. III, s. 153.
[871] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 51.
[872] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 131-134.
[873] Ebû'l-Hasan el-Belhî summe el-Mısrî el-Ma‘rûf bi'l-Ahfeşi'l-Evsat, **Ma‘âni'l-Kur'ân**, thk. Huda Mahmûd el-Karra‘a, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1990, c. I, s. 99; Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî ‘Ulûmi'l-Kitâb**, c. II, s. 68; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. I, s. 353.
[874] Ebû Hayyân, **et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl**, thk. Hasan Handâvî, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, c. VII, s. 54; es-Suyûtî, **Hemu‘l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. II, s. 11-12.

عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ " *Eğer çocuklarınızı (bir süt anneye) emzirtmek isterseniz örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir*,"[875] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا المراضِعَ أَوْلَادَكُمْ cümlesinin وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ te'vilinde olduğunu zikretmekte ve birinci mef'ûl konumunda olan المراضِعَ kelimesine ihtiyâç olmadığından dolayı burada hazfedildiğini ifade etmektedir.[876] Daha önceki âyette geçen ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ ifadesinde mef'ûlün bih konumunda olan إلها kelimesinin hazfi de burada örnek gösterilebilir.

Aslolan mef'ûlün bihin fiil ve fâilden sonra gelmesidir. Ancak onun fiil ve fâilden önce gelmesi bazı durumlarda câiz, bazı durumlarda ise vâcip olmaktadır.[877] Müellif'in, âyetlerin irabı esnasında bu konuya da değindiğini görmekteyiz. Nitekim o, "...كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ.... ***Kitab'ı) bilmeyenler de tıpkı bunların dedikleri gibi demişti....*** "...كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ ....."[878] ***...Bunlardan öncekiler de tıpkı böyle, bunların dedikleri gibi demişti. Onların kalpleri (anlayışları) birbirine benziyor...***"[879] âyetlerini tefsîr ederken, âyetlerde geçen كَذَلِكَ ifadesinin, kendisinden sonra gelen قَالَ fiili için mef'ûlün bih olduğunu zikretmekte ve onun bu âyetlerde قَالَ fiilinden önce gelişini de kendisine verilen ihtimâmdan dolayı olduğunu belirtmektedir.[880]

---

[875] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 233.
[876] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 45.
[877] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 8.
[878] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 113.
[879] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 118.
[880] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 178-184.

Ebû Hayyân, Ebû Hafs Sirâcuddîn ve es-Semîn el-Halebî ise söz konusu âyetlerde geçen كَذَٰلِكَ ifadesi için farklı bir irab vechi zikretmektedirler. Nitekim onlar, كَذَٰلِكَ ifadesinin başında bulunan kâf'ın, mahzûf bir mastara sıfat veya mukadder ve marife olan bir mastara hâl olmak üzere mansûb olduğunu zikretmektedirler. Onlar, ayrıca bu irab vechinin Sîbevehi'ye nisbet edildiğini de belirtmektedirler. Onlara göre, bu irabın dışında, كَذَٰلِكَ ifadesinin başında bulunan kâf'ın, ref‘ mahallinde mübtedâ, ondan sonra gelen cümlenin de onun için haber olması câizdir.[881]

Dilciler, mef‘ûlün bihi nasbeden âmil konusunda ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr'a göre mef‘ûlün bihi nasbeden âmil, fâilin âmili olan fiil veya şebihu'l-fiildir. Kûfelilerden Hişâm (ö. 209/825)'a göre onu nasbeden âmil fâildir. Ferrâ'ya göre fiil ve fâil birlikte onu mansûb etmişlerdir. Halef el-Ahmer (ö. 180/796)'e göre ise mef‘ûlüyet analamı yani manevî âmil onu mansûb etmiştir.[882] Mef‘ûlün bihi nasbeden âmil de mezkûr olarak gelebildiği gibi mukadder olarak da gelebilmektedir.

el-Muderris'in, pek çok konudu oduğu gibi bu konuda da Cumhûr'ün görüşünü tercih ettiği görülmektedir. Nitekim o, وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ "*Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz,*"[883] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَالْأَنْعَامَ kelimesinin, burada mukadder olan خَلَقَ fiili ile mansûb olduğunu belirtmekte ve bu خَلَقَ 'nin de وَالْأَنْعَامَ 'den sonra gelen خَلَقَهَا ifadesinden anlaşıldığını zikretmektedir.[884]

---

[881] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 566; Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî ‘Ulûmi'l-Kitâb**, c. II, s. 403; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 75-76.

[882] Nâziru'l-Ceyş Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibuddîn el-Halebî, **Temhîdu'l-Kavâ‘id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid**, thk. ‘Alî Muhammed Fâhir, Dâru's-Selâm, Kahire, 1428, c. IV, s. 1732-1733; es-Suyûtî, **Hemu‘l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. II, s. 7- 8.

[883] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl, 16, 5.

[884] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 73.

el-Muderris, ...وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا

"**.....** *ve yetimlere adil davranmanıza dair, size okunmakta olan âyetler de bunu açıklıyor. Ne hayır yaparsanız şüphesiz Allah onu bilir,*"[885] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَأَنْ تَقُومُوا ifadesinin, kendisinden önce geçen يَتَامَى النِّسَاءِ kısmına ma'tûf olduğunu veya burada mukadder olan يُبَيِّنُ fiili için mef'ûl olup âyetin takdîrinin de يُبَيِّنُ لكم أنْ تَقُومُوا şeklinde olduğunu zikretmektedir.[886]

Mef'ûlün bihi nasbeden âmil konusunda, Cumhûr'ün görüşünün daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira âmilin mef'ûlü gerektiren anlama hâiz olması gerekir. Fiil de söz konusu anlama hâiz olan bir âmildir. Dolayısıyla mef'ûlün bihi nasbeden âmil, fiil veya onun anlamını taşıyan isimlerdir.

Mef'ûlün bih sarîh ve gayr-ı sarîh olmak üzere iki kısma ayırlmaktadır. Gayr-ı sarîh mef'ûlün bih, cer harfi ile mecrûr isimden oluşmakatdır el-Muderris de âyetleri irab ederken, cer harfi ile mecrûr isimi, mef'ûlün bih gayr-ı sarîh olarak irab etmektedir. Nitekim o, فَإِنْ عُثِرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِثْمًا فَآخَرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ....." *(Eğer sonradan) o iki kişinin günaha girdikleri (yalan söyledikleri) anlaşılırsa, o zaman, bu şahitlerin zarar verdiği kimselerden öncelikli olan başka iki adam, onların yerine geçer.....* "[887] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen اسْتَحَقَّ kelimesinin mazî malûm bir fiil, الْأَوْلَيَانِ kelimesinin de onun fâili, cer harfi ile mecrûr isimden oluşan عَلَيْهِمُ ifadesinin ise mef'ûlün bih gayr-ı sarîh olduğunu zikretmektedir.[888]

ez-Zeccâc, söz konusu âyetin irabı ile ilgli şu ifadelere yer vermektedir: "Bu âyet, Kur'ânda irabı en zor olan âyetlerden biridir. Basra Ekolüne mensûp âlimlerin

[885] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 127.
[886] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 44.
[887] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 107.
[888] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s.153.

kâhir ekseriyetine göre, bu âyette geçen الْأَوْلَيَانِ kelimesi, يَقُومَانِ fiiline bitişen zamîr için bedeldir. Bu ekole mensûp bazı âlimler, bu âyette geçen عَلَيْهِم ifadesinde bulunan على harfinin في anlamında olduğunu söylerken, bazıları ise onun مِن anlamında olduğunu ifede etmektedirler. Zayıf bir görüşe göre ise bu âyette الْأَوْلَيَانِ kelimesi, اسْتَحَقَّ fiiliyle merfudur." ez-Zeccâc, söz konusu âyetin irabı ile ilgili dilcilerin görüşlerine değindikten sonra onlar arasından tercîh ettiği görüşü belirtmek üzere sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir: "Bu âyette الْأَوْلَيَانِ kelimesinin bedel olduğunu söyleyenlerin görüşü daha isâbetlidir."[889]

3.2.1.3. Mef‘ûlün leh

Mef‘ûlün leh, diğer bir ifadeyle mef‘ûlün lieclih, fiilin nedenini bildiren mansûb bir isimdir. el-Muderris, âyetleri irab ederken, mef‘ûlün mutlak ile mef‘ûlün bihe değindiği gibi mef‘ûlün lieclihe de değinmekte, onun kısımlarını zikretmekte ve irabı hakkıda bilgi vermektedir.[890]

Bazı gramer eserlerinde mef‘ûlün leh, el-husûlî ile et-tahsîlî olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. قَعَدْتُ عَنِ الحَرْب جُبْناً (Korkudan dolayı savaştan vaz geçtim) örneğinde olduğu gibi eğer, mef‘ûlün lehün ortaya çıkışı kendisinden önceki fiile dayanmıyorsa ona mef‘ûlün leh el-husûlî şayet onun ortaya çıkışı ضَرَبْتُهُ تَأْدِيباً لَهُ (Terbiye için onu dövdüm) örneğinde olduğu gibi kendisinden önceki fiile dayanıyorsa ona da mef‘ûlün leh et-tahsîlî denmektedir."[891]

el-Muderris'in de eserinde mef‘ûlün leh için söz konusu tabiri kullandığı görülmektedir. Nitekim el-Muderris, بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ" *Allah'ın*

[889] ez-Zeccâc, **Ma‘âni'l-Kur'ân ve İ‘râbuh**, c. II, s. 216-217.
[890] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 162, 176; c. II, s. 99, 276; c. III, s. 47, 104; c. V, s. 14-15.
[891] Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. I, s. 360-361.

lütfunu kullarının içinden dilediği kimseye ulaştırmasını çekememeleri yüzünden onun indirdiğini inkar etmede Karşılığında nefislerini sattıkları şey ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır,"[892] âyetini irab ederken, âyette geçen بَغْيًا kelimesinin, kendisinden önce geçen اشْتَرَوْا fiilinin nedenini belirten mef'ûlün leh el-husûlî olduğunu zikretmektedir.[893] Ancak Ebû Hayyân ile es-Semîn el-Halebî, bu kelimenin اشْتَرَوْا ifadesi için değil, يَكْفُرُوا fiili için mef'ûlün leh olduğunu ifade etmektedirler.[894]

el-Muderris, وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ.... "*Kitap ehlinden bir çoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler....* "[895] âyetini irab ederken, âyette yer alan حَسَدًا kelimesinin, kendisinden önce geçen وَدَّ fiilinin nedenini bildiren mef'ûlün leh el-husûlî olduğunu zikretmektedir.[896]

Cumhûr'a göre mef'ûlü lehün, neden belirten bir mastar olması gerekir. Yûnus (ö. 182/798) ise onun mastar olmasının şart olmadığını öne sürmüştür.[897] el-Muderris'in, bu konuda Cumhûr'un görüşü tercih ettiği görülmektedir. Nitekim o, وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطَرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ "*Şımarıp böbürlenmek, insanlara gösteriş yapmak ve (halkı) Allah yolundan alıkoymak için yurtlarından çıkanlar (Mekke müşrikleri) gibi olmayın. Allah onların yaptıklarını kuşatıcıdır*."[898] âyetini irab ederken, âyette geçen ve sarîh masdar olan بَطَرًا ile رِئَاءَ kelimelerinin, mef'ûlün leh veya hâl olarak mansûb olduğunu zikretmektedir. el-

[892] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 90.
[893] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 162.
[894] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 490; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. I, s. 510.
[895] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 109.
[896] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 176.
[897] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, c. III, s. 1383; es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 130.
[898] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enfâl, 8, 47.

Muderris, bunun ardından âyette geçen وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ifadesinin ise cümle olduğundan dolayı mef'ûlün leh olamayacağını, ancak hâl olabileceğini belirtmektedir.[899]

el-Muderris, ... وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ أَنْ تَبْتَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ "***....Bunların dışında kalanlar ise iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helal kılındı....*** "[900] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَنْ تَبْتَغُوا ifadesinin, müevvel masdar olup أُحِلّ fiili için mef'ûlün leh olduğunu zikretmektedir.[901] Ancak Burhânuddîn el-Kirmânî (ö. 500/1106), أَنْ تَبْتَغُوا ifadesinin, وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ cümlesinde geçen مَا için bedel olduğunu ifade etmektedir.[902] Ebû Hayyân da أَنْ تَبْتَغُوا ifadesinin وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ cümlesinde geçen مَا için bedelu'l-iştimâl olduğunu zikrettikten sonra şöyle demektedir: "Bu âyette, أَنْ تَبْتَغُوا 'nun mef'ûlün leh olarak irab edilmesi câiz değildir. Zira onun mef'ûlün leh olabilmesi için onunla onu nasbeden âmilinin fâilleri aynı olmalıdır. Oysa burada, أَنْ تَبْتَغُوا 'nun fâili muhatab zamîri iken, أُحِلَّ fiilinin fâili ise Allâh'tır. Dolayısıyla burada أَنْ تَبْتَغُوا ifadesinin mef'ûlün leh olması câiz değildir.[903]

Ebû Hayyân'ın da tercîh ettiği gibi söz konusu âyette أَنْ تَبْتَغُوا 'nun, وَأُحِلَّ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكُمْ cümlesinde geçen مَا için bedel olmasının daha doğru olduğu düşünülmektedir. Çünkü onun burada bedel olması, âyetin anlamına uygun olduğu gibi nahiv kurallarına da ters düşmemektedir.

---

[899] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 79.
[900] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 24,
[901] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 257.
[902] Ebû'l-Kâsım Burhânuddîn el-Kirmânî, **Garâibu't-Tefsîr ve 'Acâibi't-Te'vîl**, Dâru's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, trh. yok, c. I, s. 290.
[903] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 587-588.

el-Muderris, ...فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا "..... *Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır*."[904] âyetini nahiv açısından ele alırken, âyette geçen فَلَا تَتَّبِعُوا أَنْ تَعْدِلُوا ifadesinin, müevvel bir masdar olup فَلَا تَتَّبِعُوا fiili için mef'ûlün leh olduğunu beyân etmektedir.[905] el-Halebî ise bu âyette أَنْ تَعْدِلُوا 'nun irabında üç vecih olduğnu zikretmektedir. Birincisi: أَنْ تَعْدِلُوا ifadesi mef'ûlün leh olup ondan önce bir muzaf mukadderdir. Bu veche göre âyetin takdîri ise فلا تَتَّبِعوا الهوى محبةَ أَنْ تَعْدِلوا şeklindedir. İkincisi: أَنْ تَعْدِلُوا'den önce fâ ile nâfiye lâsı mahzûf olup ve âyetin takdîri فلا تَتَّبعوا الهوى في ألاَّ تَعْدِلوا 'dır. Üçüncüncüsüne göre ise أَنْ تَعْدِلُوا'den önce ta'lil lâmı mahzuf olup ve âyetin takdîri de فلا تتبعوا الهوى لأنْ تَعْدِلوا şeklindedir.[906]

el-Muderris, eserinde mef'ûlün leh hakkında bilgi verirken, onun mansûb olabilmesi için gerekli olan şartlardan söz etmekte ve o şartlarla ilgili nahivcilerin görüşlerine de yer vermektedir. Örneğin o, هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ "*O, korku ve ümit vermek için size şimşeği gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir*."[907] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen خَوْفًا ile طَمَعًاifadelerinin irabı ile ilgili şu açıklamaya yer vermektedir: "Bu âyette, خَوْفًا kelimesini إخَافَةً sözcüğüyle, طَمَعًا sözcüğünü de إطماعاً ifadesiyle te'vîl etmemizin nedeni, mef'ûlün lieclihin mansûb olabilmesi için gerekli olan şartların yerine

[904] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 135,
[905] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, III, 47.
[906] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 96-97; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IV, s. 117-118.
[907] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Rad, 13, 12.

getirilmesini sağlamak içindir. Zira nasb şartlarından biri, onunla onu nasb eden âmilin fâillerinin aynı olmasıdır. Burada yaptığımız te'vîlle, mef'ûlün lieclih ile âmilinin fâili aynı olmaktadır." el-Muderris, mef'ûlün lieclihin mansûb olabilmesinin bazı şartları hakkında bu bilgileri verdikten sonra konuyla ilgili nahivcilerin görüşlerine yer verip sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir: "Bu konuyla alakalı olarak *Şerhu'l-Kâfiye*'de şu bilgiler yer almaktadır: Bazı nahivcilere göre, mef'ûlün lieclihin mansûb olabilmesi için onunla onu nasb eden âmilinin fâillerinin aynı olması şart değildir. Onlar, benimsedikleri bu görüşü Sîbeveyhi'ye nisbet etmektedirler. Bu görüşü tercîh eden dilciler, görüşlerini teyid etmek amacıyla söz konusu âyetin de aralarında bulunduğu bazı âyet ve rivâyetlerle istidlâl etmektedirler."[908] es-Suyûtî, konuyla ilgili şöyle demektedir: "el-Alem ve muteeğğirûn (Son kuşak) âlimler, mef'ûlü lehün mansûb olabilmesi için onun, fâilnde âmiliyle ortak olmasını şart kılmışlardır. Sîbeveyhi ile mutakaddimûn (İlk kuşak) âlimler bunu şart koşmamışlardır.[909] el-Muderris'in bu konuda mutakaddimûn âlimlerin görüşü benimsediğ görülmektedir.

3.2.1.4. Mef'ûlün meah

Mef'ûlün çeşitlerinden biri de mef'ûlün meah'tır. Mef'ûlün meah, vâvu'l-maiyyeden sonra gelen ve birlikteliği ifade eden mansûb bir isimdir. Bu mef'ûlü diğer mef'ûllerden ayıran en önemli özellik ise onun vâvu'l-maiyyeden sonra gelmesidir. el-Muderris, âyetleri i'râb ederken, diğer mef'ûl çeşitlerine değindiği gibi bu mef'ûl türüne de nadiren de olsa değinmektedir. Örneğin o, يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ [910] âyetini tefsîr ederken, onu irab yönünden geniş bir şekilde ele alıp incelemekte ve âyette yer alan مَن kelimesi için birkaç irab vechi zikrettikten sonra onun burada mef'ûlün meah da olabileceğini ifade etmektedir.[911] Ancak Ebû Hayyân'a göre bu âyette مَن sözcüğünün mef'ûlün meah olmazı câiz değildir.[912]

[908] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 14-15.
[909] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 131-132.
[910] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Enfâl, 8, 64.
[911] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 83-84.
[912] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. V, s. 348-349.

3.2.1.5. Mef‘ûlün fîh

Mef‘ûlün fîh, fiilin işlendiği zaman ve mekânı bildiren mansûb bir isimdir. el-Muderris, eserinde âyetleri irab ederken, diğer mef‘ûllere değindiği gibi mef‘ûlün fîhe de değinmekte ve onunla ilgili bilgi vermektedir. Ancak el-Muderris, eserinde genel olarak bu mef‘ûl türü için mef‘ûlün fîh ifadesi yerine zarf zaman ve zarf mekân ifadelerini kullanmaktadır. Örneğin el-Muderris, وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ "*(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.*"[913] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen طَرَفَيِ sözcüğünün, zaman zarfı olup kendisinden önce geçen أَقِمْ kelimesiyle mansûb olduğunu zikretmektedir.[914] Ebû Hayyân ile el-Halebî, bu âyette طَرَفَيِ kelimesinin irabı ile ilgili şöyle demişlerdir: "طَرَف sözcüğü, أتيته أولَ النهار وآخرَه ونصفَ الليل örneğinde olduğu gibi zarf olmayan bir kelime olduğu halde zarfa muzaf olduğundan dolayı onun irabını almıştır.[915]

el-Muderris, يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا..... "*Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı günde kişi, kötülükleri ile kendi arasında uzak bir mesafe bulunmasını ister. Yine Allah sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır.*....."[916] âyetini nahiv açısından tahlîl ederken, âyette geçen يَوْمَ kelimesinin, kendisinden sonra gelen تَوَدُّ fiiliyle mansûb bir zarf olduğunu ifade etmektedir.[917] Fakat ez-Zeccâc, bu âyette يَوْمَ

[913] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd ,11, 114.
[914] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 237.
[915] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VI, s. 420.
[916] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 30.
[917] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 123.

sözcüğünün, kendisinde sonra gelen تَوَدُّ kelimesiyle değil, daha önceki âyetlerde geçen يُحَذِّرُكُمُ fiiliyle veya وإلى اللَّهِ الْمَصِيْر ifadesiyle mansûb bir zarf olduğunu zikretmektedir.[918] ez-Zemahşerî'ye göre, يَوْمَ kelimesi burada تَوَدُّ fiiliyle mansûbtur. Ancak ez-Zemahşerî, onun burada mukadder olan أُذْكُرْ gibi bir fiille mansûb olmasının da câiz olduğunu zikretmektedir.[919] Ebû Hayyân ise يَوْمَ sözcüğünün irabı ile ilgili yukarıda isimleri geçen âlimlerin görüşlerine değindikten sonra, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "يَوْمَ sözcüğü ile وَيُحَذِّرُكُمُ fiilinin arasına giren uzun fasıladan dolayı, onun وَيُحَذِّرُكُمُ fiiliyle mansûb olması zayıftır. Masdar ile ma'mûlu arasına fasılanın girmesi söz konusu olacağı için يَوْمَ sözcüğünün, mastar olan الْمَصِيْر kelimesiyle mansûb olması da zayıftır. Bu zarfın, mukadder bir fiile mansûb olması ise olması gereken hale muhâlif bir durumdur. Nitekim kelâmda asıl olan, sözcüklerin mezkûr olmasıdır." Ebû Hayyân, söz konusu zarfın irabıyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra ez-Zemahşerî'nin burada bu zarfın irabıyla ilgili benimsediği irab vechinin tercîhe şayan olduğunu zikretmekte ve onun nedenini de şu ifadelerle açıklamaktadır: "Burada يَوْمَ kelimesinin, تَوَدُّ fiiliyle mansûb olması durumunda, onun irabı ile ilgili diğer görüşlerin zayıf düşmesine neden olan her hangi bir durum söz konusu olmamaktadır."[920]

Ebû Hayyân'ın zikrettiği nedenler ve delil olarak gösterdiği hususlardan hareketle el-Muderris'in bu âyetin irabı ile ilgili benimsediği görüşün daha uygun olduğu görülmektedir.

el-Muderris, "وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır.*

[918] ez-Zeccâc, **Ma'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, c. I, s. 397.
[919] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 352.
[920] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 97.

Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir,"[921] âyetini nahiv açısından tahlîl ederken, âyette geçen فَأَيْنَمَا ifadesinin, sürekli zarf olarak gelen bir mekân zarfı olduğunu beyân etmektedir.[922] el-Muderris, ... وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ..... "**.....***(Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) hep o yöne dönün.…,* "[923] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen شَطْرَ kelimesinin, فَوَلُّوا ifadesiyle mansûb bir mekân zarfı olduğunu zikretmektedir.[924] el-Halebî, bu âyette شَطْرَ sözcüğünün فَوَلُّو fiili için ikinci mef'ûl veya zarftır dedikten sonra onun mef'ûl olarak irab edelimesinin daha zahir olduğunu söylemektedir.[925]

el-Muderris, ... وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ "*Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.*.....[926] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen حَوْلَيْنِ kelimesinin, يُرْضِعْنَ fiiliyle mansûb bir zarf olduğunu beyân etmektedir.[927]

3.2.2. Hâl

Mansûbâtın temel konularından biri de hâldır. Hâl, müfred, cümle ve şibh-i cümle olmak üzere üç şekilde gelmektedir.[928] el-Muderris, eserinde Kur'ân âyetlerini irab ederken, hâlin çeşitlerine değinmekte, onu birçok yönden ele alıp incelemekte ve hakkında detaylı bilgiler vermektedir.

---

[921] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 115.
[922] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 181.
[923] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 144.
[924] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 210.
[925] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 161-162.
[926] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 233.
[927] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 44.
[928] Bkz.: Şeyh Zâde Muhammed b. Mustafâ el-Kûcevî, **Şerhu Kavâ'idi'l-İ'râb**, thk. İsmâ'îl İsmâ'îl Muruvve, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, s. 22, 72; 'Abbâs Hasan, **en-Nahvu'l-Vâfî**, Daru'l-Ma'ârif, yer, yok. trh. yok, c. II, s. 392.

3.2.2.1. Hâlin Geliş Şekilleri

Hâl müştak (türemiş) isim, câmid (türememiş) isim, masdar, cümle ve şibh-i cümle gibi şekillerde gelmektedir. el-Muderris de âyetleri irab ederken hâlin söz konusu geliş şekillerine değinmektedir. Örneğin o, مُنِيبِينَ إِلَيْهِ وَاتَّقُوهُ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُشْرِكِينَ "*Allah'a yönelmiş kimseler olarak yüzünüzü hak dine çevirin, O'na karşı gelmekten sakının, namazı dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın*,"[929] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette yer alan ve muştak bir kelime olan مُنِيبِينَ sözcüğünün, önceki âyette geçen فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا (Allah'ın insanları üzerine yarattığı fıtrat) kısmında yer alan النَّاسَ kelimesi için hâl olduğunu ifade etmektedir.[930]

el-Muderris,……وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَاةِ "*O peygamberlerin izleri üzere Meryemoğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik.……*," [931] âyetini irab ederken, gerçekleri doğrulamak peygamberlerin husûsiyatlarından olduğu için bu âyette muştak bir isim olan مُصَدِّقًا kelimesinin kendisinden önce geçen عِيسَى lafzı için müekkid bir hâl olduğunu zikretmektedir.[932]

Nahiv âlimleri, mastar veya câmid isim olan hâlin irabında ihtilâf etmişlerdir. Sîbeveyhi ve Basralıların kâhir ekseriyetine göre söz konusu mastar ve câmid isim müştak tevilinde olup hâldır. Basralı bazı nahivciler, onların hâl değil mastar olduğunu söylemişlerdir. Kûfelilere göre söz konusu mastar ve câmid isim, daha önce geçen fiiller için mef'ûlun mutlak nevidirler. el-Ahfeş ile el-Muberrid, ise söz konusu mastar ve câmid isim, kendi lafızlarından gizli olan fiiller için mef'ûlün mutlak ve o gizli fiillerin ise hâl olduğunu söylemişlerdir.[933]

---

[929] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Rûm, 30, 31.
[930] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 204.
[931] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 46.
[932] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 109.
[933] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 298-299.

el-Muderris'in, bu konuda Sîbeveyhi ile Basralıların gürüşünü tercih ettiği görülmektedir. Zira müellif, âyetlerde geçen câmid isim ile mastarları hâl olarak irab ederken, onları müştak isimlerle tevil etmektedir. Örneğin o, إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ "*Şüphesiz bu (İslâm), tek bir din olarak sizin dininizdir. Ben de Rabbinizim. Öyle ise bana ibadet ediniz*,"[934] âyetinde geçen أُمَّةً kelimesini irab ederken, onun مُعْتَقِداً tevilinde bir hâl olduğunu ifade etmektedir.[935]

Müellif, تَنْزِيلًا مِمَّنْ خَلَقَ الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَا " *(O) yüksek gökleri yaratanın katından peyderpey indirilmiştir.*"[936] âyetini nahiv açısından ele alırken, âyette geçen تَنْزِيلًا kelimesinin irabıyla ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "تَنْزِيلًا sözcüğü, burada mahzûf bir fiil olan نَزَّلَ kelimesi için mef'ûlün mutlaktır. Bu sözcük bir ism-i mef'ûl olan مُنَزَّلاً te'vîlinde olup الْقُرْآنَ sözcüğü için hâl de olabilir.[937] Müfessir, وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ "*Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır*."[938] âyetinde geçen, خَوْفًا sözcüğünün خَائِفِين tevilinde, طَمَعًا kelimesinin de طَامِعِينَ tevilinde olup تُفْسِدُوا ifadesindeki fâil için hâl olduğunu ifade etmektedir.[939]

Hâl müştak, mastar ve câmid isim olarak gelebildiği gibi cümle olarak da gelebilmektedir. el-Muderris de eserinde hâlin içinde geçtiği âyetleri izah ederken, hâl olarak gelmiş cümlelere de değinmektedir. Örneğin o, وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَاجَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ

[934] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enbiyâ, 21, 92.
[935] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 297.
[936] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tâ Hâ, 20, 4.
[937] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 241.
[938] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-A'râf, 7, 56.
[939] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 259.

وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ "*Rabbimizin, bizi salihler topluluğuyla beraber (cennete) koymasını umarken, Allah'a ve bize gelen gerçeğe ne diye inanmayalım?*"[940] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette yer alan وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ fiil cümlesinin, kendisinden önce geçen لَنَا ifadesindeki zamîr için hâl olduğunu zikretmektedir.[941]

el-Muderris, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ "*İnsanlardan öylesi de vardır ki dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır,*"[942] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ isim cümlesinin, kendisinden önce geçen يُشْهِدُ fiilinde gizli olan zamir için hâl olduğunu beyân etmektedir.[943] Müellif, وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَنِينَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ "*Bir de cinleri Allah'a bir takım ortaklar yaptılar. Oysa onları o yarattı. Bilgisizce Allah'a oğullar ve kızlar da uydurdular. O, onların niteledikleri şeylerden uzaktır, yücedir,*"[944] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen خَلَقَهُمْ ifadesini başında mukadder olan قَد kelimesiyle birlikte, جَعَلُوا fiilinin fâili için hâl yapmaktadır.[945]

Hâl müştak, mastar, câmid isim ve cümle olarak gelebildiği gibi şibh-i cümle yani zarf ve câr ile mecrûr olarak da gelebilmektedir.[946] Müellif de âyetleri irab ederken,

---

[940] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 84.
[941] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 138.
[942] **Kur'ân-ı Kerîm**, Bakara, 2, 204.
[943] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 266.
[944] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-En'âm, 6, 100.
[945] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s.210.
[946] Bkz.: el-Ezherî, **Mûsilu't-Tullâb**, s. 81; Şeyh Zâde, **Şerhu Kavâ'idi'l-İ'râb**, s. 75.

şibh-i cümlenin de hâl olarak geldiğini zikretmektedir. Örneğin o, وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ "*Ona "Allah'tan kork" denildiği zaman gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!*,"[947] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ ifadesinin irabında, Ebû'l-Bekâ ile Şihâbuddîn'in el-Haffâcî'nin, tercîh ettikleri irab vechi benimsemek suretiyle onlardan şu sözleri nakletmektedir: "Bu âyette geçen بِالْإِثْمِ fadesi (şibh-icümle), أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ cümlesindeki hâ zamiri veya الْعِزَّةُ kelimesi için hâldır."[948]

el-Muderris, ...فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً..... "*... Üzerlerine savaş varzkılınınca hemen içlerinden bir kısmı; insanlardan, Allah'tan korkar gibi, hatta daha çok korkarlar....* "[949] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen كَخَشْيَةِ اللَّهِ ifadesinin (şebihu'l-cümle), kendisinden önce geçen يَخْشَوْنَ fiilinin fâili için hâl olduğunu zikretmektedir.[950] el-Halebî, bu âyette geçen كَخَشْيَةِ اللَّهِ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "كَخَشْيَةِ اللَّهِ 'de üç irab vechi bulunmaktadır. Birincincisi: Bu ifade, mahzûf bir mastar için safattır ki en meşhûr irab vechi de budur. İkincisi: Söz konusu ifade, mahzûf يَخْشَوْنَ fiilinin zamiri için haldir. Bu irab vechi Sîbeveyhi'ye aittir. Üçüncüsü: كَخَشْيَةِ اللَّهِ ifadesi, kendisinden önce geçen يَخْشَوْنَ fiilinin fâili için haldir.[951]

[947] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 206.
[948] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 266-267.
[949] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 77.
[950] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 11.
[951] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IV, s. 41; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 714.

3.2.2.2. Hâlin Kısımları

Hâl, beyân ve tekid açısından hâl-i mübeyyine ile hâl-i müekkide olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.[952]

3.2.2.2.1. Hâl-i Mübeyyine

Cümleye yeni anlan katan hâle, hâl-i mübeyyine denir. Buna hâl-i müessise de denir. Genellikle hâl bu kısma girmektedir.[953] Müellif, âyetleri irab ederken, hâl-i mübeyyineye eğinmekte ve onun cümleye kattığı anlam hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِلِقَاءِ اللَّهِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَى مَا فَرَّطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ "*Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatınca bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, "Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü vay halimize!" diyecekler. Dikkat edin, yüklendikleri günah yükü ne kötüdür!*"[954] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ ifadesinin daha önce geçen قَالُوا fiilinin fâili için hâl olduğunu ifade etmektedir. el-Muderris, bunun ardından, bu hâl cümlesinden amacın ise kıyâmet gününde inanmayanların içinde bulunduğu kötü durumu beyân etmek olduğunu zikretmektedir.[955]

el-Muderris,.... شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ "(*O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır....* "[956] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen هُدًى ile بَيِّنَاتٍ kelimelerinin, daha önce geçen الْقُرْآنُ lafzı için hâl olduğunu beyân etmektedir.[957] Bu âyette, hâl konumunda olan

[952] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 317-318.
[953] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 318.
[954] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-En'âm, 6, 31.
[955] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 173-174.
[956] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 185.
[957] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 242.

söz konusu kelimelerin, الْقُرْآنُ lafzı beyân etmek amacıyla gelen bir hâl olduğu söylenebilir.

3.2.2.2.2. Hâl-i Müekkide

Pekiştirici hâl anlamına gelen hâl-i müekkide, bazen kendisini nasb eden âmili tekîd eder, bazen kendisinden önce geçen cümlenin anlamını pekiştirir bazen de sâhibu'l-hâli tekîd eder. Böyle bir hâlin var olup olmaması konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr'a göre hâl-i müekkide kendi başına bir hâl türüdür. el-Muberrid, el-Ferrâ ve es-Sühelî'ye göre ise böyle bir hâl türü bulunmamaktadır. Zira onlar, hâl-i mübeyyine dışında başka her hangi bir hâlin var olmadığını söylemektedirler.[958]

el-Muderris'in pekçok konuda olduğu gibi bu konuda da Cumhûr'ün görüşü tercih ettiği görülmektedir. Nitekim o, âyetleri irab ederken hâl-i müekkideye değinmekte ve onun hakkında bilgi vermektedir. Örneğin el-Muderris, وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَارْجُوا الْيَوْمَ الْآخِرَ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ "*Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı peygamber olarak gönderdik. Şuayb, "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Ahiret gününe ümit besleyin ve yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın,*" dedi." [959] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen مُفْسِدِينَ kelimesinin, kendisini nasb eden تَعْثَوْا fiilini anlam yönünden pekiştiren bir hâl olduğunu ifade etmektedir.[960] Ayrıca müellif, فَاذْكُرُوا آَلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.... "**...** *Artık Allah'ın nimetlerini anın da yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.*"[961] âyetini tefsîr ederken de âyette geçen مُفْسِدِينَ kelimesinin, kendisini nasb eden تَعْثَوْا fiilinin anlamını pekiştiren bir hâl olduğunu zikretmektedir. el-Muderris, bunun

[958] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 318.
[959] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Ankebût, 29, 36.
[960] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s.186.
[961] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Â'raf, 7, 74.

ardından bu âyette, hâlin ‘âmili olan تَعْثَوْا fiiliyle hâlin kendisinden türediği أَفْسَد ifadesinin anlamlarının aynı olduğunu beyân etmektedir.[962]

el-Muderris, وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آَمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ.... "*Onlara, "Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) iman edin" denilince, "Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız" deyip, ondan sonra geleni (Kur'an'ı) inkâr ederler. Halbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat'ı) tasdik eden hak bir kitaptır*...."[963] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan مُصَدِّقًا kelimesinin, daha önce geçen وَهُوَ الْحَقُّ cümlesini pekiştiren bir hâl olduğunu ifade etmektedir.[964] Müellif, وَقَفَّيْنَا عَلَى آَثَارِهِمْ بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ مِنَ التَّوْرَاةِ.... [965] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan مُصَدِّقًا kelimesinin daha önce geçen عِيسَى lafzı için müekkid bir hâl olduğunu belirtmektedir.[966]

3.2.2.3. Hâlin Cümledeki İşlevi

el-Muderris, eserinde hâlin işlevinden de söz etmektedir. Onun, bazen cümlede âmilinin anlamını belirtip sınırlandırmak (tak'yîd) amacıyla bazen de sâhibu'l-hâli azarlamak maksdıyla bazen ise neden bildirmek için geldiğini beyân etmektedir. Örneğin o, وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ..... "*Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikahlayın*....." [967] âyetini nahiv açısından tahlîl ederken, âyette geçen مَثْنَى , ثُلَاثَ ile رُبَاعَ kelimelerinin irâbı ile ilgili şunları ifade etmektedir: "Bu sözcükler, طَابَ fiilinin fâiline hâl olmak üzere mansûb olmuştur. Bu fiilin fâili ise مَا sözcüğüne

[962] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 265.
[963] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 91.
[964] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 163-164.
[965] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 46
[966] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 109.
[967] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 3.

dönen هُوَ zamiridir. Ebû'l-Bekâ'ya göre bu kelimeler burada, مَا sözcüğü için bedeldir. Bu kelimelerin burada hâl olarak kabul edilmesi durumunda, onlardan her biri, kendisini nasb eden âmilin manasını belirtip sınırlandırmaktadır."[968] Müellif, وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا..... فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ "*Onlar, bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.*"[969] âyetini tefsîr ederken de onun irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Bu âyette وَهُمْ يَعْلَمُونَ cümlesi, kendisinden önce geçen يُصِرُّوا fiiline bitişen zamir için hâldir. Burada, لَمْ kelimesinden anlaşılan nefi (olumsuzluk), sadece sınırlandırılan يُصِرُّوا ifadesine dönüktür. Dolayısıyla söz konusu ifadeyi sınırlandıran وَهُمْ يَعْلَمُونَ cümlesi, bu olumsuzluktan etkilenmemektedir."[970] Buna göre âyetin manası şöyle olmaktadır: Takva sahipleri ister bilerek ister bilmeyerek olsun işledikleri gönahta ısrar etmemişlerdir.

el-Muderris, أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ "*Siz Kitabı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde, kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz? (Yaptığınızın çirkinliğini) anlamıyor musunuz?*" [971] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ cümlesi, âmilini sınırlandırmak amacıyla gelen bir hâl değildir. Bu, sâhibu'l-hâli azarlamak maksadıyla zikredilen bir hâl cümlesidir. Zira insanların, kendi nefislerini unutup başkalarına iyiliği emretmeleri, her halukarda çirkindir. Onların, Allah'ın kitabını okudukları halde bunu yapmaları ise daha çirkindir." [972]

[968] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 224.
[969] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 135.
[970] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 185.
[971] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 44.
[972] el-Muderris **Mevâhibu'r-Rahmân**, c.I, s. 128.

Müellif, ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ..... "*Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır*....." [973] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ ifadesinin, âyete muhâtap kitlenin kalplerinin taştan daha sert olmasının nedenini belirten bir hâl cümlesi olduğunu zikretmektedir.[974]

3.2.2.4. Hâlin Takdîmi

Hâlin cümledeki normal sırası sâhibinden sonradır. Onun sâhibinden önce gelişi de câizdir.[975] el-Muderris eserinde hâlden söz ederken, onunla ilgili diğer hususlara değindiği gibi bu hususa da değinmektedir. Nitekim o, وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ "*Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler*."[976] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen كَافَّةً sözcüğünün sâhibinden önce gelen bir hâl olduğunu zikretmektedir. Müellif, bunun ardından, âyette geçen وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ ifadesinin de dış görünümü itibariyle وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *"(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."* [977] âyetinin belirtiği anlamın aynısını ifade ettiğini belirtmektedir.[978]

ez-Zemahşerî, söz konusu âyetin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "ez-Zeccâc, bu âyette, كَافَّةً sözcüğünü أَرْسَلْنَاكَ ifadesinin sonunda bulunan kâf için hâl yapmaktadır. Bu sözcüğü burada cer konumunda olan (النَّاسِ) kelimesi için hâl yapanlar

[973] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 74.
[974] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 151.
[975] es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 306.
[976] **Kur'ân-ı Kerîm**, es-Sebe, 34, 28.
[977] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enbiyâ, 21, 107.
[978] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 272.

ise hata yapmışlardır. Çünkü hâlin harf-ı cer ile mecrûr isme olan takdîmi, mecrûr ismin harf-ı cerre takdîmi anlamına gelmektedir."[979] İbn ‘Atiyye'ye göre burada كَافَّةً sözcüğü hâl olarak mansûb olmuştur. Fakat kendisine verilen ihtimâm nedeniyle sâhibinden önce gelmiştir.[980] Bu sözcüğün irabı ile ilgili Ebû Hayyân ise şöyle demektedir: "Nahiv âlimlerinden nakledilen bilgilere göre كَافَّةً sözcüğü burada sadece hâl olabilmektedir. Hâlin, harf-ı cer ile mecrûr olan sâhibinden önce gelişi ise çoğu âlim tarafından câiz görülmemiştir. Ancak Ebû ‘Alî (ö. 377/987), İbn Keysân (ö. 320/932), İbn Burhân (ö. 456/1064) ve İbn Mâlik'e göre bu takdîm câizdir. Sahîh olan görüş de budur. "Ebû Hayyân, bunun ardından tercîh ettiği görüşe dair delîllere yer vererek sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir: "Ebû ‘Alî'nin konuyla ilgili getirdiği delîllerden biri زَيْدٌ خَيْرٌ مِنْكَ خَيْرُ مَا يَكُونُ ifadesidir. Zira ona göre bu ifadenin takdîri زيدٌ خَيْرٌ مِنْكَ خَيْرُ مَا يَكُونُ şeklindedir. Ebû ‘Alî, bu cümlede خَيْرُ مَا يَكُونُ ifadesinin مِنْكَ de bulunan kâf için hâl olup ondan önce geldiğini söylemektedir. Onun diğer bir delîli de şâirin söylediği şu beyittir:

إِذَا الْمَرْءُ أَعْيَتْهُ الْمُرُوءَةُ نَاشِئًا فَمَطْلَبُهَا كَهْلًا عَلَيْهِ شَدِيدُ

"*Kişi, çocukken almaya gücü yetmediği terbiyeyi, orta yaşlarında iken taleb etmesi ona daha zor gelir.*" Ona göre bu beytte كَهْلًا kelimesi عَلَيْهِ ifadesinde bulunan hâ zamiri için hâl olup ondan önce gelmiştir."[981]

Ebu Hâyyân'dan nakledilen delîllerden yola çıkarak söz konusu âyette كَافَّةً sözcüğünün kendisinden sonra gelen النَّاسِ kelimesi için hâl olmasının daha uygun

[979] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. III, s. 583.
[980] İbn Atiyye**, el-Muharreru'l-Vecîz**, c. IV, s. 420.
[981] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VIII, s. 549.

olduğu görülmektedir. Zira sahîh görüşe göre hâlin, harf-ı cer ile mecrûr olan sâhibinden önce gelişi câizdir.[982]

3.2.2.5. Sâhibu'l-Hâl

Hâlin sâhibine zü'l-hâl veya sâhibu'l-hâl denir. Hâl, fâil, mef'ûl, harf-ı cerr ile mecrûr isim, mübtedâ ve haber gibi kelimeler için gelir. el-Muderris de hâlin içinde geçtiği âyetleri irab ederken söz konusu isimleri sâhibu'l-hâl yapmakta ve onlar hakkında bilgi vermektedir.[983] Örneğin o, قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"De ki: "Ey Kitab ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeğe yeltenerek inananları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir."*[984] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen تَبْغُونَهَا ifadesinin, kendisinden önce gelen تَصُدُّونَ fiiline fâil konumunda olan vâv için hâl olduğunu belirtmektedir.[985] Ebû Hayyân, Ebû Hafs Sîrâcuddîn ve el-Halebî'ye göre ise söz konusu âyette تَبْغُونَهَا ifadesi, müste'nefe bir cümle veya nasb mahallinde bir hâldir. Hâl olması durumunda onun sâhibi, ya تَصُدُّونَ 'nin fâili veya سَبِيلِ اللَّهِ ifadesidir.[986]

Müellif, ...فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ..... *"..... İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Herbiri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı……..."*[987]

---

[982] Nâziru'l-Ceyş, **Temhîdu'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid**, c. V, s. 2286; es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 307.
[983] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 99, 130, 185; c. II, s. 160, 230; c. IV, s. 111.
[984] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 99.
[985] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 160.
[986] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 281; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. III, s. 325; Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb**, c. V, s. 421.
[987] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-En'âm, 6, 99.

âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ ifadesinin, kendisinden önce geçen ve mef'ûl konumunda olan الزَّيْتُونَ sözcüğü veya الرُّمَّانَ kelimesi için hâl olduğunu söylemektedir.[988] Müfessir, وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ..... "*Onları yeniden diriltip hepsini bir araya toplayacağı gün, sanki gündüzün bir saatinden başka kalmamışlar (yeni ayrılmışlar) gibi, aralarında tanışırlar.....*"[989] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ ifadesinin, kendisinden önce geçen يَحْشُرُ fiiline bitişen mef'ûl için hâl olduğunu ifade etmektedir.[990] Fakat كَأَنْ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ ifadesinin irabında ihtilâf bulunmaktadır. Nitekim İbn 'Atiyye'ye göre bu cümle nasb mahallinde olup يَوْمَ sözcüğü için sıfat olabilir.[991] ez-Zemahşerî'ye göre söz konusu ifade mahallen mansûb olup يَحْشُرُ fiilinin mef'ûlü için hâldir.[992] el-Halebî'ye göre ise bu cümle mukadder bir mastar için safatta olabilir.[993]

el-Muderris, ... فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا "*Size ne oluyor da münafıklar hakkında iki gruba ayrıldınız? Allah onları yaptıkları işlerden dolayı başaşağı ederek eski konumlarına (küfre) döndürmüştür.....* "[994] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen فِئَتَيْنِ kelimesinin, kendisinden önce gelen harf-i cerr ile mecrûr olan كُمْ zamîri için hâl olduğunu zikretmektedir.[995]

---

[988] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 209.
[989] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Yûnus, 10, 45.
[990] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 174.
[991] İbn 'Atiyye, **el-Muharreru'l-Vecîz**, c. III, s. 123.
[992] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 349.
[993] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VI, s. 209.
[994] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 88.
[995] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 18.

Müellif, söz konusu âyetin irabında Basra Ekolünün görüşünü tercih etmiştir. Zira Basralılara göre bu âyette فِئَتَيْنِ kelimesi, harf-i cerr ile mecrûr olan كُمْ zamîri için hâldir. Fakat Kûfe Ekolüne mensûb dilciler, bu kelimenin hâl değil, burada mahzûf olan كانَ fiili için haber olduğunu belirtmekte ve âyetin takdîrinin de كُنتم فِئَتينِ şeklinde olduğunu söylemektedirler.[996]

el-Muderris, قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ "*Karısı, "Vay başıma gelenler! Ben bir kocakarı ve bu kocam da bir ihtiyar iken çocuk mu doğuracağım? Gerçekten bu çok şaşılacak bir şey!" dedi*."[997] âyetini tefsîr ederken, Basra Ekolüne mensûb dicilere göre bu âyette geçen شَيْخًا kelimesinin haber konumunda olan بَعْلِي ifadesi için hâl olduğunu zikretmekte, onu nasbeden âmilin de هَذَا kelimesinden anlaşılan işâret anlamı olduğunu ifade etmektedir.[998] Kûfe Ekolüne mensûb dilcilere göre ise bu kelime burada hâl olarak değil, haberu't-takrîb olarak mansûbtur.[999]

Basra Ekolüne mensûb dilciler, işâret isimlerinden sonra gelen mansûb ismi hâl yapmaktadırlar, Kûfe Ekolüne mensûb dilciler ise onun haberu't-takrîb olduğunu söylemektedirler. Zira onlara göre işâret isimleri, kendilerinden sonra gelen isim cümlelerinde كان 'nin amelini yapmaktadırlar. Dolayısıyla onlardan sonra gelen merfʿu isim onlar için ismu't-takrîb, mansûb isim ise onlar için haberu't-takrîb olmaktadır.[1000]

Müellifin birçok âyetin irabında olduğu gibi söz konusu âyetin irabında da Basra Ekolüne mensûb dicilerin görüşünü tercih ettiği görülmektedir. Bu görüşün daha doğru olduğu düşünülmektedir. Zira bu görüş, hem Cümhûr'un reyile örtüşmekte hem de Kûfe Mektebine mensûp dilcilerin, âyetin irabı ile ilgili zikrettikleri haberu't-takrîb ifadesi nahiv literatüründe kabul gören ve çok kullanılan bir tabir değildir.

---

[996] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 8; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IV, s. 60.
[997] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 72.
[998] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 223.
[999] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VI, s. 357.
[1000] İbrâhîm b. Suleymân el-Buʿaynî, **el-Mansûb ʻale't-Takrîb**, Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvere, 1418-1419, s. 501.

2.2.5.1. Sâhibu'l-Hâlin Mütaaddid Olması

Cümlede hâl bir kelime için gelebileceği gibi aynı anda birden çok kelime için de gelebilmektedir. el-Muderris, âyetleri irab ederken, bu konuya da değinmektedir. Nitekim o, وَإِذْ نَجَّيْناكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَفِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ "*Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı*,"[1001] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ cümlesinin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Bu cümle, hem نَجَّى fiiline bitişen mansûb zamir için hem de آلِ فِرْعَوْنَ ifadesi için hâldir. Zira bu cümlede her ikisine de dönük olan zamîr bulunmaktadır."[1002] Ancak Ebû Hâyyân ile el-Halebî, söz konusu âyette يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ cümlesinin her ikisine değil, sadece آلِ فِرْعَوْنَ ifadesi çin hâl olduğunu söylemektedirler.[1003]

Ebû Hâyyân ile el-Halebî'nin, söz konusu âyet için zikrettikleri irabın daha doğru olduğu görülmektedir. Zira bu âyette hem يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ cümlesi hem de ondan sonra gelen ifadeler, Firavun ailesinin İsrâîl Oğullarına yaptıkları zulmünden söz etmektedir. Ayrıca آلِ فِرْعَوْنَ ifadesi hâl cümlesine, نَجَّى fiiline bitişen كُمْ zamirinden daha yakın olduğu için bu hâlin آلِ فِرْعَوْنَ 'e tahsîs edilmesi daha evladır. Nitekim القَرِيبُ أَولى من البعيدِ (yakın olan, uzak olandan daha evlâdır) diye bir nahiv kuralı da bulunmaktadır.

[1001] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 49.
[1002] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 130.
[1003] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. I, s. 344.

el-Muderris, إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ "*Sizin dostunuz ancak Allah'tır, Resûlüdür ve Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü'minlerdir*,"[1004] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَهُمْ رَاكِعُونَ cümlesinin, hem يُقِيمُونَ fiilinin fâili hem de يُؤْتُونَ ifadesinin fâili için hâl olduğunu zikretmektedir.[1005]

3.2.3. Temyîz

Temyîz, kendisinden önce geçen cümle veya kelimede bulunanan belirsizliği gideren bir isimdir. el-Muderris, Kur'ân âyetlerini irab edeken, mansûbât bölümünün ana kısımlarından biri olan temyîz konusuna da değinmekte ve onu birçok yönden ele alıp incelemektedir.

3.2.3.1. Temyîzin Çeşitleri

Temyîz, cümle ve müfred temyîzi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.2.3.1.1. Cümle Temyîzi

Nisbet veya isnâd temyîzi olarak da bilinen cümle temyîzi cümledeki belirsizliği gideren bir temyîz türüdür. Bu temyîz türü de muhavvel (fâil, mef'ûlün bih, mübtedâ ve haberden dönüşen temyîz) ve gayr-ı muhavvel (söz konusu kelimelerden dönüşmemiş) temyîz olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.2.3.1.1.1. Muhavvel Temyîz

Fâil, mef'ûlün bih, mübtedâ ve haberden dönüşen temyîze muhavvel temyîz, denir. Müellif, eserinde temyîzden söz ederken, bu temyîz türüne de değinmekte ve onunla ilgili bilgiler vermektedir. Örneğin o, قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنْ بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا "*O şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum*

[1004] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 55.
[1005] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 117.

olmadım,"[1006] âyetini tefsîr ederken, âyetin irabı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bu âyette شَيْبًا kelimesi, اشْتَعَلَ fiili ile الرَّأْسُ sözcüğü arasındaki nisbet için temyîz olmuştur. Bu temyîz ise fâilden dönüştürülmüş olan bir temyîz olup âyetin te'vîli de اِشْتَعَلَ شَيْبُ الرَّأْسِ şeklindedir."[1007] Acak el-Ahfeş'e göre شَيْبًا kelimesi temyîz değil mastardır yani mef'ûlün mutlaktır. Zira ona göre bu âyette اشْتَعَلَ kelimesi, شَابَ fiilinin anlamındadır. [1008] Ebû Hayyân, söz konusu kelimenin burada temyîz olduğunu söylemektedir.[1009] el-Halebî ile Ebû Hafs Sirâcuddîn'e göre ise bu kelimenin nasbinde üç irab vechi bulunmaktadır. Fakat onlara göre bunlar arasından en meşhûr olan irab vechi, söz konusu kelimenin fâilden dönüştürülmüş bir temyîz olduğunu belirten vecîhtir.[1010]

el-Halebî ile Ebû Hafs Sirâcuddîn'in de tercih ettikleri gibi söz konusu âyette شَيْبًا kelimesinin fâilden dönüştürülmüş bir temyîz olarak irab edilmesi daha isabetli görülmektedir. Zira bu irab vechi hem Cümhûr'un görüşüyle örtüşmekte hem de اشتَعلَ fiilinde herhangi bir tevîle mahal bırakmamaktadır. Ayrıca bu irab vechi اشتَعلَ fiilinin lügat anlamına da daha uygun düşmektedir.

el-Muderris, إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا "*Sizin ilahınız ancak kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır. O ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.*"[1011] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen عِلْمًا kelimesinin fâilden dönüştürülmüş olan bir temyîz olduğunu belirtmekte ve âyetin tevîli de وَسِعَ وشَمِلَ عِلمُهُ كُلَّ شَيْءٍ مَهْما كانَ

[1006] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Meryem, 19, 4.
[1007] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 220.
[1008] Ebû'l-Hasan el-Ahfeş, **Ma'âni'l-Kur'ân**, c. II, s. 437.
[1009] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 239.
[1010] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VII, s. 564-565; Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb**, Beyrut, 1998, c. XIII, s. 7.
[1011] **Kur'ân-ı Kerîm**, et-Tâ Hâ, 20, 98.

şeklinde olduğunu zikretmektedir.[1012] Ebû'l-Bekâ'ya göre bu âyette عِلْمًا kelimesi, fâilden dönüşmüş olan bir temyîzdir.[1013] el-Halebî ise söz konusu âyetin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette وَسِعَ kelimesi, sîn'in tahfifi ile okunması halinde عِلْمًا sözcüğü fâilden dönüşmüş bir temyîz olur. Sîn'in şeddesi ile okunması halinde ise söz konusu sözcüğün irabında iki vecih bulunur. Birinici vecihte عِلْمًا kelimesi söz konusu fiil için mef'ûlün bih, ikincisinde ise fâilden dönüşmüş bir temyîz olmaktadır. İkinci vecih daha evlâdır."[1014]

3.2.3.1.1.2. Gayr-ı Muhavvel Temyîz

Gayr-ı muhavvel temyîz, nisbet temyîzi olmakla birlikte herhangi bir şeyden dönüştürülemeyen temyîz türüdür. el-Muderris, âyetlerin irabı esnasında temyîzin diğer türlerine değindiği gibi bu türüne de değinmektedir. Örneğin o, مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا "*Bu konuda ne kendilerinin, ne de atalarının hiçbir bilgisi yoktur. Ne büyük bir söz (bu) ağızlarından çıkan! Onlar ancak yalan söylüyorlar*." [1015] âyetini nahiv açısından incelerken, onun irabı ile ilgili dilcilerin görüşlerine yer vererek şöyle demektedir: "Dilcilerden el-Muberrid ve el-Ahfeş'e göre bu âyette geçen كَبُرَتْ kelimesi, teâccup fiillerine tâbi' olan bir mazî fiilidir. Onun fâili de المقالة sözcüğüne dönük olan gizli bir zamîrdir. كَلِمَةً sözcüğü ise temyîz olarak mansûb olmuştur. تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ ifadesi de كَلِمَةً sözcüğünün sıfatıdır. Bu âyet, كَبُرَتْ ما أَكْبَرَها كَلمة خارجةً مِن أَفْواهِهم تِلكَ المقالةُ كلمةً تَخرجُ مِن أَفواهِهم tevîlinde olup (Ağızlarından çıkan bu söz, ne büyük bir sözdür!) cümlesinin anlamındadır. Ancak nahiv âlimlerinin kahir ekseriyetine göre كَبُرَ kelimesi övme ve yerme için gelen نِعْمَ ve

[1012] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 261.
[1013] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. II, s. 903.
[1014] Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VIII, s. 101.
[1015] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Kehf, 18, 5.

بِئسَ fiillerine tâbi‘ olan bir fiildir. Dolayısıyla bu iki fiilde geçerli olan bütün kurallar, كَبُرَ fiilinde de geçerlidir. Onların görüşüne göre söz konusu âyetin irabı şöyledir: كَبُرَتْ kelimesi بِئسَ fiilinin anlamında olan bir fiildir. Onun fâili de içinde gizli bir zamir olup kendisinden sonra gelen ve temyîz konumunda olan كَلِمَةً sözcüğüne dönüktür. Temyîzin sıfat almasının câiz görülmesi takdîrinde تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ ifadesi de كَلِمَةً sözcüğü için sıfat olmaktadır."[1016]

Müellif, قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (*Ey Muhammed!) De ki: "Amelce en çok ziyana uğrayan kimseleri size haber verelim mi*?"[1017] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَعْمَالًا kelimesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette أَعْمَالًا sözcüğü temyîz olmak üzere mansûb olmuştur. Temyîzde tekillik asıl olmakla birlikte onun burada çoğul olarak gelmesindeki amaç, ziyana uğrayanların değişik türdeki amellere sahip olduğuna açıklık getirmek içindir."[1018] Ebû'l-Bekâ ise söz konusu sözcüğünün irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette أَعْمَالًا kelimesi temyîzdir. Onun çoğul olarak gelişinin nedeni ise أَخْسَرِينَ sözcüğüdür. Zira bu sözcük çoğul olduğu için أَعْمَالًا kelimesi de çoğul olarak gemiştir."[1019]

el-Muderris'in, eserinde müfred temyîze pek değinmediği için burada söz konusu temyîz türüne yer verilmemiştir.

[1016] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 167.
[1017] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Kehf, 18, 103.
[1018] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 217.
[1019] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ‘râbi'l-Kur'ân**, c. II, s. 863.

3.2.4. Müstesnâ

İstisnâ edatlarından sonra gelen isme müstesnâ, onlardan önce geçen isme ise müstesnâ minh denir.[1020] İstisnânın başlıca edatları ise şunlardır: إلاّ , سِوَى , خَلا ,عَدَا , ما خَلا ,غَير , حَاشا , لَيْسَ , ما عَدا , لاَ يَكُونُ.[1021] el-Muderris, Kur'ân âyetlerini irab ederken, eserinin muhtelif yerlerinde müstesnâ konusuna da değinmekte, istisnâ edâtları ile müstesnânın kısımları hakkında geniş bilgiler vermektedir.

3.2.4.1. İstisnâ

İstisnâ edatlarından sonra gelen ismi, cümledeki genel hükmün dışında tutma anlamına gelen istisnâ, muttasıl ve munkatı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.2.4.1.1. Muttasıl İstisnâ

İstisnâ cümlesinde جَائَنِي الأَوْلادُ إلاَّ عَلِيّاً , قَامَ القَوْمُ إلاَّ زَيْداً örneklerinde olduğu gibi eğer müstesnâ müstesnâ minhin cinsinden ise bu tür istisnâya muttasıl istisnâ ve söz konusu cümlede yer alan müstesnâya da muttasıl müstesnâ denir. Müellif de âyetleri irab ederken, muttasıl istisnâya değinmekte ve onun hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, ... وَ حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ..... "..... *(Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde (size karşı) bir koz olmasın.....*"[1022] âyetini tefsîr ederken, âyette istisnâ edatından sonra gelen الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ ifadesinin müstesnâ, ondan önce geçen النَّاسِ kelimesinin de müstesnâ minh olduğunu belirtmektedir. Müellif, bu âyette müstesnâ ile müstesnâ minh aynı cinsten oldukları için buradaki istisnânın muttasıl bir istisnâ olduğunu zikretmektedir.[1023]

[1020] Şemsuddîn Muhammed b. ʻAbdilmunʻim b. Muhammed el-Cevcerî el-Kâhirî, **Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fî Maʻrifeti Kelâmi'l-ʻArab**, thk. Nuvvâf b. Cezâ el-Hârisî, ʻİmâdetu'l-Bahsi'l-ʻİlmî bi'l-Medîneti'l-Munevvere, Suudi Arabistan, 2004, c. II, s. 473.
[1021] Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 243-247.
[1022] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 150.
[1023] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 214.

Cümlede istisnâ muttasıl olduğunda müstesnâ da muttasıl olmaktadır. Dolayısıyla söz konusu âyette müstesnâ, muttasıl olan bir müstesnâdır. Ancak bazı âlimler, الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ ifadesindeki istisnâın munkatı bir istisnâ olduğunu söylemişlerdir.[1024]

Müellif, قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ "*Zekeriya, "Rabbim! (çocuğum olacağına dair) bana bir alâmet ver" dedi. Allah da şöyle dedi: "Senin için alâmet, insanlarla üç gün konuşamaman, ancak işaretleşebilmendir. Ayrıca Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et.*"[1025] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen تُكَلِّمَ fiilinin تَفْهَمُ (anlamak) anlamında olması durumunda, âyette istisnâ munkatı bir istisnâ, تَنطِق ve تتَكلَّمُ (konuşmak) anlamında olduğu takdirde ise muttasıl bir istisnâ olacağını belirtmektedir.[1026]

el-Muderris, ... وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ "**.....** *Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. Bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar****....,***" [1027] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ifadesindeki istisnânın muttasıl bir istisnâ olduğunu zikretmektedir.[1028]

Alimlerin söz konusu âyetteki istisnâ ile ilgili görüşleri şöyledir: ez-Zamahşerî, bu âyette müstesnâ konumunda olan اتِّبَاعَ الظَّنِّ ifadesi ile müstesnâ minh konumunda olan عِلْمٍ kelimesi aynı cinsten olmadıklarından dolayı, buradaki istisnânın munkatı bir

[1024] es-Sa'lebî, **el-Keşfu ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Kur'ân**, c. II, s. 15; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. II, s. 42.
[1025] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 41.
[1026] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 129.
[1027] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 157.
[1028] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 57.

istisnâ olduğunu söylemektedir.[1029] İbn ‘Atiyye'ye göre,bu âyette müstesnâ ile müstesnâ minh aynı cinsten olduğu için buradaki istisnâ muttasıldır. Zira ona göre ilim ile zan kişinin inançları arasında yer aldıkları için ikisi de aynı cinsten sayılmaktadır. [1030] el-Beydâvî (ö. 685/1286) ile en-Nesefî (ö. 710/1310)'ye göre ise buradaki istisnâ mukatıdır. Zira onlara göre ilim ile zan aynı cinsten değildir.[1031] Ebû Hayyân ise söz konusu istisnâ ile ilgili şunları kaydetmektedir: "Cumhur'a göre bu âyetteki istisnâ mukatı bir istisnâdır. Zira onlara göre burada müstesnâ ile müstesnâ minh aynı cinsten değildir."[1032] el-Halebî de konuyla ilgili şu sözlere yer vermektedir: "Cumhur'a göre bu âyetteki istisnâ mukatıdır ve sahîh olan da budur."[1033]

Söz konusu âyetteki istisnânın munkatı olduğunu söyleyen âlimlerin görüşünün daha uygun olduğu döşünülmektedir. Zira burada müstesnâ konumunda olan اتِّبَاعَ الظَّنِّ ifadesi ile müstesnâ minh konumunda olan عِلْمٍ kelimesi aynı cinsten değildir. Dolayısıyla burada istisnâ muttasıl değil, munkatı bir istisnâdır.

Muttasıl istisnâda müstesnın, müstesnâ minh ile aynı cinsten olması gerekir. el-Muderris'e göre her ikisinin aynı cinsten olması gerçek anlamda olabileceği gibi farazi de olabilmektedir. Örneğin o, وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ "*Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, "Adem için saygı ile eğilin" dedik. İblisten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı.*"[1034] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ ifadesindeki müstesnâ ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Allah, meleklere Adem için saygı ile eğilin emrini verdiği sırada İblîs de pek bilinmez bir melek şeklinde olup onların arasında bulunuyordu. Buna göre Allah'ın, meleklere olan

[1029] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 587.
[1030] İbn ‘Atiyye, **el-Muharreru'l-Vecîz**, c. II, s. 134.
[1031] el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Tevîl**, c. II, s. 108; Ebû'l-Berekât ‘Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfizuddîn en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl**, thk. Yûsuf ‘Alî Budeyvî, Dâru'l-Kelimi't-Tayyibe, Beyrut, 1998, c. I, s. 414.
[1032] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 124
[1033] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IV, s. 174.
[1034] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 11.

bu emri, hem İblîs'i hem de melekleri kapsamış olmaktadır. Böylece o da farazi de olsa meleklerden biri olarak kabul edilmişitr. Bu da âyetteki istisnânın muttasıl bir istisnâ olmasını sahîh kılmaktadır. Zira mustesnânın, mustesnâ minhe dâhil olması, yani onunla aynı cinsten olması, bazen gerçek bazen de takdîri (farazî) olmaktadır. Ancak İblîs'in, meleklereden biri olarak kabul edilmemesi halinde ise bu âyetteki istisnâ munkatı bir istisnâ olur. Bu istisnâ türü de Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde geçmektedir."[1035] Cumhûr'a göre فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ ifadesindeki istisnâ mutasıldır.[1036] Ancak ez-Zeccâc ve Mekkî (ö. 437/1045)'ye göre söz konusu âyette istisnâ munkatıdır.[1037]

Ebû Hayyân'ın da tercih ettiği gibi söz konusu istisnâ ile ilgili Cumhûrun görüşü daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira söz konsu âyette قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا ifadesindeki emir, meleklere yöneliktir. Şayet İblis onlardan biri olmasaydı söz konusu emir onu kapsamazdı ve sorumlu olmadığı emirden dolayı da kötülenmezdi.[1038]

3.2.4.1.2. Munkatı İstisnâ

İstisnâ cümlesinde, مَا جَاءَنِي أحد إِلَّا حمارا وَمَا فِي الْقَوْمِ أحد إِلَّا دَابَّة örneklerinde olduğu gibi eğer müstesnâ müstesnâ minhin cinsinden değilse bu tür istisnâya munkatı istisnâ ve söz konusu cümlede yer alan müstesnâya da munkatı müstesnâ denir. el-Muderris, istisnânın içinde yer aldığı âyetleri irab ederken, muttasıl istisnâya değindiği gibi munkatı istisnâya da değinmekte ve onun hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, "إِنَّكُمْ لَذَائِقُو الْعَذَابِ الْأَلِيمِ . وَمَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ . إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ *Şüphesiz siz mutlaka elem dolu azabı tadacaksınız. Siz ancak işlediklerinizin karşılığı ile cezalandırılırsınız. Ancak Allah'ın halis kulları başka.*"[1039] âyetlerini tefsîr ederken, üçüncü âyette yer alan عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ ifadesinin müstesnâ, birinci âyette geçen لَذَائِقُو

[1035] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 242.
[1036] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 247-248.
[1037] ez-Zeccâc, **Ma'ani'l-Kurân ve İ'râbuh**, c. II, s. 322; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Endulûî, **Muşkilu İ'râbi'l-Kurân**, thk. Hâtim es-Sâlih ed-Dâmîn, Muessesetu'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut, 1405, c. I, s. 284.
[1038] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 248.
[1039] **Kur'ân-ı Kerîm**, es-Sâffât, 37, 38- 40.

ifadesine bitişen vâv'ın ise müstesnâ minh olduğunu belirtmektedir. Bu ifadeler arasında yer alan cümleler de mu'terida cümleler olduklarını zikretmektedir. Bu âyetlerde geçen müstesnâ ile müstesnâ minh aynı cinsten olmaduğu için buradaki istisnâ munkatıdır. Zira buradaki müstesnâdan Allah'ın halis kulları kastedilirken, müstesnâ minhden ise elem verici azabı tadan müşrikler kastedilmektedir. Dolayısıyla burada müstesnâ ile müstesnâ minhin cinsleri ayrıdır.[1040]

Müellif, ... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ "*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka….,*"[1041] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ ifadesindeki istisnânın munkatı olduğunu zikretmektedir.[1042] Ebû Hayyân ile el-Halebî ise söz konusu âyette geçen إِلَّا أَنْ تَكُونَ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedirler: "Bu istisnâda iki görüş vardır. Birinci görüşe göre bu biristisnâ munkatıdır ki sahih olan görüş de budur. İkincisine göre ise söz konusu istisnâ muttasıldır. Ebû'l-Bakâ', bu görüşün zayif oldğunu söylemiştir.[1043]

Müellif, لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا "*Orada boş söz işitmezler. Yalnızca (meleklerin) "selam!" (deyişini) işitirler. Orada sabah akşam rızıkları da vardır.*"[1044] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا ifadesindeki istisnânın, görünürde munkatı olduğunu belirtmektedir. Zira o, bu âyette müstesnâ konumunda olan سَلَامًا kelimesi ile müstesnâ minh konumunda olan لَغْوًا sözcüğünün aynı cinsten olmadığını söylemektedir. Müellif, bunun ardından, سَلَامًا kelimesi için zikreetiği bazı zayıf tevillerle سَلَامًا ile لَغْوًا kelimesinin aynı cinsten

[1040] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 318.
[1041] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 29,
[1042] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 264.
[1043] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 610; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. III, s. 663.
[1044] **Kur'ân-ı Kerîm**, Meryem, 19, 62.

olabileceğini belirtmektedir. O, bu tevîllere binâen, buradaki istisnânın muttasıl da olabileceğini ifade etmektedir.[1045]

el-Muderris, وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا قُلْتُمْ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ "*Şüphesiz, Allah'ın va'di gerçektir, kıyamet hakkında hiçbir şüphe yoktur" dendiği zaman ise; "Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz, sadece zannediyoruz. Biz bu konuda kesin kanaat sahibi değiliz" demiştiniz,*"[1046] âyetini tefsîr ederken, onda geçen إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا ifadesindeki istisnâ için şu bilgileri vermektedir: "Bu ve benzeri ifadelerde, te'kidî masdarın kendi fiilinden istinâsı söz konusu olmaktadır ki bu da problemli bir durumdur. Zira bu bir şeyin kendi nefsinden istisnâsı anlamına gelmektedir ki bu da doğru bir şey değildir." el-Muderris, âyetin irâbı ile ilgili söz konusu probleme değindikten sonra onun çüzüm yollarını aralamak amacıyla sözlerine şu ifadelerle devam etmektedir: "Bu problemli durumdan kurtulmanın iki yolu bulunmaktadır. Birincisi, burada mef‘ûlün mutalak te'kîdî olan ظَنًّا kelimesinin, mef‘ûlün mutalak nevîye çevirilmesidir. Buna göre âyetin takdîri de ما نَظُنُّ بالسّاعَة آتِيَةً إلاَّ ظَناً ضَعِيفاً حَقِيراً şeklinde olur. İkincisi ise نَظُنُّ ifadesini نَعْتَقِدُ fiiliyle tevîl etmektir. Buna göre âyetin tevîli de ما نَعْتَقِدُ بِالسّاعةِ إلاَّ اعتِقادَ الظّنِّ şeklinde olacaktır."[1047]

3.2.5. İştigâl

Bir fiilin, kendisinden önce geçen isme dönük olan zamirde veya o zamire muzâf olan isimde amel etmesine iştigâl denir.[1048] Örneğin زَيداً أَكْرَمْتُهُ (Zeyd'e ikrâmda bulundum) ifadesinde أَكْرَمَ fiili, kendisinden önce geçen زَيداً kelimesinde değil, ona dönük olan hâ zamirinde ‘amel etmiştir. زَيْداً أَكْرَمْتُ أَخاهُ (Zeyd'in erkek kardeşine

[1045] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 234.
[1046] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Câsiye, 45, 32.
[1047] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 83.
[1048] İbn ‘Akîl, **Şerhu İbn ‘Akîl** ‘**alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. II, s. 129; el-Cevcerî, **Şerhu Şuzûri'z-Zeheb**, c. II, s. 748; İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 192-193.

ikrâmda bulundum) örneğinde ise أَكْرَمَ fiili, kendisinden önce geçen isme dönük olan zamirde değil, ona mudâf olan أَخا kelimesinde ‘amel etmiştir.

el-Muderris, eserinde iştigâlin içinde geçtiği âyetleri irab ederken, iştigâl nedeniyle mansûb olan isim için مَنْصُوبٌ عَلَى قَاعِدةِ الإشتِغالِ (iştigâl kuralı gereği mansûb olmuştur), مَنْصُوبٌ عَلَى الإشتِغالِ (iştigâl üzere mansûb olmuştur), مَنْصُوبٌ بِفِعْلٍ يَفَسِّرُهُ ما بَعْدَهُ (mâ ba‘diyle açıklanan bir fiille mansûb olmuştur), مَنْصُوبٌ عَلى شَرِيطَةِ التَفسيرِ (tefsîr edilme şartıyla mansûb olmuştur) gibi ifadeleri kullanmaktadır.[1049]

Örneğin o, "وَكُلَّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا *Her insanın amelini boynuna yükledik. Kıyamet günü kendisine, açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.*"[1050] âyetini tefsîr ederken, âyetin başında yer alan وَكُلَّ إِنْسَانٍ ifadesinin, iştigâl kuralı gereği mansûb olduğunu zikretmektedir.[1051] Ebû Hayyân ve el-Halebî ise söz konusu âyette وَكُلَّ إِنْسَانٍ ifadesinden önce fiil cümlesi geçtiği için onun iştigâl üzere mansûb olmsının refinden daha râcih olduğunu söylemişlerdir.[1052]

Müellif, "وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا *Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik.*"[1053] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَقُرْآنًا kelimesinin, iştigâl kuralı gereği mansûb olduğunu beyân etmektedir.[1054] Ebû Hayyân ve el-Halebî ise وَقُرْآنًا kelimesinin nasbinde dört irab

[1049] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 123-125; c. V, s. 125, 162, 291; VI, s.193; c. VII, s. 141, 165.
[1050] **Kur'ân-ı Kerîm**, İsrâ, 17, 13.
[1051] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 125.
[1052] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 21; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VII, s. 322.
[1053] **Kur'ân-ı Kerîm**, İsrâ, 17, 106.
[1054] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 162.

vechinin bulunduğunu zikretmektedirler. Birincisi: وَقُرْآنًا sözcüğü gizli bir fiille mansûb olup âyetin takdiri وآتَيْناك قرآناً şeklindedir. İkincisi: Bu sözcük, daha önce geçen أَرْسَلْناك fiiline bitişen kâf zamirine ma'tûfdur. Üçüncüsü: Söz konusu kelime, daha önce geçen مُبَشِّراً وَنَذِيراً sözcüklerine ma'tûfdur. Dördüncüsü ise وَقُرْآنًا kelimesi iştigâl üzere mansûb olup âyetin takdiri وفَرَقْنا قرآناً فرقناه şeklindedir.[1055]

İştigâlin bulunduğu cümlede, fiilden önce geçen ismin nasb ve ref'i bazen vâcib, bazen râcih, bazen de câiz olmaktadır.[1056] el-Muderris de âyetleri irab ederken, fiilden önce geçen bu ismin irabına değinmekte ve konu hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, "*Ey İsrailoğulları ! Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun.*"[1057] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ ifadesindeki وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ kelimesinin, mansûb munfasıl bir zamir olup kendisinden sonra gelen fiille açıklanan gizli bir fiil için mef'ûl olduğunu, فَارْهَبُونِ ifadesinin ise fâil, mef'ûl konumunda olan mütekllim zamiri ve emir fiilinden olşan bir fiil cümlesi olduğunu beyân etmektedir.[1058] el-Muderris, daha sonra Şihâbuddîn'in, fiilden önce geçen ismin irabı ile ilgili Sîbeveyhi'den nakletti şu bilgilere yer vermektedir: "Sîbeveyhi diyorki: "Bu isim, زَيداً إضْرِبهُ , زَيداً أُمْرُرْ بِهِ örneklerinde olduğu gibi emir fiilinden önce gelmesi durumunda, onun nasbi ref'inden daha evlâdır. Bu isim, أَمّا زَيْداً فَاقْتُلْهُ örneğinde olduğu gibi şart edatından sonra gelmesi durumunda da

[1055] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 123-124; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VII, s. 425.
[1055] **Kur'ân-ı Kerîm**, İsrâ, 17, 106.
[1056] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 193.
[1057] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 40.
[1058] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 123.

onun nasbi ref‘inden daha iyidir. Bu isim, istifhâm edatından sonra yer alması durumunda yine aynı durum söz konusudur."[1059]

el-Muderris, وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ "*Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok faydalar vardır. Hem de onlardan yersiniz.*"[1060] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette الْأَنْعَامَ kelimesi, kendisinden sonra gelen خَلَقَهَا ifadesiyle açıklanan gizli bir fiille mansûbtur. Burada الْأَنْعَامَ kelimesi için getirdiğimiz bu irab vechi, onun mübteda olmak üzere merf‘u okunan irab vechinden daha iyidir. Zira bu irab vechinde, ma‘tûf konumunda olan وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا ifadesi, daha önce geçen ve ma‘tufun aleyh konumunda olan fiil cümlesine uygun düşmektedir."[1061]

el-Mudderris, إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ "*Gerçekten biz, her şeyi bir ölçü ve dengede yarattık.*"[1062] âyetini tefsîr ederken, orada geçen كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Burada كُلَّ kelimesi, gizli bir fiille mansûbtur. Bu fiil de كُلَّ kelimesinden sonra gelen ve onun zamirinde ‘amel eden خَلَقْنَاهُ fiiliyle açıklanmaktadır."[1063] Müellif, bu âyetin irabında Cumhûr'un görüşü tercih etmiştir. Zira Cumhûr'a göre söz konusu âyette كُلَّ kelimesi nasb ile okunmaktadır.[1064]

3.2.6. İhtisâs

Zamire ait olan bir hükmü, zamirden sonra gelip zâhir ve marife olan bir isme ait kılmaya ihtisâs denir. Zamirden sonra gelip mansûb olan isme de mahsûs adı verilir.

[1059] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 124.
[1060] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nahl, 16, 5.
[1061] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 73.
[1062] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Kamer, 54, 49.
[1063] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 165.
[1064] İbn ‘Atiyye, **el-Muhareru'l-Vecîz**, c. V, s. 221.

İhtisâsta temel etken ise övünmek, mahsûsu fazla izah etmek veya tavâzudur.[1065] el-Mudderris, âyetleri irab ederken, ihtisâs konusuna değinmekte ve onun bulunduğu cümlede yer alan mahsûs ismin irabı hakkında da bilgi vermektedir. Örneğin o, قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ "*Melekler, "Allah'ın emrine mi şaşıyorsun? Allah'ın rahmeti ve bereketi size olsun ey (peygamber ocağının) ev halkı! Şüphesiz O övülmeye layıktır, şanı yücedir*." dediler."[1066] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَهْلَ kelimesinin ihtisâs veya nidâ nedeniyle mansûb olduğunu zikretmektedir.[1067] el-Halebî, söz konusu âyetin irabı ile ilgili şöyle demektedir: " أَهْلَ الْبَيْتِ ifadesinin nasbinde iki irab vechi bulunmaktadır. Birinci vecihte bu ifade munâda ikinci vecihte ise medh üzere mansûptur. Söyleyeni belli olmayan bir görüşe göre ise söz konusu ifade ihtisâs nedeniyle mansûp olmuştur."[1068] ez-Zemahşerî ve Ebû Hayyân, söz konusu âyette أَهْلَ sözcüğünün, ihtisâs veya nidâ sebebiyle mansûb olduğunu söylemektedirler.[1069] İbn ‘Atiyye ise bu âyette أَهْلَ kelimesinin ihtisâs nedeniyle mansûb olduğunu zikretmekte ve ardından da bu irab vechinin Sîbeveyhi'ye ait olduğunu belirtmektedir.[1070]

Müellif, ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا "*Ey kendilerini Nûh ile birlikte (gemide) taşıdığımız kimselerin çocukları! Gerçek şu ki, o çok şükreden bir kuldu.*"[1071] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ذُرِّيَّةَ kelimesinin de ihtisâs veya nidâ sebebiyle mansûb olduğunu ifade etmektedir.[1072] el-Halebî, bu âyette geçen ذُرِّيَّةَ kelimesinin irabı

[1065] el-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh ‘ale't-Tavdîh**, c. II, s. 268.
[1066] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 73.
[1067] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 223-224.
[1068] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VI, s. 358.
[1069] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 411; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VI, s. 184.
[1070] İbn ‘Atiyye, **el-Muhareru'l-Vecîz**, c. III, s. 191.
[1071] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-İsrâ', 17, 3.
[1072] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 120.

ile ilgili şöyle demektedir: "Cumhûr'a göre ذُرِّيَّةَ kelimesi mansûbtur. Onun nasbinde beş irab vechi bulunmaktadır. Birincisi: Bu kelime, ihtisâs nedeniyle mansûb olmuştur. İkincisi: ذُرِّيَّةَ kelimesi daha önce geçen وَكِيلاً için bedeldir. Üçüncüsü: Söz konusu kelime daha önce gelen موسى için bedeldir. Dördüncüsü: Söz konusu kelime daha önce gelen تتخذوا fiili için birinci mef'ûldur. Beşincisi ise ذُرِّيَّةَ kelimesi, nidâ üzere mansûb olmuştur.[1073]

3.3. MECRÛRÂT

Mecrûrât sözcüğü, mecrûr kelimesinin çoğulu olup cer alâmetini alan mecrûr isimler için kullanılan bir kavramdır.[1074] Merfû'ât ile mansûbât gibi mecrûrât da nahiv ilmininin temel bölümleri arasında yer almaktadır. Mecrûr isimler, cer harfiyle mecrûr ve izâfetle mecrûr olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.3.1. Cer Harfiyle Mecrûr

Mecrûrâtın bir kısmı cer harfiyle mecrûr olmuş isimlerdir. Bu cer harfleri isimlerin başına gelmekte, onları hem şekil hem de anlam yönünden etkilemektedirler. Başına geldikleri isimlerin sonu cer yapan bu harflerin sayısı yirmi olup onlardan en yaygın olanları şu on altı harftir: مِنْ , عَنْ , فِي , إِلَى , كَافُ , مُنْذُ , مُذ , , تَا , واو, حَتَّى

Geriye kalan diğer harfler ise şunlardır: لَولا , كَي , عَلى, الباءُ , رُبَّ , حَاشا, خَلا , عّدا , مَتَى , لَعَلَّ.[1075]

el-Muderris, cer harflerinin içinde geçtiği âyetleri irab ederken, cer harflerine değinmekte, onların anlamı ve yaptıkları amel hakkında bilgi vermektedir. Müellif onlardan bazılarının birden fazla anlam için geldiğini ifade etmektedir. Nitekim o, âyetleri irab ederken, cer harflerinden bâ'nın, sebebiyyet (neden bildirmek), musâhabe (birliktelik), istiâne (yardım dilemek), mulâbese (alaka), ta'diyye, (geçişsiz fiili geçişli

[1073] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VII, s. 310.
[1074] Mollâ Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 490-491.
[1075] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 249.

hale getirmek) ve sıla (zâid), ilsâk (yapıştırmak) ve tab‘îd (bazı) gibi anlamlar için kullanıldığını zikretmektedir. Örneğin müellif, بِسْمِ اللَّهِ ifadesindeki bâ'nın, istiâne veya musâhabe için geldiğini ifade etmekte ve onun burada zâid olarak geldiğini söyleyen âlimlerin bu sözlerinin zâid yani yersiz olduğunu beyân etmektedir.[1076] Müellif, وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ "*Hakkı bâtılla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin,*"[1077] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen بِالْبَاطِلِ ifadesindeki bâ'nın ise zâid olduğunu veya istiâne için geldiğini ifade etmektedir.[1078] el-Muderris,**…** فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا"*Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar***…**"[1079] âyetini tefsîr ederken de âyette geçen بِمِثْلِ ifadesindeki bâ'nın pekiştirme amacıyla gelen zâid bir harf olduğunu zikretmektedir.[1080] Ebû Hayyâ ve el-Halebî, بِمِثْلِ ifadesindeki bâ'da üç görüş olduğunu söylemektedirler. Birinci görüşe göre bâ zâiddir. İkinci görüşe göre o burada ‘alâ anlamındadır. Üçüncü görüşe göre ise o burada istiâne içindir.[1081]

el-Muderris, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.... "*Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın***.....**"[1082] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen بِرُءُوسِكُمْ ifadesindeki bâ'nın anlamıyla ilgili âlimlerin görüşlerine yer vermek suretiyle şunları söylemektedirler: "Âlimler, burada امْسَحُوا fiili, mütaddî (geçişli) bir fiil olduğundan

[1076] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 56.
[1077] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 42.
[1078] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 125.
[1079] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 137.
[1080] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 203.
[1081] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 651; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 240.
[1082] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 6.

dolayı, ondan sonra gelen بِرُءُوسِكُمْ ifadesindeki bâ, zâid veya mef‘ûlün başına gelip ilsâk (yapıştırmak) anlamında olan bir harftir. Fakat kişi başını mesh ederken, başın tümünü veya bir kısmını mı meshedeceği tam belli olmadığı için bâ'nın burada tab‘îd (bazı) anlamında olduğu kesinlik kazanmıştır demişlerdir. İbn Mâlik'in de naklettiği gibi bâ ister مَسَحْتُ وَجْهي بالمِنْدِيلِ örneğinde olduğu gibi meshte kullanılan nesnenin başında olsun ister مَسَحْتُ بِرَأْسِ اليَتِيمِ örneğinde olduğu gibi meshedilen yerin başında olsun her iki durumda da bâ, tab‘îd anlamını ifade etmektedir. İmâm Şafiî de bu görüştedir."[1083]

el-Muderris, âyetleri irab ederken, cer harflerinden bir kısmının başka cer harflerinin anlamında kullanıldığını söylemektedir. Örneğin o, إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ "*Kendilerine uyulanlar o gün azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.*" [1084] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ifadesindeki bâ'nın, عَنْ anlamında olduğunu belirtmektedir.[1085] el-Halebî, بِهِم ifadesindeki bâ'da, hâl (durum), ta‘diyye, sebebiyet (neden) ve عَنْ anlamında olmak üzere dört vechin bulunduğunu zikretmektedir.[1086]

Müellif, فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ.... "*Derken, şeytan onların ayaklarını oradan kaydırdı. Onları içinde bulundukları konumdan çıkardı.*..." [1087] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen عَنْهَا ifadesindeki ‘an harfinin, lâm anlamında olup ta‘lîl (neden) bildirdiğini zikretmektedir. Ayrıca müfessir, harfe bitişen zamirin de

[1083] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 77.
[1084] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 166.
[1085] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 224.
[1086] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 217-218.
[1087] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 36.

الشَّجَرَةَ (ağaç) kelimesine dönük olduğunu ifade etmektedir.[1088] el-Halebî ise burada الجَنَّة sözcüğü, الشَّجَرَةَ kelimesinden daha önce geçtiği için söz konusu zamirin الجَنَّة 'e dönük olmasının daha uygun olduğunu söylemektedir. Ayrıca el-Halebî, söz konusu zamirin الجَنَّةِ sözcüğüne dönük olması durumunda onun başında bulunan cer harfi de başka cer harfi anlamında değil, asıl manası olan mucâveze (geçmek) anlamında olabileceğini zikretmektedir.[1089]

Müellif,**…… وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ ….."……** *Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız, veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince.*……"[1090] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الْغَائِطِ lafzının başında bulunan مِنْ kelimesinin lâm anlamında olup ta‘lîl bildiren bir harf olduğunu zikretmektedir. el-Muderris, bunun ardından, onun burada ibtidâ (başlangıç) anlamında olabileceğini de söylemektedir.[1091]

el-Muderris, eserinde, cer harflerinden مِنْ kelimesinin, ibtidâ, teb‘îd ve beyân gibi anlamlara geldiğini zikretmektedir. Örneğin o, **"……** فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّارِ…… *Cehennem ateşinden dolayı vay inkar edenlerin haline!*"[1092] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مِنْ kelimesinin, beyân veya ibtidâ anlamı için gelen bir harf olduğunu ifade etmektedir.[1093] Müellif,**……** وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ "*Sizden, hayra çağıran bir topluluk bulunsun.*……"[1094] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen كُمْ zamirinin başında

[1088] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 110.
[1089] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. I, s. 288.
[1090] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 43.
[1091] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 274.
[1092] K**ur'ân-ı Kerîm**, es-Sâd, 38, 27.
[1093] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 336.
[1094] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 104.

bulunan مِنْ kelimesinin, tab‘îd anlamında bir harf olduğunu beyân etmektedir.[1095] Müfessir, وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ..... "**.....** *Allah, onlardan salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükafat vaad etmiştir*."[1096] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen هُمْ zamirinin başında bulunan مِنْ kelimesinin, beyân anlamında olduğunu zikretmekte ve onun burada zayıf bir ihtimalin dışında hiçbir şekilde tab‘îd anlamında olabilme ihtimalinin olmadığını söylemektedir.[1097]

el-Muderris, eserinde, cer harflerinden lâm kelimesinin ise ta‘lîl ve ‘âkibet (sonuç) gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir. Örneğin o, لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ**.....** "*Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın**...***,"[1098] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen يَغْفِرَ ifadesinin başında bulunan lâm'ın anlamı ile ilgili şöyle demektedir: "Bazı âlimler, Allah'a ait olan fiillerin, herangi bir nedene veya gayeye bağlanması mümkün olmadığı için burada لِيَغْفِرَ ifadesinin başında bulunan lâm'ın, ta‘lîl anlamında değil, sonuç anlamını bildiren fâ'nın manasında olduğunu söylemektedir. Fakat bu konuda hak olan şudur: Allah'a ait olan fiiller, bazı maslahat ve hikmetler çerçevesinde uygun illet ve gayelere bağlanabilir."[1099] Dolayısıyla söz konusu harfin burada ta‘lîl anlamında olması hususunda herhangi bir sıkıntı bulunmamaktadır.

Müellif,**.....** لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ "*Allah, münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmek etmek için**.....***,"[1100] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen يُعَذِّبَ اللَّه ifadesinin, daha önceki âyette yer alan عَرَضْنَا fiiline mutallık olduğunu belirtmekte ve

[1095] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 163.
[1096] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Fetih, 48, 29.
[1097] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 119.
[1098] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Fetih, 48, 2.
[1099] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 107.
[1100] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Ahzâb, 33, 73.

onun başında bulunan lâm'ın da â‘kibet anlamını veren bir harf olduğunu zikretmektedir.[1101] Ancak ez-Zemahşerî, bu lâm'ın, mecaz yoluyla ta‘lîl bildiren bir harf olduğunu ifade etmektedirr. O, bunun nedenini de şu ifadelerle açıklamaktadır: " ضربته للتأديب (Terbiye etmek için onu dövdüm) örneğinde, terbiye, dövmenin bir sonucu olduğu gibi burada da azab söz konusu emaneti taşımanın bir sonucudur."[1102] el-Halebî ise burada لِيُعَذِّبَ اللَّه ifadesinin, عَرَضْنَا fiiline değil, daha önceki âyette geçen حَمَلها fiiline mutallık olduğunu zikretmektedir.[1103]

Müellifin de söylediği gibi لِيُعَذِّبَ اللَّه ifadesindeki lâm'ın, burada â‘kibet anlamında olduğu düşünülmektedir. Zira söz konusu azab, Allah'ın insanlara yüklediği emanetin bir nedeni değil, bilakis onun bir sonucudur.

el-Muderris, eserinde cer harflerinden رُبَّ 'nin, taklîl (azlık) veya teksîr (çokluk) anlamına geldiğini ifade etmektedir. Örneğin o, "رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ *İnkar edenler, "Keşke müslüman olsaydık" diye çok arzu edeceklerdir.*"[1104] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen رُبَمَا ifadesinde yer alan رُبَّ 'nin, teksîr anlamında olduğunu zikretmektedir. Müellif, bazı âlimler ise onun, burada taklîl içindir dediklerini nakletmektedir.[1105]

رُبَّ kelimesi ile ilgili âlimlerin görüşleri şöyledir: Sîbeveyhi'ye göre bu kelime teksîr anlamını ifade etmektedir. Nahiv âlimlerin kâhir ekseriyetine göre söz konusu kelime, taklîl anlamı veren bir harftır. Bazı âlimler ise onun genel olarak teksîr anlamı için kullanıldığını söylemişlerdir.[1106]

[1101] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 261.
[1102] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. III, s. 565.
[1103] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IX, s. 146.
[1104] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Hicr, 15, 2.
[1105] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 52.
[1106] Fâdıl Sâlih es-Sâmarrâî, **Maâ‘n'in-Nahv**, Dâru'l-Fikr, Ürdün, 2000, c. III, s. 37.

el-Muderris, eserinde cer harflerinden حَتَّى kelimesinin ise ibtidâ (başlangıç) veya gâye (sonuç) anlamına geldiğini zikretmektedir. Örneğin o, حَتَّى إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ.... "*Nihayet emrimiz gelip, tandır kaynamaya başlayınca....,* "[1107] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen حَتَّى 'nın, burada gâye veya ibtidâ anlamında olduğunu zikretmektedir.[1108]

3.3.2. İzâfetle Mecrûr

Mecrûrâtın bir kısmı da izâfetle mecrûr olan isimlerdir. İzâfet ise muzâf ile muzâfun ileyhten meydana gelip manevî ile lafzî olmak üzere iki kısma ayrılmaktdaır. İsm-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfatı müşebbehe gibi müştakk isimlerin fâil, nâibu'l-fâil veya mef'ûlüne muzâf olmuş izâfet terkibine (oluşuma) lafzî, onun dışında kalan izâfet terkibine ise manevî izâfet denir.[1109] el-Muderris'in, eserinde lafzî izâfete açık bir şekilde değindine rastlanılmamıştır.

Manevî izâfette muzâf, marife bir isme izâfet edildiği zaman marife olur, nekire bir isme izâfet edilmesi durumunda ise muhassas (marifeliğe yakın isim) olur.[1110] el-Muderris, izâfetin geçtiği âyetleri irab ederken, izâfetin kısımlarına değinmekte ve onun muzâfa sağladığı faydalardan söz etmektedir. Örneğin o, عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ فَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ "Gaybı *da görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok yücedir.*"[1111] âyetini irab ederken, onda geçen عَالِمِ الْغَيْبِ ifadesindeki izâfetin, muzâfın marife olmasını sağlayan manevî bir izâfet olduğunu zikretmektedir.[1112] Müellif, تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ (2) غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ "*Bu kitabın indirilmesi, mutlak*

[1107] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 40.
[1108] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 212.
[1109] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 253; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn 'Akîl**, c. III, s. 44.
[1110] ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, s. 113; İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 253; **Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. III, s. 75; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn 'Akîl**, c. III, s. 44.
[1111] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mü'minûn, 23, 92.
[1112] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 31.

güç sahibi, hakkıyla bilen, günahı bağışlayan, tövbeyi kabul eden, azabı ağır olan, lütuf sahibi Allah tarafındandır. O'ndan başka ilah yoktur. Dönüş ancak O'nadır." [1113] âyetlerini tefsîr ederken, onların irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Burada, تَنْزِيلُ kelimesi, daha önce geçen حم ifadesi için haberdir. Bu kelime, Kur'ân-ı Kerîme dönük olan mahzûf bir zamir için haber de olabilir. الْعَزِيزِ ile الْعَلِيمِ sözcükleri, اللَّهِ lafzı için sıfattır. غَافِرِ الذَّنْبِ , قَابِلِ التَّوْبِ , شَدِيدِ الْعِقَابِ, ذِي الطَّوْلِ izâfet tamlamaları da sıfattır. Bu yapılar, müştakk oldukları halde, burada istimrâr (devam) anlamında oldukları için câmid (türetilmemiş) isimlere benzemişlerdir. Bu nedenle bu ifadelerdeki izâfet, manevî bir izâfet olup muzâfın marife olmasına neden olmuştur."[1114] Ancak ez-Zemahşerî, bu ifadelerin burada اللَّهِ lafzı için bedel olduklarını söylemektedir." [1115] el-Halebî, söz konusu âyetin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu müştakk kelimelerdeki izafet, lafzî olmakla birlikte onların, marife bir isim olan اللَّهِ lafzı için sıfat olmaları câizdir. Çünkü onların söz konusu izâfeti manevî izâfete dönüştürülmesi mümkündür. Zira Sîbeveyhi'ye göre sıfatu'l-müşebbehenin dışındaki bütün lafzî izâfetlerin manevî izâfete dönüştürülmeleri câizdir. Buna göre söz konusu müştakk kelimelerin izâfet nedeniyle marife oldukları denilebilir.[1116] Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'ye göre غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ 'nin izâfeti manevî, شَدِيدِ الْعِقَابِ 'nin izâfeti ise lafzîdir.[1117]

Müellif, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ "(*Hamd), ahiret gününün maliki olan Allah'a mahsustur.*"[1118] âyetini tefsîr ederken, âyetin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette mef'ûlün bih mahzûftur. O da الجزاء sözcüğüdür. Burada, مَالِكِ kelimesi, mef'ûlün bihin

[1113] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mü'min, 40, 2-3.
[1114] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 7.
[1115] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 149.
[1116] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IX, s. 453 .
[1117] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. II, s. 1115.
[1118] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Fâtiha, 1, 2-4.

hazfinden sonra, onun yerine geçen يَوْمِ sözcüğüne muzâf olmuştur. Bu nedenle burada, مَالِكِ kelimesi ile يَوْمِ sözcüğü arasındaki bu izâfet, manevî bir izâfete dönüşüp muzâfın marife olmasına neden olmuş ve onun, daha önce geçen marife bir isim için sıfat olmasını câiz kılmıştır.[1119]

İzâfet terkibinde muzâf, muzâfun ileyhten müzekkerlik vasfını elde edebilir. el-Muderris, izâfetin geçtiği âyetleri irab ederken bu kunuya değinmektedir. Örneğin o, إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ ...." *Şüphesiz, Allah'ın rahmeti iyilik edenlere çok yakındır."*[1120] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen رَحْمَةَ kelimesinin, kendisinden sonra gelen muzâfun ileyhiden müzekkerlik vasfını kazandığı için onun haberi olan قَرِيبٌ sözcüğü de müzekker olarak gelmiştir demektedir.[1121] ez-Zeccâc'a göre رَحْمَةَ kelimesi الغفْرَان anlamında bir sözcük olduğu için قَرِيبٌ lafzı müzekker olarak gelmiştir.[1122] Ebû'l-Bekâ el-Ukberî'ye göre ise söz konusu âyette رَحْمَةَ kelimesinden مَطَر (yağmur) anlamı kastedildiği için قَرِيبٌ sözcüğü müzekker olarak zikredilmiştir.[1123]

Manevî izâfette hangi cer harfin gizli olduğu konusunda âlimlerden farklı görüşler vârid olmuştur. Cumhûr'a göre muzâf ile muzâfun ileyh arasında cer harflerinden lâm'ın gizli olması asıl olandır. Bir grup âlim, muzâf, muzâfun ileyhin bir parçası olması halinde aralarında cer harflerinden min mukadder olacağını söylemiştir. Bazı âlimler ise söz konusu izâfette min değil, lâm mukadderdir demişlerdir. el-Curcânî

[1119] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 58.
[1120] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-A'râf, 7, 56.
[1121] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 259-260.
[1122] ez-Zeccâc, **Ma'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, c. II, s. 344.
[1123] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 575.

(ö. 471/1078), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1248) ve İbn Mâlik'e göre muzâfun ileyh, muzâf için zarf olması halinde aralarında fî harfi gizli olur.[1124]

Manevî izâfette muzâf ile muzâfun ileyh arasında cer harflerinden min'in gizli olduğu izâfete beyânî, fî'nin gizli olduğu izâfete zarfî, lâm'ın gizli olduğu izâfete ise lâmî izâfet denir.[1125] el-Muderris de izâfetin geçtiği âyetleri irab ederken, söz konusu izâfetin kısımlarına değinmekte ve onlar hakkında bilgi vermektedir.[1126] Örneğin o, إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةٍ الْكَوَاكِبِ "*Biz en yakın göğü zinetlerle, yıldızlarla donattık.*"[1127] âyetini tefsîr ederken, âyetin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Bu âyette زِينَة lafzı, الْكَوَاكِبِ kelimesine, beyânî bir izâfetle muzâf olması durmunda tenvînsiz olarak okunur. الْكَوَاكِبِ sözcüğü söz konusu lafız için bedel olması durumunda ise زِينَة kelimesi tenvînli olarak ukunaktır."[1128] Müellif, وَأَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ "*Semûd kavmine gelince biz onlara doğru yolu göstermiştik. Ama onlar körlüğü hidayete tercih ettiler ve yaptıklarına karşılık, alçaltıcı azap yıldırımı onları çarpıttı.*,"[1129] âyetini irab ederken, âyette yer alan صَاعِقَةُ kelimesinin الْعَذَابِ sözcüğüne muzâf olduğunu zikretmekte ve onun bu sözcüğe olan izâfetinin ise beyânî olduğunu belirtmektedir.[1130]

el-Muderris, وَقَالَ الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ "*Zayıf ve güçsüz görülenler, büyüklük taslayanlara, "Hayır, bizi hidayetten saptıran gece ve gündüz*

[1124] İbn Mâlik, **Şerhu'l-Kâfiyyeti'ş-Şâfiyye**, c. II, s. 902-906 ;es-Suyûtî, **Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. II, s. 501-502.
[1125] Bkz.: Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyyâiyye**, c. II, s. 500-501; İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sada**, s. 253-254; Muhammed b. 'Abdirrahîm el-'Umeri el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv**, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır, trh. yok, s. 127.
[1126] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 315, 273; c. VII, s. 29, 29.
[1127] K**ur'ân-ı Kerîm**, es-Sâffât, 37, 6.
[1128] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 315.
[1129] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Fussilet, 41, 17.
[1130] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 29.

kurduğunuz tuzaklardır…"[1131] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مَكْرُ اللَّيْلِ ifadesindeki اللَّيْلِ kelimesini, kendisinden önce gelen مَكْرُ sözcüğü için zarf yapmakta ve onların arasında فِي cer harfini takdîr etmektedir.[1132]

Müellif, بِسْمِ اللَّهِ ifadesini irab ederken, بِسْمِ ifadesinin اللَّهِ lafzına olan izâfetinin, lâmî bir izâfet olduğunu belirtmektedir.[1133] el-Muderris, فَأَخَذَتْهُمْ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.[1134] âyetini irab ederken, âyette geçen الْعَذَابِ sözcüğünün الْهُونِ kelimesine muzâf olduğunu belirtmekte ve izâfetin de lâmî-sebebî bir izâfet olduğunu zikretmektedir.[1135] Ancak ez-Zemâhşerî, Fahruddîn er-Râzî ve en-Nesefî'ye göre, الْهُونِ kelimesi, الْعَذَابِ sözcüğü için sıfat veya bedeldir. [1136] Ebû Hafs Sirâcuddîn, İbn ‘Atiyye ve el-Beydâvî ise onun الْعَذَابِ için sıfat olduğunu söylemektedirler.[1137]

ez-Zemâhşerî ile Fahruddîn er-Râzî'nin de tercih ettikleri gibi söz konusu âyette, الْهُونِ kelimesinin, الْعَذَابِ sözcüğü için muzâfun ileyh değil, sıfat veya bedel olduğu görülmektedir. Zira الْهُونِ kelimesinin, burada sıfat veya bedel olarak irab edilmesi, hem Cumhûr'un görüşüne mutabıktır hem de âyetin anlamına daha uygundur.

İzâfet terkibinde وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ örneğinde olduğu gibi bazen muzâf mahzûf olup muzâfun ileyh onun yerine geçer. el-Muderris, izâfetin geçtiği âyetleri irab ederken,

---

[1131] K**ur'ân-ı Kerîm**, es-Sebe, 34, 33.
[1132] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 273.
[1133] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 56.
[1134] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Fussilet, 41, 17.
[1135] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 29.
[1136] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. IV, s. 194; Fahruddîn er-Râzî, **Mefâtîhu'l-Gayb**, c. XXVII, s. 554; en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. III, s. 232.
[1137] Ebû Hafs Sirâcuddîn, **el-Lubâb fî ‘Ulûmi'l-Kitâb**, c. IV, s. 125; İbn ‘Âtiyye, **el-Muharreru'l-Vecîz**, c. V, s. 10; el-Beydâvî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, c. V, s. 69.

izâfetin kısımlarına değindiği gibi muzâfın hazfine de değinmektedir. Örneğin o, أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ..... *"Yahut onların durumu, gökten sağanak halinde başlar, içinde yoğun karanlıklar, gök gürültü ve şimşekler bulunan fırtına tutulmuş kimselerin haline benzer.... ,"*[1138] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen صَيِّبٍ kelimesinden önce bir muzâfın mahzûf olduğunu zikretmekte ve âyetin tevîlinin de كَذَوِي صَيِّبٍ şeklinde olduğunu belirtmektedir.[1139] Ebû'l-Bekâ, bu âyeti irab ederken, أَوْ كَصَيِّبٍ ifadesinde muzâfın, mahzûf olduğunu zikretmekte ve âyetin أَوْ كَأَصْحَابِ صَيِّبٍ tevilinde olduğunu söylemektedir.[1140]

İzâfet terkibinde muzâfın hazfi câiz olduğu gibi muzâfun ileyhin hazfi de câizdir. el-Muderris, muzâfın hazfinden bahsettiği gibi muzâfun ileyhin hazfinden de bahsetmektedir. Örneğin o, وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ..... *"(Erkek ve kadından) her biri için ana-babanın ve akrabanın bıraktıklarından (pay alan) varisler kıldık....."*[1141] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen لِكُلٍّ ifadesinden sonra bir muzâfun ileyhin gizli olduğunu ifade etmekte ve âyetin takdîrinin de وَلِكُلِّ مالٍ şekilnde olduğunu belirtmektedir.[1142] Ebû'l-Bekâ, bu âyeti irab ederken, وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ cümlesinde muzâfun ileyhin mahzûf olduğunu belirtmekte ve âyetin tevili ise ya وَلِكُلِّ أَحَدٍ جَعَلْنَا مَوَالِي veya وَلِكُلِّ مالٍ 'dir demektedir.[1143]

[1138] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 19.
[1139] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 85.
[1140] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 35.
[1141] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ', 4, 33.
[1142] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 266.
[1143] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 352.

3.4. TEVÂBİ‘

Tevâb‘ sözcüğü, tâbi‘ kelimesinin çoğuludur. İrabında mustakil olmayan ve kendisinden önce gelen kelimelere uyan sözcüklere tevâbi‘ denir.[1144] Tevâbi‘, sıfat, bedel, atf-ı nesak te'kîd ve atf-ı beyân olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır.[1145]

3.4.1. Sıfat

Sıfat, tâbi olduğu mavsûfu veya onunla alakalı olan ismi niteleyen bir tâbidir.[1146]Sıfat kavramı, Basra Ekolü tarafından kullanılmıştır. Nitekim Basra Ekolüne mensûb dilciler, sıfat kavramını kullanırken, Kûfe Ekolüne mensûb dilciler onun yerine, na‘t ifadesini kullanmaktadırlar.[1147] el-Muderris, sıfatın geçtiği âyetleri irab ederken, onu birçok yönüyle ele alıp incelemekte, onun müfred, cümle ve şibh-i cümle şeklinde geldiğini belirtmekte, sıfat ile mevsûf arasındaki uyumdan söz etmektedir. el-Muderris'in, eserinde, söz konusu tâbi için sürekli sıfat ifadesini kullanması, birçok konuda olduğu gibi onun bu konuda da Basra Ekolünün görüşünü tercih ettiğini göstermektedir.

Cümlede bir isim جَاءَ رَجُلٌ عَالِمٌ (Âlim bir adam geldi), رَئَيْتُ عَالِماً كَبِيراً (Büyük bir âlim gördüm), مَرَرْتُ بِرَجُلٍ مِسْكِينٍ (Fakir bir adamın yanında geçtim) örneklerinde olduğu gibi bir sıfat alabildiği gibi birden fazla da sıfat alabilmektedir. el-Muderris de âyetleri irab ederken, bir ismin birden çok sıfat aldığını zikretmektedir. Örneğin o, وَبَشِّرِ الَّذِينَ آَمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ..... "*İman edip salih ameller işleyenlere, kendileri için; içinden ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele. Cennetlerin meyvelerinden kendilerine her rızık verilişinde, "Bu (tıpkı) daha önce (dünyada iken) bize verilen rızık!" diyecekler.*

[1144] Bkz.: Mollâ Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 539-541.

[1145] İbn Mâlik, **Şerhu'l-Kâfiyyeti'ş-Şâfiyye**, thk. ‘Abdulmun‘în Ahmed el-Hureydî, Câmi‘atu Ummi'l-Kurâ, I. Baskı, Mekke, c. III, s.1153.

[1146] es-Suyûtî, **Hem‘u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. III, s. 145; Ebû'l-‘İrfân b. ‘Ali es-Sabbân , **Hâşiyetu's-Sabbbân ‘alâ Şerhi'l-Eşmûnî li Elfiyyeti İbn Mâlik**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1997, c. III, s. 86.

[1147] es-Suyûtî, **Hem‘u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. III, s. 145.

…."[1148] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا ifadesinin جَنَّاتٍ kelimesi için birinci sıfat, كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا cümlesinin de ikinci sıfat olduğunu belirtmektedir.[1149] Ebû'l-Bekâ, bu âyette كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ifadesinin الَّذِينَ آمَنُوا için hâl olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca o, söz konusu ifadenin جَنَّاتٍ için de hâl olabileceğini zikretmektedir.[1150] Ebû Hayyân ise söz konusu âyette كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا ifadesinin, sıfat değil, irabda yeri olmayan bir mustenefe cümledir demektedir.[1151]

Müellif, …..وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَّاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا…. "**….** *Yahudi olnanlardan, yalana kulak verenler ve sana gelmeyen başka bir kavmin sözünü dinleyenlerden küfre koşanlar seni özmesin. Sözlerin yerlerini değiştirirler de; size bu verilirse alın, verilmezse kaçının, derler. yalan uydurmak için (seni) dinlerler, sana gelmeyen bir topluluk hesabına dinlerler****….,**" [1152] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen لَمْ يَأْتُوكَ cümlesinin قَوْمٍ kelimesi için birinci sıfat, يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ ikinci sıfat ve يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا ifadesinin ise onun üçüncü sıfat olduğunu beyân etmektedir.[1153]

[1148] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 25.
[1149] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 94.
[1150] Ebu'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 42.
[1151] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 184.
[1152] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 41.
[1153] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 107.

3.4.1.1. Sıfatın Çeşitleri

4.1.1.1. Müfred Olan Sıfat

Haber ve hâlda olduğu gibi sıfatta da asıl olan ifradtır yani sıfatın müfred olarak gelmesidir. Müfred olan sıfat ise müştakk veya onun yerine geçen isim olarak gelmektedir.[1154]

el-Muderris, eserinde âyetleri irab ederken, müfred olarak gelen sıfattan da söz etmektedir. Örneğin o, يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ "*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helal ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır*."[1155] âyetini tefsîr ederken, âyette müfred olarak gelen طَيِّبًا kelimesinin حَلَالًا sözcüğü için sıfat olduğunu belirtmektedir.[1156] Müellif, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ "*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz*."[1157] âyetini tefsîr ederken, âyette müştakk bir müfred olarak gelen مُضَاعَفَةً kelimesinin أَضْعَافًا sözcüğü için sıfat olduğunu ifade etmektedir.[1158]

Bazen abartı veya pekiştirme amacıyla mavsûf olan sözcüklerden sıfatları türetilir. el-Muderris, âyetleri irab ederken, bu sıfat türüne değinmekte ve onun en çok hangi yapılarda gerçekleştiği konusunda bilgi vermektedir. Örneğin o, زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ "*Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi.*

[1154] Nâziru'l-Ceyş, **Temhîdu'l-Kavâ'id, bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid**, c. VII, s. 3331-3336.
[1155] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 168.
[1156] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân** c. I, s. 225.
[1157] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 130.
[1158] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 181.

Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır,"[1159] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen kelimelerin irabı ile ilgili şunları söylemektedir: "الشَّهَوَاتِ kelimesi, شَهْوَةٌ söcüğünün çoğuludur. النِّسَاءِ sözcüğü ise قَوم ve رَهْط kelimeleri gibi lafzından tekili olmayan bir ism-i cem'tir. الْقَنَاطِيرِ kelimesi de قِنْطَار 'ın çoğuludur. الْمُقَنْطَرَةِ kelimesi ise العَرَبُ العرباءُ , لَيلٌ أَلْيَلٌ يَوْمٌ أَوْيَمٌ , ظِلٌّ ظَلِيلٌ ifadelerinde olduğu gibi, kendisinden türemiş olduğu الْقَنَاطِيرِ sözcüğü için sıfattır. Bu tür sıfat da daha çok فَاعلٌ vezninde olan kelimelerde bulunur. Ancak bu sıfat türü, az da olsa, bu âyette olduğu gibi ism-i mef'ûllerde de bulunur."[1160]

Müellif, وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا..... "*.....Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.*"[1161] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ظَلِيلًا kelimesinin, لَيلٌ أَلْيَلٌ , يَوْمٌ أَوْيَمٌ örneklerinde olduğu gibi, pekiştirme amacıyla ظِلًّا sözcüğünden türemiş bir sıfat olduğunu beyân etmektedir. el-Muderris, bunun ardından el-Merzûkî'nin (ö. 421/1030), ظَلِيلًا kelimesi ile ilgili şöyle dediğini nakletmektedir: "ظَلِيلًا kelimesi, ظِلًّا sözcüğünden türemiş olan bir tâbi‘dir. Bu kelime, aynı zamanda حَسَن بَسَن ifadesindeki بَسَن sözcüğü gibi anlamı olmayan bir sözcüktür." el-Muderris, el-Merzûkî'nin, bu kelime ilgili mezkûr sözlerine yer verdikten sonra şöyle demektedir: "Biz de diyoruz ki, eğer bu kelime, bir anlam ifade etmeseydi, Kur'ân-i Kerîm'de vârid olmazdı".[1162]

Sıfatın, mavsûfuna izâfeti konusunda Kûfe ve Basra Ekolleri arasıda ihtilâf bulunmaktadaır. Basra Ekolüne mensûp dilcilere göre sıfatın mavsûfuna izâfeti câiz değildir. Zira onlara göre bu izâfet, bir şeyin kendi nefsine izâfeti anlamına gelmektedir ki bu da câiz değildir. Kûfe Ekolüne mensûp dilcilere göre ise sıfatın, mavsûfuna izâfeti

[1159] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 14.
[1160] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 108.
[1161] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 57.
[1162] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 281.

câizdir.[1163] el-Muderris, âyetleri irab ederken, bu konuya da değimektedir. Örneğin o, ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ....."**.....***Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındad*ır."[1164] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen حُسْنُ kelimesinin, kendi mavsûfuna muzâf olan bir sıfat olduğunu belirtmekte ve âyetin tevilinin de المرجِعُ الحَسَنُ şeklinde olduğunu zikretmektedir.[1165]

Müellif, هَذَا وَإِنَّ لِلطَّاغِينَ لَشَرَّ مَآبٍ "*İşte böyle! Şüphesiz azgınlar için elbette kötü bir dönüş yeri, cehennem vardır.*"[1166] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen لَشَرَّ ifadesinin, kendi mavsûfune muzâf bir sıfat olduğunu zikretmekte ve âyetin tevilinin de مَرْجِعاً شَرّاً şeklinde olduğunu ifade etmektedir.[1167]

Yukarıda getirilen örneklerden de anlaşıldığı gibi el-Muderris'in, bu konuda Kûfe Ekolüne mensûp dilcilerin görüşü tercîh ettiği görülmektedir.

Mübteda ve hâl sâhibinin hazfi câiz olduğu gibi mavsûfun hazfi de câizdir. el-Muderris, eserinde âyetleri irab ederken, bu konuya da değinmekte ve onun hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا..... "*Dedik ki: "Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin***.....**"[1168] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen رَغَدًا kelimesinin burada gizli olan bir mavsûf için sıfat olduğunu zikretmekte ve âyetin tevîlinin de بِه مُترَفَهاً واسِعاً أَكْلاً şeklinde olduğunu belirtmektedir.[1169] Müellif, قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ

[1163] el-Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Bene'n-Nahviyyine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn**, c. II, s. 334.
[1164] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 14.
[1165] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 108.
[1166] K**ur'ân-ı Kerîm**, es-Sâd, 38, 55.
[1167] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 340.
[1168] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 35.
[1169] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 110.

……الْحَقِّ "*De ki: "Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin…….*"[1170] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen غَيْرَ الْحَقِّ ifadesinin, mahzûf bir masdarın sıfatı olduğunu belirtmekte ve âyetin tevîlinin de غُلُواً غَيْرَ الحَقِّ şeklinde olduğunu zikretmektedir. Müellif, bunun ardından, burada gizli olan masdarın da te'kîdi bir masdar olduğunu söylemektedir.[1171] Ancak müellifin zikrettiği söz konusu gizli mastar, te'kîdi değil, nevi bir mastar olduğu görülmektedir. Zira söz konusu mastar, غَيْرَ الحَقِّ ile mavsuf olmuştur.

4.1.1.2. Cümle Olan Sıfat

Sıfat müfred olarak gelebildiği gibi cümle olarak da gelebilmektedir. Ancak dilciler, cümle olarak gelen sıfatın da müfred sıfat tevilinde olduğunu zikretmektedirler. Ayrıca onlara göre bir cümlenin sıfat olabilmesi için onun talebî (istek bildiren) bir cümle olmaması gerekir.[1172] el-Muderris de âyetlerin irabı esnasında cümlenin sıfat olduğunu zikretmektedir. Örneğin o, وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا….."*O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler çıkarırız.…….*"[1173] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا fiil cümlesinin خَضِرًا kelimesi için sıfat olduğunu beyân etmektedir.[1174] Ebû'l-Bekâ ve

[1170] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 77.
[1171] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 133.
[1172] İbn Mâlik, **Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şafiyye**, c. III, s. 1159; İbn ‘Âkîl, **Şerhu İbn ‘Âkîl**, c. III, s. 195,198; Nâziru'l-Ceyş, **Temhîdu'l-Kavâ‘id, bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid**, c. VII, s. 3331.
[1173] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-En'âm, 6, 99.
[1174] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 209.

Ebû Hayyân ise bu âyette نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا ifadesinin خَضِرًا sözcüğü için sıfat veya mustenefe bir cümle olduğunu zikretmektedirler.[1175]

Müellif, "وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا *Kitab ehlinden hiç kimse yoktur ki ölümünden önce, ona (İsa'ya) iman edecek olmasın. Kıyamet günü o (İsa) onların aleyhine şahit olacaktır.*"[1176] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ ifadesinin, yemin cümlesi olup âyette mukadder olan أَحَدٌ kelimesi için sıfat olduğunu zikretmekte ve âyetin tevîlinin de لا يَبْقَى أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ الكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ şeklinde olduğunu belirtmektedir.[1177] Ebû'l-Bekâ, لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ cümlesinin mahzûf bir yeminin cevabı olduğunu zikretmektedir.[1178] Ebû Hayyân, bu âyette لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ ifadesi yemin cümlesidir ve gizli olan أَحَدٌ kelimesi için sıfattır diyen ez-Zemahşerî'nin fahiş bir hata yaptığını söylemektedir. Ebû Hayyân'a göre, لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ ifadesi, burada gizli olan bir yeminin cevabıdır. Ayrıca o, câr ile mecrûrdan oluşan مِنْ أَهْلِ الكِتَابِ ifadesidinin de burada gizli olan أَحَدٌ kelimesi için sıfat olduğunu beyân etmektedir.[1179]

Söz konusu ifadenin irabında Ebû Hayyân'ın görüşü daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira onun zikrettiği irab vechinde mahzûf olan kasem cevâbı ile birlikte âyette gizli olan أَحَدٌ kelimesi için haber olmaktadır ki bu da âyetin anlamına daha uygundur.

[1175] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 52 4; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 597.
[1176] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 159.
[1177] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 58.
[1178] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 406.
[1179] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 129.

4.1.1.3. Car ve Mecrûr Olan Sıfat

Sıfat, müfred ve cümle olarak gelebildiği gibi car ve mecrûr olarak da gelebilmektedir. Dilciler, nekire bir isimden sonra gelen car ve mecrûrun sıfat olduğunu zikretmişlerdir.[1180]el-Muderris de âyetleri irab ederken, nekireden sonra gelen car ve mecrûrun sıfat olduğunu beyan etmiştir. Örneğin o,فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ.... يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً[1181] âyetini irab ederken, âyette geçen فَرِيقٌ kelimesinin mübteda, ondan sonra car ve mecrûr olarak gelen مِنْهُمْ ifadesinin sıfat, يَخْشَوْنَ النَّاسَ cümlesinin haber ve كَخَشْيَةِ اللَّهِ ifadesinin ise يَخْشَوْنَ kelimesinin fâili için hâl olduğunu ifade etmektedir.[1182]

Müellif, أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ "*Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? (Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir*."[1183] âyetini irab ederken, sıfat ile mavsûftan oluşan كَلِمَةً طَيِّبَةً ifadesinin, kendisinden önce geçen مَثَلًا kelimesi için bedel olduğunu zikretmekte ve ondan sonra car ve mecrûr olarak gelen كَشَجَرَةٍ ifadesinin de mezkûr bedel için sıfat olduğunu ifade etmektedir.[1184] Ebû Hayyân ve el-Halebî, bu âyette كَشَجَرَةٍ ifadesi كَلِمَةً sözcüğü için sıfat olabileceği gibi burada gizli bir mübteda olanهي zamiri için haber de olabileceğini zikretmektedirler.[1185]

[1180] Şeyh Zâde, **Şerhu Kavâ'idi'l-İ'râb**, s. 72; el-Ezherî, **Mûsilu't-Tullâb ilâ Kavâ'idi'l-İ'râb**, s. 81.
[1181] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 77.
[1182] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 11.
[1183] K**ur'ân-ı Kerîm**, İbrâhîm, 14, 24.
[1184] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 41.
[1185] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VII, s. 99.

3.4.2. Bedel

Cümlenin hükmünden doğrudan maksûd olan tâbiye bedel,[1186]onun tâbi olduğu öğeye ise mübdelün minh denir. Bedel kavramı, Basra Ekolüne mensûp dilciler tarafından kullanılmıştır. Nitekim Kûfe Ekolüne mensûp dilciler, bu tâbi türü için tebyîn, terceme ve tekrîr gibi kavramları kullanmışlardır.[1187] Müellif, eserinde âyetleri irâb ederken, bedel konusuna değinmekte, ona ait olan kısımlardan bedelü'l-küll, bedelü'l-ba'd ve bedelü'l-iştimâlı zikretmektedir.[1188]

3.4.2.1. Bedelin Kısımları

3.4.2.1.1. Bedelü'l-Küll

Metbû'uyla aynı olan bedel türüne bedelü'l-küll denir.[1189] Bu bedele, bedelü'ş-şey mine'ş-şey[1190] ve bedelü'l-mutâbık da denir.[1191] el-Muderris, eserinde bu bedel türü için sürekli bedelü'l-küll veya bedelü'l-küll mine'l-Küll ifadesini kullanmaktadır. Örneğin o, الر كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ "*Elif Lâm Râ. Bu Kur'an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, olan Allah'ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.*"[1192] âyetini tefsîr edeken, âyette geçen إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ifadesinin, إِلَى النُّورِ için bedelü'l-küll mine'l-küll olduğunu zikretmektedir.[1193] ez-Zemahşerî ve el-Halebî ise bu âyete إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ifadesinin, cer harfinin tekrar edilmesi ile إِلَى النُّورِ

[1186] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 308-309; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 176.
[1187] es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 176; es-Sabbân, **Hâşiyetu's-Sabbân**, c. III, s. 183.
[1188] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 67, 96, 134, 200; c. II, s. 52, 158; c. IV, s. 28, 59: c. V, s. 31, 234.
[1189] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 308-309; İbn 'Âkîl, **Şerhu İbn 'Âkîl**, c. III, s. 247; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 176.
[1190] es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerh Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 176.
[1191] es-Sabbân, **Hâşiyetu's-Sabbân**, c. III, s. 184.
[1192] K**ur'ân-ı Kerîm**, İbrâhîm, 14, 1.
[1193] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 31.

için bedel olduğunu söyledikten sonra onun burada mukadder bir sorunun cevabı da olabileceğini zikretmişlerdir.[1194]

Müellif, الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ..... "*Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.....*"[1195] âyetini tefsîr edeken, âyette geçen الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ifadesi için birkaç irâb vechi zikrettikten sonra onun daha önceki âyetlerde yer alan لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ ifadesi için bedelü'l-küll de olabileceğini beyân etmektedir.[1196] Ebû'l-Bekâ, الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ifadesindeki الَّذِينَ 'nin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "الَّذِينَ kelimesinde üç irab vechi bulunmaktadır. Birinci vecihte mecrûr olup لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ ifadesi için sıfat veya bedeldir. İkincisinde gizli olan أَعْنِي fiili ile mansûb olup mef'ûldur. Üçüncüsünde ise merfû' olup mübteda veya haberdir."[1197]

Nakire bir ismin marife bir isme bedel olmasının câiz olup olmaması konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr'a göre mutlak yani şartsız olarak nekire bir isim marife bir isme bedel olabilir. Kûfelilere göre nekire bir isim, bir sıfatla mavsûf olmadığı sörece marife isme bedel olmaz. es-Suheylî (ö. 581/1185) ve İbn Ebî'r-Rebî' (ö. 688/1289) ise bu konda Kûfelilere tabi olmuşlardır.[1198]

el-Muderris'in, âyetlerin irabı esnasında nekire ismi marife bir isim için bedel olarak irab ettiği görülmektedir. Örneğin o, كَلَّا لَئِنْ لَمْ يَنْتَهِ لَنَسْفَعَنْ بِالنَّاصِيَةِ كَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ نَاصِيَةٍ "*Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, muhakkak onu perçeminden; o yalancı, günahkâr*

[1194] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 537; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VII, s. 66-67.
[1195] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 157.
[1196] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 28.
[1197] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 598; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 597.
[1198] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab**, c. IV, s. 1962; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 181.

perçeminden yakalarız." [1199] âyetlerini irab ederken, nekire bir isim olan نَاصِيَةٍ kelimesinin daha önce geçen ve marife bir isim olan النَّاصِيَةِ için bedel olduğunu zikretmektedir.[1200]

Açık bir ismin zamire bedel olup olmaması konusunda da âlimler ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr'a göre açık isim, gâip zamir için bedel olabilir. Onlara göre açık ismin müteklim veya muhâtap zamire bedel olabilmesi için söz konusu ismin mübdelün minhi kapsayan veya onun bir parçası olan bir kelime olması gerekir. Kûfeliler ve Ahfeş, zamirler arasında herhangi bir ayrım yapmaksızın söz konusu ismin zamire bedel olabileceğini söylemişlerdir. Kutrub (ö. 210/825) ise söz konusu ismin sadece istisinâ cümlesinde bedel olabileceğini söylemiştir.[1201]

el-Muderris'in bu konuda Cumhûr'un görüşü tecih ettiği görülmektedir. Nitekim الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ , ,o أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ "*Onlar, Allah'a verdikleri sözü, pekiştirilmesinden sonra bozan, Allah'ın korunmasını emrettiği bağları (iman, akrabalık, beşeri ve ahlâki bütün ilişkileri) koparan ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaran kimselerdir. İşte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.*"[1202] âyetini tefsîr edeken, âyette geçen أَنْ يُوصَلَ ifadesinin, mahallen mecrûr olup بِهِ ifadesindeki zamir için bedel olduğunu zikretmektedir.[1203] ez-Zeccâc, bu âyette أَنْ يُوصَلَ ifadesinin mecrûr olup بِهِ ifadesindeki zamir için bedel olduğunu söylemektedir. [1204] Ebû'l-Bekâ, أَنْ يُوصَلَ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette أَنْ يُوصَلَ ifadesi cer mahallinde olup بِهِ 'deki zamir için bedeldir.

[1199] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Alak, 96, 15-16.
[1200] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 392.
[1201] İbn Ya'îş, **Şerhu'l-Mufassal**, c. II, s. 269; Nâziru'l-Ceyş, **Temhîdu'l-Kavâ'id, bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid**, c. VII, s. 3403; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 180-181.
[1202] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2,27.
[1203] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 96.
[1204] ez-Zeccâc, **Ma'ani'l-Kur'ân ve İ'rabuh**, c. I, 106.

Bu ifade nasb mahallinde olup مَا sözcüğüne bedel olması da câizdir. Söz konusu ifade ref‘ mahallinde olup gizli bir mübteda için haber de olabilir."[1205] Ebû Hayyân ise söz konusu ifadesinin cer mahallinde olup بِهِ 'deki zamir için bedel olduğunu zikretmektedir.[1206]

Müellif, وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ *"(Bu yaptıklarında) bir bela olmayacağını sandılar da kör ve sağır kesildiler. Sonra (tövbe ettiler), Allah da onların tövbesini kabul etti. Sonra yine onlardan çoğu kör ve sağır kesildiler. Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir."*[1207] âyetini tefsîr edeken, âyette geçen كَثِيرٌ مِنْهُمْ ifadesinin, عَمُوا وَصَمُّوا fiillerine bitişen zamir için bedel olduğunu beyân etmektedir.[1208] Ebû'l-Bekâ, bu âyette كَثِيرٌ مِنْهُمْ ifadesinin gizli bir mübteda için haber olduğunu söylemektedir.[1209] ez-Zemahşerî, كَثِيرٌ sözcüğünün irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu söcük, zamir için bedel vaya أكلونى البراغيثdiyenlerin lügatı üzere fâildir. Söz konusu sözcük gizli bir mübtedanın heberi de olabilir."[1210] Ebû Hayyân ise söz konusu âyette كَثِيرٌ sözcüğünün, عَمُوا وَصَمُّوا fiillerine bitişen zamire bedel olmak üzere mecrûr olduğunu söylemektedir. [1211]

[1205] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ‘rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 44.
[1206] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 207.
[1207] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 71.
[1208] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 129.
[1209] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ‘rabi'l-Kur'ân**, c. I, s. 453; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 597.
[1210] ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, c.I, s. 663.
[1211] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IV, s. 438.

Cümlenin müfrede bedel olmasının câiz olup olmaması kosunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. İbn Cinnî, ez-Zemahşerî, İbn Usfûr ve İbn Mâlik'e göre cümlenin müfrede bedel olması câizdir. Ebû Hayyân ise bunun câiz olmadığını söylemektedir.[1212]

el-Muderris'in bu konuda İbn Cinnî, ez-Zemahşerî ve İbn Mâlik'in görüşü tercih ettiği görülmektedir. Nitekim o, "إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ *Hiç şüphesiz siz ve Allah'tan başka kulluk ettikleriniz cehennem odunusunuz. Siz oraya varacaksınız.*"[1213] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ cümlesinin, حَصَبُ kelimesi için bedel olduğunu ifade etmektedir. el-Muderris, bunun ardından, cümlenin müfred kelimeye bedel olmasının yaygın olduğunu beyân etmektedir.[1214] Ebû'l-Bekâ, أَنْتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu ifade, حَصَبُ جَهَنَّمَ için bedel, muste'nefe cümle ve جَهَنَّمَ kelimesi için hâl olabilir."[1215] el-Halebî ise bu cümlenin irabı ile ilgili Ebû'l-Bekâ'nın zikrrttiği irabı naklettikten sonra söz konusu cümlenin جَهَنَّمَ sözcüğüne hâl olmasının câiz olmadığını söylemektedir.[1216]

Cümlede bazen bir kelime için aynı anda birden fazla bedel gelebilir. Müelif de âyetleri irab ederken, buna değinmektedir. Nitekim o, **....**وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا "*Biz onları on iki kabile halinde topluluklara ayırdık.* **.....**"[1217] âyetini tefsîr edeken, âyette geçen أَسْبَاطًا kelimesinin, اثْنَتَيْ عَشْرَةَ ifadesi için temyîz değil, bedel olduğunu ifade etektedir. Müellif, âyette yer alan أُمَمًا sözcüğünün de onun ikinci bedeli olduğunu zikretmekte ve âyetin tevîlinin de وقطعناهم اثنتي عشرة فرقة şeklinde olduğunu beyân

[1212] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, c. IV, s. 1972; Nâziru'l-Ceyş, **Temhîdu'l-Kavâ'id, bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid**, c. VII, s. 3417-3420; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 183-184.
[1213] K**ur'ân-ı Kerîm**,el- Enbiyâ, 21, 98.
[1214] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 298-299.
[1215] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'rabi'l-Kur'ân**, c. II, s. 9288;
[1216] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. VIII, s. 207-208.
[1217] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 160.

etmektedir.[1218] Ancak ez-Zemahşerî ile en-Nesefî'ye göre bu âyette أَسْبَاطًا kelimesi, اثْنَتَيْ عَشْرَةَ ifadesi için bedel değil, temyîzidir. Zira onlara göre أَسْبَاطًا sözcüğü, سِبْط kelimesinin çoğulu olsa da müfred bir sözcük olan قبيلة ifadesinin yerine kullanılmıştır.[1219]

4.2.1.2. Bedelü'l-Ba‘d

Bedelü'l-ba‘d, bedelin, mübdelün minh'in bir parçası olduğu bedel türüdür.[1220] el-Muderris, âyetleri irâb ederken, bedel çeşitlerinden bedelü'l-ba‘d türüne de değinmektedir. Örneğin o, جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدَ الرَّحْمَنُ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًّا *"(Onlar) Adn cennetlerine girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır. Şüphesiz onun va'di kesinlikle gerçekleşir*." [1221] âyetini tefsîr edeken, âyette geçen جَنَّاتِ عَدْنٍ ifadesinin, daha önceki âyette yer alan الْجَنَّةَ kelimesi için bedelü'l-ba‘d olduğunu zikretmektedir. [1222] ez-Zeccâc, bu âyette جَنَّاتِ sözcüğünde ref ve nasb ikisi de câizdir demekte, ref‘ ile gizli bir mübteda için haber, nasb ile gizli bir fiil için mef‘ûl olduğunu zikretmektedir.[1223] Ebû'l-Bekâ, söz konusu âyette جَنَّاتِ sözcüğünün, mansûb okunması halinde bedel, merf‘û okunması halinde ise gizli bir mübteda için haber olduğunu ifade etmektedir.[1224]

Müellif, فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ "*Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim*

[1218] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**c. IV, s. 32 .
[1219] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. II, s. 168; en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, c. I, s. 611.
[1220] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 309; es-Suyûtî, **Hem‘u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. III, s. 176; es-Sabbân, **Hâşiyetu's-Sabbân**, c. III, s. 184.
[1221] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Meryem, 19, 61.
[1222] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 234.
[1223] ez-Zeccâc, **Ma‘ani'l-Kur'ân ve İ‘rabuh**, c. II, s. 366.
[1224] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ‘rabi'l-Kur'ân**, c. II, s. 877.

vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanınmazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır.)"[1225] âyetini tefsîr edeken, âyette yer alan مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ ifadesinin, kendisinden önce geçen آيَاتٌ kelimesine, مَنِ اسْتَطَاعَ ifadesinin de النَّاسِ sözcüğüne bedelü'l-ba'd olduğunu ifade etmektedir.[1226] ez-Zemahşerî, bu âyette مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ ifadesinin, آيَاتٌ kelimesi için atf-ı beyân, مَنِ اسْتَطَاعَ kısmının ise النَّاسِ sözcüğü için bedel olduğunu zikretmektedir. [1227] İbn 'Atiyye ise مَنِ اسْتَطَاعَ ifadesinin cer mahallinde olup النَّاسِ kelimesi için bedelü'l-ba'd olduğunu ifade ettikten sonra, aralarında el-Kisâî'nin de bulunduğu bazı âlimlerin مَنِ kelimesinin burad ref mahallinde olup cevabı mahzûf bir şart edatı olduğu söylediklerini nakletmektedir.[1228]

4.2.1.3. Bedelü'l-İştimâl

Bedelü'l-iştimâl, bedel ile mübdelün minh'in arasında parça ve bütün ilişkisi dışında bir ilişkinin olduğu bedel türüdür. Buna göre bedel, mübdelün minh'in ne tamamı ne de bir parçasıdır.[1229] el-Muderris, içinde bedelin geçtiği âyetleri irâb ederken, diğer bedel türlerine değindiği gibi bedelü'l-iştimâle de değinmektedir. Örneğin o, قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ (4) النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ "*Hendeklerin sahipleri helâk edildi. (İçi) yakıt dolu (sahipleri).*"[1230] âyetlerini tefsîr ederken, âyette geçen النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ifadesinin, الْأُخْدُودِ

[1225] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 97.
[1226] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 158-159.
[1227] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 388-390.
[1228] İbn 'Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, c. I, s. 477; Nâziru'l-Ceyş, **Temhîdu'l-Kavâ'id, bi Şerhi Teshîli'l-Fevâid**, c. VII, s. 3406.
[1229] Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 591; el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv**, s. 148-149.
[1230] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Burûc, 4-5.

kelimesi için bedelü'l-iştimâl olduğunu zikretmektedir.[1231] النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ ifadesinin irabı ile ilgili dilcilerin görüşleri şöyledir: el-Farra ve İbun't-Turâve (ö. 528/1134)'ye göre bu ifade bedelü'l-küll, Ebû Alî el-Fârisî'ye göre bedelü'l-iştimâl, İbn Harûf (ö. 609/1130)'a göre bedelü'l-idrabdır. İbn Hişâm'a göre ise ondan önce bir muzâf mahzûf olup âyetin tevili أخدود النار şekildedir.[1232] Müellif, وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ *"(Ey Muhammed!) onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti."*[1233] âyetini irab ederken, âyette geçen إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ ifadesinin de أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ kısmı için bedelü'l-iştimâl olduğunu beyân etmektedir.[1234]

3.4.3. Atf-ı Beyân

Atf-ı-beyân, metbû'unu açıklayan veya sınırlayan, tevile kabil olmayan câmid (türememiş) bir tâbidir.[1235] el-Muderris, âyetleri irab ederken, tevâbi'lerden sıfat ile bedele değindiği gibi atf-ı beyâna da değinmektedir. Örneğin o,..... وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ..... *Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, insanlara sihri ve (özellikle de) Babil'deki Hârût ve Mârût adlı iki meleğe ilham edilen (sihr)i öğretmek suretiyle küfre girdiler....* "[1236] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen هَارُوتَ ile مَارُوتَ sözcüklerinin, الْمَلَكَيْنِ kelimesi için atf-ı beyân olduğunu zikretmektedir.[1237] Ancak Ebû'l-Bekâ ile Ebû Hayyân, bu sözcüklerin mansûb okuyan kırâate göre bedel olduklarını söylemektedirler.[1238] el-Halebî ise Cumhûr, هَارُوتَ ile مَارُوتَ sözcüklerini mansûb olarak

[1231] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 358.
[1232] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, c. IV, s. 1967.
[1233] K**ur'ân-ı Kerîm**, Yâsîn, 36, 13.
[1234] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 300.
[1235] İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 297.
[1236] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 102.
[1237] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 172 .
[1238] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. I, s. 99; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 528-530.

okuduğunu zikrettikten sonra, bu kırâate göre söz konusu sözcüklerde dört irâb vechi bulunuduğunu ifade etmektedir. el-Halebî'ye göre onlar arasında en belirgin vechin söz konusu kelimelerin الْمَلَكَيْنِ sözcüğü için bedel olmasıdır.[1239]

Müellif, أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ . جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ "*Allah'ın nimetini küfre değişenleri ve kavimlerini helak yurduna, yaslanacakları cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? O ne kötü duraktır!*"[1240] âyetlerini tefsîr ederken, onlarda yer alan جَهَنَّمَ kelimesinin, دَارَ الْبَوَارِ ifadesi için atf-ı beyân olduğunu zikretmektedir.[1241] Ancak Ebû'l-Bekâ, bu âyette جَهَنَّمَ sözcüğünün دَارَ الْبَوَارِ için bedel olduğunu söylemektedir.[1242] el-Halebî ise söz konusu sözcüğün دَارَ الْبَوَارِ için bedel veya atf-ı beyân olduğunu beyân etmektedir.[1243]

el-Muderris, وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي. هَارُونَ أَخِي "*Bana ailemden birini yardımcı yap," "kardeşim Hârûn'u*."[1244] âyetlerini tefsîr ederken, onlarda yer alan هَارُونَ sözcüğünün, وَزِيرًا kelimesi için, أَخِي ifadesinin de هَارُونَ sözcüğü için atf-ı beyân olduğunu ifade etmektedir.[1245] ez-Zemahşerî, bu âyette أَخِي ifadesinin هَارُونَ sözcüğü için bedeldir dedikten sonra, onun atf-ı beyân olmasının da câiz ve güzel bir vecih olduğunu zikretmektedir.[1246] Ebû Hayyân ise genel olarak atf-ı beyân mübeyyenden daha belirgin olduğunu belirtmektedir. Söz konusu âyette ise هَارُونَ sözcüğü, أَخِي

[1239] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. II, s. 32.
[1240] K**ur'ân-ı Kerîm**, İbrâhîm, 14, 28-29.
[1241] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 43.
[1242] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. II, s. 769.
[1243] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. vII, s. 102.
[1244] K**ur'ân-ı Kerîm**, et-Tâ Hâ, 20, 29-30.
[1245] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 247.
[1246] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. III, s. 61.

ifadesinden daha belirgin bir kelime olduğu için,أَخِي 'nin ona atf-ı beyân olmasının uzak bir ihtimal olduğu söylemektedir.[1247]

Ebû Hayyân'ın, söz konusu âyetin irabı ile ilgili görüşü daha isabetli olduğu düşünülmektedir. Zira atf-ı beyânın, tabi olduğu isimden daha belirgin olması gerekir. Söz konusu âyette ise Ebû Hayyân'ın da dediği gibi هَارُونَ sözcüğü, أَخِي ifadesinden daha belirgin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu âyette هَارُونَ sözcüğü, atf-ı beyân değil bedeldir.

3.4.4. Atf-ı Nesak

Atf-ı nesakta, tâbi ile metbû'u arasında atıf harflerinden biri bulunmaktadır. Atıf harflerinden önce gelen unsura ma'tûfun aleyh, sonra gelene ise ma'tûf denir.[1248] Nahiv ilminin bir çok kavramında olduğu gibi bu kavramda da Basra ile Kûfe Ekolleri arasında ihtilâf bulunmaktadır. Zira Basra Ekolüne mensûb dilciler, bu kavram için atf-ı şerike ifadesini kullanırken, Kûfe Ekolüne mensûb dilciler, onun yerine, atf-ı-nesak tabirini kullanmaktadırlar. Nahiv literatüründe en yaygın olan tabir ise atf-ı nesak tabiridir.[1249]

3.4.4.1. Atıf Harfleri

Atf-ı nesakta en çok kullanılan atıf harfleri şunlardır: الواوُ , الفاءُ , ثُمَّ , بَل , لكِن , لا , أَمْ , إِمّا , أَوْ , حَتَّى.[1250] el-Muderris, âyetleri irab ederken atıf harflerine değinmekte, onların anlamlarını zikretmekte ve onların cümlelere kattıkları anlamlardan söz etmektedir.[1251]

[1247] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 528.
[1248] Bkz.:İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 301-34; İbn 'Akîl, **Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. III, s. 224-225.
[1249] es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 185.
[1250] Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 93-931; el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî fî'n-Nahv**, s. 95.
[1251] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 72, 79, 187, 258; c. II, s. 200, 205; c. III, s. 19, 235; c. IV, s. 127, 207; c. V, s. 17, 163.

3.4.4.1.1. الواوُ

Atıf harflerinden en çok kullanılan vâv'dır. Vâv, ma‘tûf ile ma‘tûfün aleyhin yargıda ortak olduğunu ifade eder, zaman ile sıra bildirmez.[1252] el-Muderris, âyetleri irab ederken, bu harfe de değinmekte ve onun işlevi hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, "أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ *Yoksa siz; Allah, içinizden cihad edenleri (sınayıp) ayırt etmeden ve yine sabredenleri (sınayıp) ayırt etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?*"[1253] âyetini tefsîr ederken, onun irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette yer alan وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ ifadesindeki يَعْلَمَ fiili, mukadder bir أَنْ ile mansûb olması durumunda, onun başında bulunan vâv, يَعْلَمَ الصَّابِرِين ifadesi ile يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا cümlesini birleştiren bir atıf harfi olmaktadır. Burada يَعْلَمَ fiili, merfû‘ okunması durumunda ise وَيَعْلَمُ الصَّابِرِينَ ifadesi, hâl cümlesi olmaktadır."[1254] Bu vecihte söz konusu ifade hâl olduğuna göre onun başında bulunan vâv da hâl vâv'ı olmaktadır. Ancak Ebû Hayyân bu âyeti irab ederken, وَيَعْلَم الصَّابِرِينَ ifadesindeki vâv'ın hâl vâv'dır diyen ez-Zehmahşerî'nin bu sözünün sahih olmadığını söylemektedir. Ebû Hayyân, bunun nedenini de şu sözlerle beyân etmektedir: "Muzâri, ism-i fâil yerinde kullanılan bir fiil olduğu için, hâl vâv'ı onun başında gelmez. Bu nedenle وَيَضْحَكُ جَاءَ زَيْدٌ cümlesi câiz değildir."[1255]

Müellif, **.....** فَإِنْ لَمْ يَعْتَزِلُوكُمْ وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ..... "**.....** *Eğer bunlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini savaştan çekmezlerse, onları yakalayın ve onları nerede bulursanız*

[1252]Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 301; es-Suyûtî, **Hem‘u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. III, s. 185 ; Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 931; el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî fî'n-Nahv**, s. 95.
[1253] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 142.
[1254] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 187.
[1255] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhit**, c. III, s. 360.

öldürün…. "[1256] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan وَيُلْقُوا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ ile وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ ifadelerinin, kendilerinden önce geçen يَعْتَزِلُوكُمْ cümlesine ma'tûf olduğunu zikretmekte ve وَيَكُفُّوا أَيْدِيَهُمْ ifadesindeki vâv'ın da tertib (sıra) bildirmeyen bir atıf harfi olduğunu beirtmektedir.[1257]

3.4.4.1.2. الفاءُ

Atıf edatlarından fâ (الفاء) harfi, ma'tûf ile ma'tûu aleyhı'yi yargıda birleştirmekle birlikte sıra ve ta'kîb (ardında) anlamlarını da bildirmektedir.[1258] el-Muderris, âyetleri irâb ederken, bu atıf harfine de değinmekte ve onun bildirdiği anlamlar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ..... "*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman, yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınızı mesh edin. Topuklarıyla beraber ayaklarınızı yıkayın…….*"[1259] âyetini tefsîr ederken, abdestte tertîbin (sıranın) gerekli olduğunu zikretmekte ve bunun da âyette geçen فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ ifadesinin başında bulunan fâ'nın, ta'kîb anlamını bildirmesinden anlaşıldığını söylemektedir.[1260] Müellif, وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ "*Nice memleketleri helak ettik. Onlara azabımız gece uykusuna dalmışken, yahut gündüz istirahat halinde iken gelmişti*."[1261] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen جَاءَهَا ifadesinin başında yer alan fâ'nın, ta'kîbi zikrî (sözde ta'kib) için geldiğini beyân

[1256] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 91.
[1257] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 19.
[1258] Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 302; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 192-196 ; Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 931-935 ; el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî fi'n-Nahv**, s. 95.
[1259] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 6.
[1260] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 80.
[1261] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 4.

etmektedir.[1262] Ebû Hayyân, فَجَاءَهَا ifadesinde أَهْلَ sözcüğünün gizli olup söz konusu ifadenin فَجَاءَ أَهْلَهَا tevilinde olduğunu zikretmektedir.[1263] el-Halebî, جَاءَهَا ifadesinin başında yer alan fâ'nın, ta‘kîbi zikrî değil, gerçek ta‘kîb anlmında olduğunu zikretmekte ve söz konusu âyetin أردنا إهلاكها tevilinde olduğunu belirtmektedir.[1264]

el-Muderris, âyetleri irab ederken, fâ'nın, ta‘lîl (neden) anlamına geldiğini zikretmetedir. Nitekim o, وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِأَدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ..... "*Hani biz meleklere, "Adem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis'ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı*..... "[1265] âyetini tefsîr ederken, şu bilgileri vermektedir: "Bu âyette geçen فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ kısmı, İblîs'in, cinlerden biri olduğuna dair kesin bir delildir. Zira melekler, Allah'ın emirlerine karşı gelmez ve emrolundukları şeyleri olduğu gibi yerine getirirler. Bu ifadenin başında yer alan fâ ise سَرَقَ فَقُطِعَتْ يَدُهُ "Eli, hırsızlıktan dolayı kesildi", سَهَا فَسَجَدَ "Sehivden nedeniyle secde etti" örneklerinde olduğu gibi ta'lîl (neden) bildirmektedir."[1266] Ebû Hayyân, فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ ifadesinin فَخَرَجَ عَمَّا أَمَرَهُ رَبُّهُ بِهِ مِنَ السُّجُودِ (Rabbinin secdeyle olan emrine uymadı) anlamında olduğunu söylemektedir.[1267]

[1262] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 240.
[1263] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhit**, c. V, s. 11.
[1264] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. V, s. 248-249.
[1265] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Kehf, 18, 50.
[1266] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 187.
[1267] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhit**, c. VII, s. 190.

3.4.4.1.3. ثُمَّ

Atıf harflerinden biri de sümme (ثُمَّ)'dir. ثُمَّ, ma'tûf ile ma'tfu aleyhiyi yargıda birleştirmekle birlikte, tertîb (sıra) ile gecikme anlamlarını da belirtmektedir.[1268] el-Muderris, eserinde atıf harflerinden sümme (ثُمَّ) kelimesine de değinmektedir. Örneğin o, هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ "*O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip onları yedi gök halinde düzenleyendir. O, her şeyi hakkıyla bilendir,*"[1269] âyetini tefsîr ederken, onda geçen ثُمَّ kelimesinin, zamansal gecikmeyi ifade eden bir harf olduğunu zikretmektedir.[1270] Müellif, وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ "*Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklere, "Adem için saygı ile eğilin" dedik. İblisten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı.*"[1271] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan ثُمَّ kelimesinin, gecikme anlamını ifade eden bir harf olduğunu beyân etmektedir."[1272]

3.4.4.1.4. أَوْ

Atıf harflerinden biri de أَوْ 'dir. أَوْ kelimesi, tereddüd durumunda ya da iki veya ikiden fazla şeyden birini tercîhte kullanılır. Bu harf, inşâî cümleden sonra tercîh veya ibâhe (serbestlik verme) anlamını ifade ederken, haberî cümleden sonra tereddüt manasını ifade etmektedir. أَو kelimesi bazen ibhâm (belirsizlik), bazen de terdîd

[1268] Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 303; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 195; Molla Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 931; el-Meylânî, **Şerhu'l-Muğnî fî'n-Nahv**, s. 95.
[1269] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 29.
[1270] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 99.
[1271] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 11.
[1272] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 242

(yineleme) için kullanılmaktadır.[1273] el-Muderris, âyetleri irab ederken, أَوْ sözcüğüne değinmekte ve onun ifade ettiği analmlar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ….. "*Onlar için ister bağışlanma dile ister dileme (farketmez.)* **….**"[1274] âyetini tefsîr ederken, onunla ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bu âyette geçen اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ifadesinin zahirine göre onda yer alan أَوْ sözcüğü, bağışlamayı dilemek veya dilememekten birini tercîh etmek için kullanılmıştır. Aralarında Beydâvî'nin de bulunduğu birçok muhakkike göre ise bu âyette أَوْ sözcüğü, tercîh için değil, tesviyye (eşitleme) için gelmiştir." [1275] el-Muderris, قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوِ ادْعُوا الرَّحْمَنَ….. "*De ki: "(Rabbinizi) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın.* **…….**"[1276] âyetini irab açısından ele alırken, onda geçen أَوْ kelimesinin, tercîh anlamınını belirtiğini ifade etmektedir.[1277] Mellif, قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ "*De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık verir?" De ki: "Allah. O halde ya biz hidayet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz*!"[1278] âyetini tefsîr ederken, şu ifadelere yer vermektedir: "Bu âyette yer alan أَوْ kelimesi, hasmı tartışma alanına çekmek amacıyla, ibhâm (belirsizlik) için kullanılmıştır." [1279] el-Muderris, يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ….. "**……..** *Rabbi'nin âyetlerinden bazısı geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanından bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günki) imanı fayda*

[1273] Bkz.: İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 305; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 195-200.
[1274] K**ur'ân-ı Kerîm**, et-Tevbe, 9, 80.
[1275] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 127.
[1276] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-İsrâ, 17, 110.
[1277] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 163.
[1278] K**ur'ân-ı Kerîm**, es-Sebe, 34, 24.
[1279] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 271.

vermez. De ki: "Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz."[1280] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا ifadesinin, آمَنَتْ fiiline ma'tûf olduğunu zikretmekte ve onun başında yer alan أَوْ kelimesinin de terdîd (yineleme) için geldiğini zikretmektedir.[1281]

3.4.4.1.5. أَمْ

Atıf harflerinden biri de أَمْ 'dir. Bu kelime, muttasıl ve munkatı olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Cümlede hemzeden sonra gelen أَمْ kelimesine muttasıl, öncesinde hemze geçmeyen ve terketmek-vazgeçmekanlamını ifade eden أَمْ kelimesine ise munkatı denir.[1282] el-Muderris, âyetleri irab ederken, أَمْ sözcüğüne de değinmekte, onun kısımları ile bildirdiği anlamlar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا..... فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ"*.....Sen onlara de ki: "Siz bunun için Allah'tan söz mü aldınız? -Eğer böyle ise Allah verdiği sözden dönmez. Yoksa siz Allah hakkında bilmdiğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?*"[1283] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَمْ kelimesi ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "أَمْ تَقُولُونَ ifadesindeki أَمْ kelimesi, ya iki şeyi dengleştirmek amacıyla gelen muttasıla أَمْ 'dir. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: "Ateşin size sayılı birkaç günden başka dokunmayacağına dair Allah'tan bir söz mü aldınız? Yoksa siz Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Bu ikisinden hangisi? gerçektir." Burada أَمْ sözcüğü, bel (بَل) kelimesinin anlamında olan münkatıa أَمْ de olabilir. Buna göre âyetin anlamı ise şöyledir: "Bilakis siz Allah

[1280] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-En'âm, 6, 158.
[1281]el-Muderris**, Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 235.
[1282] İbn ʿAkîl, **Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. III, s. 229-231.
[1283] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 80.

hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söyliyorsunuz?"[1284] Müellif,.... أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ "*Yoksa, daha önce Mûsâ'nın sorguya çekildiği gibi, siz de peygamberinizi sorguya çekmek mi istiyorsunuz?*....." [1285] âyetini tefsîr ederken, âlimlerin, bu âyette yer alan أَمْ kelimesi ile ilgili şöyle dediklerini nakletmektedir: "Burada أَمْ kelimesi, iki şeyi eşit tutmak amacıyla gelen muttasıla أَمْ veya hemze ile bel (بَل) anlamında olan münkatıa أَمْ 'dir."[1286] en-Nahhâs, ez-Zeccâc ve Ebû'l-Bekâ, أَمْ تُرِيدُونَ ifadesindeki أَمْ 'in münkatıa olduğunu söylemektedirler.[1287]

3.3.4.4.1.6. بَل

Atıf harflerinden biri de بَل sözcüğüdür. بَل sözcüğü, bırakmak-vazgeçmek anlamı için kullanılmaktadır. [1288] el-Muderris, âyetleri irâb ederken, بَل sözcüğüne de değinmekte ve onun bildirdiği analmlar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ "*Allah yolunda öldürülenlere "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz*."[1289] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen بَلْ أَحْيَاءٌ ifadesiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bu ifade, gizli olan mübtedasıyla birlikte, şehitlerin hayatta olduklarını belirten bir cümledir. Bu ifadenin başında bulunan بَلْ kelimesi, idrâb bildiren bir harftir. Bu kelimeden anlaşılan idrâb ise

[1284] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 157.
[1285] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 108.
[1286] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 176.
[1287] ez-Zeccâc, **Ma‘âni'l-Kur'ân ve İ‘râbuh**, c. I, s. 192; en-Nahhâs, **İ‘râbu'l-Kur'ân**, c. I, s. 73; Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ‘râbi'l-Kur'ân**, c. I, s. 104.
[1288] İbn ‘Akîl, **Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. III, s. 236; es-Suyûtî, **Hem‘u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. III, s. 211.
[1289] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 154.

ondan önce geçen cümlenin tümünü kapsamaktadır."[1290] Müellif, إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ "*Hakikaten siz kadınları bırakıp, şehvetle erkeklere yaklaşıyorsunuz. Hayır, siz haddi aşan bir toplumsunuz.*"[1291] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ ifadesinin başında bulunan بَل kelimesinin, idrâb bildiren bir harf olduğunu zikretmektedir.[1292]

3.4.4.2. Ma'tûf

Atıf harflerinden önce gelen unsura ma'tûfun aleyh, onlardan sonra gelen unsura ise ma'tûf adı verilir. Atıfta, bir ismin, diğer bir isme veya fiile atfı câiz olduğu gibi bir cümlenin diğer bir cümleye atfı da câizdir.[1293]

3.4.4.2.1. Zâhir İsmin Zâhir İsme Atfedilmesi

Zâhir (açık) bir ismin, diğer zâhir bir isme atfı câizdir. el-Muderris'in âyetleri irab ederken, zâhir bir ismi diğer zâhir bir isme atfettiği görülmektedir. Örneğin o, هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ "*Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Halbuki bütün işler Allah'a döndürülür.*"[1294] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الْمَلَائِكَةُ kelimesinin, kendisinden önce geçen اللَّهُ lafzına ma'tûf olduğunu zikretmektedir.[1295] Müellif, مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ..... "*Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir. Güzel sözler ancak ona yükselir. Salih*

[1290] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 217.
[1291] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Arâf, 7, 81.
[1292] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 269.
[1293] İbn 'Akîl, **Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. III, s. 224; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 220-224.
[1294] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 210.
[1295] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 268.

ameli de güzel sözler yükseltir…. "[1296] âyetini irab yönünden incelerken, âyette geçen وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ ifadesinde birçok irab vechinin bulunduğunu zikretmektedir. Müellif, bunun ardından bu vecihler arasından en uygun olanın ise الْعَمَلُ kelimesinin, kendisinden önce geçen الْكَلِمُ sözcüğüne ma'tûf olmasıdır demektedir.[1297] Ancak en-Nahhâs, Ebû'l-Bekâ, Ebû Hayyân ve İbn 'Âşûr gibi âlimler, burada الْعَمَلُ kelimesinin mübteda, يَرْفَعُهُ ifadesinin ise onun haberi olduğunu söylemektedirler.[1298]

Söz konusu âyette الْعَمَلُ kelimesinin, ma'tûf değil, mübteda olduğu görülmektedir. Zira bu kelime burada mübteda olunca يَصْعَدُ fiili, الْكَلِمُ الطَّيِّبُ ifadesine, يَرْفَعُ fiili de الْعَمَلُ الصَّالِحُ kısmına isnâdedilmiş olur ki bu da âyetin anlamına daha uygun düşmektedir.

3.4.4.2.2. Zâhir İsmin Zamire Atfedilmesi

Zâhir (açık) isimlerin birbirine atfı câiz olduğu gibi zamirlere atfı da câizdir. Bu konuda dilciler arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Fakat dilciler, zâhir bir ismin merfû' mustetir bir zamire ma'tûf olması durumunda matûf ile matûfun aleyh aralarında bir fasılanın olmasının gerekli olup olmamsı konusunda ihtlâf etmişlerdir. Cumhûr'a göre söz konusu atıfda ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında bir fasılanın olması vaciptir. Kûfelilere göre ise söz konusu atıfta ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında bir fasılanın bulunması gerekli değildir.[1299] elMuderris'in birçok konuda olduğu gibi bu konda da Cumhûr'un görüşü tercih ettiği görülmektedir. Tinekim o, سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ

[1296] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Fâtır, 35, 10.
[1297] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 282-283.
[1298] Bkz.: en-Nahhâs, **İ'râbu'l-Kur'ân**, c. III, s. 247; Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. II, s. 1073; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IX, s.19; İbn 'Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn 'Aşûr et-Tûnusî, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâr et-Tûnusiyye, Tûnus, 1984, c. XX, s. 273.
[1299] İbn 'Akîl, **Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. III, s. 238-239; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 220-221.

وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ "*O, bir alevli ateşe girecektir, Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu halde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe) girecektir*."[1300] âyetlerini tefsîr ederken, onlarda yer alan امْرَأَتُهُ ifadesinin irabı ile ilgili şöyle demektedir: "امْرَأَتُهُ ile سَيَصْلَى fiili arasında fasıla bulunduğu için امْرَأَتُهُ ifadesi, يَصْلَى fiilinde mustetir olan zamire ma'tûf olmuştur."[1301]

Zâhir isimlerin mecrûr zamirlere atfı da câizdir. Bu konuda da dilciler arasında herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Ancak onlar, mecrûr zamirin başında bulanan cer harfinin, ma'tûfta tekraredilmesinin gerekili olup olmaması konusunda ihtilâf etmişlerdir. Kûfeliler, Yûnus, el-Ahfeş, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân'a göre söz konusu atıfta cer harfin tekraredilmesi gerekli değildir. Basralıların Cumhûr'üne göre ise söz konusu harfin tekraredilmesi gereklidir. [1302] el-Muderris de eserinde bu konuya değinmekte ve onunla ilgili âlimler arasında meydan gelen ihtilâf hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, , وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ "*Orada hem sizin için, hem de sizin rızık vermediğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdi*k."[1303] âyetini irab irab ederken, şu ifadelere yer vermektedir: " Atıfta, mecrûr zamirin başında bulunan cer harfinin ma'tûfda tekraredilmesinin gerekli olmadığını düşünen âlimlere göre, bu âyette مَنْ kelimesi لَكُم ifadesindeki cer harfiyle mecrûr olan zamire ma'tûftur. Burada مَنْ kelimesi, مَعَايِشَ sözcüğüne de ma'tûf olbilir."[1304] Müellif, وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ "*Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının.*" [1305] âyetini tefsir ederken,

[1300] K**ur'ân-ı Kerîm**, Tebbet, 111, 3-5.
[1301] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 422.
[1302] İbn 'Akîl, **Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. III, s. 239-240; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 221.
[1303] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Hicr, 15, 20.
[1304]el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 57.
[1305] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 1.

الْأَرْحَامَ kelimesinin, بِهِ ifadesindeki mecrûr zamire ma‘tûf olduğunu zikretmektedir. Müellif, söz konusu kelimenin, اللَّهَ lafzına da ma‘tûf olabileceğini söylemektedir. [1306]

el-Muderris'in, bu konuda Kûfeliler ve onlara mutabık olan âlimlerin görüşüne temayül ettiği görülmektedir. Yukarıda konuyla ilgili geçen âyetlerden ve

فاليوم قرّبت تهجونا وتشتمنا ... فاذهب فما بك والأيّام من عجب

(Bu gün yaklaşıp bizi hiciv ediyor ve sövüyorsun **...** Git bu iş, sende ve bu günlerde garipsenilecek bir durum değildir) şiirinden yola çıkarak müellifin temayül ettiği görüşün daha isabetli olduğu düşünülmektedir.

3.4.4.2.3. Fiilin İsme Atfedilmesi

Fiilin isme atfının câiz olup olmaması konusunda âlimlerden farklı görüşler vârid olmuştur. Cumhûr'a göre ma‘tûf, ma‘tûfu aleyhin tevilinde olması durumunda fiilin isme atfı câizdir. el-Mâzınî, el-Muberrid ve ez-Zeccâc, fiilin isme, ismin de fiile atfının câiz olmadığını söylemişlerdir. es-Suheylî ise ismin fiile atfının câiz, fiilin isme atfının ise kabîh olduğunu söylemiştir.[1307]

el-Muderris'in, bu konuda Cumhûr'un görüşü tercih ettiği görülmektedir. Nitekim o, وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ "*Kendilerine ilim verilenler, Rabbinden sana indirilen Kur'an'ın gerçek olduğunu ve onun, mutlak güç sahibi ve övgüye layık Allah'ın yoluna ilettiğini görürler.*"[1308] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen يَهْدِي fiilinin isim tevîlinde olup الْحَقَّ kelimesine ma‘tûf olduğunu zikretmektedir. el-Muderris, bunun ardından bu âyette fiilin, isme ma‘tûf olduğunu beyân etmektedir.[1309] Ebû Hayyâ ve el-Halebî, يَهْدِي ifadesi ile ilgili şu dört irab vechi zikretmişlerdir: Birincisinde söz konusu ifade muste'nife bir cümledir.

[1306] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 221.
[1307] es-Suyûtî, **Hem‘u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. III, s. 224-225.
[1308] K**ur'ân-ı Kerîm**, es-Sebe, 34, 6.
[1309] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 264.

İkincisinde يَهْدِي 'nin başında en (أَنْ) gizli olup الْحَقَّ kelimesine ma'tûftur. Üçüncüsünde söz konusu ifade, الْحَقَّ kelimesine ma'tûftur. Buna göre fiil, isme ma'tûf olmuştur. Dürdüncüsünde ise يَهْدِي 'nin başında bir mübteda gizli olup الَّذِي أُنْزِلَ için hâl cümlesi olmaktadır."[1310]

3.4.4.2.4. Cümlenin Cümleye Atfedilmesi

Fiil cümlesinin isim cümlesine, isim cümlesinin de fiil cümlesine atfı câizdir. el-Muderris, âyeteleri irab ederken, bu konuya da değinmektedir. Örneğin o, الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ… لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا….."*…Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim…..*" [1311] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا fiil cümlesinin, kendsinden önce geçen أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ cümlesine değil, ondan önce geçen ve bir fiil cümlesi olan الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ifadesine ma'tûf olduğunu beyân etmektedir. Müellif, bunun ardından şu açıklamaya yer vermektedir: "Eğer burada وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا cümlesi, الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ cümlesine değil de أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ ifadesine atfedilirse, âyetin takdîri الْيَوْمَ رَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا "Bu gün sizin için İslam'ı seçtim" şeklinde olur ki bu da âyetin gerçek anlamına ters düşmektedir. Zira İslam dinin seçilmişliği bu güne has bir durum olmayıp sürekli olan bir husustur.[1312] el-Halebî ise bu âyette وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا cümlesin hâl olduğunu söylemektedir.[1313]

[1310] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VIII, s. 521; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IX, s. 153.
[1311] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 3.
[1312] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 71.
[1313] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. IV, s. 199.

el-Muderris, ...وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ..... "... *Allah'ın yolundan alıkoymak, onu inkar etmek, Mescid-i Haram'ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahtır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür.*....."[1314] âyetini tefsîr ederken, âyette yer alan وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ isim cümlesinin, kendisinden önce geçen kısmı tekid etmek amacıyla gelen bir ifade olduğunu zikretmektedir. el-Muderris, bunun ardından bu cümlenin kendisinden önce geçen isim cümlesine ma'tûf olduğunu beyân etmektedir.[1315]

3.4.4.2.5. Cümlenin Müfrede Atfedilmesi

Sahih görüşe göre cümlenin müfred bir kelimeye atfı câizdir.[1316] el-Muderris'in, eserinde buna değindiği görülmektedir. Örneğin o, وَكَمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ.[1317] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen هُمْ قَائِلُونَ ifadesini بَيَاتًا kelimesine ma'tûf bir cümle olup hâl olduğunu beyân etmektedir.[1318] Görüldüğü gibi bu âyette cümle, müfred isme atfedilmiştir. es-Suyûtî de söz konusu âyette cümlenin müfrede ma'tûf olduğunu söyledikten sonra هُمْ قَائِلُونَ ifadesinin قائلين tevilinde olup hâl olduğunu zikretmektedir.[1319]

3.4.4.2.6. Müfredin Cümleye Atfedilmesi

Sahih görüşe göre cümlenin müfred bir kelimeye atfı câiz olduğu gibi müfred bir kelimenin cümleye atfı da câizdir.[1320] el-Muderris, âyetleri irab ederken bu konuya da değinmektedir. Örneğin o, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ

[1314] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 217.
[1315] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 276.
[1316] es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 225.
[1317] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 23.
[1318] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 240.
[1319] es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 224.
[1320] es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. III, s. 224.

وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا ..... "*Ey iman edenler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de -yolcu olmanız durumu müstesna- cünüp iken yıkanıncaya kadar namaza yaklaşmayın.* **...**"[1321] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَلَا جُنُبًا ifadesinin, hâl konumunda olan وَأَنْتُمْ سُكَارَى cümlesinin mahalline ma'tûf olduğunu zikretmektedir.[1322] en-Nahhâs ve Ebû Hayyân, bu âyette وَلَا جُنُبًا ifadesinin hâl olup وَأَنْتُمْ سُكَارَى cümlesinin mahalline ma'tûf olduğunu beyân etmektedirler.[1323] Ebû'l-Bekâ ise وَلَا جُنُبًا ifadesinin hâl olup âyetin tevilinin لَا تُصَلُّوا جُنُبًا şeklinde olduğunu söylemektedir.[1324]

3.5. NAHİVLE İLGİLİ DİĞER KONULAR

3.5.1. Zamirler

Mütekellim, muhatab ve gâib için kullanılan marife isme zamir denir. Bu nahiv terimiyle ilgili Basra ve Kûfe Ekolleri arasında ihtilâf bulunmaktadır. Zira Basra Ekolüne mensûp dilciler, bu ifade için zamir (ضَمِير) ile mudmer (مُضمَر) tabirini kullanırken, Kûfe Ekolüne mensûb dilciler, onu kinâye ile mukennâ olarak isimlendirmektedirler.[1325]

Zamir muttasıl ile munfasıl olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.[1326] el-Muderris, zamirlerin geçtiği âyetleri irab ederken, zamirlere değinmekte ve onlar hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ "*Ey İsrailoğulları Size verdiğim nimeti hatırlayın. Bana verdiğiniz sözü*

[1321] K**ur'ân-ı Kerîm**, **en-**Nisâ, 4, 43.
[1322] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 274.
[1323] en-Nahhâs, **İ'râbu'l-Kur'ân**, c. I, s. 216; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 650
[1324] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. I, s. 361.
[1325] Bkz.: el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî lî Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. I, s. 87-100; es-Suyûtî, **el-Behcetu'l-Mardiyye fî Şerhi'l-Elfiyye**, thk. Mustafâ el-Huseynî ed-Deştî, Muessesetu İsmâ'ilîyân, Kum, 1417, s. 42-51; **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 223-251.
[1326] Bkz.: el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî lî Elfiyyeti İbn Mâlik**, c. I, s. 87-100; es-Suyûtî, **el-Behcetu'l-Mardiyye fî Şerhi'l-Elfiyye**; **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 223-251.

yerine getirin ki ben de size verdiğim sözü yerine getireyim. Yalnız benden korkun."[1327] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen إِيَّايَ kelimesinin, mansûb munfasıl bir zamir olup burada gizli olan bir fiil için mef'ûl olduğunu beyân etmektedir.[1328]

el-Muderris, bu âyette إِيَّايَ kelimesinin tümünün mansûb munfasıl bir zamir olduğunu söylemektedir. Oysa konuyla ilgili, âlimlerden farklı görüşler vârid olmuştur. Nitekim Sîbeveyhi, Ebû 'Âlî el-Fârisî, Ahfeş ve Ebû Hayyân'a göre mansûb munafasıl zamir, إِيا kelimesidir. Ona bitişen ىَ , كَ , هُ sözcükleri ise zamirin kendilerine dönük olduğu kelimelerin sayı ve cinsiyetini belirtmek amacıyla gelen harflerdir. Dilcilerden el-Halîl, el-Mâzinî (ö. 249/863), ve İbn Mâlik'e göre de mansûb munfasıl zamir, إِيا sözcüğüdür. Fakat onlar, bu kelimenin sonuna bitişen ىَ , كَ , هُ sözcüklerinin, muzâfun ileyh konumunda olup mecrûr muttasıl zamirler olduğunu söylemektedirler. el-Ferrâ ile ez-Zeccâc'a göre ise mansûb munfasıl zamir, إِيا kelimesinin sonuna bitişen mezkûr sözcüklerdir. Bu sözcüklerin başında bulunan إِيا kelimesi ise Ferrâ'ya göre munfasıl zamirleri, muttasıl zamirlerden ayırmak amacıyla gelen bir harftır. Ancak ez-Zeccâc'a göre إِيا kelimesi, söz konusu zamirlere muzâf olan bir isimdir. İbn Deresteveyh (ö. 347/958) ise إِيَّايَ kelimesinin ne zamir ne de açık bir isim olduğunu söylemektedir. Ona göre bu kelime, zamir ile açık isim arasında olan bir isim çeşididir. Kûfe Ekolüne mensûp dilciler ise إِيا kelimesi ile onun sonuna bitişen söcüklerin her ikisinin birlikte mansûb munfasıl zamir olduğunu söylemektedirler.[1329]

el-Muderris, eserinde genel olarak Basra Ekolünün görüşünü tercîh etmekle birlikte, onun burada Kûfe Ekolünün görüşünü tercîh ettiği görülmektedir.

[1327] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 40.
[1328] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 123.
[1329] es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 243.

Zamirler başka bir açıdan zamiru'ş-şa'n ve zamiru'l-fasl olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.5.1.1. Zamiru'ş-Şe'n

Kendisinden sonra gelen cümle ile tefsîr edilen, gâib için kullanılan mübhem (kapalı) zamire, zamiru'ş-şe'n veya zamiru'l-Kıssa denir. Basra Ekolüne mensûb dilciler, bu zamirin müzekkerini şe'n, müennesini ise kıssa olarak isimlendirmektedrler. Kûfe Ekolüne mensûp dilciler ise bu zamiri, mechûl zamir (damiru'l-mechûl) olarak adlandırmaktadırlar.[1330]

el-Muderris, âyetleri irâb ederken, muttasıl ve munfasıl zamire değindiği gibi söz konusu zamir türüne de değinmekte ve onun hakkında bilgi vermektedir. Örneğin قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ, o "*De ki: "O, Allah'tır, tektir*."[1331] âyetini tefsîr ederken, onun irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette yer alan هُوَ zamiri, هُوَ زَيدٌ عالِمٌ örneğinde olduğu gibi şe'n zamiridir. Bu zamir, kendisinden sonra gelen cümlenin içeriğine dönmektedir. Dolayısıyla bu âyette هُوَ zamiri, kendisine dönük olduğu merci'inden önce gelmiştir. Burada zamirin merci'ine takdîmi, hem lafzen hem de rütbeten olmuştur. Bu durum icmâl ve tafsîl makamında vârid olduğu için câiz görülmüştür. Bu âyyette هُوَ kelimesi mübteda, اللَّهُ lafzı ikinci mübteda, أَحَدٌ sözcüğü ise ikinci mübtedânın haberidir. İkinci mübtedâ haberiyle birlikte, birinci mübtedâ için haber olmaktadır. Burada haber cümlesi, mübtedâyla aynı anlamda olduğu için onu mübtedâya bağlayan herhangi bir bağlaca (râbıta) da ihtiyâç yoktur."[1332]

Müellif, ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أُسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ..... "*Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram*

[1330]Bkz.: es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, 272; Mollâ Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 622-625.
[1331] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-İhlâs, 112, 1.
[1332] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VII, s. 423.

olduğu halde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz....."[1333] âyetini tefsîr ederken, onun irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Burada أَنْتُمْ mübtedâ, هَؤُلَاءِ onun için bedel, تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ cümlesi de haberidir. Bu âyette yer alan وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ifadesi de kendisinden önce geçen وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ ifadesiyle bağlantılı olan bir cümledir. Bu her iki ifade arasında yer alan cümle ise mu'tarida bir cümledir (ara cümledir). Âyette geçen هُوَ kelimesi de şe'n zamiri olup mübtedâdır. Ondan sonra gelen مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ cümlesi ise onun haberidir. Burada haber cümlesi, mübtedâ için tefsîr konumunda olduğundan dolayı, onu mübtedâya bağlayan herhangi bir bağlaca ihtiyaç yoktur."[1334] Ebû'l-Bakâ ve Ebû Hayyân'a göre وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ ifadesinin irabı şöyledir: "هُوَ , zamiru'ş-şe'n mübteda, مُحَرَّمٌ haber ve إِخْرَاجُهُمْ ifadesi ise مُحَرَّمٌ ile merfû'dur. إِخْرَاجُهُمْ ifadesinin mübteda, مُحَرَّمٌ kelimesi mukaddem haber, mübteda ve haberden oluşan bu cümle هُوَ için haber de olabilir."[1335] el-Halebî'ye göre ise söz konusu kısmın irabı ile ilgili nakledilen vecihlerden en zâhir olanı şudur: " هُوَ , zamiru'ş-şe'n mübteda, مُحَرَّمٌ mukaddem haber, إِخْرَاجُهُمْ mübteda, mübteda ve haberden oluşan bu cümle هُوَ için haberdir."[1336]

3.5.1.2. Zamiru'l-Fasıl

Haber ile sıfatı birbirinden ayrıt etmek amacıyla mübtedâ ile marife haber arasında yer alan zamire, zamiru'l-fasl denir. Bu, Basra Ekolüne mensûp dilcilere ait olan bir kavramdır. Kûfe Ekolüne mensûp dilciler ise onu 'imâd tabiri ile ifade etmişlerdir.[1337] el-Muderris, âyetleri irab ederken, bu zamire de değinmektedir. Örneğin

[1333] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 85.
[1334] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 160.
[1335] Ebû'l-Bakâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. I, s. 87; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. I, s. 470.
[1336] el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. I, s. 484.
[1337] ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'âti'l-İ'râb**, c. I, s. 172; Molla Câmî, **el-Fevâidu'd- Diyâiyye**, c. II, s. 619-621.

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ ,o الْقِيَامَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ "*Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*"[1338] âyetini tefsîr ederken, onun irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu ayette yer alan يَحْسَبَنَّ ifadesi, muzekker gâib için gelen müzari bir fiildir. İsm-i mevsûl ile sılasından oluşan الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ifadesi de onun fâilidir. وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَهُمْ kısmında yer alan هُوَ kelimesi ise zamiru'l-fasldır. Burada, يَحْسَبَنَّ fiilinin birinci mef'ûlü mahzûftur. Onun ikinci mef'ûlü ise هُو zamirinden sonra gelen خَيْرًا sözcüğüdür."[1339] ez-Zeccâ, Ebû'l-Bakâ ve Ebû Hayyân, söz konusu kısımda yer alan هُوَ 'nin zamiru'l-fasl olduğunu zikretmişlerdir.[1340]

3.5.2. Alem

İnsana, hayvana, bitkiye, mekâna ve bütün varlıklara verilen isimlere alem denir. Alem de şahıs alemi, cins alemi, lakab, künye, menkûl ve murtecel alem gibi birçok kısma ayrılmaktadır.[1341] Fakat bu konuda dilciler arasında ihtilâf bulunmaktadır. Nitekim Cumhûr'a göre alem ya menkûl ya da murteceldir. ez-Zeccâc, bütün alemlerin murtecel olduğunu söylemektedir. Aralarında Sîbeveyhi'nin de bulunduğu bazı dilcilere göre ise bütün alemler menkûldur.[1342]

[1338] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 180.
[1339] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 209.
[1340] ez-Zeccâc, **Ma'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuh**, c. I, s. 492; Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân**, c. I, s. 315; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 451-452.
[1341] Bkz.: ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, c. I, s. 23-26; İbn Mâlik, **Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye**, c. I, s.146-251.
[1342] Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, c. II, s. 961-963.

el-Muderris, âyetleri tefsîr ederken, aleme değinmekte ve onun kısımları hakkında bilgi vermektedir. Örneğin o, وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "*Allah Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin" dedi.*"[1343] âyetinde yer alan الْأَسْمَاءَ kelimesini tahlîl ederken, şahıslara isim olmuş alemlere alemu'ş-şahs (özel isim) denildiğini söylemekte ve onun için زَيْد örneğini vermektedir.[1344] Müellif, وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ "*Allah, çocuk edindi" dediler. O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. Hepsi O'na boyun eğmiştir*."[1345] âyetini tefsîr ederken de سُبْحَانَ kelimesinin, tesbîh lafzı için alemu'l-cins (cins alem) olduğunu ifade etmektedir.[1346] es-Suyûtî de bu kelimenin tesbîh lafzı için alemu'l-cins olduğunu söylemektedir.[1347] en-Nahhâs, İbn ‘Atiyye ve el-Kurtubî ise سُبْحَانَ lafzının mastar bir kelime olduğunu zikretmektedirler.[1348]

Müellif, إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ "*Hani melekler şöyle demişti: "Ey Meryem! Allah seni kendi tarafından bir kelime ile müjdeliyor ki, adı Meryemoğlu İsa Mesih'dir. Dünyada da, ahirette de o, itibarlı ve Allah'a çok yakın olanlardandır*."[1349] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ifadesiyle ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette yer

[1343] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 31.
[1344] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 105.
[1345] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 116.
[1346] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 181.
[1347] es-Suyûtî, **el-Behcetu'l-Mardiyye**, s. 85.
[1348] en-Nahhâs, **İ‘râbu'l-Kur'ân**, c. I, s. 75; İbn ‘Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, c. I, s. 201; el-Kurtûbî, **el-Câmi‘u li Ahkâmi'l-Kur'ân**, c. II, s. 85.
[1349] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 45.

alan اِسْم sözcüğünden, nahivde alem olarak bilinen ve dilciler nezdinde de isim, lakab ve künyeye şâmil gelen isim kastedilmektedir. Dolayısıyla burada الْمَسِيحُ kelimesi, lugate göre isim, nahive göre ise lakabtır. عِيسَى kelimesi ise hem lugate hem de nahive göre özel isimdir. Başında اِبْن veya بِنْت kelimesi bulunan isimlerin, أَب veya أُمّ kelimesiyle başlayan isimler gibi, künye olduğu söylenmektedir. Buna binâen, ابْنُ مَرْيَمَ ifadesi de lugate göre isim, nahive göre ise künyedir. Ayrıca الْمَسِيحُ kelimesi, kutsal lakablardan sayılan bir sözcüktür. İbrânicede مَشِيحاً lafzıyla meşhûr olan bu sözcük, mübarek anlamında bir kelimedir. عِيسَى lafzı ise إِيشُوع ifadesinden türeyen bir muarreb[1350] isimdir."[1351]

el-Muderris, sözcüklerin nasıl aleme dönüştüğüne de değinmektedir. Örneğin o, وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ "*İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: "Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rukû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.*"[1352] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen بَيْتَ kelimesinin المدِينة sözcüğü gibi el-alemu bi'l-galebe olduğunu söyledikten sonra şu açıklamaya yer vermektedir: "Nasıl ki المدِينة lafzı, genellikle Hz. Peygamber (a.s.)'in şehri için kullanılığından dolayı ona alem olmuş ise aynı şekilde الْبَيْتَ ifadesi de genel olarak Kâbe için kullanıldığından dolayı ona alem olmuştur."[1353]

[1350] İhticâc döneminde Arapça kelime kalıplarına uyarlanarak, Arap diline girmiş yabancı kökenli kelimelere, muarrab denir.
[1351] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 132.
[1352] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 125.
[1353] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 192.

Âlimler, المدينة ve ابن عمر örneklerinde olduğu gibi genel olarak belirli bir yer veya şahıs için kullanılan ve onlarla meşhur olan isimlerin alem olup olmaması konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Mûsâ (ö. 607/1210) ve İbn Mâlik'e göre bunlar alemdir. İbn Usfûr'a (ö. 669/1270) göre ise söz konusu kelimeler alem değil, onun yerine kullanılan isimlerdir.[1354]

Bazı sözcükler de nakil yoluyla aleme dönüşürler. Nitekim mastar ve ism-i mef'ûldan nakledilen aleme menkûl alem denilmektedir. Hiçbir şeyden nakledilmeyen ve ilk defa kullanılan aleme ise murtecel alem denir. el-Muderris, شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ..... *"(O sayılı günler), insanlar için bir hidayet rehberi, doğru yolun ve hak ile batılı birbirinden ayırmanın apaçık delilleri olarak Kur'ân'ın kendisinde indirildiği Ramazan ayıdır*...."[1355] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الْقُرْآنُ kelimesinin, aleme dönüşmeden önce, okuma anlamında bir mastar olduğunu zikretmekte ve daha sonra Allah tarafından Hz. Muhammed'e indirilen kitaba isim olduğunu beyân etmektedir .[1356] el-Muderris,.... وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ "*Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.* ..."[1357] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مُحَمَّدٌ kelimesinin, Hz. Muhammed (a.s.)'in dedesi tarafından verilen bir isim olduğunu belirtmektedir. Müellif, bunun ardından bu ismin şeddeli bir ism-i mef'ûlden menkûl olan bir alem olduğunu zikretmektedir.[1358]

el-Muderris, لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ..... *"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizin lütuf ve keremini*

[1354]Ebû Hayyân, **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-'Arab**, c. II, s. 966.
[1355] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 185.
[1356] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 242.
[1357] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 144.
[1358] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 189.

istemekte size bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp (sel gibi Müzdelife'ye) akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin….."[1359] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen عَرَفَاتٍ kelimesinin, murtecel[1360] bir alem olduğunu ifade etmektedir.[1361]

3.5.3. İsm-i Mevsûl

Sıla cümlesi ile bir âida muhtaç olan isme, ism-i mevsûl denir. İsm-i mevsûller, hâss ile müşterek olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hâss (özel) olan ism-i mevfsûller, şunlardır: الَّذِي , الَّتِي , اللّذانِ , اللتانِ , الَّذِينَ , اللّائِي, اللّاتِي . Müşterek (ortak) olan ism-i mevsuller ise şu kelimelerdir: مَنْ , ما , أَيُّ , أَلْ , ذُو , ذا. Bu kelimeler, hem müzekker hem de müenneslerin tekil, ikil ve çoğulları için kullanılmaktadır.[1362]

el-Muderris, ism-i mevsûllerin geçtiği âyetleri irab ederken, ism-i mevsûllere de değinmekte, onlardan sonra gelen sıla cümlesi ile âid hakkında bilgi vermektedir. el-Muderris'e göre ism-i mevsûl, sılası ile birlikte, fâil, mübtedâ ve haber olabilir.[1363] Nitekim o,…… وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا "*Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar…..*"[1364] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ifadesindeki ism-i mevsûlün, sılası ile birlikte, kendisinden önce geçen يَحْسَبَنَّ fiili için fâil olduğunu zikretmektedir.[1365] Ebû'l-Bakâ, bu âyette الَّذِينَ يَبْخَلُونَ ifadesinin fâil

---

[1359] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 198.
[1360] Mürtecel alem, daha önce ne alem ne de gayr-ı alem olarak hiç kollanılmamış olan bir alem türüdür. Bakınız: ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb**, c. I, s. 23-26; İbn Mâlik, **Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiyye**, c. I, s.146-251.
[1361] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 257.
[1362] ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'ati'l-İ'râb**, s. 182; İbn Hişâm, **Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ**, s. 101-102.
[1363] Bkz.: el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 85; c. II, s. 46, 209, 266; c. III, s. 50.
[1364] K**ur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 180.
[1365] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 209.

olduğunu beyân etmektedir.[1366] Ebû Hayyân ve el-Halebî'ye göre ise söz konusu âyette الَّذِينَ kelimesi يَحْسَبَنَّ için fâil veya mef‘ûldur.[1367]

el-Muderris, وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ "*Yeminlerinizin bağladığı (ahitleştiğiniz) kimselere de kendi hisselerini verin*."[1368] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ ifadesindeki ism-i mevsûlün, sılası ile birlikte, mübtedâ olduğunu ifade etmektedir.[1369] ez-Zemahşerî, Ebû Hayyân ve Ebû'l-Bekâ'ya göre وَالَّذِينَ عَقَدَتْ ifadesinde üç irab vechi câizdir. Birincisinde bu ifade daha önce geçen مَوَالِيَ sözcüğüne ma‘tûftur. İkincisinde söz konusu ifade gizli bir fiil ile mansûbtur. Üçüncüsünde ise mahallen merfû‘ olup mübtedadır.[1370]

el-Muderris, وَإِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ إِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ "*Şüphesiz Rabbin onların her birine, yaptıklarının karşılığını tastamam verecektir. Şüphesiz Rabbin onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır.*"[1371] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen, لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ ifadesindeki ism-i mevsûlün (ما), sılası ile birlikte, إِنَّ için haber olduğunu beyân etmektedir.[1372] Bu irab, لَمَّا 'yi şeddesiz okuyan kırâate göredir.

el-Muderris'in, yukarıda zikredilen âyetlerin irabında Ebû'l-Bekâ el-‘Ukberî'nin, görüşünü tercîh ettiği görülmektedir. Zira Ebû'l-Bekâ'ya göre ism-i mevsûl sılasıyla birlikte fâil, mübtedâ ve haber olabilmektedir.[1373]

[1366] Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî, İ‘râbu'l-Kur'ân**, c. I, s. 314.
[1367] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 451-452; el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn**, c. III, s. 512.
[1368] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 33.
[1369] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 266.
[1370] ez-Zemahşerî, **el-Keşşaf**, c. I, s. 504; Ebû'l-Bekâ, **et-Tibyân fî İ‘râbu'l-Kur'ân**, c. I, s. 352-353; Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. III, s. 621.
[1371] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 111.
[1372] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 234.
[1373] el-Ezherî, **Mûsilu't-Tullâb ilâ Kevâ‘idi'l-İ‘râb**, s. 54-55.

3.5.4. Müzekker ve Müennes

İsimler, cinsiyet açısından müzekker ve müennes olmak iki kısma ayrılmaktadır. Müenneslik alâmetlerden herhangi birini taşıyan isme müzekker, onlardan birini taşımayan isme ise müennes denir.[1374]

3.5.4.1. Müenneslik ‘Alâmetleri

İsimlere ait müenneslik alâmetleri, isimlerin sonuna bitişen tâ-ı marbûta (kapalı tâ), elif-i maksûre ile elif-i memdûde olmak üzere üç alâmetten oluşmaktadır.[1375] el-Muderris, âyetlerde geçen kelimeleri nahiv açısından incelerken, bu alâmetlerden söz etmekte ve onlar hakkında bilgi vermektedir.

el-Muderris, قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ "*Babas, şöyle dedi: "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa, sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır*."[1376] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen رُؤْيَاكَ ifadesiyle ilgili şu bilgilere yer vermektedir: "رُؤيا sözcüğü, رُؤْيَة kelimesi gibi bir mastardır. Ancak anlam yönünde aralarında fark vardır. Zira رُؤيا sözcüğü, rüyada görülen düşler için kullanılan bir kelime iken, رُؤْيَة kelimesi ise görmek anlamına gelen bir sözcüktür. Bu iki kelime, tıpkı القُرْبَة ile القُرْبَى ifadelerinde olduğu gibi sonlarında gelen müennesilik alâmetleriyle birbirinden ayrılmaktadadırlar. Zira رُؤْيَة kelimesinin sonunda müenneslik alâmetlerinden tâ-ı marbûta gelirken, رُؤيا sözcüğünün sonunda ise elif-i maksûre yer almaktadır."[1377]

[1374] ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina‘ati'l-İ‘râb**, s. 247; İbn Ya‘îş, **Şerhu'l-Mufassal**, c. III, s. 352.
[1375] Bkz.: ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî San‘ati'l-İ‘râb**, s. 247; İbn Ya‘îş, **Şerhu'l-Mufassal**, c. III, s. 352;
Mollâ Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, c. II, s. 736-743.
[1376] K**ur'ân-ı Kerîm**, Yûsuf, 12, 5.
[1377] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 245-246.

Müellif, وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "*En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.*"[1378] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ve sonunda müenneslik âlâmetlerinden elif-i maksûre'nin bulunduğu الْحُسْنَى sözcüğünün, الأَحْسَن ifadesinin müennesi olup ism-i tafdîl bir kelime olduğunu ifade etmektedir.[1379] 'İbn Atiyye, الْحُسْنَى sözcüğünün mastar olduğunu söylemektedir. [1380]

Müfessir, **...** يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آَمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ "*Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın*.**....** "[1381] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen أَشْيَاءَ kelimesiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "أَبْيات kelimesinin, بَيت sözcüğünün çoğulu olduğu gibi أَشْيَاءَ kelimesi de zâhiren شَيء sözcüğünün çoğuludur. Fakat dilcilerden Sîbeveyhi ile el-Halîl b. Ahmed, bu kelimenin, حَلْفَاء (kendiliğinden yetişen otsu bitki) ile طُرَفاء (ılgın) sözcükleri gibi çoğul anlamında olan müfred bir kelime olduğunu söylemektedirler. Onlara göre bu kelimenin sonunda bulunan hemze ise müenneslik hemzesidir.[1382]

3.5.5. Gayr-i Munsarıf

Nahiv ilminin temel konularından biri de gayr-i munsarıftır. Gayr-i munsarıf, kesre ve tenvîn almayıp cer halinde kesre yerine fetha alan murab bir isimdir.[1383] el-Muderris, âyetleri Arap dili ve grameri açısından ele alıp incelerken, âyetlerde geçen gayr-i munsarıf kelimeler hakında bilgi vermekte ve onlarla ilgili dilciler arasında

[1378] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-A'râf, 7, 180.
[1379] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 44.
[1380] 'İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, c. II, s. 480.
[1381] K**ur'ân-ı Kerîm**, el-Mâide, 5, 101.
[1382] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 148.
[1383] ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina'âti'l-İ'râb**, s. 35; es-Suyûtî, **Hem'u'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'**, c. I, s. 92.

cereyan eden tartışmalara da yer vermektedir.[1384] Örneğin o, وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى مَثْنَى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ.[1385] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen مَثْنَى , ثُلَاثَ ve رُبَاعَ kelimelerini nahiv açısından ele alıp şöyle demektedir: "Sahîh olan görüşe göre bu kelimeler gayr-i munsariftır. Bunların gayr-i munsarıf olmasının nedeni konusunda birkaç görüş bulunmaktadır. Dilcilerden Sîbeveyhi ile el-Halîl'e göre onların gayr-i munsarıf olmasının nedeni, onlarda bulunan ‘adl (türemişlik) ile vasfiyettir. el-Farrâ ise bu kelimelerin gayr-i munsarıf olmasının nedenini onlardaki ‘adl ile marîfeliğe bağlamaktadır. Zira ona göre bu kelimelerin başında ta‘rîf edatı mukadderdir. Bunlarda ta‘rîf edatı gizli olduğu için onların ne izâfeti ne de eliflâm takısı almaları câizdir. Söyleyeni belli olmayan bir görüşe göre ise مَثْنَى sözcüğü اِثْنَيْنِ اِثْنَيْنِ kelimelerinden, ثُلَاثَ sözcüğü ثلاثَة ثلاثَة kelimelerinden, رُبَاعَ sözcüğü de اَرْبَعَة اَرْبَعَة kelimelerinden ma‘dûl olmuşlardır (türemişlerdir). Bu son görüşe göre, söz konusu kelimelerde iki ‘adl bulunmaktadır. Bu sözcüklerin, mezkûr sayılardan ma‘dûl olmaları birinci adl, müennesten müzekkere ma‘dûl olmaları da ikinci adl sayılmaktadır. Buna göre ‘adlin iki dafa meydana gelmiş olması, onlarda, gayr-i munsarıf sebeblerinden iki tanesinin mevcut olduğu anlamına gelmektedir ki bu da onların gayr-i munsarıf olması için yeterli bir nedendir."[1386] es-Suyûtî konuyla ilgili şöyle demektedir: "Cumhûr'a göre söz konusu sözcüklerin gayr-i munsarıf olmasının nedeni ‘adl ile vasfiyettir." [1387]

Söz konusu kelimelerin gayr-i munsarıf olmasının nedeniyle ilgili Sîbeveyhi ve el-Halîl'in görüşü daha isabetli olduğu görülmektedir. Zira onların bu görüşü hem Cumhûr'un re'yine uygun düşmektedir hem de herhangi bir şeyin takdir edilmesine mahal vermemektedir.

[1384] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 267; c, II, s. 223-224; c. III, s. 148; c. IV, s. 222, 244; c. VI, s. 114.
[1385] K**ur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ', 4, 3.
[1386] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 223-224.
[1387] es-Suyûtî, **Hem‘u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘**, c. I, s. 101.

el-Muderris, كَذَّبَتْ ثَمُودُ الْمُرْسَلِينَ "*Semûd kavmi de peygamberleri yalanladı*."[1388] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen ثَمُودُ kelimesinin gayr-i munsarıf bir isim olduğunu söylemekte ve onun gayr-i munsarıf olmasının nedeniyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bir görüşe göre ثَمُودُ kelimesi, yabancı bir dilden Arapçaya giren yabanci (a'cemî) bir isimdir. Buna göre bu isim, 'ucmet (yabancı gökenlik) ile alemiyet (özel isim olma) nedeniyle gayr-i munsarıf olmuştur. Başka bir görüşe göre ise bu kelime, Arapça kökenli bir isimdir. Bu isim, 'alemiyet ile müenneslik nedeniyle gayr-i munsarıf olmuştur. Nitekim bu kelime, kabile ismi olduğundan dolayı, müennes bir isim olarak kabul edilmiştir.[1389]

el-Muderris, مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ "*Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkar edenlerin düşmanıdır*."[1390] âyetini Arap dili açısından incelerken, âyette geçen جِبْرِيلَ ile مِيكَالَ kelimeleriyle ilgili şu bilgileri vermektedir: "جِبْرِيلَ kelimesi قِنْدِيل vezninde olan bir isimdir. Bu kelimede on üç lügat bulunmaktadır. مِيكَالَ kelimesi ise مِيعاد vezninde olan bir isimdir. Bu kelimede, bu kalıp dışında birkaç lügat daha bulunmaktadır. Onlar arasında en yaygın lügat ise مِيكائِيل şeklindeki lügattır. Dört büyük meleğin isimleri olan جِبْرِيلَ, مِيكائِيل , عَزْرائِيل, إِسْرافِيل kelimeleri, 'ucmet ile 'alemiyet nedeniyle gayr-i munsarıf olmuşlardır.[1391]

3.5.6. Şart Edatları

Nahiv ilminin temel konularından biri de şart edatları konusudur. el-Muderris, eserinde şart edatlarının geçtiği âyetleri nahiv açısından incelerken, o şart edâtlardan söz etmekte ve onlara ait olan şart ile cevâb cümlelerinin irabı, hazfi ve takdîmi hakkında

[1388] **Kur'ân-ı Kerîm**, eş-Şuarâ, 26, 141.
[1389] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 114.
[1390] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 98.
[1391] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 165-166.

bilgi vermektedir.[1392] Örneğin o, وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ "*Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Halbuki uzun yaşamak onları azaptan kurtaracak değildir. Allah onların bütün işlediklerini görür.*"[1393] âyetini tefsîr edeken, âyette geçen لَوْ kelimesi ve cevabı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Basra Ekolüne mensûp dilcilere göre bu âyette yer alan لَوْ kelimesi, şart edatıdır. Onun cevabı ise burada gizli olan لَسَرَّهُ ذَالِكَ cümlesidir. Kûfe Ekolüne mensûp dilcilere göre ise söz konusu kelime, أَنْ anlamında olup cevab cümlesine muhtaç olmayan masdarî (fiil ile birlikte mastara dönüşen) لَوْ 'dir."[1394]

el-Muderris, و اِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ "*Onlara vadettiğimiz azabın bir kısmını sana göstersek de, (göstermeden) senin ruhunu alsak da senin görevin sadece tebliğ etmektir. Hesap görmek ise bize aittir*."[1395] âyetini Arap dili ve grameri açısından incelerken, şu bilgileri vermektedir: "Bu âyette yer alan إِنْ kelimesi şart edatıdır. Onun sonuna bitişen ما sözcüğü ise şart anlamını pekiştirmek amacıyla gelen zâid bir harftir. Şart edatından sonra gelen نُرِيَنَّكَ ifadesindeki نُرِيَ kelimesi, if'âl babından mütekellim ma'a'l-gayr için gelen bir fiildir. Ona bitişen şeddeli nûn ise pekiştirme amacıyla gelen te'kîd nûnudur. Fiilin fâili ise içinde gizli olan نَحْنُ zamiridir. Bu fiilin sonuna bitişen kâf zamiri birinci mef'ûl, ondan sonra gelen بَعْضَ kelimesi de ikinci mef'ûldür. Fiil, fâil ve iki mef'ûldan oluşan bu cümle, şart edatının

[1392] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 157, 224, 256; c. IV, s. 210, 255; c. V, s. 52.
[1393] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 96.
[1394] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 165.
[1395] **Kur'ân-ı Kerîm**, er-Ra'd, 16, 40.

cevabıdır. Burada نَتَوَفَّيَنَّكَ ifadesi ise kendisinden önce geçen şart cümlesine ma‘tûftur. Bu iki şart cümlesinden sonra gelen فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ifadesi, bu şart cümleleriyle sebeb-sonuç ilişkisi içinde olmadığından dolayı onlara cevab cümlesi olamaz. Dolayısıyla burada her bir şart cümlesi için ona uygun bir cevabı takdîr etmek gerkir. Bu her iki şart cümlesinin cevabı ise فَلا تَهْتَمَّ بِهِم ifadesi takdir edilebilir."[1396] Fakat ez-Zeccâc ve İbn ‘Atiyye'ye göre şartın cevabı فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ cümlesidir.[1397] Ebû Hayyân'ın da dediği gibi söz konusu âyette فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ifadesi, kendisinden önce geçen her iki şart cümleleriyle sebeb-sonuç ilişkisi içinde olmadığından dolayı onlara cevab cümlesi olaması uygun görülmemektedir. [1398]

Dilciler, cevab cümlesinin şart edatına takdîminin câvazı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Basralılara göre şcevâbın, şart edatından önce gelmesi câiz değildir. Bu, Kûfelilere göre ise câizdir.[1399] Nitekim ez-Zemahşerî ile İbn Yaîş (ö. 643/1245) de konuyla ilgili şu bilgileri vermektedirler: "Cümlede cevâbın, şart edatlarına takdîmi câiz değidir. Zira şart edatları da istifhâm edatları gibi cümlenin başında gelmektedirler. Dolayısıyla şart edatlarından sonra gelmesi gereken cevab cümlesinin, şart edatlarından önce gelmesi câiz değildir."[1400]

el-Muderris, eserinde bu konuya da değinmektedir. Örneğin o, قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ "*Dedi ki, "Hayır! Bunu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun, bakalım!*" [1401] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen كَانُوا يَنْطِقُونَ ifadesinin şart cümlesi, daha önce geçen فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ cümlesinin

[1396] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 28-29.
[1397] ez-Zeccâc, **Ma‘âni'l-Kur'ân ve İ‘râbuh**, c. III, s. 150; ‘İbn ‘Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, c. III, s. 318.
[1398] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VII, s. 60-61.
[1399] Bkz.: el-Enbârî, **el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyine'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn**, c. II, s. 481,488.
[1400] ez-Zemahşerî, **el-Mufassal fî Sina‘ati'l-İ‘râb,** s. 441; İbn Ya‘îş, **Şerhu'l-Mufassal**, c. V, s. 117.
[1401] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Enbiyâ, 21, 63.

de cevab cümlesi, olduğunu zikretmektedir. Müellif, فَاسْأَلُوهُمْ ifadesinin ise mu'terida bir cümle olduğunu ifade etmektedir.[1402]

Görüldüğü gibi el-Muderris, söz konusu âyette cevab cümlesinin şart edatına mukaddem olduğunu zikretmektedir. Müellif, eserinin birçok yerinde Basralıların görüşü tercih etmekle birikte söz konusu ayette Kûfelilerin görüşü tercih etmiştir.

Müellif,.... وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ "*Ben size öğüt vermek istesem de,öğüdüm size fayda vermez...* "[1403] âyetini tefsîr ederken, onun irabı ile ilgili şöyle demektedir: "Bu âyette yer alan إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ ifadesi, cevabı mahzûf olan bir şart cümlesidir. Bu şarttan önce geçen وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي ifadesi ise bu şartın cevabı değil, onun mahzûf cevabına delâlet eden bir cümledir. Zira sahih görüşe göre cevabın, şart edatına takdîmi câiz değildir."[1404] el-Muderris'in, bu âyetin irabında Basra Ekolünün görüşünü tercih ettiği görülmektedir.

el-Muderris,..... وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ "*Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı.....*"[1405] âyetini tefsîr ederken, âyetin irabı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Bu âyette وَهَمَّ بِهَا ifadesi, kendisinden önce geçen cümlelerle alakası olmayan muste'nefe bir cümle olduğundan dolayı لَوْلَا kelimesi için cevab olmuştur. Nitekim Kûfe Ekolüne mensûp dilcilerle Basra Ekolüne mensûp dilcilerden Ebû Zeyd el-Ensâri (ö. 215/830) ve Ebû'l-'Abbâs el-Muberrid (ö. 285/8989)'e göre cümlede cevabın, şart edâtından önce gelmesi câizdir." Bu irab vechine göre âyetin takdîri ise şöyledir: لَولا أَنْ رَأَى بُرْهانَ رَبِّهِ لَهَمَّ بِها لكِنَّهُ رَأَى البُرْهانَ فَما هَمَّ بِها قَطْعاً (Eğer Rabbinin delilini görmemiş

[1402] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. V, s. 288.
[1403] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Hûd, 11, 34.
[1404] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 210.
[1405] **Kur'ân-ı Kerîm**, Yûsuf, 12, 24.

olsaydı (Yûsuf) da ona istek duyacaktı. Fakat o, (Rabbinin) delilini gördü ve kesinlikle ona istek duymadı.) لَولا 'nın cevabı, makablinden anlaşılan mahzûf bir cümle de olabilir. Nitekim Basra Ekolüne mensûp dilcilerin kâhir ekseriyeti, Arapların kullandığı أَنْتَ ظالِمٌ إِنْ فَعَلْتَ كَذا ifadesinde cevâbın mukaddem olup şart edatından önce geçen cümleden anlaşıldığını ve bu ifadenin takdîrinin de إِنْ فَعَلْتَ كَذا فَأَنْتَ ظالِمٌ şeklinde olduğunu söylemektedirler"[1406]

Müellif, yukarıdaki âyetin irabında, Kûfe Ekolünün görüşünü tercîh etmiştir. Müfessir, cevabın şart edatına takdimi konusunda bazı âyetlerde Kûfe Ekolünün, bazılarında ise Basra Ekolünün görüşünü tercîh etmiştir. el-Muderris'in, âyetlerin irabı esnasında aynı konuda farklı görüşleri tercîh etmesi, onun âyetlerin irabında dil mekteplerinin görüşlerinden ziyade âyetlerin anlamlarına önem verdiğini göstermektedir.

Cevab cümlesinin hazfi câiz olduğu gibi şart edâtının hazfi de câizdir. el-Muderris, âyetleri irab ederken şartın hazfine de değinmektedir. Örneğin o, قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ "*.....De ki, "Eğer inanan kimseler idiyseniz daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz*?"[1407] âyetini irab ederken, âyette geçen فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ ifadesinin, başında bulunan fâ ile beraber, burada gizli olan şart edatı için cevab olduğunu zikretmekte ve âyetin takdîrinin de إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِالتَّوْراةِ فَلِمَ كُنْتُمْ تَقْتُلُونَ أَنْبِياءَ اللهِ مِنْ قَبْلِ هذا العَصْرِ şeklinde olduğunu beyân etmektedir.[1408]

[1406] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 255.
[1407] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 91.
[1408] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 164.

el-Muderris, بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ "*Hayır, yalnız Allah'a ibadet et ve şükredenlerden ol*."[1409] âyetini irab ederken, âyette geçen بَلِ اللَّهَ فَاعْبُدْ ifadesindeki fânın, burada mgizli olan şart edatının cevab cümlesinin başında gelen fâ-yı cezâiyye olduğunu belirtmekte ve âyetin takdirinin de إِنْ كُنْتَ عابِداً فَاعبُد اللهَ şeklinde olduğunu zikretmektedir. Müellif, bunun ardından, mef'ûl konumunda olan اللَّهَ lafzının takdîminin ise burada gizli olan şart edatı ve cümlesinin yerine geçmek üzere ived (ivaz) olduğunu belirtmektedir.[1410] Ebû Hayyân bu âyeti tefsîr ederken, şu açıklamaya yer vermektedir: "ez-Zemahşerî, söz konusu âyeti بَلْ إِنْ كُنْتَ عَاقِلًا فَاعْبُدِ اللَّهَ şeklinde tevili edip şartın mahzûf olduğunu zikretmiş ve mefûlün fiile takdîminin mahzûf şart için ived olduğunu beyân etmiştir. Oysa mefûlün takdîmi mahzûf şart için ived olmaz."[1411]

el-Muderris, إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا "*Bir hayrı açıklar veya gizlerseniz, yahut bir kötülüğü affederseniz (bilin ki), Allah da çok affedicidir, her şeye hakkıyla gücü yetendir.*"[1412] âyetini nahiv açısından ele alırken, âyette geçen تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ ifadesinde yer alan her üç cümlenin de şart cümleleri olduğunu belirtmekte ve onların cevabının da burada mahzûf olan فَقَدْ اِقْتَدَيْتُمْ بِسُنَّةِ اللهِ تَعَالى ifadesi olduğunu beyân etmektedir. el-Muderris, bu cümlelerden sonra gelen فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا kısmının ise burada mahzûf olan cevab cümlesine delâlet eden bir ifade olduğunu belirtmektedir.[1413]

[1409] **Kur'ân-ı Kerîm**, ez-Zümer, 39, 66.
[1410] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 362.
[1411] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. IX, s. 219.
[1412] **Kur'ân-ı Kerîm**, en-Nisâ, 4, 149.
[1413] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. III, s. 53.

3.5.7. Kasem ve Cevâbı

el-Muderris, eserinde kasemin geçtiği âyetleri nahiv yönünden tahlil ederken, kasem için kullanılan ifadeleri zikretmekte, kasem ile cevabı hakkında bilgiler vermektedir.[1414] Örneğin o, ... وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ "*Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de onlar yine senin kıblene uymazlar.....*"[1415] âyetini nahiv açısından incelerken, âyette geçen لَئِنْ ifadesinin başında bulunan lâmın, kasemden önce gelen lâm olduğunu zikretmekte ve ondan sonra gelen مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ cümlesinin de burada gizli olan kasem için cevab olduğunu belirtmektedir. el-Muderris, bunun ardından gizli olan kasem, mezkûr cevabı ile birlikte, âyette yer alan şart için cevab olduğunu beyân etmektedir.[1416] ez-Zemahşerî, bu âyette gizli kasem için cevab olan مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ cümlesinin, mezkûr şartın cevabını da karşıladığını zikretmektedir.[1417] Ebû Hayyân ise söz konusu âyette مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ ifadesinin, şart edatından önce gizli olan kasem için cavab olup mezkûr şartın cevabı da mahzûf olduğunu söylemektedir.[1418]

el-Muderris, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ ..... "*Hani, Allah peygamberlerden, "Andolsun, size vereceğim her kitap ve hikmetten sonra, elinizdekini doğrulayan bir peygamber geldiğinde, ona mutlaka iman edeceksiniz ve ona mutlaka yardım edeceksiniz" diye söz almış.....*"[1419] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen kelimlerin irabı ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ ifadesindeki وَ , kendisinden sonra gelen cümleyi, mâ kabline atfetmek amacıyla gelen bir atıf harfidir. Bu harften sonra gelen إِذْ

[1414] Bkz.: **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 212, 267; c. s. 151; c. III, s. 17, 261; c. IV, s. 234, 240, 259.
[1415] **Kur'ân-ı Kerîm**, el-Bakara, 2, 145.
[1416] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. I, s. 212.
[1417] ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf**, c. I, s. 203.
[1418] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. II, s. 26.
[1419] **Kur'ân-ı Kerîm**, Al-i İmrân, 3, 81.

kelimesi ise gizli bir fiille mansûb olan bir zarftir. Burada أَخَذَ kelimesi fiil, اللَّهُ lafzı fâil, مِيثَاقَ sözcüğü ise me‘fûlün bihtir. لَمَا ifadesinin başında yer alan lâm, kasemden önce gelen lâmdır. Ona bitişen مَا kelimesi de şart edâtıdır. Bu âyette yer alan لَتُؤْمِنُنَّ ifadesi, şart için değil, gizli olan kasem için cevabtır. Şartın cevabı ise mahzûf olup kasemin mezkûr cevabından anlaşılmaktadır." Müellif, bu âyetin irabı ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sinde yer alan şu beyiti zikrtmektedir:

واحذِفْ لَدَى اِجْتِماعِ شَرْطٍ وقَسَمٍ , جَوابَ ما أَخَّرْتَ فَهُوَ مُلْتَزَمٌ (Şart ile kasemin bir arada bulunması durumunda onlardan hangisi sonda yer alıyorsa onun cevabını hazf et ve bu, gerekli olan bir hazftir).[1420]

el-Muderris'in, birçok âyetin irabında olduğu gibi bu âyetin irabında da Cumhûr'ün görüşünü tercîh ettiği görülmektedir. Zira onlara göre şart ile kasemin bir arada bulunması durumunda onlardan hangisi önce gelirse mezkûr cevab ona ait olur. Sonra gelenin cevabı ise mahzûf olur. Ancak bazı dilcilere göre söz konusu durumda mezkûr cevâb, şekil ve anlamıyla onlardan birine cevap olurken, diğerine ise sadece anlamıyla cevab olmaktadır.[1421]

el-Muderris, قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ *"Dediler ki: "Allah'a andolsun, siz de biliyorsunuz ki biz bu ülkede fesat çıkarmaya gelmedik, hırsız da değiliz."*[1422] âyetini tefsîr ederken, âyette geçen تَاللَّهِ ifadesindeki tâ (التَّاء) ile ilgili şu ifadelere yer vermektedir: "Bu tâ, mustakil bir kelime olup kasem için gelen bir harftir. Ancak söyleyeni belli olmayan bir göreşe göre, tâ kelimesi burada yaygın olarak kasem için gelen bâ (الباء) harfinin yerine kullanılmıştır. Diğer bir görüşe göre, تُراث ile تَقْوى kelimelerinde olduğu gibi o burada vâv harfinin yerine kullanılmıştır."[1423] Ebû Hayyân

[1420] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. II, s. 151.
[1421] Salâhuddîn ez-Za‘bulâvî, **Dirâsâtun fî'n-Nahv**, Mevki‘u İttihâd Kuttâbi'l-‘Arab, s. 461.
[1422] **Kur'ân-ı Kerîm**, Yûsuf, 12, 73.
[1423] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. IV, s. 282.

bu âyeti nahiv açısından ele alırken, تَاللَّهِ ifadesindeki tâ ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Nahiv âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre bu tâ, vâv yerine kulanılmıştır. es-Suheylî ise söz konusu tânın kendi başına müstakil bir harf olduğunu söylemiştir ki sahih olan görüş de budur. Bazı nahivciler de söz konusu tânın zâid olduğunu öne sürmüşlerdir."[1424]

el-Muderris, وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ "*(Ey Muhammed!) Hikmet dolu Kur'an'a andolsun ki sen elbette dosdoğru bir yol üzere (peygamber) gönderilenlerdensin.*" [1425] âyetlerini nahiv açısından incelerken, وَالْقُرْآنِ الْحَكِيمِ ifadesindeki vâv'ın, kasem için gelen bir harf olduğunu belirtmekte ve إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَcümlesinin de onun cevabı olduğunu ifade etmektedir.[1426] en-Nahhâs'a göre burada الْقُرْآنِ lafzı, kasem anlamını belirtmektedir. Ondan önce geçen vâv, yâ harfine benzerliğinden dolayı onun yerine kullanılmıştır.[1427]

[1424] Ebû Hayyân, **el-Bahru'l-Muhît**, c. VI, s. 304.
[1425] **Kur'ân-ı Kerîm**, Yâsin, 36, 2-3.
[1426] el-Muderris, **Mevâhibu'r-Rahmân**, c. VI, s. 296.
[1427] en-Nahhâs, **İ'râbu'l-Kur'ân**, c. III, s. 258.

SONUÇ

Abdulkerîm el-Muderris, Irak'ta dünyaya gelmiş ve orada yetişip büyümüştür. Dönemin meşhur âlimlerinden ders alan el-Muderris, dil, fıkıh, hadis, tefsir, mantık, siyer ve tarih gibi birçok alanda söz sahibi olmuştur. el-Muderris, Irak'ın, Halepçe, Kerkük, Süleymaniye ve Bağdat kentlerinde imam ve muderris olarak görev yapmış ve buralarda görev yaptığı sırada birçok öğrenci yetiştirmiştir. el-Muderris, Irak Âlimler Birliği başkanlığı ve Irak müftülüğü gibi önemli görevleri üstlenmiş ve el-Mecmeu'l-İlmî el-Irakî de üye olarak görev yapmıştır. el-Muderris ve Allâme gibi isimlerle anılan Abdulkerîm el-Muderris, 25 Ağustos 1426/2005 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

Tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, sarf, lügat, mantık, ahlâk, siyer ve tarih gibi birçok alanda eser telif eden el-Muderris, kaleme aldığı eserlerin bir kısmını Arapça bir kısmını Farsça bir kısmını ise Kürtçe olarak yazmıştır. el-Muderris'in, Arapça olarak kaleme almış olduğu en önemli eserlerinden biri *Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseridir. Onun tefsîr alanında telif etmiş olduğu ve çalışma konusu olarak seçmiş olduğumuz bu tefsîri, içerik bakımından çok zengin olan bir eserdir. Zira onun bu eserinde, tefsîrle ilgili bilgilerin yanında nahiv, sarf, lügat, belâgat, kırâat, fıkıh, hadis, akâid, kelâm, ahlâk, siyer ve tarih gibi birçok alanla ilgili bilgiler yer almış ve bu alanlarla ilgili birçok tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Müellif, eserinde âyetleri tefsîr ederken, genel olarak şu metodu takip etmektedir. Öncelikle ele aldığı sûre ve âyetlerin nüzûl sebeplerini belirtmekte ve onlarda geçerli olan kırâatleri zikretmektedir. Sûre ve âyetler arasında bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Âyetlerin irabını yapmakta, nahiv konularıyla ilgili bilgiler vermektedir. Âyetlerde geçen kelimeleri, lügat ve sarf açısından tahlil etmekte ve onlarda yer alan belâgat sanatlarını zikretmektedir. Soru ve cevap yöntemini kullanmakta ve okuyucusunu yönlendirmeye çalışmaktadır. Ahkâm âyetlerini ele alırken, fıkıhla ilgili

konulara değinmekte ve onlarla ilgili geniş bilgiler vermektedir. Hatalı gördüğü görüşlere itiraz etmekte ve doğru bulduğu görüşü belirtmektedir. Âyetlerle alakalı rivâyetlere yer vermekte ve onların sıhhatıyla ilgili bilgi vermektedir. Müellif, bunları yaparken kendi görüş ve tercihlerini de zikretmekten geri kalmamaktadır.

Mevâhibu'r-Rahmân, içerik bakımında çok zengin bir eser olduğu gibi kaynak bakımından da zengin bir eserdir. Nitekim bu eserde tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, sarf, lügat, mantık, akâid, kelâm, ahlâk, siyer ve tarih kaynaklarından istifade edilmiş ve onlardan nakiller yapılmıştır. Eserde tefsir alanında özellikle *Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri Âyı'l-Kur'ân, Ma'ânî'l-Kur'ân, el-Keşşâf, el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz, Mefâtîhu'l-Gayb, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, el-Bahru'l-Muhît* ve *Rûhu'l-Me'ânî* 'den çok istifade edildiği görülmüştür. Dil ve gramer alanında da pek çok eserden istifade edildiği tespit edilmiş fakat eserde onlardan sadece bir kısmının isimleri zikredilmiştir. *es-Sihâh Tâcu'l-Luga, el-Kâmûsu'l-Muhît, Elfiyye, Şerhu'l-Kâfiyye, Muğni'l-Lebîb, el-Ferîde* ve *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti Abdilğafûr el-Lârî*', bu alanla ilgili eserde isimleri yer alan bazı kaynaklardır.

Mevâhibu'r-Rahmân'da nahiv, sarf, lügat ve belâgatle ilgili ıstılahların çoğu kullanılmıştır. Eserde nahivle ilgili bilgiler diğer dallara göre daha çok olduğundan dolayı onunla ilgili ıstılahlar daha fazla yer almıştır. Eserde genel olarak Basra Ekolünün kullanmış olduğu ıstılahlar tercih edilmiş, az da olsa sebebi haber, sayfu'l-hatîp gibi nahivle ilgili yeni terim ve ıstılahlar da kullanılmıştır. Âyetlerin irabına yoğun bir şekilde değinilmiş ve eserin birçok yerinde ihtimal dahilinde olan bütün irab vecihleri zikredilmiştir. Bu irab vecihlerinden ise genel olarak âyetlerin anlamlarına uygun düşen vecihler tercih edilmiştir. Âyetlerin irabı esnasında nahiv konularıyla ilgili bilgilere yer verilmiş ve onlarla ilgili dil âlimlerin görüşleri zikredilmiştir. Nahiv konularıyla ilgili dil ekolleri arasında meydana gelen ihtilâflara yer verilmiş ve o konularla ilgili tercih edilen görüş beyan edilmiştir. Eserde genel olarak Basra Dil Ekolünün görüşleri tercih edilmekle birlikte bazen Kûfe Dil Ekolünün görüşleri de tercih edilmiştir. Nahiv kurallarının nedenlerini belirten illetlere sıkça değinilmiş, cümlenin birçok kısmına yer yerilmiştir.

Mevâhibu'r-Rahmân'da yer alan nahiv konuları tespit edilmiş ve onlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Tespit edilen nahiv konuları arasında yer alan fâil, nâibu'l-fâil,

mübteda, haber, كَانَ ve benzerlerinin ismi, إنَّ ve benzerlerinin haberi, merfûʻât bölümü altında ele alınıp incelenmiştir. Bu bölümde ele alınan mezkûr konular, çeşitleri, geliş şekilleri, irabı ve onlarla ilgili nahiv âlimlerin görüşleri ile ilgili geniş bilgiler verilmiştir.

Eserde dil ve gramerle ilgili tespit edilen konular arasında yer alan mefʻûl, hâl, temyîz, müstesnâ, iştigâl ve ihtisâs gibi konular ise mansûbât bölümü altında ele alınmıştır. Bu bölümde ele alınan mezkûr konular da çeşitleri, geliş şekilleri, âmilleri, irabı ve onlarla ilgili dil ekollerinin görüşleri gibi birçok yönden ale alınıp incelenmiştir.

Eserde nahivle ilgili tespit edilen konular arasında yer alan cer harfleri, izâfet ve mecrûr isim konusu mecrûrât bölümü altında ele alınıp incelenmiştir. Bu bölümde cer harfleri ve anlamları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Bu bölümde yer alan izâfetin kısımları, cer harfi ile mecrûr ismin irabı ve onunla ilgili dilcilerin görüşleri ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir.

Eserde yer alan nahivle ilgili konulardan sıfat, bedel, atf-ı beyan ve atf-ı nesak ise tevâbiʻ bölümü altında ele alınınmıştır. Bu bölümde ele alınan konular da çeşitleri, geliş şekilleri ve irabı gibi birçok yönden ele alınıp incelenmiştir.

Mevâhibu'r-Rahmân'da bu bölümlerin dışında kalan nahiv konularından zamir, alem, ism-i mevsûl, şart ve cevabı, kasem ve cevabı hakkında geniş bilgiler verilmiş ve onlarla ilgili önemli tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Gerek nahiv konuları gerekse âyetlerin irabı ile ilgili yapılan bütün bu tespit ve değerlendirmeler, nahiv ve tefsîr eserlerinde yer alan tespit ve değerlendirmelerle mukayese edilmeye çalışılmış ve bu mukayese sonucunda elde edilen neticeler tespit edilip zikredilmiştir. Bunların yanında görüş ve tercihlerimizi de beyan etmekten geri kalmamışız.

KAYNAKÇA

ABDULMUN‘İM en-Nemr, **‘İlmu't-Tefsîr keyfe Tatavvere ve Neşe'e hattâ İntehâ ilâ ‘Asrinâ el-Hâdır**, Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, Kahire, 1985.

‘ABDULAZÎZ b. İbrâhîm b. Kâsım, **ed-Delîl ile'l-Mutûni'l-‘Arabiyye**, Dâru's-Sâmiî, Riyâd, 2000.

‘ABBÂS Hasan, **en-Nahvu'l-Vâfî**, Daru'l-Me‘ârif, yer, ve trh. yok.

EBÛ'L-HASAN el-Ahfeş el-Muşâci‘î bi'l-Velâi el-Belhî summe el-Mısrî el-Ma‘rûf bi'l-Ahfeşi'l-Evsat, **Ma‘âni'l-Kur'ân**, thk. Hüda Mahmûd el-Kerra'e, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1990.

ES-SÂVÎ, Ahmed, **Hâşiyetu's-Sâvî ‘alâ Tefsîri'l-Celâleyn**, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, trh. yok.

AHMETBEYOĞLU, Ali, Hayrullah Cengiz, Yahya Başkan, **Irak Dosyası**, Tatav Yayınları, İstanbul, 2000.

ARI, Tayyar, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Selen Y. Kölay (çev.), Alfa Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2007.

EL-ÂLÛSÎ, Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Huseynî, **Rûhu'l-Ma‘ânî, fî tefsîri'l-Kur'âni'l-‘Azîm ve's-Seb‘i'l-Mesânî**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, thk. ‘Alî Abdulbârî el-‘Atiyye, I. Baskı, Beyrut, 1415.

KÛRKÎS, **Mu‘cemu'l-Muellifîne'l-‘Irâkîyyîn fî'l-Karneyn et-Tâsi‘ ‘Aşer ve'l-‘İşrîn**, Matbaatu İrşâd, Bağdâd, 1969.

AYDIN, Mustafa, Nihat Ali Özcan, Neslihan Kaptanoğlu, **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye**, Tebav, Ankara, 2007.

EL-BÂHRAKÎ, Tahîr Molla Abdullâh, **Hayâtu'l-Emcâd mine'l-‘Ulemâi'l-Ekrâd**, Dâr İbn Hazm, I. Baskı, Beyrut, 2015.

EL-BELÂZÛRÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, **Futûhu'l-Buldân**, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1988.

EL-BEYÂTÎ, Âdil Câsim, "Irak", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

BEYDÂVÎ, Nâsiruddîn Ebû Saîd ‘Abdullâh b. ‘Amr b. Muhammed eş-Şîrâzî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, thk. Muhammed Abdurrahmân el-Mara‘işlî, Beyrut, 1418.

BERNARD Levis, **İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, Selen Y. Kölay (çev.), Arkadaş Yayınevi, XI. Baskı, Ankara, 2005.

EL-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâ’îl el-Cuhfî, **Sahîhu'l-Buhârî**, thk. Muhammed ez-Zuheyr b. Nâsır en-Nasır, Dâr Tavkiu'n-Necât, Yer, Yok, 1422.

EL-BU’AYNÎ, İbrâhîm b. Suleymân **el-Mansûb ‘ale't-Takrîb**, Câmi'atu'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Munevvere, Medîne, 1418-1419.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, **Büyük Tefsîr Tarihi** (**Tabâkâtu'l-Mufessirîn**), Ravza Yayınları, İstanbul, 2008.

EL-CASSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Hanefî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, thk. Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-’Arabî, Beyrut, 1405.

CEVDET Bey, **Tefsîr Usûlü ve Tarihi**, Kayıhan Yayın Evi, İstanbul, 2002.

EL-CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Fârâbî, **es-Sihâh Tâcu'l-Luga ve Sihâhu'l- ‘Arabiyye**, thk. Ahmed Abdulğafûr ‘Attâr, Dâru'l-‘İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.

ÇETİNSAYA, Gökhan, "Irak" **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

EL-CEVCERÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Abdilmun'im b. Muhammed el-Kâhirî, **Şerhu Şuzûru'z-Zeheb fî Ma‘rifeti Kelâmi'l-‘Arab**, ‘İmâdetu'l-Bahsi'l-‘İlmî bi'l-Medîneti'l-Münevvere, Suudi Arabistan, 2004.

ÇİMEN, Ali, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Timaş Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2016.

DAĞ, Ahmet Emin, Asaad Hamid Sulaiman, **Irak Raporu**, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2015.

ED-DÂVÛDÎ, Muhammed b. ‘Alî b. Ahmed Şemsuddîn el-Mâlikî, **Tabakâtu'l-Mufessirîn**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, trh. yok,

DEMİRAYAK, Kenan, **Abbasi Edebiyatı Tarihi**, Satak Yayın Evi. trh. yok, yer, yok.

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî . Yûsuf b. Hayyân Esîruddîn el-Endulusî, **el-Bahru'l-Muhît fî't-Tefsîr**, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1420.

…….., **İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-‘Arab**, thk. Recep Osman Muhammed, Mektebetu'l-Hâncî, I. Baskı, Kâhire, 1998.

..... et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl, thk. Hasan Handavî, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, trh. yok.

EBÛ HAFS, ‘Umer b. ‘Alî b. ‘Âdil ed-Dımaşkî, **el-Lübâb fî ‘Ulûmi'l-Kitâb**, thk. eş-Şeyh ‘Âdil Amed ‘Abdulmevcûd - eş-Şeyh ‘Alî Muhammed Mu‘avvad, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1998.

EL-EZHERÎ, Zeynuddîn Hâlid b. ‘Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed b el-Curcâvî el-Mısrî, **Şerhu't-Tasrîh ‘ale't-Tavdîh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2000.

……, **Mûsilu't-Tullâb ilâ Kavâidi'l-İ‘râb**, thk. ‘Abdulkerîm Mucâhid, Dâr er-Risâle, Beyrut, 1996.

EBÛ DÂVÛD, Suleymân b. el-Aş‘as b. İshâk b. Beşîr b. Şeddâd b. ‘Amr el-Ezdî es-Sicistânî, **Sünenu Ebî Dâvûd**, thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd, el-Mektebetu'l-‘Asriyye, Beyrut, trh. yok.

EL-ENBÂRÎ, Kemâluddîn Ebû'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Sa‘îd en-Nahvî, **el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn**, Dâr İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut, 2012.

EL-EŞMÛNÎ, Ebû'l-Hasan Nûruddîn ‘Alî b. Muhammed b. ‘îsâ el-Eşmûnî, **Şerhu'l-Eşmûnî**, Dâru'l-Kutubu'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1998.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebû Tâhir Macduddîn Muhammed b. Yâ ‘kûb b. Muhammed b. İbrâhîm b. eş-Şîrâzî, ‘Umer, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, thk. Muhammed Naîm el-‘Irkûsî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 2005.

GÜMÜŞ, Sadrettin, "Radî el-Esterâbâdî", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

GÖZÜTOK, Şakir, **Uluslararararası Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu**, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, 2012,

HAMDÎ, ‘Abdulmecîd es-Selefî, **Mu‘cemu-Şu‘arâi'l-Kurd**, Siperiz Yayın Evi, Duhok, 2008.

HASAN İbrahim, **İslâm Tarihi**, İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş (çev.), Kayıhan Yayınları, IV. Baskı, İstanbul, 1996.

EL-HALEBÎ, es-Semîn Ebû'l-‘Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf b. ‘Abdiddâim el-Halebî, **ed-Durru'l-Masûn fî ‘Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, thk. Ahmed Muhammed el-Harrat, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, trh. yok.

EL-HUDRÎ Beg, **Târîhu't-Teşrî‘i'l-İslâmî**, Daru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1988.

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-‘Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî, **Vefeyâtu'l-A‘yân ve Enbâ'u Ebnâi'z-Zamân**, thk. İhsân ‘Abbâs, Dâru'- Sadr, Beyrut, trh. yok.

İBNU'L-HÂCİB, Cemâluddîn b. Osman b. thk. Abdulcelîl el-Âttâr el-Bekrî, ‘Amr b. Ebî Bekr el-Mısrî el-İsnevî el-Mâlikî, **el-Kâfiye fî İlmi'n-Nahv**, thk. Sâlih Abdulazîm eş-Şâir, Mektebetu'l-Âdâb, I. Baskı, Kâhire, 2010.

İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Yûsuf, **Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik**, thk. Yûsuf Şeyh Muhammed el-Bikâî, yer, yok, trh. yok.

…….,Şerhu Kavâidi'l-İ‘râb, thk. İsmâîl Merve, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, I. Baskı, Beyrut, 1995.

…….., Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sadâ, thk. Abdulcelîl el- thk. Abdulcelîl el-‘Attâr el-Bekrî, Mektebetu Dâri'l-Fecr, IV. Baskı, Dimaşk, 2012.

İBN MÂLİK, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh et-Tâî el-Ceyyânî, **Elfiyyetu İbn Mâlik**, Dâru't-Te‘âvun, yer, yok, trh. yok.

…….., Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-ş-Şâfiye, thk. Abdulmun‘în Ahmed el-Hureydî, Câmiâtu Ummi'l-Kurâ, I. Baskı, Mekke, trh. yok.

…….., Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsid, thk. Muhammed Kâmil el-Berekât, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, yer, yok, 1967.

…….., Şerhu Teshîli'l-Fevâid, thk. Abdurrahmân es-Seyyid Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Dâr Hecer li't-Tab‘i ve'n-Neşr, I. Baskı, yer, yok, 1990.

…….., Şerhu ‘İbn Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Dâru't-Turâs, XX. Baskı, Kahire, 1980.

…….., Şerhu'l-Mekûdî, thk. Abdulhamîd Hindâvî, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut, 2005.

İBN HİBBÂN, Ebu Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma‘bed et-Temîmî el-Bûstî, **Sahîhu İbn Hibbân**, thk. Şuayb Arnaût, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.

İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Burhânuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Kayyim el-Cevziyye, **İrşâdu's-Sâlik ilâ Hall-i Elfiyyeti İbn Mâlik**, thk. Muhammed b. ‘Avvad b. Muhammed es-Sehlî, Advâu's-Selef Yayın Evi, Riyâd, 1954.

İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İsmâ‘îl b. ‘Amr b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-‘Âzîm**, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâr Taybe, yer, yok, 1999.

İBN EL-‘USEYMÎN, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-‘Useymin, **Muhtasaru Muğnî'l-Lebîb ‘an Kutubi'l-E‘ârîb**, Mektebetu'r-Ruşd, yer, yok, 1427.

İBN ‘ATİYYE, Ebû Muhammed b. Abdilhakk b. Gâlib b. Abdirramân b. Temmâm el-Endulusî, **el-Muharreru'l-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-‘Azîz**, thk. Abdusselâm Abduşşâfî Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1422.

İBN ‘ÂŞÛR, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâr et-Tûnısiyye, Tûnus, 1984.

KEHHÂLE, ‘Umer Ridâ b. Ridâ b. Muhammed b. Râğib b. ‘Abdilğânî, **Mu‘cemu'l-Muellifîn**, Mektebetu'l-Musennâ, Beyrut, trh. yok.

İBN YAÎŞ, Ebû'l-Bekâ' ‘Alî b. Yaîş b. Ebî's-Sureyyâ Muhammed b. ‘Alî el-Mûsilî, **Şerhu'l-Mufassa**l, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2001.

İMÂDUDDÎN Halîl et-Tâlib, "Irak", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

İsmâ‘îl b. Mumhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bûbânî el-Bağdâdî, **Hediyyetu'l-‘Ârifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, Vekâletu'l-Me‘ârifi'l-Celîle, İstanbul, 1951.

İSMÂ‘ÎL HAKKÎ, Ebû'l-Fidâ İsmâ‘îl Hakkî b. Mustafâ el-Hanefî, **Rûhu'l-Beyân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trh. yok.

EL-KİRMÂNÎ, Burhânuddîn Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Hamza b. Nasr, **Garâibu't-Tefsîr ve ‘Acâibu't-Te'vîl**, Dâru's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, trh. yok.

KÂTİB ÇELEBÎ, Hâcî Halîfe Mustafâ b. Abdillâh el-Kustantînî, **Keşfu'z-Zunûn ‘an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn**, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdâd, 1941.

KEMAL Dîb, **Mûcezu Târîhi'l-‘İrâk**, Dâru'l-Fârâbî, Beyrut, 2013.

KILIÇ, Hulusi, "Cevherî", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

MÂLİK b. Enes b. Mâlik b. ‘Amir el-Asbahî el-Medenî, **el-Muvatta**, thk. Muhammed Mustafâ el-A‘zamî, Muessesetu Zâyid b. Sultân li'l-A‘mâli'l-Hayriyye, I. Baskı, el-İmârât, 2004.

EL-MEKKÎ, Ebû Muhammed b. Ebî Tâlib b. Muhammed b. Muhtâr el-Kaysî el-Endulûsî, **Muşkilu İ‘râbi'l-Kurân**, thk. Hâtim es-Sâlih ed-Dâmîn, Muessesetu'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut, 1405.

EL-MEYLÂNÎ, Muhammed b. Abdirrahîm el-‘Umerî, **Şerhu'l-Muğnî fî'n-Nahv**, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır, trh. yok.

MARION FAROUK Sluglett-Peter Sluglett, "Irak", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

MENEKŞE, Ömer, **Selçuklu Eğitim Müesseseleri Nizamiye Medreseleri**, Diyanet İlmi Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2003.

EL-MENÎ‘, Abdilhalîm Mahmûd, **Menâhicu'l-Mufessirîn**, Dâru'l-Kitâb el-Mısrî, Kahire, 2000.

EL-MARA‘AŞLÎ, Yûsuf, **Nesru'l-Cevâhiri ve'd-Durar fî ‘Ulemâi'l-Karni'r-Rabi‘ ‘Aşer**, Dâru'l-Ma‘rife, Beyrut, 2006.

MOLLA CÂMÎ, ‘Abdurrahmân el-Câmî, **el-Fevâidu'd-Diyâiyye**, M. Nuri Nas İslâmî Kitaplar Naşiri, Midyat, trh. yok.

EL-MUDERRİS, Abdulkerîm Muhammed, **‘Ulemâunâ fî Hidmeti'l-‘İlmi ve'd-Dîn**, I. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2014.

…….,Mevâhibu'r-Rahmân fî Tefsîri'l-Kur'ân, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, I, Baskı, Beyrut, 2014.

EL-MUBERRİD, Ebû'l-‘Abbâs Muhammed b.Yezîd b. ‘Abdi'l-Ekber el-Ezdî **el-Muktedab**, thk. Muhammed Abdulhâlik Azîme, Âlemu'l-Kutub, Beyrut, trh. yok.

EL-MUR‘Î b. Yusûf b. Ebî Bekr b. Ahmed el-Kirmî, **Delîlu't-Tâlibîn li Kelâmi'n-Nahviyyîn**, İdâretu'l-Mahtûtati ve'l-Mektebâti'l-İslâmiyye, Küveyt, 2009.

MUSLİM, Ebû'l-Hasan Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, **Sahîhu Müslim**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, thk. Muhammed Fuâd ‘Abdulbâkî, Beyrut trh. yok.

NÂZİRU'L-CEYŞ Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibuddîn el-Halebî, **Temhîdu'l-Kavâid bi şerhi Teshîli'l-Fevâid**, thk. ‘Alî Muhammed Fâhr, Dâru's-Selâm, Kahire, 1428.

EN-NEHHÂS, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ‘îl b. Yûnus el-Murâdî en-Nahvî, **İ‘râbu'l-Kur'ân**, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Ta‘lik, Abdulmunim Hâlîl İbrâhîm, I. Baskı, Beyrut, 1421.

EN-NESEFÎ, Ebû'l-Berekât ‘Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Hâfizuddîn en-Nesefî, **Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Tevîl**, thk. Yûsuf ‘Alî Budeyvî, Dâru el-Kelimi't-Tayyibe, Beyrut, 1998.

ÖZBALIKÇI, M. Reşit "İbn Hişâm en-Nahvî", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

PETER Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**, Say Yayınları (çvr.), Ümit Hüsrev Yosal, I. Baskı, İstanbul, 2012.

ER-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahruddîn Muhammed b. ‘Amr b. Hasan b. Huseyn et-Teymî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî Beyrut, 1420.

REŞÎD Ridâ, Muhammed Reşîd b. Alî b. Ridâ b. Muhammed Şemsuddîn b. Buhâuddîn b. ‘Alî el-Hâlîfe el-Kalmûnî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm *(*Tefsîru'l-Menâr*)***, nşr. el-Hey'etu'l-Mısriyye el-‘Âmme li'l-Kitâb, Mısır, 1990.

ER-RÛMÎ, Fehd b. ‘Abdirrahmân b. Suleymân er-Rûmî, **Dirâsât fî ‘Ulûmi'l-Kur'ân**, XII. Baskı, yer, yok, 2003.

SÂ‘ÎD EL-AFGÂNÎ, Sa‘îd b. Muhammed b. Ahmedel-Afgânî, **min Târîhi'n-Nahvi'l-‘Arabî**, Mektebetu'l-Felâh, yer, yok, trh, yok.

ES-SAFEDÎ, Salâhuddîn Halîl b. Aybek b. Abdîllâh, **el-Vâfî bi'l-Vefeyât**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, thk. Ahmed Arnâvût, MustafaTurkî, Beyrut, 2000.

ES-SABBÂN, Ebû'l-İrfân b. ‘Ali es-Sabbân eş-Şâfii, **Hâşiyetu's-Sabbbân ‘alâ Şerhi'l'-Eşmûnî li Elfiyyeti İbn Mâlik**, Dâru'l-Kutubi'l-İ‘lmiyye, I. Baskı, Beyrut, 1997.

ES-SA‘LEBÎ, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sâ‘lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân ‘an Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Muhammed b. Âşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, I. Baskı, Beyrut, 2002.

ES-SÂMARRÂÎ, Fâdıl Sâlih, **Meâ‘ni'n-Nahv**, Dâru'l-Fikri, Ürdün, 2000.

ES-SÂMARRÂÎ, Yûnus İbrâhîm, **Târîhu ‘Ulemâi Bağdâd fî Karni'r-Rabi‘ ‘Aşer el-Hicrî**, Mektebetu Vizâreti'l-Efkâf ve'ş-Şuûni'd-Dîniyye, 1920.

ES-SUYÛTÎ, ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddîn, **Tabakâtu'l-Müfessirîne'l-‘İşrîn**, thk. ‘Alî Muhammed ‘Umer, Mektebetu Vehbe, Kahire, trh. yok.

……., Hem‘u'l-Hevâmi‘ fî Şerhi Cem‘i'l-Cevâmi‘, thk. Abdulhamîd Hendâvî, el-Mektebetu't-Tevfîkiyye, Mısır, trh. yok.

……., el-Behcetu'l-Mardiyye fî Şerhi'l-Elfiyye, Muessesetu İsmâ Mısır.ilîyyân, thk. Mustafâ el-Huseynî ed-Deştî, Kum, 1417.

SÎBEVEYH, Ebû Bişr b. ‘Amr b. ‘Usmân b. Kanber el-Hârisî, **el-Kitâb**, thk. ‘Abdusselâm Hârûn, Mektebetu'l-Hâncî, III. Baskı, Kâhire, 1988.

SULEYMÂN HAMÛDE, Tâhir, **Celâluddîn es-Suyûtî ‘Asruhu ve Hayâtuhu ve Asâruhu ve Chûduhu fî'd-Dersi'l-Luğavî**, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1989.

ŞEVKÎ DAYF, Ahmed Şevkî Abdusselâm Dayf, **el-Medârisu'n-Nahviyye**, Dâru'l-Me‘ârif, yer, yok, trh. yok.

ŞENSOY, Sedat, "es-Suyûtî", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

EŞ-ŞİNKÎTÎ, Muhammed Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir, **Advâu'l-Beyân fî Îdâhi'l-Kur'ân-ı bi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Fikr, Beyrut. 1995.

ŞEYH ZÂDE, Muhammed b. Mustafa el-Kûcevî, **Şerhu Kavâ‘idi'l-İ‘râb**, thk. İsmâ‘îl İsmâ‘îl, Muruvve, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

EL-HAFÂCÎ, Şihâbuddîn b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Umer el-Mısrî el-Hanefî, **İnâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî**, Dâru Sadr, Beyrut, trh. yok.

ET-TABERÎ, Ebû Ca‘fer, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-‘Âmilî, **Câmi‘u'l-Beyân fî Tefsîri Âyi'l-Kur'ân**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muessesetu'r-Risâle, yer, yok, 2000.

TAN, Altan, **Hz. İbrahim'in Ayak İzlerinde Ortadoğu**, I. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul, 2016.

ET-TİRMİZÎ, Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ b. Sevre b. Mûsâ b. ed-Dahhâk, **Sünenu et-Tirmizî**, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998.

TURAN, Abdulbâki, "İbn Mâlik", **DİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999.

EL-‘UKBERÎ, Ebû'l-Bakâ ‘Abdullâh b. el-Huseyn b. ‘Abdillâh, **et-Tibyân fî İ‘râbi'l-Kurân**, thk. ‘Alî Muhammed el-Bicâvî, nşr. ‘Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şerîkâhu, yer, yok, trh. yok.

……., el-Lubâb fî ‘İleli'l-Binâî ve'l-İ‘râb, thk. Abdullâh en-Nebhânî, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

VÂHİDÎ, Ebû'l-Hasan ‘Alî b. Ahmed b. Muhammed b. ‘Alî en-Nîsâbûrî, **et-Tefsîru'l-Basît**, Câmiatu'l-İmâm b. Su‘ûd, Suudi Arabistan, 1430.

VELEDBÎGÎ, Cihângîr, **Mufessirân-ı Muâsır-ı Kurd**, I. Baskı, Ârâs, Serenced, 2014.

EL-VEKKÂD, Hâlid b. ‘Abdillâh b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Cerveyyi el-Ezherî, **Şerhu't-Tasrîh ‘ale't-Tavdîh**, Dâr el-Kutubi'l-‘İlmiyye, I. Baskı, Beyrut, 2000.

YÂKÛT, Şihâbuddîn Ebû ‘Abdillâh b. ‘Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, **Mu‘cemu’l-Buldân**, Daru Sadır, Beyrut, 1995.

YEŞİLBURSA, Behcet Kemal, "**Geçmişten Günümüze Irak Meselesi**", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c. XXIX, Özel Sayı II, (Temmuz 2009).

YILDIZ, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** Çağ Yayınları, İstanbul, trh. yok.

EZ-ZA‘BULÂVÎ, Salâhuddîn, **Dirâsât fi'n-Nahv**, Mevki‘ İttihâd Kuttâbi'l-‘Arab, yer, yok, trh. yok.

EZ-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed b. ‘Abdirrezzâk el-Huseynî, "Vav", **Tâcul-‘Arûs min Cevahiri’l-Kâmûs,** thk. Mecmû‘atu'n mine'l-‘Ulamâ, Dâru'l-Hidâye, yer, yok, trh. yok.

EZ-ZECCÂC, Ebû İshâk, İbrâhîm b. es-Sırrî, **Ma‘ânî'l-Kur'ân ve İ‘râbuh**, ‘Âlemu'l-Kutub, thk. Abdulcelîl Abduh eş-Şilbî, Beyrut, 1988.

EZ-ZEHEBÎ, Muhammed Seyyid Huseyn, **et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn**, Mektebetu Vehbe, Kahire, trh. yok.

EZ-ZEMAHŞERÎ, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. ‘Umer b. Ahmed, **el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl**, Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, Beyrut, trh. yok.

……,el-Mufassal fî Sina‘ati'l-İ‘râb, thk. ‘Alî Ebû Mulham, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 1993.

EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. ‘Alî b. Fâris, **el-‘Alâm li'z-Ziriklî**, Dâru'l-‘İlm lî'l-Melâyîn, XV. Baskı, yer, yok, 2002.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/130, (06.03.2016).

https://www.ihh.org.tr. (06.03.2016).

http://www.saadarif.com/portal/?p=19850, (22. 01. 2016).

https://ar.wikipedia.org/wi, Tarih: (04.08.2016).

http://www.r-alnoor. com/vb/showthread (17.05.2016).

https://yasincoban.files.wordpress.com /2014/07/72. (12. 05. 2016).

http://www.alukah.net/literature_language/0/2745/. (04. 05. 2018).